

Tomas Venclova

Ligi Lietuvos 10 000 kilometrų

Iš kelionės dienoraščių

Skaitmeninta iš knygos:
Tomas Venclova. Ligi Lietuvos 10 000 kilometrų.
Vilnius: Baltos lankos, 2003.

ISBN 978-5-430-06098-5

Kūrinys suskaitmenintas vykdant ES struktūrinių fondų remiamą projektą „Pagrindinio ugdymo pirmojo koncentro (5–8 kl.) mokinių esminių kompetencijų ugdymas“, 2012
<http://mkp.emokykla.lt/ebiblioteka/>

UGDYMO
PLĖTOTĖS
CENTRAS

TURINYS

AUTORIAUS ŽODIS	4
JAPONIJA, 1984	8
BRAZILIJA, 1985	41
PIETŲ AFRIKA, 1986	57
JAPONIJA IR KORĖJA, 1988	120
KINIJA IR TIBETAS, 1996	156
EKVADORAS, 1999	261
INDIJA IR NEPALAS, 2003	293

Zenonui ir Margaritai

AUTORIAUS ŽODIS

Daugiau negu keturiasdešimt metų, nors ir su kai kuriais protarpiais, rašau dienoraštį. Stengiuosi tai daryti kasdien. Dienoraščio yra turbūt jau keliolika tomų, kai kas iš jo netgi spausdinta, nors šiaip manau, kad daugelį įrašų skelbti būtų per anksti. Išimtis – puslapiai apie keliones. Juose nėra jokių intymių, kontroversiškų ar kam nors nemalonių momentų, o vieną kitą skaitytoją jie gali sudominti.

Visą gyvenimą daug keliauju. Dar prieš emigraciją mačiau Kaukazą ir iš viso galybę vietų tuometinėje Sovietų Sąjungoje, o emigravęs aplankiau mažiau siai septyniasdešimt valstybių visuose žemynuose, dažnai ir po kelis kartus. Pasaulyje, pastaruoju metu ir Lietuvoje, nemažai žmonių, kurie ilgam ir rimtai pasineria į svetimas (ypač Rytų) kultūras; aš prie jų nepriklausau, pagaliau neturėčiau tam nei laiko, nei deramo psichologinio nusiteikimo. Taip pat nesu nei alpinistas, nei transokeaninis buriuotojas, nei povan-

deninių medžioklių mėgėjas (tokių Lietuvoje dabar irgi daug, ir ačiū Dievui). Tačiau nepriklausau ir prie tų, kurie pasikliauja turistinėmis agentūromis, nenukrypsta nuo jų siūlomų maršrutų arba tiesiog savaite kitą išbūna tolimo krašto viešbutyje su baseinu ir panašiais patogumais (tokių turbūt daugiausia). Į keliones kartais vykdavau su PEN klubo ir panašiomis delegacijomis – nors ir tada stengdavausi nuo jų kiek įmanoma atitrūkti, – bet dažniau savarankiškai. Nusipirkdavau lėktuvo bilietą kur nors į Johannesburgą ar Bombėjų, toliau pasukdavau ten, kur man atrodydavo įdomu. Neretai naudodavausi vietinių gidų paslaugomis, bet maršrutus paprastai susidarydavau pats. Bet kurioje šalyje siekdavau maksimumo – bandydavau aplankyti visa, kas man rūpėjo, kiek tai tilpo į užsibrėžto laiko ribas. Be abejonės, pažintis su kraštu dėl to darėsi paviršutiniška (trys dienos Tibete – ne trys mėnesiai ir juo labiau ne trisdešimt metų), bet kai ką ir laimėdavau (per tą pačią kelionę mačiau ne tik Tibetą, bet ir Kiniją, beveik visas jos įžymesnes vietas), antra vertus, manau, kad geriau pabūti Tibete tris dienas, negu nepabūti nė vienos. Mane domina gamta, bet žymiai labiau istorija bei kultūra. Globalinių ryšių epocha leidžia nesunkiai pamatyti itin skirtingus

kultūrinius pasaulius, kurie šiais laikais iš dalies niveliuojasi, bet, manau, visada išsaugos tam tikrą savitumą. Nežinau didesnio malonumo kaip studijuoti – tegu ir apytikriai – tą savitumą ir juo gėrėtis. Beje, stengiuosi išlaikyti sveiko skepticizmo dozę ne tik Europos, bet ir svetimųjų kultūrų atžvilgiu, nevirsti nei vienos iš jų aklu garbintoju. Apie tai ir šie dienoraščio įrašai.

Spaudai parinkau keliones po daugmaž „egzotiškas“ šalis. Viena kita iš tų šalių (sakysime, Indija ar Nepalas) lietuvių keliautojų jau neretai lankoma, kai kurios (Pietų Afrika) mažiau pažįstamos. Knygoje nėra nieko apie Europą, nors mano dienoraščiuose jos pilna: mat Europa, laimė, pasidarė prieinama kone kiekvienam, taigi apie ją ne ką naujo tepasakysi.

Dienoraščio tekstus redagavau minimaliai. Išbraukiau asmeninius dalykus, kartais paaiškinau tai, kas man buvo akivaizdu, bet skaitytojams nebūtinai žinoma. Suprantama, tiksliai laikydamasis savo kasdieninių įrašų, neišvengiau monotonijos. Bet įvykių fiksavimas „karštomis pėdomis“ turi ir teigiamybių. Vardan autentiškumo dažnai palikau neišbraukęs ir tokių dalykų kaip transporto detalės ar viešbučių kainos. Pastabos apie tai net gali praversti

kitiems keliautojams, nors, suprantama, tie dalykai kitėja kasdien.

Vietomis dienoraštyje išliko praėjusios epochos žymių. Tarkime, 1984 metais arba ir vėliau tebe-gyvavo sovietinis režimas, o Pietų Afrikoje mano apsilankymo metu egzistavo apartheidas; abi tos nesimpatingos sistemos jau yra praeities dalykas, nors rašydamas dienoraštį, prisipažinsiu, nesitikėjau, kad tai įvyks taip greitai.

JAPONIJA, 1984

V.12. Skersai pusę pasaulio. Prarandu vieną gyvenimo dieną (beje, gegužės tryliktąją), kadangi kertame datų keitimo liniją. Lėktuvas skrenda be sustojimo bene penkiolika valandų, kurias pakeliu gana lengvai. Vienu tarpu pro langą matyti nykūs Aliaskos kalnai netoli Fairbankso – sniego kauburėliai, ir tiek.

Dešinėje Kamčiatka ir Kurilai, pavojingas rajonas, kuriame sovietai visai neseniai numušė korėjiečių keleivinį lėktuvą. Tada žuvo apie tris šimtus žmonių. Kolega A. L., man išvykstant, palinkėjo: „Kad draugas Andropovas tave numuštų grįžtantį, jau pamačiusį Japoniją. Ne taip pikta bus“.

Tokyo aerouostas – rūkas, lietutis, 12° Celsijaus. Pasakiška žaluma (ar ne kriptomerijos?). Greitkelis tarp aukštų metalinių sienų – nieko panašaus nesu matęs, tai jau dvidešimt pirmojo amžiaus arterija. Miestas, kaip ir tikėjau, atrodo gan banalus, jei nekreipsime dėmesio į hieroglifus; tie hieroglifai –

iš dalies vabzdžių, iš dalies magiškų piešinėlių pavidalo. Kartkartėmis tarp betono ir cemento įsiterpia plačios upės, tiksliau, vandenyno įlankos.

Viešbutis „Keio Plaza“. Ant staliuko ne tik Evangelija, bet ir *Budos mokymas*, kurį išleido „Bukkyo Dendo Kyokai“ (Budizmo platinimo fondas).

14. Sunkus miestas, sunki pirmoji diena. Viskas gana painu, stinga anglišku užrašų, be to, ir masas titaniškas, ne menkesnis už kokį Los Angeles – atseit, savo plotu Tokyo pranoksta kai kurias valstybes. Metro patekęs į centrą, ilgai klaidžioju aplink imperatoriaus rūmus, sukinėjusi, grįžtu ir vėl judu priekin. Pastatai šičia svarūs, europietiški, sakytum, vokiški. Ar veikiau Baltijos stiliaus. Parlamentas, teismas, Tautos teatras – visa tai galėtų būti Helsinkyje, netgi Tartu, tik neregėtai išdidinta ir solidu. Stūkso nuogos abejotino skonio statulos, maždaug kaip suomių tautinio skulptoriaus Aaltoneno. Tačiau tvenkiniai aplinkui rūmus ir daugiaspalvė žaluma atšlaitėse ramina. Ir čia pat prasideda keistybės – kitas pasaulis, kita civilizacija. Senukas maitina tvenkinyje gigantiškus karpus: jie raičiojasi, daužo uodegomis, švysčioja geltonais ir raudonais žvynais (auksinės žuvelės, bet kone delfinams prilygstančios

dydžiu ir galybe – imperatoriškos, ką besakysi). Pro šalį skuodžia šimtai bėgikų. Lenktynės, o gal ir ne: vienas po kito jie stabtelėja, ima gimnastikuotis, paskui vėl bėga. Eina moterys su kimono, sandalais, raudonais skėčiais, ne visai natūraliais išdažytais veidais (vyrai, priešingai, supervakarietiški). Daugybė gėlių, o metro stotyje šimtai narvelių, juose cypauja papūgos. Miesto chaosas spalvingas, elegantiškas, – prie to prisideda netgi drėgmė.

Į rūmus veda vokiškas akmeninis tiltelis, bet čia pat stūkso ir tradicinio stiliaus vartai, kampuose papuošti drakonais, o gal žuvimis (tais pačiais karpiais?). Kreivose pušyse krankia didžiuliai varnai.

Centrinė Tokyo gatvė Ginza – gyva, įvairi, daug idomesnė už Broadway'ų. Einu pro Takarazukos ir Kabukio teatrus, pagražintus popieriniais, stambiais it statinės žibintais. Užtinku tylų kvartalą (bene geišų), kuriame viskas miniatiūriška, senutės baltais rūbais šluoja grindinį, linkčioja ir šypsosi, ties namų kertėmis puoduose žaliuoja medeliai, vietomis kyšo keistų formų akmenys. Moteriškė aukoja gėles ant Budos altorėlio. Už poros žingsnių turgus (*frutti di mare*), paskui kažkokia šventykla. Kvartalo durys veda į paslaptinius užkaborius (beje, su ženklais „Visa“ ir „American Express“). Ir čia pat dangorai-

žiai – tiesa, ne per aukščiausi, dažnai apskriti ar bent pusapvaliai: stiklas, metalas, vijokliai.

PEN klubo kongresas šį kartą labai respektabilus. Atvyko Robbe-Grillet, Styronas, Vonnegutas, Sillitoe (jo ramus veidas – kontrastas Robbe-Grillet ir Vonneguto veidams, gana šarlataniškiems ir padėvėtiems). Yra ir Aksionovas, taipogi susidėvėjęs. Jis buvo Japonijoje prieš aštuoniolika metų ir tvirtina, jog pažanga nuo to laiko padaryta neapsakoma. Matau Kenzaburo Oe ir dar kažkokius garsius japonus.

Neregėtai prašmatni vakarienė, prieš tai dar lazerinio meno demonstracija ir ikebanos, arba gėlių puokštės, gamyba. Pastaroji stačiai metafizinio užmojo: balta moteriškė, padedama kelių juodai apsirengusių, kaukėtų (suprask, nematomų) vyrų, gamina netgi ne puokštę, o medį, netgi ne medį, o mišką. Viskas vyksta aukso sienelės fone ir aiškiai skirta barbarams pritrenkti. Po vakarienės įveikia siaubingas nuovargis.

15. Atsibudęs trečią, nepajėgiu užmigti. Už lango po truputį švinta: nei fotografijoje ryškėja miestas, drėgnas, švarus, sakytum, žaislinis po neaukštais debesimis. Balti ir rusvai violetiniai konstruktyvistiniai pastatai – o parkai, parkai! Visa tai nusidriekia

kažkur į begalybę, tikriausiai ligi Fuji kalno, kuris lieka nematomas.

Viešbutis neapsakomai kompiuterizuotas: septintą, kaip buvau prašęs, mane žadina telefonas (tai yra kompiuteris), tačiau esu jau seniai „ant kojų“, netgi papusryčiaęs. Keletas susitikimų: su čekų disidentu Pavelu Tigridu, su profesoriumi Toru Kawasaki, su vertėja Iuko Iasui. Japonai kalba rusiškai, tačiau bendrauti su jais nelengva – matyt, dėl to, kad jie itin drovūs.

Kongreso tematika daugiausia sukasi apie atominio karo perspektyvą – toji trauma šičia tebėra stipri. Šalutiniame kambarėlyje Hiroshimos paroda, aptirpę nuo karščio ir radiacijos japoniški indeliai. „Niczego mnie, proszę pana, tak nie żal, jak porcelany“ („Nieko man taip negaila, tamsta, kaip porceliano“), anot Czesławo Miłoszo. Išklausiau poros pranešimų. Rannitas šneka apie sovietų cenzūrą, bet į tribūną lipdamas parvirsta. Nebeilgai jam liko gyventi, vargšui. Siauraveidis Shusaku Endo kalba įdomiai, nors vietomis pernelyg logiškai ir tvarkingai: lygina pasąmonės sampratą mahajanos ir Freudo sistemose, etc. etc. Krikščionybė Japonijoje, anot jo, pakrypo nuo tėviškojo prie motiniškojo archetipo – Didžiosios Motinos mitas esąs svarbiau-

sias japonų psichikos veiksnys. Gal ir taip, nesiginčysiu. Auditorija, beje, juokiasi ne ten, kur juoktųsi vakariečiai.

Robbe-Grillet pranešimo nebesiklausau: negitam atvažiavau į Japoniją? Traukia miestas – norisi užgriebti dar kokių nors jo nuotrupų. Ėmiau palyginti neblogai orientuotis metro. Ir vis dėlto jaučiuosi apsuptas magiškų ženklų, nesuvokiamų gestų, neperregimo elegantiško rūko. Moterėlės vagone labai europietišškai juokiasi (per klaidą vos neišlipo ne laiku); tačiau kažkas ne taip, ir gana. Nenoriu būti rasistas, bet kartais man atrodo, kad aplinkui lėlės iš Hoffmanno pasakų. Praleidžiu pora puikių valandų tradiciškiausiam Tokijo rajone – Asakusoje. Netgi pietauju: mažame restoranėlyje, aiškin-damasis mostais, gaunu ryžių košės su aštriu padažu už 600 jenų (pagal čionykštį kainų mastą – pigiau grybų). Aplankau įspūdingą ir labai liaudišką šventovę Sensoji. Suprasti tegaliu tiek, kad ji eilinė, netgi primityvi (kaip, tarkime, provincijos cerkvė), bet visa kita lieka neaišku. Dideliame dubenyje vidury kiemo rūksta smilkalai: žmonės šildosi virš dubens rankas (matyt, tai ritualinis gestas), šildausi ir aš. Paskui visi mėto pinigėlius, o gal ir ne pinigėlius į kažkokį šulinį. Perkasi lyg ir budistines maldakny-

ges – taip pat nusiperku. Šventovės vidus žėri ir tviska gėlėmis, milžinišku aukso baldakimu, įmantriomis statulomis ir žibintais: tai jau *sacrum* sfera, kur nedrįstu eiti – matau tik pora besimeldžiančių senučių, vienuolį baltomis kojinėmis, svastiką ant keistos dėžės dešinėje altoriaus pusėje. Nebaisu, bet labai labai neįprasta. Epifanijos pojūčio turbūt nėra, jį atstoja magijos efektas, svetimumas. O aplinkui – dengtos gatvės, Tolimųjų Rytų jomarkas (anaiptol nepanašus į Vidurinės Azijos ar Izraelio bazarus): prekiaujama keistais blizgučiais, kabučiais, nesuprantamos paskirties įnagiais įnagėliais, lėlėmis, žolėmis, vėžiais, bet visų labiausiai – mechaniškais žaisliukais. Loja dirbtiniai šunyčiai, kibire plaka pelekais guminiai ruoniai, raito uodegytę netikra beždžionė. Lyg iš Anderseno istorijos apie lakštingalą. Gal ir kompiuterizacija todėl taip patinka japonams.

O valgykloje ant suoliuko du nejauni piliečiai studijuoja pornografinį žurnalą – itin rimtai ir naiviai. Beje, pornografija, kaip sakoma, „soft“ – tiktai nuogos krūtys.

Vakarop ilgai važiuojame per miestą – esame pakviesti pas Tokyo merą. Žydi azalijos ir jazminai (ar kažkas panašaus į jazminus): štai iš kur toji

baltai violetinė pastatų gama. Palyginimas su Los Angeles, pirmasis šovęs man į galvą, suprantama, netinka. Veikiau panašu į Londoną (kitos konstitucinės imperijos sostinę), tiktai spalvingiau ir kur kas gigantiškiau. Bet štai ir vėl: pravažiuojame kapines, kuriose vietoje paminklų – nykių medinių lentelių puokštės. Brr!

Pas merą – šioks toks aristokratiškas salonas; stengiuosi elgtis „kaip visi“, nors tokios situacijos man visada sunkios. Šnekuosi su Solženicyno biografu Michaeliu Scammellu ir labai nemažai su gražute PEN klubo darbuotoja Karin Kennerly, kuri numato praleisti Japonijoje, kažkokios nuošalios salelės viešbutyje, dar bene mėnesį (kad taip man!). Susipažįstu su Vonnegutu, vėliau ištraukiu ilgon kalbon su švedų PEN pirmininku von Vegesacku (jis, pasirodo, skaitęs mano rašinių). Aksionovas, lydimas *Gulago* vertėjo Kimuros, diskutuoja su bulgare Liliana Stefanova, 1954 metais baigusia Maskvoje Gorkio institutą. Dar įdomiau, kad po salę klaidžioja, nelyginant dvasia be vietos, Zigmundas Stoberskis, lituanistas iš Lenkijos! Jį ir dar pora vyrų čia atsiuntė Jaruzelskio režimas, o kongresas jei ir pripažįsta jų kredencialus, tai tik per pusę.

Japoniška virtuvė, tempura, *sushi*. Vėliau vakaras išvirsta kone pasilinksminimu su geišomis, visiškai tradiciniu ir, beje, idealiai padoriu. Viena geiša atlieka sudėtingą simbolinį šoki, pakaitom su vėduoklėmis ir būgneliais (o ant būgnelių *yin-yang* ženklai). Sakytum, plaštakė scenoje: palyginimas banalus, bet geresnio nesugalvosi. Vėliau ilgas, į pabaigą truputį įkyrėjęs senovinės muzikos koncertas (trys arfos, panašios į apverstas polinezietiškas valtys, ir fleita, panaši į valtys stiebą).

Grižtame gana vėlai. Dar susiskambinu su dviem japonų lituanistais – Ichiro Kato ir Ikuo Murata. Į naują paros ritmą pereiti labai sunku.

16. Lietus. Iš ryto kalba Sillitoe (labai neblogai, minėdamas Sacharovą ir Ščaranskį) ir Aksionovas. Fotografai vaikosi Robbe-Grillet. Paskui Toru Kawasaki veža mane į Waseda universitetą. Pusantros valandos pasakoju apie Lietuvą ir lietuvių literatūrą penkiolikai studentų ir aspirantų, išdaliju brošiūrą, ir politkalinių sąrašus. Viskas eina kiek geriau, negu tikėjau; žmonės berods supranta mano nesukibią rusų kalbą ir netgi šiek tiek reaguoja. Antrą valandą – pietūs tipiškame amerikietiškame *campuse* (universiteto miestelyje), už valgyklos stiklų

šlapias sodas, azalijos, kriptomerijos. Trys aspirantai, sėdintys šalia, fantastiškai informuoti. Vienas daugiau už mane žino apie Oskarą Milašį, kitas girdėjęs apie Vlado Česiūno pabėgimą! Net šiek tiek nepatogu – galimas daiktas, pasakojau abėcėlines tiesas. Čia tau, brole, ne Amerika.

Vakare bunraku (lėlių teatro) spektaklis *Kaligrafo Sugiwaros paslaptys*. Matome tik finalą – dalį trečiojo veiksmo ir ketvirtąjį. Be jokios abejonės, tai labiausiai neįprastas teatro reginys mano gyvenime. Žmogaus dydžio lėlę valdo trys aktoriai, du kaukėti (tiksliau, pridengę veidus juodais gobtuvais), trečias atlapu, bet visiškai nejudriu it kaukė veidu. Stebėtini lėlių kostiumai (be to, kas valandėlė jos čia pat, scenoje, perrengiamos). Nuolat keičiasi painios, kaleidoskopiškos mizanscenos, maždaug kaip ikebanos koncerte. Scenoje vienu metu būna ligi dvidešimt keturių asmenų (įskaitant lėles), bet aštuoniolikos iš jų susitarta nepastebėti – ir tikrai, po kiek laiko jų nebepastebi. Dešinėje, vėlgi aukso fone, sėdi parietę po savimi kojas muzikantas ir pasakorius. Pasakorius kalba už visas lėles, dejuoja, juokiasi, kartais staugia; kartkartėmis abu – muzikantą ir pasakorių – pavaduoja antrininkai. Vienas pasakorius ir vienas asmuo scenoje pristatomi kaip „Living National

Treasure“ („Gyvieji tautos lobiai“), atseit, „liaudies artistai“, o pati pjesė – rodos, kaip „Minor National Treasure“ („Mažasis tautos lobis“). Ir tikrai, tasai klykaujantis liaudies artistas – ne be genialumo. Pjesė tragiška, nelyginant elžbietiečiai ar, tiksliau, Corneille'is kvadratu. Trečiajame veiksme samurajus, savo tėvo liepiamas, atlieka charakirį, o ketvirtajame veiksme kitam samurajui – jo broliui – atnešką tik nukirstą septynmečio sūnaus galvą. Tai dar ne viskas – pasirodo, ir samurajus, ir sūnus žinojo, koks likimas jų laukia, ir aukojosi sąmoningai, vardan pareigos. Įsiterpia komiškos scenelės (vaikų pešty-nės kaligrafijos mokykloje), kurios vaidina lygiai tokį pat vaidmenį kaip, sakysime, juokdario scenos *Karaliuje Lyre*. Į pabaigą, kada samurajaus žmona baltais rūbais tirtėdama suklumpa prie sūnaus lavono, patiriu neabejotiną katarsį – nepaisant to, kad scena dėl nuovargio ir mieguistumo kartkartėmis plaukte plaukia prieš akis.

Tas teatras – suabsoliutintas „Verfremdung“ (alienacija pagal Brechtą). Balsas atskirtas nuo kūno, judesys nuo judančiojo, fabula nuo veiksmo ir t. t. Lėlės, iš prigimimo ne visai tinkančios tragedijai, vaidina tragediją – ir dar kokią! Puikus semiotinės

analizės objektas. Tikriausiai Barthes'as ar kas kitas tą analizę jau atliko.

17. Laikraščiai rašo apie tebetrunkantį Sacharovų bado streiką. PEN kongresas, matyt, priims rezoliuciją tuo reikalu – bet kas iš tų rezoliucijų!

Gėda ir bjauru.

Ir negera tokioje situacijoje turistauti. Tarp kitko, nėra neįmanoma, jog po dešimties metų pasaulio, po kurį tiek bastausi, iš viso nebus. Man nieko, aš savo pragyvenau, bet baisu pagalvoti apie dabartinius vaikus, apie Marytę. Ką jie veiks – jeigu nežus – pokario dykumoje arba pasaulinėje tarybinėje imperijoje?

Šiaip ar taip, važiuoju į Nikko. Autobusas neapsakomai ilgai vingiuoja chaotiško miesto gatvėmis. Pravažiuojame vadinamąjį Tokyo bokštą, kuris atrodo žymiai mažesnis už Eifelio (nors, rodos, yra didesnis). Asakusa stotyje spūstis, gal tūkstantis mokinukų geltonomis kepuraitėmis. Atmosfera organizuota, bet truputį nervinga. Penkios minutės prieš išvažiavimą patenkame į traukinį. Daugiaaukštės betono dėžės pamažu virsta tradiciniais japoniškais namukais, paskui tradiciniais ryžių laukais, kuriuose braido palyginti tradiciškai sodiečiai. Šalia manęs

sėdi neregėtai elegantiškas prancūzas su jaunu juo-
dabarzdžiu palydovu (ar ne meilužiu), paskui bando
megzti pašnekesį amerikietė iš Silicon Valley. Bet aš
labiau dairausi pro langą. Šit kapinės: praeitą sykį
pro tvorą mačiau tik medinių lentelių tankumyną,
dabar paaiškėja, jog esama ir marmuro paminklų –
juodų stačiakampių luitų, kaip Estijoje. Po valandos
pasirodo neaukšti kalnai. Įvažiuojame į stebėtiną
tarpeklį – abipus traukinio nėra nieko, išskyrus raus-
vas azalijas, tarsi būtum atsidūręs viduje puokštės.
Visi japonai vagone pagyvėja, rodo į azalijas pirštais,
šūkauja „a“! Tai jau Nikko.

Ilgas, išsidriekęs kalnų slėnyje (ar ne 28 kilome-
trus), neaukštas miestukas. Mus perima judrus ir
skardžiabalsis gidas, mosikuojantis geltona vėlia-
vėle: jis visiškai nesiskiria nuo Europos gidų – tie
patys lėkšti juokeliai, tas pat plepumas. Profesija
įveikia tautybę ir kultūrą. Nikko nacionaliniame
parke, į kurį tuojau pat patenkame, minių minios
lankytojų, daugiausia japonų: aštuoni milijonai
turistų per metus, ir nemaža jų dalis, atrodo, bus
atvykusi šiandien. Su dideliu vargu braunamės į
prieškį tose miniose – be abejo, paklystume, jei ne
gido šūksniai ir vėliavėlė.

Ima pliaupti lietus. Ligi šiol diena buvo saulėta, oras pakitėja staigiai. Nesunku suprasti, kodėl japonai išrado lietsargį. Tačiau, kad ir keista, lietus čia visiškai nekliudo, vietovė tarsi jam sutverta. Maloniai vėsu, blizga juosvi akmenys, samanos, lenkti stogai, o gigantiški kedrai ir kalnų lopinėliai rūko properšose, žinoma, suvokiami it japoniško paveikslo dalis.

Sunku ir gal beprasmiška aprašinėti Toshogu šventovę – tai didžiulė paini kompozicija, slystanti kalno šlaitu, tarsi akimirką stabtelėjusi; rusva, melsva, auksinė su ryškiai raudonais intarpais. Galybė daiktų, kurių, suprantama, ir tikėjaisi: toriai (japoniški vartai), pagodos, bokštai, paviljonai, akmenys ir bronzos žibintai. Tačiau nesitikėjai, kad tai bus taip vykusiai išdėstyta trijose dimensijose (ypač vertikaloje), taip įterpta į mišką. Epocha ta pati kaip Vilniaus Šv. Petras ir Povilas, ir beveik tas pats barokas – net, sakyčiau, prastesnio skonio, neretai perkrautas, raižinių ir statulų tūkstančiai, ir tiems raižiniams bei statuloms vietomis nestinga vulgarumo. Tiktai nusiavę, palikę lietsargius ir įžengę į vidinę šventyklą, pajuntame ramybę ir rimtį – nepaisant minios. Šventykla sintoistinė, su penkiais aukojimo ąsočiais, su tatamiais (pinti-

niais kilimėliais) dengtomis grindimis, su puikiais ir autentiškais trisdešimt šešių poetų portretais ant sienų, o lubose feniksai ir bene drakonai. Čia jau viskas saikinga, santūru. Palypėjęs šlaitu dar gerokai į viršų, randi sioguno Ieyasu mauzoliejų – karališkai, net imperatoriškai paprastą (siogunai, ir ypač Ieyasu, buvo faktiškai Japonijos valdovai, reikšmingesni už imperatorių). Maža bronzinė pagoda lietuje tarp kedrų, saugoma bronzinės gervės ir dar poros mitologinių sutvėrimų, virš visko ir šalia visko.

Gidas stengiasi atkreipti mūsų dėmesį į kuriozus – sakysime, dramblių ir žirafų raižinius paviljonuose (skulptoriai niekada nebuvo tų žvėrių matę, taigi jiems išėjo kažkas itin groteskiško). Tačiau Ieyasu kapas man labiau įsiterpia atmintyje.

Lietus baigiasi irgi staiga. Pravažiavę raudoną Šventąjį tiltą, pietaujame gana prašmatniame restorane, o paskui išgarsėjusiu čionykščiu serpentinu kylame į kalnus, link Kegon krioklio. Rūkas, prieš akis nuolat kitėjanti japoniškų paveikslų serija, vietomis netgi žydinčios ar tik besirengiančios skleisti žiedus vyšnios. Beždžionių būrelis ant šakų virš skardžio. Švelni, labai švelni, galybės atspalvių žaluma. Nors lynoja, krioklio vertikalė ir sniego luitai anapus jos matyti ryškiai. Truputį vėliau pasie-

kiame Chuzenji ežerą, jo krante bent keli įdomūs statiniai. Sintoistų šventykloje dvi mergaitės labai rimtais lėlių veidais, baltais apsiaustais ir raudonais sijonais (tatai japonų vėliavos spalvos) atlieka lėtą ritualinį kagura šoki su kardais ir varpeliais. Bene pirmąsyk gyvenime iš taip arti matau pagonybę – sukomercintą, pabrėžtinai elegantišką, bet tebegyvą. Budistų šventykloje tūkstančiarankė deivė Kannon (iš tikrųjų rankų tik keturiasdešimt, kiekviena jų simbolizuoja dvidešimt penkias). Ji ištašyta iš vientiso didžiulio kamieno ir truputį primena Madoną, nors su tuo išpūdžiu kertasi ne tik monstružiškos detalės, bet ir sakė (japoniškos degtinės) buteliai, suaukoti ant altoriaus.

Grižęs „Keio Plaza“ viešbutyje akis akin susiduriu su Stoberskiu, kuris mane prašnekiną puikiausia lietuvių kalba: prisispyręs spaudžia ranką ir teiraujasi, ir nepadėčiau parašyti skyriaus apie emigracinę lietuvių literatūrą jo knygai *Historia literatury litewskiej!* Savaime aišku, mandagiai atsisakau. Po to vakarieniauju su Rannitais ir Ikuo Murata, Doneičio ir Baranausko vertėju (anot jo, Baranauską versti daug sunkiau). Vis dėlto scena iš absurdo teatro – Tokyo viešbutyje vienu metu keturi asmenys, kalbantys lietuviškai: japonų lingvistas, estų

poetas, lietuvių disidentas ir lenkų kolaborantas. Rytas su Tigridu. Tvarkau įvairius profesinius ir buitinius reikalus, paskui išsprunku iš kongreso – antrąsyk į Asakusą. Joje šventė, todėl kelis kartus daugiau žmonių, negu anksčiau būta. Suaugusieji vedžiojasi vaikus, kurių šiokiomis dienomis gatvėse beveik nepasitaiko. Minioje šen bei ten užtinki abejingų budistų vienuolių – šis su dubenėliu, anas su rožančiumi. Atidarytos kone visos šventyklos, prieš kai kurias stūkso paaukuoti palankinai, kurie po poros dienų bus nešiojami po kvartalą. Rūksta smilkalai, linguoja žibintai, pilna klūpančių maldininkų, aidi muzika ir varo savo biznį margų margiausi prekyviai – siūlo dirbtinius paukščius, dirbtines gėles, lakštingalų balsais rypuojančius švilpukus, mažutyčius kamparo laivelius, zujančius kibiruose. Egzotika! Priešpiečius irgi suvalgau atitinkamus – sriubą iš ryklio peleką; ji kažkaip apsunkina skrandį, bet po valandėlės viskas praeina. Pėsčias žygiuoju ligi sumo stadiono – Kokugikan. Kartkartėmis pajuntu, jog esu jau savas šiame mieste, pasinėręs į jį, permirkęs juo tarsi Paryžiumi ar Roma.

Gal valandą stebiu sumo rungtynes, atsilošęs ant patogių pagalvių. Grumiasi įvairūs yokodzunos ir odzekiai – atseit, nusipelnę sporto meistrai. Moky-

kloje vietoje „nusipelnę“ sakydavom „nusipenėję“, ir toks terminas čia labiausiai tinka, nes sumo čempionai sveria šimtus kilogramų. Rituališkai kilnoja kojas, keliskart pritupia, o paskui susikimba vos dvi tris sekundes: vienas jų po to susikibimo lėkte išleikia iš ringo, sykį išleikia ir sugriūva abudu – net pliaukštelėja. Labai retai pasitaiko ilgesnis „patas“. Kada nejudrumas įveikiamas ir vienas meistras vis dėlto laimi, salė itin pagyvėja. Prakaitu trenkia, sakytum, iš tolo. Kad pramoktum vertinti šį sportą, reikia gimti japonu ar bent lankyti varžybas dvidešimt metų. Įdomiausi man atrodo teisėjai ir šaukliai – su vėduoklėmis, gražiais chalatais, aukštomis skrybėlėmis, basi ir labai džentelmeniškai, lyg iš aštuonioliktojo amžiaus.

Viešbutyje iškilmingas atsisveikinimo vakaras. Vėl geišų šokiai ir visiškai fantastiškas būgnų koncertas – nuo jo net kūnas paskausta kažkur giliai viduje. O drauge rodomos skaidrės apie Hirošimą, anglas Kingas kelia tostą už politkalinius – ir tai, garbės žodis, nepadoru. Pasišalinu anksti.

19. Vėl nervingoje atmosferoje pasiekiame Tokyو centrinę stotį ir sulipame į garsųjį Kyoto ekspresą – jis jau nebe greičiausias pasaulyje, bet vis dėlto...

Kongresas baigtas, belieka grynas turizmas. Važiuojame kiek mažiau negu tris valandas – vandenyno pakrante ir jaukiomis priekalnėmis. Fuji kalno nematyti pro debesis, tikriausiai ir liksiu jo nepamatęs. Praslenka pro šalį banali, dulkėta Nagoya. Kyoto stotyje stabtelėjame lygiai dvi minutes – per tą laiką vos bespėji išlipti.

Miestas iš pirmo žvilgsnio taip pat moderniškas ir banalus, anaipol ne Florencija, veikiau didelis Kaunas. Trupučiuką dvelkia tropikais. Išgirstame, jog čia esama 1600 budistinių ir 300 sintoistinių šventovių: tai jau net per daug, bet važiudamas per miestą jų beveik nepastebi – kiek suprantu, tatai paslėptos, uždaros salos konstruktyvizmo okeane, suvokiamos tiktai iš *vidaus*. Beje, netrukus patenkame į tokią salą – *villa* Nomura šalia didelės ir populiarios Zen šventyklos, kalvų papėdėje. Čia mums rengia priėmimą japonų PEN klubas ir Kyoto meras. Pasijuntame visai atskirti nuo miesto – ir, ko gero, nuo tikrovės: matyti vien žaliuojantys šlaitai (viename šventyklėlė), o tarp jų įsiterpęs sodas su tvenkiniu, kriokliais, akmenis žibintais, pagodomis, linkčiojančiomis japoniukėmis ir kitais neišvengiamais aksesuarais. Čionykštis grožis (o jis neginčijamas) remiasi pirmiausia tobula standartizacija,

monotonija, iš anksto nuspėjama, paįvairinimais ir ekspromtais. Kaip rituale.

Pietaujame. Tvenkinyje, laivo formos estradoje, groja jaunutės arfininkės. Robbe-Grillet su dideliu susidomėjimu apžiūrinėja prancūzišką vyną bateriją. Man labiausiai prie širdies *yakitori* (vištienos šašlykučiai). Aišku, neišsiverčiama be arbatos ceremonijos – nors ir sutrumpintos, paviršutiniškos, bet įvarančios „kultūrinio šoko“ būseną. Visiškai nežinia, kaip elgtis, kokius gestus atlikti, ką ragauti anksčiau, ką vėliau. Skaisčiai žalia arbata išvaizda ir skoniu prilygsta tirštai sriubai ir atsiduoda žuvimi. Aksionovas: „Ech, jeigu taip dabar nusigėrus ir stachia galva į tvenkinį. Kaip Vermonte su Saša Sokolovu“.

Tradiciniame namelyje, apžiūrinėdamas paveikslus, įrašus bei didžiai estetiškas spintas, įsišneku su Izraelio rašytoju (žinoma, Icchoko Mero bičiuliu). Po to esame kviečiami į spektaklį. No – sakralinis teatras ir bene didžiausia čionykštė retenybė (jis, rodos, niekada neišvažiuoja už Japonijos ribų). Scenos fonas – medžio sienelė su šventosios pušies atvaizdu. Orkestras – fleita ir trys skirtingo dydžio, klepsidrų pavidalo būgnai; dekoracija – nedidelė pakyla ir kažkas panašaus į altorėlį, irgi su kyban-

čiu būgneliu; yra dar šešių asmenų choras ir bene pasakorius, kaip ir bunraku teatre. Pati pjesė vadinasi „Tenko“. Matome jos pabaigą, kurioje pasirodo nuskendusio (ar paskandinto) berniuko dvasia. Šalia to reginio net ir bunraku atrodo it „Vyšnių sodas“. Pasakorius lėtai ir ilgokai kažką gieda gerkliniu, gargaliuojančiu balsu: paskui į sceną įplaukia stambi it laivas figūra daugiaspalviu chalatu, glotnia kauke, fantastiškai lėtų judesių. Jos liturginis šokis trunka bent keturiasdešimt minučių: posūkliai, trypčiojimai, riktelėjimai, priklaupimai prie būgnelio (kiek supratau, dvasia jį daužo lazdelėmis, bet nepastebėjau, kad prisiliestų). Tempas maždaug toks, koku sukasi kosminiai kūnai. Po kauke nežymiai virpa aktorius gerklė, siūbuoja juodų karčių perukas, pasisukus matyti ausys (ar jos tokios didžiulės dėl kontrasto su kauke, ar irgi dirbtinės?). Figūra išplaukia iš scenos, ir tai jau viskas. Jautiesi, lyg regėjęs šamaną ar perskaitęs šumeriškąją *Gilgamešo* versiją.

Grižtame į viešbutį. Robbe-Grillet po prancūziško vyno gana garsiai kartoja autobuse no melodijas.

20. Kyoto, ko gero, trupučiuką nuvilia. Gal veikia nuovargis ir persisotinimas, gal „kultūrinis šokas“, o gal tiesiog labai sunku išverti spūstį. Šiandien

aplankome keturias garsiausias čionykštes vietas. Pradedame nuo Kiyomizu: tai budistinė šventovė gana aukštai ant kalno, tiksliau, didžiulis šventovių kompleksas. Bet, Viešpatie, kiek joje žmonių! Nesi-
baigiančios mokinukų ekskursijos – kikeną, mosi-
kuoja, šaiposi iš baltųjų barbarų, kartoja tavo angliš-
kus žodžius, it Čapeko salamandros. Demografinis
sprogimas. Aplinkui labai daug gražaus ir neįprasto.
Stūkso mažos šventyklėlės ant vištos kojų, siūbuoja
varpas, čiurlena šaltiniai, iš kurių tikintieji, o gal ir
netikintieji semiasi vandenį ilgakočiais šaukštais.
Nuo platformos atsiveria reginys į žalią kalnyno užu-
tėkį, bene tą patį, kurį vakar mačiau iš apačios, iš
villa Nomura. Centrinė šventovė rami, tauri, joje
norėtusi susikaupti. Bet kur čia susikaupsi, jei svar-
biausias rūpestis – nedingti minioje, neprarasti gido
iš akių. Pražygiavę pro milžiniškas geležines lazdas
(jomis, pasak legendos, pasiramsčiuodavo čionykš-
čiai atsiskyrėliai), grįžtame siaura, žemyn vingiuo-
jančia gatvele. Tarp suvenyrų krautuvėlių vienur
kitur ir čia atidarytos šventovės, ar tiesiog stovi
koks mažytis altorius su aukų ašotėliais ir gėlėmis.
Tačiau visa tai vos ižiūri pro zujančius turistus – jų
keli milijonai, ir gana.

Antroji vieta – Nijo pilis, buvusi siogunų rezidencija. Čia jau galima lašelytį atsipūsti. Stebuklinga spalvų gama – ruda, juoda ir auksas. O šiaip – klasikiniai rytietiški rūmai iš pasakų, iš Marco Polo. Metalas, medžio raižiniai (povai, plaštakės), ilgi koridoriai, į juos pro langų popierių sunkiasi šviesa; sienose neryškiai žėri auksiniai paneliai su žvėrių ir sakralinių pušų atvaizdais. Prabangu, o drauge asketiška. Sakytum, *minimal art*. Po kojomis giedote gieda, netgi čiauška grindys – tai apsauga nuo šnipų. Sioguno asmeniniame kambaryje tapyba kitokia, intymesnė. Deja, kažkam šovė į galvą prisodinti keliose vietose vaškinių figūrų – apsiečiau ir be jų.

Pietaujame „Minokichi“ restorane, grynai japoniškai (restoranui, kaip tvirtina reklaminis lapukas, 250 metų). Tai yra sėdime ant pagalvėlių (kas klūpo, kas pariečia po savimi kojas), valgome lazdelėmis ir t. t. Valgiai irgi ne visai suprantami, per klaidą prieskonių dubenėlį sunaudoju atskirai, kaip salotas (*nota bene*, skanu). Virtuvė skiriasi nuo kinų virtuvės vėl ta pačia standartizacija ir asketiškumu. Tikriausiai ji ir sveikesnė. Sėdžiu drauge su vengru, 1956 metų pabėgėliu, apsilikusiū it kolonijinis džentelmenas. Jis pasakoja ne visai įtikėtinas, nors greičiausiai autentiškas istorijas apie Stalino laikus. Be to, susi-

pažįstu su Čilės PEN klubo pirmininke, simpatinga senute, kuri gyvena Robinzono Kruzo saloje! Išėję iš restorano, susiduriame su budistinėmis laidotuvėmis: autobusas ilgai manevruoja tarp japonų juodais kostiumais ir juodais kaklaryšiais. Lieka dar dvi žymios vietos – Kinkakuji ir Ryoanji. Jos palyginti netoli viena kitos, priekalnėse. Kinkakuji, arba Aukso paviljonas, žinomas iš Yukio Mishima apysakos – vėl tipiška „sala tikrovėje“, atsitvėrusi nuo miesto ir laiko. Pats paviljonas (statytas maždaug Vytauto laikais, bet galybę kartų restauruotas) gal kiek apšepęs nuo 1955 metų, kada jį atgamino pasukutinįjį sykį, tačiau jo aplinka lygiai tiek estetiška, kiek tikėjasi. Anot Mishima, jį padegęs jaunas vienuolis, norėdamas tokiu būdu išsigydyti nuo impotencijos, kurią jam įvaręs pastato grožis. Miniatiūriškas ežeras, akmeninėse salelėse auga mažos ir kreivos pušys, žydi vilkdalgiai. Šlama japoniškai klevai smulkučiais lapais, o apylinkės šlaituose suskaičiuoju bene trylika skirtingų atspalvių žalumos.

Tačiau tik Ryoanji padvelkia kažkuo panašiu į katarsį. Tai vadinamasis akmenų sodas – kitaip sakant, smėlio laukas su kyšančiais iš jo akmenimis. Bandau jį interpretuoti. Gal tai atskiros sielos, išskiriančios iš vientisos būties, didesnės ir mažesnės;

būties akivaizdoje jos yra lygios, kiekviena su savo pavidalu ir likimu, su savo nelaimių ir persikūnijimų krūviu, kiekviena palieka pėdsaką it ratilus vandenyje. Tie ratilai susikirsdami nežymiai, bet amžinai virpina pasaulio paviršių. Sakysime, poetai – Achmatova, Pasternakas... Arba tiesiog mes, susitikę netikėtoje vietoje, iš kurios išsiskirstysime ir jau niekada nebebūsime ten pat, tokie patys. Praeinu pro samanų sodelį, pro kuklius ir atlapus Zen šventyklos kambarius, pro didelį tvenkinį su rausvomis lelijomis. Tarsi Kauno botanikos sodas, vaikystė. Sugrįžimas, mirtis?

Vakare ryžtuosi pasivaikščioti po svetimą miestą, nueinu ligi Gion – čionykštės „nuodėmių gatvės“. Viduje taisyklingo nuobodžių prospektų tinklo, pasirodo, slypi tradicinių skersgatvių knibždėlynas, juo gali bastytis kilometrus, neįtardamas, jog esi dideliame moderniškame mieste. Tamsu, bet jauku. Akis užfiksuoja detales – moterį su vaikais, aukojančią kažką šintoistinėje šventyklėlėje, ryškiaspalves tų vaikų jupas, meškeriotojus viduryje upės, vedinamą tatamį, bronzinį varpą, kryžkelėje, katę, pririštą dirželiu nelyginant šunytį. Gion apylinkėje pamatau ir geišą. Vietomis, apsuptas terasų, torių, nendrinų ar malksninių stogų, galėtum jaustis kone dvylik-

tajame – arba, kas Japonijoje tolygu dvyliktajam, aštuonioliktajame amžiuje. Kliudo nebent mažytė neono lempelė ar oro kondicionierius.

21. Michaelis Schammelas išvažiavo į Narą – girdi, be jos nėra Japonijos, kaip nėra Graikijos be Partenono. Tikriausiai teisybė, tačiau aš to nedarau – prisibijau vis dėlto bastytis vienas dėl laiko stokos ir kalbinio barjero. Prasmingiau laikytis su grupe (anot Aksionovo, „taip žmonės išlikdavo konclageriuose“). Šiandien pirmiausia vykstame į Heian šventovę. Ji statyta 1895 metais – atseit, nelyginant cerkvė Romanovų dinastijos trijų šimtų metų jubiliejui. (Beje, Hirohito iš viso primena Romanovą, ypač portretuose, kurie iškabinti metro.) Tačiau čionykštė architektūra tokia sustabarėjusi – ar, veikiau, tokia nepažįstama, – jog epochų joje beveik neatskirsi. Įspūdis, šiaip ar taip, lieka nemenkas. Šventovė labai erdvi ir efektinga, joje vyrauja raudona ir balta spalva (atvirukus pardavinėja vaidilutės baltais apsiaustais ir raudonais sijonais). Niekaip negaliu suprasti, iš kokios medžiagos senųjų japoniškų pastatų stogai. Atrodo metaliniai, Heian šventovėje – veikiau keraminiai; bet tikriausiai visur tėra medienės malksnos. Oras bene pirmąsyk be priekaišto,

saulėtas, toje saulėje vaikščiojame po puikų šventovės sodą: tiltai, paviljonai, auksiniai karpiai tvenkiniuose, senukas su kopėtelėmis karmo pušaitės šakas, o vienoje vietoje net šilkverpiai kybo ore ant savųjų siūlelių. Kaip visada nejunti miesto artumo, ir kaip visada į dirbtinį kraštovaizdį tobulai įsilieja apylinkės kalnai.

Sanjusangen-do – visai kas kita. Tryliktasis amžius, Mindaugo laikai; arba, kitaip tariant, romaniškojo meno ir ankstyvosios gotikos epocha; čionykštė Notre-Dame. Ir, reikia pasakyti, analogija gana įtikinanti. Mokinių spūstyje lėtai slenkame kilometriniu koridoriumi, pro gigantiškus medinius – turbūt kedro – piliorius, pro tūkstančio ir vienos deivės rikiuotę. Deivių stovylos turi nemažai bendro su gotikinėmis madonomis. Juosvos, kiek paausuotos, graščiau aukštos, maloningais veidais, kiekviena truputį kitokia (nors „bendras vardiklis“ pirmiausia krinta į akis). Kiek suprantu, jos vienodai tobulos tiek pirmojoje eilėje, tiek ir tolesnėse, kur jų niekas nemato – skulptūra skirta ne žmonėms, o amžinybei. Rūksta žvakės, trenkia smilkalais. Lentelės su budistinėmis maldomis (ar prašymais?) atitinka votus. Dar įdomesnė „išvirksčioji“ šventyklos pusė, kur stovi groteskiniai demonai ir sakralinio pasau-

lio sargai - maždaug Notre-Dame chimeros. Lyg pro miglą prisimenu matęs panašų reginį - šimtus budų ir galybę demonų - Buriatijos dacane (budistiniame vienuolyne): tik čia, žinoma, visai kitas archajiškumo laipsnis, užmojis ir skonis.

Ligi traukinio geros keturios valandos. Vienas, neskubėdamas aplankau Nishi-Honganji šventovę, amidistų (Jodoshinshu sektos) centrą. Čia irgi daug įdomaus, ypač Karamon vartai su pasakiškais, ryškiai dažytais siaubūnais; bet svarbiausia - pataikau į tikras budistines pamaldas. Vienuoliai žaliais rūbais pučia keistus trimitus (bene dūdmaišius) ir tranko būgnus. Nestinga ir klūpančių tikinčiųjų. Virš galvos plevėsuoja vėliavos su egzotiškais simboliais. Beje, nè kiek ne mažiau egzotiški simboliai ties įėjimais į metro.

Traukinyje Kyoto-Tokyo šnekamės su Aksionovu - daugiausia apie Lietuvą, jo mėgstamą Nidą ir apie lietuvių konformistus. Esą išgėręs Žalakevičius mėgdavęs šaukti „Jano Palacho pelenai beldžiasi į mano širdį“, o išgėręs Mieželaitis verkdavęs, kad „ruskiai išvežė ketvirtadalį tautos“. O greta sėdėdavę CK darbuotojai arba ir saugumiečiai, kurie juos ramindavę. Tfu! Šį įdomų pokalbį pertraukia viso vagono atodūsis: išlendame iš tunelio, ir prieš mus netikėtai

atsiveria vakarėjantis, ledinis Fuji kūgis su debesiu virš paties kraterio. Japonija vis dėlto nepagailejo man dovanos.

22. Iš ryto aplankau Sédintį Budą Kamakuroje. Čia tokia mokinukų spūstis, jog sunku susidaryti autentiškesnį įspūdį – nors vaikštau aplink statulą gal pusę valandos ir net įeinu į jos vidų (už tai reikia užmokėti 20 jenų – pigiausia mano matyta Japonijoje kaina). Atrodo nebent, kad Budai nuoširdžiai gaila tos besikamuojančių sutvėrimų aibės. Jo absoliučiai harmoningas bronzinis siluetas toks pat natūralus ir atitrūkęs nuo *vanitas vanitatum*, kaip ir aplinkiniai kalnai.

Kamakura – kurortinis pajūrio miestas, čia bene svarbiausias Zen centras, bet šventovių netenka pamatyti. Jos kažkur slepiasi nuo grūstynių ir triukšmo nelyginant už „žaliųjų vartelių“ iš Herberto Wellso apsakymo. Tokioje aplinkoje norom nenorom įsigėidi medituoti. Gal Zen ir yra atsakymas į Azijos (o dabar jau ir pasaulio) demografinį slėgimą? Išvažiuojame į Ramiojo vandenyno pakrantę, ir mano meditacijos virsta nostalgijos priepuoliu, bene stipriausiu per septynerius metus. Labai jau primena Palangą ir Nidą.

Pasukame į kalnus, į Hakone. Už kelio vingio, vėl netikėtai – Fuji visame majestote. Šiandien saulė, ir taisyklinga didžiojo kalno trapecija žėrėte žėri. Nuo dabar matysime ją ligi vakaro. Pasiekiamo stebėtinai gražų, persmaugtą it klepsidra ežerą Ashi; plaukiame garlaivėliu, vėl su mokinukais, kurie klykauja, šūkauja „Hello“ ir vis taikosi paspausti ranką. O Fuji – aukščiau, lyg ir ne šiame pasaulyje, tarsi tas Sėdintis Buda. Ideali, platoniška forma tūkstančius metų mokė japonus susikaupimo ir rimties; išmokė turbūt ne visus, bet ką išmokė, tą išmokė.

Keltuvu pasiekiamo Komagatake viršūnę; pasukui – Owakidani slėnis, verdančios sieros ežerai, lyg Naujojoje Zelandijoje. Įdomus čionykštis muziejus, gal ne tiek eksponatais, kiek vulgariomis panoramomis (yra net veikiantis vulkano modelis!). Fuji kūgis nepalieka mūsų ir čia. Vieną jo kraštą ima supti rūkas, bet kraterio briauna tebėra šviesi.

Jau vakarop – Odawara, miestas, kuriame nėra nei vieno angliško užrašo ir niekas angliškai nesupranta nei žodžio. Lūkuriuojame stotyje. Susipažįstu su gana įdomia pakeleive iš JAV imigracijos valdybos. Ji atlydėjo čionai deportuotą imigrantę – jauną, pakrikusio proto japonaitę, kurią buvo suvilioję kažkokie pastoriaus Moono šalininkai. Mūsų pažįstami

mokinukai raudonomis kepurėmis rimtai klūpo ant stoties grindų, o ekskursijos vadovas sako jiems ilgą pamokslą. Beje, stoties išvietė bendra vyrams ir moterims – tokių papročių dar nebuvo regėjęs.

Grižtame pro Yokohamą. Po ilgos dienos gamtoje – Ginzos neonai ir lazeriai, padūkusi „Broadvejaus lampionija“, šalia kurios patsai Broadway atrodo elgetišškai. Be jokios abejonės, tai efektingiausias miesto centras pasaulyje. Nei Europoje, nei Amerikoje nėra nieko panašaus.

23. Nacionalinis muziejus Ueno parke. Trečdalis jo salių uždaryta, bet ir tai, kas eksponuojama, įstabu: keramika, rūbai, lako dirbiniai, samurajų kardai – ir, žinoma, tapyba. Viskas išdėstyta saikingai ir su skoniu, lygiai taip ir tiek, kiek reikia. Išimtis – nebent XIX ir XX amžiaus skyriai, kur dailininkai imituoja arba impresionistus, arba senuosius meistrus (ir vienus, ir kitus – be didesnio pasisekimo). Šiaip jau – šedevras po šedevro: kiekybę atstoja kokybė. Nuo budistinių paveikslų, kuriuose juntama ne vien Kinijos, bet ir Indijos įtaka, pro peizažus, žanrines scenas, puikias gyvulių karikatūras pereinu prie geriau pažįstamų – Ogata Korin, Utamaro, Hiroshige, Hokusai. Net garsiausiems meistrams ats-

točiau vos vienas kitas kūrinys – svarbu ne tiek individualybė, kiek bendras, nepasiekiamai aukštas lygmuo. Dvi paskutinės salės visai ekstraordinariškos, skirtos kaligrafijos menui. Čia daug kas primena Miro, Michaux, Picasso abstrakcijas (tik daryta bent keliais šimtmečiais anksčiau ir dažniausiai geriau). Netoliese, Royal museum – modernaus kaligrafo paroda, vaikšto ir pats meistras, barzdotas nebejaunas japonas, truputį panašus į Viktorą Vizgirdą.

Tiesa, užsuku dar į archeologijos skyrių priešistorinių Jomon terakotų pasižiūrėti. Bet kinų, korėjiečių, Vidurinės Azijos meną palieku nuošalyje. Esu nuvargęs, o be to, geriau tuos daiktus stebėti jų gimtinėse.

Istorija, gana gerai atspindinti Japonijos gyvenimo stilių. Rannitas truputį anksčiau už mane vyko į Nacionalinį muziejų, bet bijojo paklysti mieste, kuriame praktiškai nėra užrašų lotyniškais raidėmis. Viešbučio tarnautojas (beje, susikalbąs rusiškai – mat buvęs Sibire, nelaisvėje) jam pasakė: „Nėra nieko paprastesnio. Metro stotyje po mūsų pastato grindimis sėskite į vagoną dešinėje pusėje ir žiūrėkite į laikrodžio sekundinę rodyklę. Išlipkite po keturių minučių ir trisdešimt septynių sekundžių. Tai ir bus Nacionalinis muziejus“.

Po pietų – kabukio teatre. Jis būtų labai egzotiškas, jei būčiau nuo jo pradėjęs; dabar, po bunraku ir no, jaučiuosi tarsi grįžęs į Europą. Neįprasta pirmiausia tai, kad publika salėje valgo ir geria. Matau dvi pjeses ar pjesių dalis. Viena – samurajiška, „šarūniška“, vėl su pareigos ir jausmo konfliktais, galvų kapojimais, melodramatiška ir nuobodoka. Antra – labai simpatingas miuziklas apie smaką, didvyrį ir išgelbėtą mergelę (rodos, vienintelė Chikamatsu pjesė, išsilaikiusi repertuare ligi šiol). Abiejose stebėtini sceniniai efektai. Sakysime, dvikova jūroje, ant arklių (du samurajai kaunasi bangose, vis tolsta ir tolsta, ir staiga juos pavaduoja du vaikai tokiais pat prabangiais rūbais, ant žaislinių arkliukų – tai reiškia, jog jie nubrido jau labai toli). Arba aštuonios smako galvos (septynios jų – maži vaikai su kaukėmis). Smakas, beje, puikus aktorius: pradžioje jis pasirodo kaip elegantiška moteris, geria sakę iš didelių ąsočių ir pamažu girtėja (tipiškas kinų teatro motyvas). Šiuo vakaru visiškai pridera užsklęsti kelionę. Kiek suprantu, iš dešimties dienų išspaudžiau absoliutų maksimumą. Jei kitą kartą pasitaikys būti Japonijoje, liks Nara, Hiroshima, Vidinė jūra – na, nebent dar Hokkaido su pirmųkščiais šių salų gyventojais ainais.

BRAZILIJA, 1985

I. 4. Į Braziliją skrendu žiemą, per trumpas universiteto atostogas. Geriau pabūti nepažįstamame krašte bent savaitę, negu nepabūti iš viso. Rio de Janeiro yra Pietų pusrutulyje, taigi dabar ten kaip tik vasara; beje, tame Ostapo Benderio išsvajotame mieste metų laikai iš viso nelabai pastebimi. Pasirenku čarterį, atseit, nebrangų lėktuvą, kurio išskridimo ir grįžimo laikas griežtai nustatytas: protarpyje tarp tų datų gali veikti ką tik nori. Tačiau, kaip paprastai, pigūs sprendimai patys nepatogiausi. Biurokratinis absurdas: iš savojo New Haveno turiu tris valandas važiuoti į šiaurės rytus, į Bostoną, kadangi tik tenai man gali būti įteiktas čarterio bilietas. Iš Bostono – viršum New Haveno, kuri netgi matau iš oro – skrendu į New Yorko antrąjį aerouostą „La Guardia“, o iš ten dar autobusu gerą valandą riedu į Kennedy... Ten paaiškėja, jog lėktuvas vėluos neribotą laiką.

5. Absurdo tęsinys. Lėktuvas, turėjęs išskristi dešimtą vakaro, pakyla tik devintą ryto. Visą naktį praleidžiame ant suolų, tarsi ne Kennedy aerodrome, o Maskvoje, Kazanės stotyje. Iliuzija beveik tobula, nes pusė keleivių šneka rusiškai – tai kiek prakutę New Yorko krautuvainikai, atvykę čia prieš penkerius šešerius metus.

Ko gero, lakūnai organizavo „itališką streiką“: pradžioje mums pranešama, jog lėktuvas atskrenda iš Filadelfijos, paskui – kad įstrigo Filadelfijoje ir valomas nuo ledo, pagaliau – kad nuvalytas, bet ir vėl apledėjo... Gryniausi tarybiniai reikaliukai; pirmą kartą emigracijoje stebiu tokius papročius.

Lėktuve miegu. Rio nusileidžiame jau sutemus: ką tik palijo, garuoja asfaltas, drėgna, bet vėsoka. Keli juodaodžiai berniūkščiai daužo būgnus ties stikline aerodromo siena. Miesto beveik nematau – autobusas neria tamsiais ne per švariausiais tuneliais, tik vietomis švysčioja namai, nusišėrę, tipiško Lotynų Amerikos stiliaus – jis vienodas nuo Meksikos turbūt ligi Ugnies Žemės. Sustojame apskritame viešbutyje „Nacional“, regėjusiame geresnius laikus. Seniai buvau toks pavargęs. Ir vis dėlto laikaisi,

lyg būčiau bent dvidešimčia metų jaunesnis, negu iš tikrųjų esu – kelionė parūpina adrenalino.

6. Įrengti sostinę Rio de Janeiro – maždaug toks pat sumanymas, kaip įrengti sostinę Jaltoje arba Nidoje. Tiesa, Rio jau dvidešimt penkeri metai nebe sostinė – vyriausybė persikėlė į naujovišką miestą Brasilia. Atskleidęs iš ryto užuolaidas, matau dramblotą, pilkai violetinę uolą, palmes ir keliolika baltų gretasienių (bene Oscaro Niemeyerio fantazijos gaminių). Kitapus vandenynas, pribarstytas pusa-pvalių akmeninių salelių. Piktai dūžta į smėlį didžiulės bangos, penkiskart aukštesnės už palangiškes. Ore plaukia spalvotas vienvietis sklandytuvas.

Rytą praleidžiu viešbučio baseine tarp grakščių, išisegusių plaukuosna orchidėjas merginų beveik nesančiais maudymosi kostiumais. O apie trečią autobusu patraukiu dairytis po šitą didžiojo kombinatoriaus miestą.

Jis gana chaotiškas, pajuodęs, nusigyvenęs. Junti, kad tai Trečiasis pasaulis, beveik neraštinga – be to, labai nerūpestinga – šalis. Įkalnėse plyti favelos – beviltiškų lindynių rajonai, kurie, beje, kadaise pagimdė lietuvišką žodį „brazilka“. Tiesa, jų gal mažiau negu, tarkime, Venesueloje. Juodieji ir mula-

tai praeivių minioje turbūt vyrauja. Vargingos vaisių krautuvėlės, prekystaliai su kokoso riešutais, su apgailėtinais suvenyrais. Slegiantis, amžiną tingulį įvarantis karštis. Cikados veria ausis nelyginant cirkuliariniai pjūklai; nuo medžių gatvėse karo vadinašios oro šaknys – jų šimtai ir tūkstančiai. Tiktai krantinės – Botafogo, Flamengo – paradiškos, žėrinčios juodu stiklu ir baltu akmeniu. Jų vardus pirmąsyk sužinojau vaikystėje iš Venancijaus Ališo eilių (beje, ne tokių jau prastų). Ilgai negalėjau suprasti, ką tie vardai reiškia – tesuvokiau, jog tai kraštutinė, bemaž mistinė egzotika, rojaus sodų toponimai.

Einu pro universitetą, Benjamino Constanto institutą, jachtklubą. Pačiame pajūryje stūksančią Cukraus Galvos viršukalnę juosia baltas debesis. Kylu į viršų siūbuojančiu vagonėliu, persėdu į kitą, irgi nelabai patikimą; bet šiame mieste greitai išmoksti į tokius dalykus numoti ranka. Perskrodę rūko zoną, atsiduriame saulėkaitoje: Rio slepiasi po balta skepeta, iš kurios kyšo kelios akmens uolos ir neįsivaizduojamas, siurrealistiškas tolimesnės viršukalnės Corcovado pirštas.

Miglos netrukus išsisklaido. Čia pat po kojom, baugioje gelmėje – Urca, elegantiškas rajonas raudonų malksnų stogais, lyg ir prieškarinis Žaliakalnis,

lyg ir Putvinskio gatvė. Granito pusiasalius skalauja mūša, vanduo tamsžalis ir baltas. It pjautuvas išlinkęs paplūdimys Copacabana. Anapus įlankos Niteroi dangoraižiai, ne menkesni už Flamengo. Ir visas miestas – įsispraudęs tarp išblaškytų uolų, pačioje nepatogiausioje pasaulio vietoje, čia išsiliejęs slėniais ir lygumėlėmis, čia sulendąs į tarpeklių nei siūlas į adatą. Nieko jam prilygstančio pasaulyje tikrai nėra, jis pirmauja neginčijamai, kaip itališkas tenoras, kaip primadona.

Cukraus Galva, arba Pao de Acucar, – liaudiškų pasilinksminimų vieta: čia rasi ir klouną, pasipuošusį skrybėlę arbūzo riekutėmis, ir kažkokio meistro šokančias lėles, ir didelius narvus su aromis bei tukanais. Primityvaus masinio skonio atspalvis – visur, ir ne paskutinėje vietoje peizaže. Bet nesama, kaip žinia, veiksmingesnio skonio už masinį skonį.

Netgi tie didžiaakiai, ryškiaspalviai paukščiai trenkia kiču. Netgi vanduo. Netgi pati akmeninė Pa ode Acucar viršūnė: jeigu Corcovado aštrus kaip stalagmitas, kaip Giacometti statula, tai šitas kalnas – gryniausias *phallos*, neklystamai veikias pašamonei freudiškas simbolis.

Į Botafogo grįžtu jau sutemus. Bastausi po krautuvėles, prekiaujančias nėriniais, raudonais marš-

kinėliais, medinėmis špygomis (jos nuvaro piktašias dvasias), paveikslais iš drugių sparnų, kai kada ir brangakmeniais. Gatve nulinguoja būgnijanti ir šokanti minia – tai karnavalo repeticija. Mosikuoja rankomis pentin girtas juodaodis, plyksi šūviai. Aukštybėse gelsvai lyg saldainis švyti Kristaus figūra – ji virš šio miesto nelyginant Trys kryžiai iš mano vaikystės Vilniaus.

Viešbutį pasiekiu labai nejaukiu autobusu. Nenustebčiau, jei mane mėgintų apiplėšti, bet kažkodėl niekas nemėgina.

7. Puiki diena, viena iš netikėtų kelionės sėkmių. Prisijungiu prie ekskursijos į tropikų salas – ir visiškai neapsirinku. Tos salos beveik šimtas kilometrų nuo Rio, į Santos pusę, ties Itacuruca miesteliu; ir jos gražesnės už Havajus ir Tahiti, kone haliucinaciškai gražios. Didžiulėje lagūnoje melsvais kalnuotais pakraščiais jų plyti ištisas labirintas – visos akmeninės, tirštai prižėlusios palmių, akacijų, bananų, vietomis su baltutėliais paplūdimiais ir vienu kitu namuku, primenančiu Nidą, o gal Indoneziją (nes tie namukai švarūs, spalvingi, vokiškai olandiški). Dvistiėbiu laivu sukinėjame tarp salelių, tiesiog nuo borto šokinėjame į vandenį, kaistame sau-

lėje. Ekskursijos vadovė Helen, šauni jauna brazilė bemaž neegzistuojančiu maudymosi kostiumu, dalija kokoso riešutus ir papajas. Sapno atmosfera. Taip praslenka visa diena: apsideginu veidą, susižeidžiu koją į koralinį dugną, bet tai nesvarbu (tikiuosi, neprikibs jokia atogrąžų bjaurastis, kaip anuomet Tahityje). Pakeliui, beje, matome truputį čionykštės provincijos. Nyku, bet nėra afrikietiško beviltiškumo – gelbsti gamta.

8. Paaiškėjo, kad galima per dvi dienas aplankyti Iguacu krioklius ir net užsukti į Paragvajų! Taip toli nuklydus, būtų nuodėmė praleisti vienintelę gyvenime progą. Beje, kiek tų vienintelių progų jau buvo pasitaikę per aštuonerius metus!

Kelionių agentūra – Copacabanoje. Siaura juosta, įsiterpusi tarp akmens sienos ir pusmėnuliu išlenkto paplūdimio, vis dėlto neįsivaizduojamai efektinga: žinoma, gigantiškas Kaunas, bet jau galutinai „virtęs Madridu“, anot liaudies poeto Tilvyčio. Baltų, stilingų, aptakių rūmų rikiuotė, stiklas, marmuras, betonas; visa tai atvira ir linksma. Jei dvidešimtas amžius sukūrė savąjį tobulo miesto tipą, tai pirmiausia šičia. Paplūdimys – bene vienintelis Vakaruose – neatsilieka nuo palangiškio, tik truputį per

daug tinklinio aikštelių ir šiukšlių. Vasaros medžiai apvytusiais lapais, ryškiais nelyginant žiedai. Jautri kalnų linija, gaubianti įlanką.

Iš Copacabanos važiuoju į šiaurinę rajoną Boa Vista zoologijos sodo pasižiūrėti. Čia jau varginga ir gerokai nejauku. Sode nemažai vietos gyvūnų, kurie man buvo pažįstami tik vardais – tapyrai, pekariai, agučiai. Keistas katės, voverės ir lapės hibridas (bene koatis?). Klykauja aros ir povai, šokinėja beždžionėlės, panašios į liūdnius ilgarankius žmogelius – o pešasi jos it maži slibiniukai. Bet jeigu tame sode verta apsilankyti, tai pirmiausia dėl nesmagaus, žalsvais dumbliais apsitraukusio tvenkinio. Po dumblių sluoksniu išsižiūrėjęs pastebi didžiulį hieroglifą – anakondos kūną, o krante kuičiasi balta žiurkelė. Ji šičia atgabenta kaip anakondos pašaras, nors to gal dar ir nenutuokia.

Paskui indėnų muziejus – mažutė, bet labai civilizuota ekspozicija su pirmarūšėmis fotografijomis. Brazilijos indėnai maždaug tokie pat pirmykščiai kaip australai. Ir čia, ir ten – Lévi-Strausso pasaulis. Tik jei australai mąsto racionaliai, sausokai, tai Amazonės upyne kur kas daugiau šventės, žaidimo, fauvistiškų spalvų. Papuošalai vitrinose švieste šviečia tarytum peteliškės. Mirga vaikiškos keraminės

statulėlės. Magiški bororo lankai, tukanų genties būgnai, ritualinės lazdos, pintinės, fleitos. Ką gi, susitikau ir šitą kultūrą, kurios nesitikėjau savo gyvenime pamatyti.

Ties botanikos sodo vartais užklumpa atogrąžų lietus – pasak Majakovskio, ne oras su trupučiu vandens, o vanduo su trupučiu oro. Peršlapęs grįžtu į viešbutį. O vakare dar vienas malonumas – braziliški pietūs ir samba naktiniame klube. Tasai naktinio klubo „show“ atrodo gana autentiškas. Ant platformos šoka mulatės nejudriais veidais, rinktiniais karnavalo kostiumais – sakytum, gyvos vėduoklės. Kostiumų spalvos pasiskolintos iš povų ir papūgų, vyrauja infraraudona ir ultravioletinė. Mulatai groja kuo kas gali – policininkų švilpukais, kavos malūnėliais, keptuvėmis. *Mass culture*, o drauge ir liudijimas: išlikome, nepaisant nieko, ir netgi ponų apdarus ir šokius pavertėme savais. Gal truputį perdedame, bet ką gi darysi – tokie jau esame gyvybingi.

Corcovado viršūnė lietaus debesyse plieskia rausvomis liepsnomis, visai kaip ugniakalnis.

9. Iš ryto du paplūdimiai Leblon ir Ipanema – Copacabanos dvyniai. Užsuku į botanikos sodą,

kuriame vakar nepasisekė apsilankyti. Jame labai gražios, pagal liniuotę nutiestos palmių alėjos, o virš jų Corcovado Kristus, čia pasirodąs, čia išnyksta rūke. Nuošaliai įrengta Amazonės kertelė – džunglės, dumblinas ežeras, *Victoria regia* lėkštės. Visame sode duslus ir drėgnas tropikų prieskonis.

Bilieta į Foz do Iguacu pavyko gauti. Vidurdienį turėjo būti ekskursija į Corcovado, bet ji atšaukta dėl blogo oro. Ką gi, sėdu į taksi, nors kelionių agentas mane atkalbinėja: vaizdas, girdi, gal bus įspūdingas, tačiau mašinas pakeliui į viršūnę kartais stabdo plėšikai. Nesustabdė. Rio po kojomis lengvoje migloje, bet viskas matyti kaip žemėlapyje – ir Boa Vista, ir ką tik aplankytas botanikos sodas, ir Botafogo jachtos, ir manasis apskritas viešbutis, Pro Copacabaną plaukia didžiulis laivas. Esu beveik tris kartus aukščiau negu Eifelio bokšte. Reginys platesnis nekaip nuo Cukraus Galvos, tačiau truputį anti-klimaktiškas, nes tenai regėjimo kampas lygus 360 laipsnių, ir visai čia pat jūra. Bet ir Corcovado turi teigiamybių. Cukraus Galva šičia virsta tobulu kompozicijos centru – o dar ta salų virtinė anapus Ipanemos ir **Sao** Corrado! Pati Kristaus statula palyginti skoninga – ne Vučetičius. Grįžęs į miestą, apžiūriu Catete rūmus, kuriuose nusižudė pokario laikų pre-

zidentas skambia lietuviška pavarde Durnelis (Dornelles) Vargas. Toliau menki senamiesčio likučiai, kuklutė Gloria bažnytelė ant kalno ir Flamengo parkas, virš kurio plevena aitvarai, balionai, kiek aukščiau ir lėktuvai. Brazilų karių mauzoliejus. Žuvusių tiek nedaug, jog jie surašyti ne pavardžių, bet vardų alfabetine tvarka. Ir tai labai protinga, nes giminės ir palikuonys pirmiausia ieško savojo Antonio ar Francesco. Surandu, ko gero, ir lietuvių João Zabela – tikriausiai Joną Zabiela.

Pats Rio centras – akinantis, kurtinantis, ko gero, pranokstantis New Yorką ir gal nenusileidžiantis Tokyo Ginzai. Tiesa, jis mažutis. Yra čia paryžietiškos eklektikos, bet šiaip jau brazilai linkę į kraštutinumus – arba dviaukštė lūšna su balkonu, arba toks dangoraižis, kad apatinis žandikaulis atvimpa. Stikliniai pusapvaliai kampai, sakytum, atliepia kalnų ir įlankų linijas. Tarp visokių „Petrobrasų“ įsiterpę vos įžiūrimi seni vienuolynai ir bažnyčios – Sao Antonio, Candelaria, Sao Bento (bene tas pats, iš Venancijaus Ališo eilėraščių knygos). Čia pat akvedukas. Bažnyčiose melsva kolonijinė keramika, primenanti Neapolį. Garlaiviai, jūra, jūra.

Po šiokių tokių brazilų pietų pasiekiu savo viešbutį ir jame dar apeinu skulptorės Maria'os Lima'os

darbų parodą. Darbai, kaip ir pridera Rio, erotiški – maždaug Kamasutra Henry Moore'o stiliumi. Taigi rytoj Iguacu. Viena iš trijų keturių egzotiškiausių pasaulyje vietų. Nemiegu.

10. Nervinga kelionė. Automobilis į aerodromą vėluoja daugiau negu pusę valandos. Vis dėlto išoku į lėktuvą, kuris, beje, neskuba pasiekti savo tikslo – pakeliui nusileidžia Sao Paulo ir Londrinos miestuose. Iš oro gerai matyti Sao Paulo dangoraižių šepetys, prilygstąs Manhattanui ar net jį pralenkęs. Aplink raudonų malksninių stogų metagalaktika, o pats aerodromas netikėtai menkas ir provinciškas. Londrinoje vos nepasilieku, per klaidą palaikęs ją Foz do Iguacu. Būtų buvusi idiotiška situacija; bet pavyksta bene paskutinę minutę susigriebti.

Raudonos purvinos upės ir kažkas panašaus į savaną. Foz do Iguacu turi pusantrą šimto tūkstančių gyventojų, o viešbučių jame šimtas dvylika. Kiek atsipūtęs vykstu prie krioklio, ligi kurio maždaug dvidešimt kilometrų.

Aprašinėti jį kažin ar dera, tai tikrai viena iš kraštutinių, ekstatiškų gyvenimo patirčių. Krantu vingiuoja takas, ir nuo jo viskas palaipsniui atsiveria kaip titaniška drama: pradžioje grakštūs šydai

ir užuolaidos, paskui įžanga, vienas po kito rodosi aktoriai, įsiterpia choras, kaista agonas, pagaliau trenkia superfortissimo – Garganta do Diabo, arba Velnio Koserė. Mažų mažiausia trys Niagaros, garmančios į siaurutį tarpeklį, kurio visiškai nematyti pro purslų ūką; nesunku įsivaizduoti ten amžinai besiraitantį slibiną ar leviataną, o viršuje sėdintį patį Dievą. Religinės epifanijos pojūtis toks pat stiprus kaip, tarkime, Sinajaus kalne. Ir ne tik tai neprilygtamas mastas, bet ir tos raudonos uolos, vešli tropikinė augmenija, sudėtingiausia aikštelių ir laiptų kompozicija. Takas pasiekia kone patį jos centrą; tarp beprotiškų vandens masių, ištiestos rankos atstumu nuo Gargana do Diabo, praleidžiu valandą.

Vakare kitokia patirtis – ekskursija į Paragvajų. Šioje vietoje susieina trys valstybės – Paragvajus, Brazilija ir Argentina: argentiniečiai reikalauja vizų, tuo tarpu paragvajiečiai, nors ir laikydami pasienyje sargybinius, dokumentų netikrina. Pernelyg fatalistiškai jie nusiteikę. Šiaip ar taip, įdomu bent koją įkelti į tą jėzuitų, neonacisto Stroessnerio ir tikro nacisto Mengelės žemę. Jėzuitai turėjo Paragvajuje savo valstybę – ir, rodos, gana sėkmingai joje šeiminkavo – maždaug tuo pačiu metu, kada jie tvarkė Vilniaus universitetą; Stroessneris yra

čionykštis prezidentas ar, tiksliau, diktatorius; o Mengele, išgarsėjęs medicininiais eksperimentais konclageriuose ir ilgai gaudytas Izraelio žvalgybos, Stroessnerio prieglobstyje slapstėsi ligi mirties. Pasionio miestelis, žinoma, vadinasi Puerto Presidente Stroessner, į jį, savaime suprantama, veda Draugystės tiltas – Ponte de Amizade. Ligi sostinės Asunciono čia tik trys šimtai kilometrų. Miestelis beviltiškas, su aiškiu totalitarizmo kvapu. Truputį klaipėdietiška (ar memelenderiška) Stroessnerio fizionomija ant sienos kiekvienoje valgykloje ir beveik kiekvienoje krautuvėje, po ją įrašai – „Taikos prezidentas“, „Pažangos prezidentas“, „Konstitucinis prezidentas“, „Atiduosime savo balsus už prezidentą Stroessnerį“ (įdomu, ar galima atiduoti už ką kitą), na ir taip toliau, tarsi Šilalėje per rinkimų kampaniją. Prekiaujama kuo Dievas davė, daugiausia odinėmis skrybėlėmis ir hamakais; nuperku indėnišką plunksnų papuošalą dukrai Marytei. Nuošalyje kazino, irgi apgailėtinas, kuriame iš neturėjimo ką veikti pragroju dolerį. Atmosfera nuo Brazilijos skiriasi iš esmės. Ne tik todėl, kad čia nelinksma, bet ir todėl, kad keičiasi kalba ir veidai – visiškai nėra mulatų, vyrauja niūrūs indėnai ir indėnės. Knygyne bandau rasti ką nors guarani kalba, tačiau tokių

dalykų čia nelaikoma. Verčiasi jie, tiesa, padoriais daiktais – Biblija, *Don Kichotu*, Jimenezu, Kafka, netgi Meisteriu Eckhardtu, be to, galybe Asimovo romanų.

Tiltu per plačią Paraną grįžtu į savąjį viešbutį – ir, garbės žodis, lengviau atsidūstu.

Beje, kas tikrai puiku – atogrąžų saulėlydis virš Paranos ir Paragvajaus.

11. Aplankau didžiausią pasaulyje, dar nevisiškai baigtą Itaipu hidroelektrinę (ji bene penkiskart stambesnė už „stalinines komunizmo statybas“). Tai, sakytum, žmogiškasis Iguacu krioklio atitikmuo. Kas be ko, jis kriokliui neprilygsta. Hidroelektrinės – šiandien veikiaus atsilikimo ženklas, veikiaus linkstama statyti atomines jėgaines. Abipus Paranos užlieta plati zona, ir neaišku, kokios bus to pasekmės klimatui bei ekologijai. Mokslininkai it Nekrasovo senis Mazajus bando gelbėti iš dirbtinio ežero skruzdėdas, koendu, netgi krokodilus.

12. Vėl Rio (iš ryto dar išsimaudau Sao Corrado pliaže). Lėktuvas šį sykį startuoja laiku. Man sekasi, nes virš Amazonės beveik nėra debesų (tai, rodos, išimtis). Bene tris valandas apačioje slenka juodos

mirtinos džiunglės, be mažiausio kelelio ar namuko, tik su žvilgančio vandens juostomis. Dar nesu matęs tokio planetarinio fenomeno. Pačią Amazonės upę perskirti užtrunka, ko gero, keletą minučių. Pas-
kui pusiaujas, Orinoco delta, naktį smaragdinis San Juanas (lengvai atpažįstu jo konfiguraciją). Į New Haveną grįžtu nuvargęs; po trijų dienų jau prasi-
deda paskaitos.

PIETŲ AFRIKA, 1986

VI.16. Kelionę į Pietų Afriką susiplanavau prieš pora mėnesių. Nusipirkau turą, kuris užtikrina lėktuvų bilietus ir viešbučius, bet šiaip palieka visišką laisvę – daryk ką panorėjęs. Nesiginsiu, kad skubumą kraštą pamatyti: po metų kitų jis gali tapti iš viso neprieinamas, kaip Iranas ar Libija. Įvykiai plėtojasi netgi greičiau, negu galvojau. Pietų Afrikoje ką tik įvesta ypatingoji padėtis – anot valdžios, kad būtų užkirstas kelias kraujo praliejimui. Šiandien sukanka dešimt metų nuo Soweto žudynių, kada buvo ginklu užgniaužta juodųjų protesto akcija. Juodieji radikalai rengėsi tas metines panaudoti naujoms toli siekiančioms akcijoms, bet jiems greičiausiai nepavyks: policijos priežiūra ir cenzūra, kiek galima spręsti iš laikraščių, dabar itin sugriežtėjo. Maždaug kaip Lenkijoje triuškinant „Solidarumą“. Kažkas netgi rašo, jog Pietų Afrika „peržengė ribą, skiriančią autoritarinį režimą nuo totalitarinio“. Parlamente atstovas

Cronje (ta pati pavardė kaip generolo, išgarsėjusio anglų–būru kare beveik prieš šimtą metų) viešai pareiškė, kad Pietų Afrikoje šiandien galbūt mažiau laisvės nekaip Tarybų Sąjungoje.

Užsimerkiu ir lyginu. Ar galima įsivaizduoti deputatą Čiapajevą, kuris Aukščiausiosios Tarybos sesijoje viešai pareiškė: „Pas mus šiandien ne daugiau laisvės negu Pietų Afrikoje“. Ne! Galiu įsivaizduoti marsietį New Haveno gatvėje; arba Empire State Building, skraidantį padebesiais; arba Gorbačiovo pabėgimą į Vakarų. Bet ko negaliu, to negaliu.

O ar galima įsivaizduoti panašioje situacijoje lenkų Seimo atstovą, pavarde kad ir Żeligowski? Sunku, bet vis dėlto galima. 1956 metais tokių dalykų Lenkijoje yra buvę.

Tiek tuo tarpu dėl totalitarizmo.

17. Bičiulių reakcija į mano kelionę labai įvairi. Liūtas Mockūnas prašo parūpinti *Akiračiams* interviu su žinomu apartheido priešininku vyskupu Desmond'u Tutu: girdi, vieną Nobelio laureatą (Czesławą Miłoszą) spausdinome, praverstų ir antras. Bet abejoju, ar pavyks. Ką jau kalbėti apie cenzūrą, vyskupas tikriausiai ir šiaip neatsigina nuo interesantų. Volodia S. sako: „Tavo biografijoje tik

apykaklės ir trūksta“. (Apykaklė, o gal tiksliau, antkaklis – „necklace“ – tai juodųjų ekstremistų susidorojimo su nepatinkančiais asmenimis būdas: ant kaklo užmaunama benzinu suvilgyta padanga ir uždegama. Kartais praeina gera valanda, kol nepatinkantis asmuo atiduoda Dievui dvasią). Mano buvusi studentė Irene, ilgai gyvenusi Johannesburge, visai kitokios nuomonės: „Jūs nieko nepastebėsite. Ar pastebėjote Izraelyje, kad ta šalis kariauja su arabais?“ Tikrai beveik nepastebėjau: Jeruzalė ar Tel Avivas atrodo taikingesni už New Yorką.

Johannesburgo liberalai – daugiausia kunigai – norėjo išreikšti solidarumą su juodaisiais, pasiūdami į Soweto kelis sunkvežimius gėlių. Tačiau policija tų sunkvežimių nepraleido. Tada liberalai išsinuomojo lėktuvą ir išbarstė gėles virš Soweto iš oro. Vėl užsimerkiu. Įsivaizduokime, kad Andrejus Sacharovas – kol jis dar buvo laisvas – išsinuomoja lėktuvą ir išbarsto gėles virš Vilniaus, reikšdamas solidarumą su lietuviais katalikais. Na jau ne.

18. Išskrendu. JFK aerouoste prie Pietų Afrikos linijų kiek sustiprintas saugumas, dėl to vos nepavėluoju į lėktuvą (mat keleivius leidžia ne pro svarbiausiąją įėjimą, o pro „konspiratyvų“, kurių ne iš karto

randu). Iš laikraščių atrodo, kad Pietų Afrika aprimo. Padorūs žmonės dabar boikotuoja tą kraštą ir jame nesilanko, bet turiu vilties, kad mano nusizengimą liberalo katekizmui atpirks šis dienoraštis, kurį *Aki-račiuose* išspausdinsiu.

19. Lėktuve bandau rasti apartheido ženklų, bet jų nematyti. Greta sėdi ir baltieji, ir negrai, ir indai. Tiesa, vienas nejaunas juodaodis gailiai verkia, stačiai mazgojasi veidą ašaromis, tačiau kažin ar tai turi ką nors bendra su politika. Rodomas filmas apie dviračių lenktynes (Pietų Afrikos gamybos) – jame irgi bičiuliškai rungtyniauja visos rasės, o balti vyrukai asistuoja spalvotoms mergaitėms. Skridimas trunka ar ne aštuoniolika valandų. Išsikalbu su patrauklia kaimyne, kuri pradžiunga sutikusi pirmąjį savo gyvenime lietuvį. Jos protėviai atvyko į Johannesburgą iš Lietuvos – iš „miestelio, kuris, rodos, vadinosi Wilno“.

Mano paties senelio brolis Karolis Vairas-Račkauskas buvo Lietuvos konsulas Cape Towne. Tada Pietų Afrikoje gyveno 400 lietuvių ir net 65 000 Lietuvos žydų. Iš pastarųjų kilusi ir mano bendrakeleivė. Pietų Afrikoje „litvakai“ – gana įtakinga grupė: jų kilmės yra, pavyzdžiui, žymiausioji tenyktė rašy-

toja Nadine Gordimer. Kiek žinau, jos tėvai net tvarkė per Karolį Vairą-Račkauską kažkokius imigracinius reikalus.

Nusileidžiame kažkurioje iš Žaliojo Kyšulio salų. Aušta. Kūgio pavidalo kalvutės, nykus kaip reta bevandenis kraštovaizdis. Lėktuvui reikia papildyti benzino atsargas, o kitos afrikiečių valstybės Pietų Afrikos linijų iš principo nepriima. Žaliojo Kyšulio salas valdo marksistai, o tokiems visada reikalinga tvirta valiuta, taigi šiuo atveju jie principiškumo atsisakė. Paskui vėl varginantis skridimas. Nepastebimai prasideda Kalahari dykuma – pilkai violetinė, grandioziška, mažai tesiskirianti nuo vandenyno. Joje lyg salamandros tįso gūbriai. Absoliuti tuštuma, tik maždaug kas dvidešimt minučių apačioje praslenska pirkelė. Trys ar keturios tokios pirkelės, po to Johannesburgas.

Tikėjausi čia turėsiąs bėdos, nes prie mano vizos pridėtas paaiškinimas: „Ši viza nesuteikia jums neginčijamos teisės patekti į Pietų Afriką. Ar būsite įleistas į šalį, spręs pasų kontrolės valdininkas vietoje“. Tokių paaiškinimų, rodos, nė Tarybų Sąjunga neprideda. Tačiau pasų kontrolė ir muitinė lyg ir nesiskiria nuo bet kurios Europos šalies. Sako, čia griežtai gaudoma komunistinė ir pornografinė litera-

tūra. Dėl viso pikto palikau lėktuve rusų emigrantų žurnalo *Strana i mir* numerį su Lenino portretu: prie portreto pridėti ironiški komentarai, bet pabandyk įrodyti, kad žurnalas ne visai komunistinis. Ir be reikalo jaudinausi – bet kokios literatūros būčiau galėjęs įvežti tiek ir tiek, lagamino niekas netikrino. Į viešbutį važiuoju per gana vargingus rajonus – šiaip ar taip, gatvėse matyti vieni juodieji. Rajonai ne per linksmiausi, bet žymiai geresni už atitinkamus rajonus Amerikoje. Miestas iš pirmo žvilgsnio nedidelis, grynai tarptautinio stiliaus – su dangoraižiais ir taip toliau. Viešbutis senamadiškas ir simpatingas; patarnautojai – labai malonūs negrai. Jie, beje, skiriasi nuo Amerikos juodųjų – ir tamsesne, stačiai naktine veido spalva, ir veido bruožais.

Neramumą šiuo metu nesą, nors prieš tris dienas Soweto vyko visuotinis streikas. Nebent tylą mieste truputį grėsminga (o gal tai tik mano įsivaizdavimas, reakcija į visa tai, ką skaičiau pastaruoju metu?).

20. Ir toliau nevisiškai suprantu politinę padėtį. Rytiniame laikraštyje *Business Day* pastaba: „Mūsų laikraštis leidžiamas ypatingosios padėties sąlygomis, kurios prilygsta cenzūrai. Dėl suvaržymų negalime spausdinti visos informacijos, kuri būtų skai-

tytojams įdomi, o spausdinamos žinios gali būti iškreiptos ir net rimtai klaidinančios“. Dievulėli! Jeigu taip *Pravdoje* ar *Tiesoje* šalia šūkio „Visų šalių proletarai, vienykitės!“ rastum tokią pastabą, tai gal ir emigruoti nevertėtų.

Tiesa, tas nurodymas – ne visur. Jo nematyti laikraščiuose afrikanso (būru) kalba. Angliškai laikraščiai irgi įvairuoja. *The Citizen (Piliėtis)* – konservatyvus: tai galima įtarti jau iš jo antraštės, nes piliečiai šiame krašte iš esmės yra tik baltieji. Savaimė suprantama, jis vanoja amerikiečių ir anglų liberalus ir pasakoja apie vienišą senuką, kuris nusižudęs, nes gatvėje negrai jį apstumdę.

Piliėtis, vardu Lodewyk Vlooh (sprendžiant iš pavardės, būras), kažkokiame provincijos mieste ėjo į žirgų lenktynes su dešimčia randų (ar ne keturiais doleriais) kišenėje ir buvo rastas su apykakle, toks apdegęs, jog nei jo lyties, nei rasės policija iš pradžių neįstengė nustatyti. Beje, policininkai vakar išgelbėjo nuo panašaus likimo vieną juodą vyrą ir dvi juodas moteris.

Itin elegantiškame viešbučio restorane valgius nešioja paslaugūs juodaodžiai, jiems vadovauja balta moteriškė, o pietauja abi rasės. Išvietė irgi skirta abiem. Tačiau priemiestiniame traukinėlyje

yra vagonas „whites / blankes“ („baltiesiems“), beje, visiškai tuščias. *Ghetto*, tiesą pasakius, atrodo abipusis: baltasis tokiame traukinyje turėtų jaustis irgi beteisis. Negalima juk pereiti į negrų vagoną – o jeigu panorėtum? Man, pavyzdžiui, norėtusi.

Iš malonesnių temų – šiandien vykstu į safarį (ekskursiją, skirtą stebėti laukinius žvėris) į Krugerio nacionalinį parką. Tiesa, knapsiu nosimi, o kompanija šiaip sau: inžinierius iš Cape Towno, du australai, nelabai graži japonė ir jos bičiulis, kuris visą kelią klausosi popmuzikos pro ausines.

Važiuojame nedideliu autobusiuku. Kelio maždaug keturi šimtai kilometrų. Veldas (taip vadinama afrikietiška lyguma) netoli Johannesburgo išdegęs ir, deja, gerokai supramonintas: horizonte visą laiką rūksta koks nors fabrikas ar elektrinė. Seniau čia nebuvo nė medžių, dabar priveista eukaliptų giraičių. Pravažiuojame juodųjų priemiestį, kurį matome tik iš tolo. Jis katastrofiškai dvokia dūmais – negrai kūrena krosnis tik anglimi, nes čia ji pigiausia, nors dažnai turi ir elektrines virykles. Taigi visada atsiranda koks nors netikėtas vargo požymis. Dūmų debesyje nė plento nesimato.

Toliau kraštas apytuštis. Po Middelburgo miestelio imame leistis žemyn – ir, kad ir keista, atiduriame

kalnų šalyje (Johannesburgas yra aukštame plokščiakalnyje). Tie kalnai sausi, daugiaspalviai – nuo šviesaus geltonio ligi permatomo violeto – ir uoloti, dažnai tiesiog pavirtę abstrakčiomis skulptūromis. Ši tą panašaus, nors ne tokio gražaus, esu regėjęs tik Australijoje (pakeleiviai australai sako tą patį). Ko gero, suprantu, kodėl kalnai vadinasi Drakensberg: jie vingiuoja it drakono nugara. Sustojame prie apleisto, beveik šimtamečio tunelio ir aukšto Eland River krioklio. Paskui eukaliptus ir pušis pavaduoja apelsinų sodai, akacijos, jacarandos. Neregėtai stambūs ir ryškūs raudoni žiedai. Europiškas miestelis Nelspruit. Šiaip žmonių beveik visą kelią nedaug, vyrauja menkutės „tradicinės“ juodųjų lūšnos, nors kartais ir ornamentuotos. Šalikelėmis žingsniuoja moterėlės spalvingais rūbais, su nešuliais ant galvų.

Ngwane rajonas visai greta Svazilando, nepriklausomos juodųjų karalystės, pusiau mitinės šalies, kurią Rideris Haggardas, jei neklystu, aprašė *Karaliaus Saliamono kasyklose* – mėgstamiausioje mano vaikystės knygoje. Rajoną net norėję perleisti Svazilandui, bet vietos juodieji nesutikę – bijoję nuskursti. Nors daugiau nuskursti, rodos, jau nebeįmanoma. Viešbutėlyje, kur valgome priešpiečius, matau būrį

labai civilizuo­­tų juodaodžių: įtariu, kad tai Svazilando diplomatai ar verslininkai (bet jų palydovės kur kas labiau tradiciškos, tokiais rūbais ir figūromis, kokias tekdavo matyti tik­­tai knygo­­se apie egzotiškus kraštus).

Į parką pasukame prie pačios Mozambiko sienos. Ir nuo tada – stebuklai. Gyvijos kur kas daugiau, negu buvo galima tikėtis. Kas pora žingsnių – krūmuose, tarp sausų medžių, po blyškiu mėnuliu, kuriam skolina šviesos besileidžianti Afrikos saulė – tai sukklusios antilopės, tai zebrai, tai *warthogs* (kaip juos pavadinti? Karpuočiai?). Keleliu skrieja žirafos, lyg nufilmuotos rapidu. Babuinai nešasi ant kuprų savo kūdikius. Nejauku sutikti gnu, dar nejaukiau didelę buivolų bandą, nejaukiausia net iš tolo matyti upėje žiovaujančius hipopotamus. Bet visus nukonkuruoja baltasis raganosis, prie kurio privažiuojame per kelis metrus. Autobusiukas juda itin atsargiai. Sakoma, šiaip jau žvėrys (netgi liūtai) nesupranta, kad jį galima pulti ir sudoroti jame esančius keleivius, bet raganosiai mašinas kartais verčia ir mindo. Dauguma žvėrių, net žirafos, palieka prieštvaninių pabaisų išpūdį. Čia tau, brole, ne zoologijos sodas, o rimta šneka.

Parkas didesnis už visą Izraelio valstybę, pri-lygstąs pusei Šveicarijos. Vien dramblių jame aštuoni tūkstančiai penki šimtai (nors šiandien jų dar nepasitaikė matyti). Turime gerą gidą, kuris moko mus nustatyti žirafų amžių, – juo tamsesnė, juo senesnė, – pasakoja, dėl ko dvesia drambliai (iš bado atšipus dantims), ir žino, kuriuo keleliu pasu-kus, po trijų minučių pasirodys koks nors ypatingas Dievo padaras.

Vakarieniaujame ir nakvojame Lower Sabie sto-vykloje. Turistai – visi ligi vieno – baltieji arba azi-jiečiai, patarnautojai – visi ligi vieno – juodieji, net oficialiai vadinami „black staff / swart personeel“ („juodasis personalas“). Žaliomis kepuraitėmis ir baltais chalatais, visi iš apylinkės genčių. Patarna-vimas tobulas, begarsis, stačiai nepastebimas. Blo-giausia, kad prie to labai greitai pripranti – tarytum taip ir reikia, tarytum tau, baltajam ponui, ir dera būti privilegijuotam. Ko gero, pradėdu suvokti, kas yra apartheidas: paprasčiausia vergija, tarsi New Orleane prieš pilietinį karą, tarsi Romos imperijoje. Kiek tai truks, nežinia.

21. Antra tarytum susapnuota diena. Man netru-kus keturiasdešimt devyneri, bet savotiškai grįžtu

į vaikystės lektūrą – Brehmą, Čiukovskio *Limpopo* ir taip toliau. (Limpopo upė nuo čia visiškai netoli.) Net tris kartus vykstame į ekspediciją žvėrių stebėti. Protarpiuose pusryčiaujame ir pietaujame (antilopės kepsnys!) labai civilizuotose stovyklose. Krugerio parkas – lėkšta lyguma, kurioje išsiskiria kalvos nelyginant kažkieno sukrautos didžiulių, saulėje išilusių akmenų krūsnys. Kaip tos kalvos atsirado, neįmanoma suprasti. Iš viršaus matai, kad lyguma atvira ir tuštoka, bet apačioje žvilgsnį tuojau stabdo krūmynai. Žvėrių nebe toks perteklius kaip vakar, bet sutinkame svarbiausius – geltonakius liūtus ir keletą senų vienišų dramblių (paskutinis, vainikuojantis dienos įspūdis – jau ištisa dramblių kaimenė, kurioje esama ir mažylių).

Babuiniukai linksmi šokinėja ant uolų; kitos rūšies beždžionė – juosvu veidu ir žilų plaukų aureole – žingsniuoja stačia nelyginant žmogus. Paukščiai – nuo marabu ir grifų ligi varnos dydžio giesmininkų, žvilgančių it mėlynas metalas. Vėl žirafos, viena jų šviesutė ir mažytė, septynių ar dešimties dienų amžiaus: kaip aiškina gidas, savo gyvenime ji dar nieko neėdė ir negėrė. Žaisliniai apvalūs zebrai. Iškišę šnerves iš vandens, it geizeriai alsuojantys hipopotamai. Antilopės prie ežerėlių. Nebaikštus

šakalas, ragaujās dramblīo ekskrementus, ir šviesiai gelsvas krokodilas – labai toli, drybsās išilgai kranto.

O buivolai *en face* labai gražūs: stačiai primena žmones – sakyčiau, jaunas valstietes.

Aptinkame ir retenybių. Smėlėtoje išdžiūvusios upės vagoje – du stambūs leopardai, labai atsargūs ir nelinkę su mumis bendrauti. O visai šalia svarbiausiojo asfaltuoto kelio, vakarėjant – keistas jų giminaitis servalas: lieknas ir ausylas, praaugęs katiną, bet leopardo dydžio nepasiekęs.

Beje, kodėl paukščiai laipioja žirafų kaklais? Kodėl drambliai vėduojasi ausimis, nors visai nekaršta?

Inžinierius iš Cape Towno mato savo šalies žvėris pirmąsyk gyvenime, o jis žymiai vyresnis už mane. Japonės bičiulis iš viso tingi vykti į ekspedicijas – kaitinasi stovykloje, ir tiek. Tačiau japonė važiuoja visur, šūkauja ir kas minutė spaudo fotoaparato mygtuką. Ačiū Dievui, nei fotoaparato, nei žiūronų neturiu. Akių, klausos ir atminties čia visiškai užtenka.

22. Nuo ryto debesys. Prieblandoje paskutinė ekspedicija, joje irgi daug įsimenančių akimirkų. Autobusiukas gal pusvalandį važiuoja septynių liūtų

apsuptas. Kitoje vietoje ant motoro užsikaria babuinai ir demonstruoja pro langą ploną, rausvą, graudžiai plikutėlį penį. Krokodilą matome iš labai arti, bemiegantį ant lėkšto akmens prie upės. Dar vienas gražus leopardas, lyg iš oparto parodos pabėgęs, mirguliuoja krūmyne. Ir, žinoma, antilopės – nuo mažyčių duikerų ligi gero arklio didumo kudu.

Grižtame kiek kitu keliu, pro bananų plantacijas ir miškus. Pakelėje juosvas niūrus Bergendal monumentas žuvusiems anglų–būrų kare. Būrai tame kare išrado tranšėjas, o anglai konclagerius. Dėkinga žmonija abi dovanas plačiai panaudojo.

Pusę penktos jau esame Johannesburge. Pasi-vaikščioju po jį temstant. Baltųjų gatvėse labai nedaug – išskyrus mane ir dar pora panašių, visi iš principo važinėja tik automobiliais. Autobusai skirti vien juodiesiems. Pasitaiko pėsčiųjų tradiciniiais rūbais, ypač moterų: platūs ornamentuoti sijonai, vilnonės kepuraitės. Vyrai kalbina nepažįstamas moteris (dauguma jų viengungiai arba „laikini viengungiai“, nes šeimą Soweto ir panašiose vietose priregistruoti sunku). Nestinga ir girtų, besikalbančių su savimi. Juodiesiems Johannesburgo centre draudžiama gyventi; nakvoti jie grįžta į savo rajonus, nors, sako, apsistoti kokioje centro kamarėlėje

kartais padeda kyšis. Sekmadienis, beveik viskas uždaryta. Architektūriniu požiūriu Johannesburgas daugmaž kaunietiškas. Nesijunta čia nei didelio užmojo, nei fantazijos. Miestui lygiai šimtas metų; bene seniausias jo pastatas iš anglų-būrų karo laikų.

Bandau suprasti čionykštę kalbinę problemą. Anglų ir afrikanso kalbos lygiateisės, ta jų lygybė specialiai pabrėžta – visur dvigubi parašai, ir niekad nežinia, katra kalba eis pirmoji. Bet anglišku knygų mažiausiai 95%. Iš knygų afrikanso kalba matau tik religines ir romaniukus jaunoms panelėms. Bantų kalba (tokių yra bent devynios) tuo tarpu regėjau tik vieną parašytą žodį – „ingozi“, kas reiškia „pavoju“.

Miesto telefonų knygoje bene dažniausios pavardės girdėtos iš anglų-būrų karo istorijos – Cronje, Smuts ir Botha. Yra taip pat Kruger, Rhodes, Jameson ir Churchill. Lietuviškų pavardžių neradau.

23. Į Soweto, matyt, nepateksiu. (Laikas paaiškinti, kas yra Soweto: tai „South-West Townships“, arba „pietvakarių priemiesčiai“, – vienu juodųjų gyvenamas rajonas keliolika kilometrų nuo centro, didesnis už patį Johannesburgą.) Į ten būdavo rengiamos ekskursijos – tuo pačiu principu kaip safaris, neišlipant iš autobuso. Bet nuo gruodžio mėne-

sio jos nutrauktos, nes vietos gyventojai puldavo ir net apversdavo autobusus. Taksi važiuoti beviltiška – jei taksistas sutiks (o tai anaipol negarantuota), nepraleis policija. Bene vienintelė galimybė – važiuoti pažįstamo juodojo mašina, tatai apsaugo ir nuo apykaklės, nors nebūtinai. Bet pažįstamų juodųjų, juo labiau su automobiliais, šičia neturiu.

Šiaip visa diena skirta Johannesburgui. Iš ryto pasibastau po centrą. Patraukliu jo, kaip ir anksčiau, nepavadinčiau, nors dabar jau pastebiu nebanalių dangoraižių, vieną jų netgi deimanto formos. Slegia tai, kad nėra žalumos. Nykios gatvės gana greitai įsilieja į dar nykesnius industrinius rajonus. Maždaug tas pat, kas ir Amerika – kapitalizmas *par excellence*. Pakylu į Carlton Centre penkiasdešimtą aukštą, iš ten matyti bokštų gniūžtė, gelsvos aukso kasyklų trapecijos, akiratyje galima nuspėti ir Soweto. Apartheidas šioje vietoje lyg ir sušvelnintas (kabo skelbimas, jog įleidžiami visi „padoriai besielgia“ – „well behaving“, nors, žinoma, baltasis bet kurią juodąją gali imti ir apkaltinti netinkamu elgesiu). Užtat netoli pašto randu pirmąją segreguotą išvietę – baltas vyro siluetas juodame fone, virš greitimų durų juodas siluetas baltame fone. Įdomu, kas būtų, jei užsispirčiau ir eičiau „ne pas savuosius“?

Tiesa, į baltųjų pusę užaina negras, tačiau apsidairęs tuoj pat išeina.

Keletas angliškų kolonijinių pastatų. Fontanas su bronzinėmis antilopėmis. Ant bibliotekos laiptų randu tupintį gigantišką žiogą, paliestas jis praskleidžia sparnelius – blyksteli raudona spalva, lyg sprogius granatai.

Diagonal gatvė – čionykštis Wall Street – viena iš įdomesniųjų: vakarinėje jos pusėje dangoraižiai, tarp jų minėtasis deimantas, o rytinėje, priešais dangoraižius, menkutės tradicinės krautuvėlės. „Kwa Zulu Muti“ prekiauja būgnais, buivolų kaukolėmis ir gydomosiomis šaknimis. Afrikietiškas meilės gėrimo receptas: susmulkinti į miltelius vanago širdį, prišauti savo prakaito ir duoti geidžiamajai būtybei. Jeigu nepadės, esama ir stipresnių vaistų.

Dar toliau į vakarus civilizacija iš viso nutrūksta ir prasideda Trečiasis pasaulis. Esu matęs vieną Juodosios Afrikos miestą – Dakarą: Johannesburge kiek švariau, bet ir beviltiškiau. Stambiame turgaus pastate įrengtas „museum in progress“, skirtas negrų kultūrai. Įdomu, bet varginga. Centre suręsti keli tradiciniai kaimai: apskritos molinės lūšnos kūginiais stogais, pusrutulio formos zulų palapinės, *ndebele* gyvenvietė ornamentuotomis sienomis, iš tolo

dvelkianti kažkuo tibetietišku. Prie šamano buveinės stora basa negrė moko zulu šokių baltas mergaites. Mažas hotentotų ir bušmenų skyrius, kuriame krinta į akis stručių kiaušiniai – juose laikomas vanduo, be to, iš jų nuolaužėlių daromi karoliukai. Toliau gal dvidešimt vitrinų su etnografiniais eksponatais – meno čia palyginti nedaug, nėra Vakarų Afrikos skulptūrinių lobių, gražūs tik įvairiaspalviai karoliai (kiekviena spalva turi savo simboliką, dažniausiai erotinę). Randu šičia ir pirmąją knygą bantų kalba – vaikų dainėles su angliškais vertimais („atėjo mūsų mamos, atnešė mėsos ir vaisių, kaip gerai, kaip gerai“). Meilė ir valgis: išskyrus šiuos fundamentalius dalykus, nieko tarsi ir nebūtų.

Šiame rajone yra teatras kažkuria iš bantų kalbų; yra smuklių ir, reikia manyti, bordelių. Vietomis prekiaujama bantų knygomis, daugiausia religinėmis. Reto niūrumo autobusų stotis. Beje, viskas čia niūru, ir nelabai norisi gaišti.

Vyno parduotuvės visame mieste turi po du įėjimus – baltiesiems ir juodiesiems. Mėsinė prie pat mano viešbučio nejaukiai pavadinta „Negro Meat ant Chicken Centre“ („Negrų mėsos ir vištienos centras“). Bet šioje sferoje apartheidas, rodos, po truputį nyksta, diskriminuojantis elementas yra veikiau

kainos. Geležinkelio stotis taip pat su dviem įėjimais, nors to lyg ir nelabai paisoma.

Pietauju gana elegantiškame, nors dėl rando kurso amerikiečiui nebrangiame Barnato restorane (Barney Barnato buvo vienas iš čionykščių ankstyvųjų milijonierių, berods žymiausias po Rhodeso). Visas restoranas nukabinėtas šachtininkų įrankiais, senais skelbimais ir fotografijomis. Aptarnavimui ir valgiui nieko neprikiši. Tuo tarpu kompanijos jau mišrios, yra ir negrų, pasitaiko netgi, kad baltasis patarnauja juodajam. Apartheido erozija gal kiek panaši į komunizmo eroziją: daug ką sušvelnina pinigai?

Po pietų su atsitiktiniu pakeleiviu, tą patį turą kaip aš nusipirkusiu Robertu Smithu iš Bostono, vadovaujami vietinės gyventojos Christine's (ji, beje, iš Tasmanijos), atliekame rimtesnę ekskursiją po miestą. Matome šachtininkų monumentą, svarbiausiąją teatrą, angliškąją universitetą, Braamfontein ir Hillbrow rajonus, kurie už centrą kur kas gyvesni ir žalesni. Į šiaurę nuo jų graži rezidencijų zona – parkai, golfo aikštės ir namai anapus aukštų mūrinių tvorų (išilaužimų čia mažiau negu Amerikoje, bet jų bijomasi kur kas labiau). Žemė nėra itin brangi, todėl net vidutiniškai uždirbantys gyvena daugmaž

miljonierių stiliumi. Nėra namų be tarnų. Gavę specialų leidimą, tarnai gali nakvoti sodo barake netoli savo ponų pilaitės. Ten būna plika lemputė palubėje, čiaupas, čiužinys ir šiokia tokia išvietė. Vis dėlto ne Soweto.

Klausinėju Christine's apie čionykščio gyvenimo detales. Miestas turi pusantro milijono gyventojų, bet su priemiesčiais – per keturis milijonus (kiek iš tikrųjų, nesuprasi, nes Soweto yra milijonas priregistruotų ir bent du milijonai nepriregistruotų). Minimalus uždarbis aukso ar deimantų kasyklose – 500 randų per mėnesį (kiek daugiau negu 200 dolerių); geros tarnaitės uždarbis – 450 randų. Juodieji klerkai ar pardavėjai dabar jau uždirba maždaug lygiai su baltaisiais klerkais ir pardavėjais. Prof-sajungose vyrauja juodieji – o pastaruoju metu jos įgyjančios gana daug galios. Yra ir turtingų juodaodžių – profesionalų, kurie dirba „tarp saviškių“. Ar juos mačiau Barnato? Ne, turbūt tai buvo laikinai atvykę turčiai iš kitų valstybių. Didžiausia juodojo svajonė esanti įsigyti nuosavą taksi, tiksliau, nedidelį autobusiuką. Tikrai, gatvėse galybė tokių autobusiukų su savininkų pavardėmis; vieno pavardė netgi Twala, kaip *Karaliaus Saliamono kasyklų* neigiamojo herojaus.

Privačios mokyklos integruotos, tačiau valstybinės skirstomos pagal rasę; tas pats su ligoninėmis, nors sunkiai sergantiems, anot Christine's, daroma išimčių. Ar universitetas bus integruotas, sprendžiama referendumo keliu: dauguma angliškų universitetų jau įsileidžia juoduosius, universitetai afrikanso kalba – ne. Pradžios mokyklos juodiesiems – bantų kalbomis, paskui pereinama į vieną iš dviejų oficialiųjų. Visi anglai privalo mokytis ir afrikanso kalbos, visi būrai – ir anglų; dažnas pramoksta bantų kalbą, „jau vien dėl to, kad suprastų, ką negrai apie jį šneka“. O juodieji kalboms esą labai gabūs.

Anglų ir būrų Johannesburge esą po lygiai (šiaip jau šalyje būrų kiek daugiau). Savitarpio karas prisimenamas lygiai tiek ir taip, kaip pilietinis karas Amerikoje: abi pusės buvę didvyriškos, ir baigta. Trinties tarp anglų ir būrų nesama, mišrių vedybų gausu, nors, sakysime, sporto komandos – tautinės. Tačiau anglų visiškai nėra vyriausybėje. Sakau: „Taigi karą iš esmės laimėjo būrai“. Christine sutinka: „Taip, mes netgi pasitraukėm iš Britų imperijos ir vėl esam nepriklausomi, kaip prezidento Krugerio laikais“.

Kariuomenė baltiesiems privaloma, juodieji į ją priimami savanoriais. Kareivio ar policininko mūdiarius juodąjį labai pakeičias – jis darąsis „lojaliausias iš lojaliausių“. O kaip su dabartine ypatingąja padėtimi? „Žinote, ji įvesta daugiausia lojaliems negrams apsaugoti, nes apykaklės gresia tik jiems“. Beje, tarp tų legalių negrų nemažai vadinamųjų *witdoeke*, kurie į apykakles atako apykaklėmis: susvilinta jau keliolika radikalų.

Ir čia Christine nebeišveria: „Mums reikia iš šito krašto bėgti, nors niekur pasaulyje neturėsime tokių gyvenimo standartų. Patys gal dar išsilaikytume, bet mūsų vaikai – be ateities. Ir jau beveik niekas mūsų nebepriima. Štai ir Australija rengiasi uždrausti imigraciją iš Pietų Afrikos. O kaip pas jus Amerikoje? Ar jūs turite tą negrų problemą? *Ir ar jūsų negrai autochtonai, ar atvažiavę iš kitur?*“

24. Ryte skrendu į Durbaną. Johannesburgas giliame anglies dūmų debesyje, o Drakensberg viršūnėse sniegas. Durbano pajūris labai primena Rio de Janeiro, Copacabanos pliažą. Iš „Elangeni“ viešbučio devynioliktojo aukšto įstabai vandenyno, paplūdimių ir laivų panorama. Krantą daužo sūrios baltos bangos, į kurias su malonumu pasineriu.

Šiaip čia lyg ir nėra kas veikti – kurortas. Su visu kurortišku absurdo teatru. Viešbučio durininkas vilki zulų vado kostiumą, šoka būrelis irgi kostiumuotų negriukų (mažiausiai, itin muzikaliai mergaitėi gal treji). Restoranas siūlo rusų virtuvę ir tarybines dainas. Padavėjai juodi, bet su kazokiškomis papachomis, ant sienų „rusiški“ paveikslai, o lifte magnetofonas groja „Katiušą“.

Užeinu tik į gyvačių parką – tai geras Krugerio parko papildymas ir itin nekasdieniškas reginys. Baltas vyrukas su uniforma taip šeimininkiškai manipuliuoja kobromis ir mambomis, jog jos darosi visiškai nebaisios. Tampo už uodegų, deda prie kaklo, erzina batu – veikiau žaidžia, o ne erzina. Svarbiausia, ką jis duoda suprasti žiūrovams: gyvatė kanda tik tada, kai nebelieka vilties pasprukti ir iš viso nėra išeities. Sakyčiau, kaip totalitarinė valstybė. Dauguma gyvačių – vietinės, iš Durbano apylinkių, net ir pačiame mieste jų esą gausu.

Johannesburge sprogo dvi bombos, jau pažįstamos man vietose – Rissik Street ir Plein Street.

25. Pirmą kartą gyvenime naudojuosi rikšos paslaugomis. Lyg ir nepriderėtų, bet tai gryniausias atrakcionas, o ne transportas. Zulas, dėvįs ragus

ir fantastišką skrybėlę (sakytum, iš Vilniaus verbu) paveža pusantrą šimto metrų, tyčia dar papurto vežimėlį – gal tai turėtų reikšti socialinį protestą – ir pareikalauja dešimties randų, o tat anaip tol nėra mažai.

Laikraščiuose kiek gausiau žinių apie vakarykštį atentatą. Nukentėjo devyniolika asmenų, tarp jų dviejų mėnesių kūdikis; keturi iš jų (bet ne kūdikis) rimtai sužeisti. Rasė nenurodoma, bet, prisimindamas Johannesburgą, įtariu, kad vyrauja juodieji: iš dešimties praeivių ten devyni tamsios spalvos. Kitos žinios: Pretorijoje pakarti septyni asmenys, o iš viso nuo Naujųjų metų įvykdytos penkiasdešimt aštuonios egzekucijos. Bausmės priežastis – žudymas (čia turbūt įeina ir kriminaliniai nusikaltimai, ir terorizmas bei apykaklės). Ieškomi kandidatai muziejaus kuratoriaus vietai, juodųjų kandidatūros nebus svarstomos. Straipsnelis apie poligamiją: jeigu zulas susituokia krikščionių bažnyčioje, jis nebegali vesti naujų žmonių, bet senosios – jei tokių yra – jam lieka.

Beje, atentato prieš pora dienų būta ir Durbane. Beveik greta tos vietos, kur būriuojasi rikšos, per dešimt penkiolika namų nuo manojo „Elangeni“, stūkso viešbutis „Parade“ – penkiaaukštis, iš prastesniųjų. Ties juo sprogo automobilis, maždaug kaip

Libane. Bomba užmušė dvi moteris. Išbyrėję visi stiklai, truputį nukentėjęs ir gretimas pastatas, bet jau vyksta remontas, pora juodų darbininkų rausiasi nuolaužų krūvoje.

Miesto planas keistokas. Vandenyno pakraščiu driekiasi siaurutė viešbučių juosta, o prekybinis centras – antra juosta, įsiremusi į ją stačiu kampu. Tuoju pat už gana prabangių „Elangeni“ ir „Maharani“ – didžiulė, krūmynais užžėlusi dykvietė: nenustebčiau pamatęs ten būrį juodųjų partizanų arba liūtą, o jau gyvačių tikriausiai per akis.

Pajūris, kaip jau sakiau, nelabai tesiskiria nuo Rio, tik nėra kalnų ir užmojis kiek mažesnis. Tuo tarpu centras gana savotiškas. Jame vietomis geriau nei kur kitur išlikusi karalienės Viktorijos dvasia. Farewell Square stovi ir pati Viktorija, netoliese generolas Smutsas su kariška kepure („Britų tautų sandraugos įkvėpėjas“, kaip parašyta ant postamento). *Art nouveau* stiliaus paminklas žuvusiems dviejuose pasauliniuose karuose. Medžiuose tūntai rėkaujančių paukščių. Valandėlei užsuku į muziejų pasižiūrėti didelės retenybės – dodo skeleto. Dodo buvo stambus, nemokąs skraidyti paukštis, baltųjų atvykėlių išnaikintas taip fundamentaliai, jog net jo skeletas sudurstytas iš kaulų, priklausiusių skirtin-

giems individams – kaip tvirtinama, jis pilniausias pasaulyje. Muziejus įrengtas rotušės pastate, jame bent kelios juodaodžių vaikų ekskursijos mokyklinėmis uniformomis. Netoliese paštas, ant kurio laiptų 1899 metais sakė kalbą pabėgęs iš būrų nelaisvės Winstonas Churchillis.

Viktorijos tradicija juntama net pastatų pavadinimuose – akis nuolat atsiduria į kokį nors Grosvenor, Balmoral, Albemarle. Ties uostu du tipiškai paminklai. Vienas skirtas pagerbti Vasco de Gamai, atradusiam Durbano įlanką ir pavadinusiam šią žemę Nataliu (Kalėdų kraštu). Tai tiesiog juokinga metalinė altana su laikrodžiu. Kitoje vietoje bronzinis Dick King – kažkoks čionykštis didvyris ant nuvarginto arklio.

Durbane vartojamos mažiausiai keturios kalbos – pasitaiko skelbimų, kuriuose vienas po kito eina angliškas, afrikanso, indiškas (bene tamilų) ir bantų tekstas. Pardavinėjami laikraščiai ir net žurnalai bantų kalbomis. Gausiausioji gyventojų grupė esanti indai, po to baltieji, po to negrai (nors iš pažiūros vyrauja pastarieji). Indus lengva atpažinti iš Nehru stiliaus kepuraičių, jų moteris iš sarių; visi jie labai tamsiaodžiai, atseit, dravidai. Juodieji dažnai ryškiais tautiniais rūbais ir basi. Minia ir gyvenimo sti-

lius labai skiriasi nuo Johannesburgo: ne industrija su jos grėsmingais konfliktais, o rytietiška, anarchiška prekyba.

Žinoma, aplankau indišką turgų - nusiperku karolius ir antilopės kailiuką (už dešimt randų vietoje užsiprašytų dvidešimt keturių). Yra čia dar sunkių, lyg akmeninių krabų, daržovių, prieskonių, potenciją didinančių vaistų. „Be strong and stay long“ („Būk stiprus ir darbuokis ilgai“) - reklamuojami milteliai iš raganosio rago. Labai daug religinio kičo, tiek krišnaitiško, tiek ir katalikiško. Šalia turgaus įrengtos kapinės - krikščionių, musulmonų, žydų. Stop! „Parsee cemetery. 1894“. Su tam tikru išgąščiu pasistiebęs žvelgiu pro aukštą mūro tvorą. Parsai arba zoroastriečiai palieka lavonus paukščiams sulesti. Bet siaurame kaitriame plotelyje nėra nei negyvėlių, nei skeletų, tiktai kokia dešimtis mažų akmenų antkapių.

Taksi šoferis indas nė minutės nedelsdamas siūlo man merginą - „baltą, švarią ir už aštuoniasdešimt randų“ (apie trisdešimt dolerių). Palieka ir kortelę su savo vardu, jei vėliau apsigalvočiau ir nutarčiau pasinaudoti ta paslauga.

Pavakary susipažįstu su indu advokatu, kuris ką tik gavo leidimą imigruoti į Ameriką ir džiūgauja ne

mažiau už TSRS pilietį, kuriam pavyko pasprukti iš savo šalies. Jo tautiečiai šičia jaučiasi dar nejaukiau negu baltieji, nes yra tarp kūjo ir priekalo, o apartheidas galioja ir jiems. Jų keturios grupės – tamilai, telugu, „šiaip indai“ ir musulmonai. Savo kalbą išsaugoję tik tamilai, kiti šneką angliškai. Tiesa, kaip minėjau, yra dar Zoroastro garbintojų. Painiava irgi maždaug tarybinė.

Paskui ilsiuosi viešbutyje. Maudausi baseine, geriu kavą terasoje, iš kurios matyti jūra, o joje – stebėtinas jachtų paradas. Gal penkiasdešimt spalvotų burių – tarsi gėlynas, tarsi vėliavos. Restorane bei lifte, lygiai kaip ir vakar, pirmųjų penkmečių komjaunuoliškos dainos. Johannesburgo bombos irgi buvo tarybinės gamybos, tačiau to įdomaus sutapimo kažkaip niekas nepastebi.

26. Šiandien ekskursija į Valley of a Thousand Hills (Tūkstančio Kalvų slėnį). Ir gidas, ir vienintelis kompanionas – bankininkas iš Zūricho – labai aršūs rasistai. Nė nesiginčiju (derėtų, bet tokių vis vien neįtikinsi), tačiau ne be susidomėjimo klausausi. Važiuojame Durbano priemiesčiais – vienas jų, palyginti turtingas, gyvenamas indu, kitas „spalvotųjų“, atseit, nevisiškai juodų. Šis miestų dalijimas į

zonas pagal rasę – vienas svarbiausiųjų apartheido požymių. Kiekvienas asmuo nuo pat gimimo priskiriamas vienai ar kitai grupei ir gali gyventi tik su savaisiais. Bet jau prieš metus panaikintos bausmės už „rasės gadinimą“ – dabar gali miegoti (rodos, ir tuoktis) su kuo tik nori. Negro ir baltosios (ar baltojo ir negrės) kūdikis priskiriamas spalvotųjų luomui. Klausiu gidą, kaip klasifikuojamas negro ir indės kūdikis, bet šito netgi jis nežino.

Kitas dar nė trupučio nepajudintas apartheido požymis – tai, kad juodieji nebalsuoja. Parlamente atstovaujami tik baltieji (veikiau būrai, negu anglai), o jų šalyje vos keturiolika procentų. JAV, kur juodieji dalyvauja rinkimuose ir patys renkami, proporcija kaip tik atvirkščia – keturiolika procentų juodaodžių (iš pažiūros, tiesa, žymiai daugiau, bet taip yra tik šalies rytuose, ypač tenykščiuose didžiuosiuose miestuose – juose ir merai paprastai juodi). Manasis gidas pastebi: „Apartheidas – tai ne įstatymas, o sistema. Kaip demokratija arba... arba komunizmas. Sistemos keičiasi lėtai“. O taip, jeigu iš viso keičiasi.

Plentas į kalnus, vešli Natalio augmenija. Tūkstančio Kalvų slėniui pavadinimą sugalvojo Markas Twainas. Slėnis, tiesą pasakius, kaip daugelis kitų.

Įdomesnė jo dalis – turistams skirta zulų gyvenvietė. Žinoma, tai „Potiomkino kaimas“, bet net ir toks didelio susižavėjimo nekelia. Anot gido, tradiciškai gyveną apie 40% zulų. To tradicinio gyvenimo demonstracija – pirmiausia šokiai, ritmingi, bet monotoniški. Kariai kelia į dangų tai vieną, tai kitą koją, linguoja stambios plikos merginų krūtys. Įspūdingiausiai šokinėja juodas juodutėlis kokių penkerių metų vaikiukas. Šamanė nusidažiusi veidą baltai. Jos namai – pintinė pusapvalė palapinė, maždaug tokia, kokias mačiau Johannesburgo muziejuje. Apskritimas, pasirodo, turi praktišką funkciją – nėra kur pasislėpti piktosioms dvasioms. Šamanė gydo žolėmis, jos vyras – gudraus mefistofeliško veido – spėja ateitį iš kaulų ir panašių dalykų. Tvirtinama, jog gydymas esąs labai sėkmingas, o ateities spėjimai pasitvirtiną dažniau, negu galima tikėtis. Mirksi dvi žibalinės lempos, maloniai kvepia dūmais. Anksčiau šamanas išsirinkdavo kaime kokį savotiškesnį vaiką ir pats sau parengdavo įpėdinį; dabar, norint tapti šamanu – arba, kaip mandagiau sakoma, tradiciniu gydytoju – reikia dvejus metus studijuoti valdžios priežiūroje ir gauti licenciją.

Nuogakrūtė mergina stovi atkišusi ranką: „Sir, aš alkana“. Gidas nupasakoja visą zulų tautos istoriją,

kuris siekia tik XVIII amžiaus pradžią, bet skamba itin bibliškai. „Matelos sūnus buvo Zulu, o tai reiškia dovaną, nes tėvai jo gimimo nesitikėjo. Zulu pradėjo tautą ir davė jai savo vardą. Jis turėjo sūnų, o tas sūnus vėl sūnų, o tasai pradėjo sūnų, vardu Chaka, kitaip tariant, benkartas, nes Chaka buvo neteisėtas...“ Tasai Chaka virto žymiu karo vadu ir net valstybininku. Kautynėse zulai ypatingu būdu pribaugdavo priešą – apvalia kuoka sutrupindavo jam kaukolę ir perpjaudavo pilvą, kad dvasiai būtų lengviau išeiti. Šiandien jie, beje, patys taikingiausi iš juodųjų, o jų vado Buthelezi pozicija anaip tol ne radikali. Grįžtame į Durbaną. Šis tas „virš programos“: visai netoli savo viešbučio randu hinduistų šventyklą. Iš lauko ją lengva palaikyti bažnyčia, bet viduje yra ir Krišna su Radha, ir Ganešas, ir Hanumanas, ir Šiva ant tigro, ir lingamas (penis), papuoštas gėlėmis. Viskas labai kičinio stiliaus. Tikinčiųjų nei vieno.

Priešais viešbutį – vėl jachtos, vandens slidininkai, baidarininkai. Juoda ir balta minia plažėje, į kurią įsijungiu (paplūdimiai lyg ir skirstomi pagal rasę, bet neryškiai). Rodos, čia nemažai ryklių, bet vanduo džiuginančiai švarus ir šaltas. Temstant ant pirsų, po grandiozišku dangumi, renkasi meškerio-

tojai. Jie irgi abiejų, o gal ir visų keturių rasių. Akiratyje tankerių žiburiai.

Laikraščiai: aštuoniolikos metų dviratininkas Martinas Coetzeris užvažiavo ant minos, ir jam teko nupjauti koją. Jis sveiksta, susitaikė su savo likimu ir nori studijuoti teologiją. O Durbane teisiami teroristai – devyni vyrai, viena nėščia moteris. Tvirtinama, kad jie išsprogdino net trylika bombų. Du iš jų, beje, indai, o du – gydytojai profesionalai.

27. Ilgas skridimas ligi Cape Towno. Lėktuvas nusileidžia du kartus – Port Elizabeth ir George. Truputis klasikinės Pietų Afrikos iš oro: Lesotho viršūnių sniegas toluomoje, Transkėjaus dykynė, balti vilnijantys paplūdimiai, Garden Route (Sodų kelio) gūbriai. Port Elizabeth atrodo labai pramoninis. Kai rėje praslenka lėkštas Cape Agulhas (Adatos kyšulys) – pats piečiausias Afrikos ir Eurazijos taškas.

Bandau šiek tiek suorganizuoti sąmonėje tai, ką ligi šiol mačiau ir patyriau. Baltųjų ir juodųjų bendruomenės iš viso nesusiliečia, tarsi lygiagretės tiesės. Esama išimčių, bet jos nežymios. Smulkmeniškasis apartheidas daug kur sušvelnėjęs ar išklibęs, tačiau likę tai, kas jame svarbiausia – komunikacijos stoka.

Baltųjų visuomenėje pažiūrų spektras nepaprastai platus. Nestinga apartheido priešininkų, jų balsas neblogai girdėti net dabar, esant cenzūrai. Bet „tylioji dauguma“, be abejo, kitokia. Pagaliau ta dauguma anaip tol nėra tyli, ji visiškai nesidrovi reikšti savo nuomonių spaudoje ir pašnekesiuose. Valdžia atstovauja tai baltųjų daugumai. Į dešinę nuo valdžios yra dar ponas, vaizdinga pavarde Treurnicht (versčiau ją maždaug „Neliūdėk“), ir „būrų rezistencijos sąjūdis“. Karščiausieji rezistentai nusiteikę labai ryžtingai, maždaug kaip juodieji radikalai, tik atvirksčiai. Savo simboliu jie pasirinko tris septynetus (atrodo it svastika, tik iš trijų, ne iš keturių dalių).

Juodieji galbūt ne mažiau įvairūs. Yra *witdoeke*, kurie dorojasi su radikalais. Yra Buthelezi, kuri daug kas – nebūtinai teisingai – vadina *witdoeke* vadu ir kolaborantu. Yra vyskupas Tutu, veikiau kairysis, bet smerkiąs apykakles ir bombas. Nebūtų vyskupas. Tiesa, jo įtaka tolydžio mažėja, kaip dažnai atsitinka centristams. Yra Nelsonas Mandela, kuris kalį jau dvidešimt ketverius metus. Gal jį ir paleistų, bet jis iš principo nesutinka pasmerkti juodųjų smurtinių veiksmų. Jo žmona Winnie net per seniausiai pareiškė: „Su degtukų dėžutėmis ir apykaklėmis – pirmyn į revoliucijos pergalę!“ *Pravda* mėgsta cituoti

kitokius jos pareiškimus – apie Tarybų Sąjungą kaip pažangiosios žmonijos ir pavergtųjų tautų vienintelę viltį. Tos pačios grupės atstovas Johnny Makatini tvirtina: „Jei po išsilaisvinimo mūsų liks keturi milijonai, vis vien bus geriau negu dabar“ (dabar juodųjų per dvidešimt milijonų). Dar toliau į kairę yra Soweto vaikinai, kurie nekalba apie apykakles, o jas praktiškai naudoja. Tokių vaikinių, atrodo, vis daugiau. Jie maždaug atitinka Kambodžos „raudonuosius khmerus“ ir progai pasitaikius nušluotų viską – taip pat Mandelą, jo žmoną ir Johnny Makatini.

Teisybė turi būti. Turi būti ir principas „Vienas žmogus – vienas balsas“. Bet jei tą principą nedelsdamas įvestum, galbūt nereikėtų geresnės iliustracijos posakiui *fiat iustitia, pereat mundus* („tebūnie teisybė, težūva pasaulis“). Valdžia galėtų atitekti komunistams arba labai artimoms komunistams grupėms, ko gero, ir „raudoniesiems khmerams“. Jie nebūtinai laimėtų rinkimus, bet vis vien pasinaudotų proga ir užgrobtų valdžią. O tada čionykščių gyventojų likimas būtų itin nepavydėtinas – beje, ne tik baltųjų, bet ir juodųjų (juodiesiems būtų net blogiau – baltieji, šiaip ar taip, galėtų bėgti į Europą ar Ameriką). Kitas klausimas – kas kaltas, kad šitaip atsitiko. Kalti žmonės, kurie dešimtmečius naudo-

josi apartheido malonumais, baseiniais, golfo aikštelėmis ir balsavimo teise, nė negalvodami apie tai, kas vyksta Soweto lūšnose, tradiciniuose sodžiuose, tarnų barakuose. Tiesa, dabar jau truputį per vėlu aiškintis, kas kaltas.

Ar įvyks čia kruvinas perversmas – nežinau ir, tiesą sakant, abejoju. Valdžia su „lojaliųjų negrų“ pagalba kontroliuoja įvykius. Ryžtingumo, ginant savo interesus, jai nestinga, maždaug kaip komunistinei valdžiai. Bet Libano situacija – dešimt, dvidešimt metų bombų ir apykaklių – gali išivyrauti ir greičiausiai išivyraus. Jeigu ji ir geresnė už kruviną perversmą, tai ne ypač.

Bet tuo tarpu gana politikos. Apie antrą valandą esu „De Waal“ viešbutyje. Oras idealus ir nežinia, ar toks ilgai laikysis, todėl nedelsdamas vykstu į Stalo kalną. Jei tas stebėtinas plokščiakalnis ką primena, tai kai kurias Krymo vietas: Ai-Petri, Demerdži, gal ir Čufut-Kalė. Tik viskas archajiškiau. Uolos skeldėjančios, laukinės, aitrios. Gerą valandą klaidžioju po viršutinį *plateau*, matydamas tai Atlantą, tai Indijos vandenyną, tai Gerosios Vilties kyšulį netoli aki-račio.

Miestas atrodo kompaktiškas – ir drauge erdvus, žaliuojantis, neaukštas, daug patrauklesnis už Dur-

baną ir Johannesburgą. Maloni gana europietiška architektūra. Dauguma gyventojų – „spalvotieji“: XVII ir XVIII amžiuje, kai dar nebuvo apartheido (buvo tiesiog vergija), baltieji esmingai sumišo su negrais, hotentotais ir atsivežtais malajais. Lengva atskirti malajišką ir hotentotišką tipą. Spalvotųjų padėtis nėra labai tragiška ir jie ne ypač linkę į radikalizmą, taigi rasinė įtampa mažesnė negu kitur.

Saulėlydis pro viešbučio langą, žiburiai visu Atlanto pakraščiu. Nuo čia ligi Vilniaus lygiai dešimt tūkstančių kilometrų.

28. Vakar labai protingai pasielgiau, nes šiandien virš miesto kybo pilki debesys, dengią ir Stalo kalną, ir Liūto Galvą, ir Velnio viršukalnę. Nelyja, bet nuotaika miglota ir šiaurietiška.

Bibliotekoje senose adresų knygose ilgai ieškau, kur buvo Lietuvos konsulas. Valio! 1932 metų knygoje randu: „Rackauskas V. K., Lithuanian consul – Kloof Lodge, Kloof Roud“. Tai visiškai netoli keltuvo į Stalo kalną, kur buvau vakar. Bandysiu aplankyti ir nufotografuoti tą vietą.

Einu ligi centro. Į jį veda jauki ažuolų alėja; čia pat ir botanikos sodas su Rhodeso paminklu, ir provinciališki muziejų, meno galerijos, parlamento pas-

tatai. Sinagoga ir kelios bažnyčios. Gana panašią atmosferą atsimečiau iš Sydney'aus ir Melbourne'o: nėra ką sakyti, pasaulio pakraštys. Truputį panašu net į srities centrą kur nors TSRS pietuose. Bet šiaip malonu, švaru, civilizuota. Negausius dangoraižius gerokai praskiedžia daugmaž europinio tipo, pusiau olandiško stiliaus namai namukai. Bažnytėlių adatos veria miglą. Tiesa, vienoje gatvėje afrikietiškas koncertas: trys skirtingo dydžio ir tono cimbolai, keturi būgnai, šokančios negrės: ne nuogomis krūtimis, kaip zulų kaime, bet apsirėdžiusios gana lengvai.

Bandau surasti Agathą Christie afrikanso kalba – to mane prašė vienas bičiulis, kuris kolekcionuoja jos vertimus. Bet afrikanso knygos labai retos (iš „rimtesnės“ literatūros yra tik Konsaliko romanai apie Antrąjį pasaulinį karą). Kalba, matyt, vis dėlto nyksta: tarptautinė angliška kultūra nustumė ją į kažkokį šeimyninį rezervatą – konservatyvų ir atsilikusį, trupučiuką kvepiantį fašizmu. Esama afrikanso kalbos kulto, prie Paarl miestelio jai pastatytas paminklas (to net lietuviai nesugalvojo!), bet kas iš to. O bantų kalbos plėtojasi ir jau prasimušė į televiziją. Tai, žinoma, stiprina būrų kompleksus.

Aplankiau čionykštę pilį – seniausiąjį Pietų Afrikos statinį, maždaug tokio amžiaus kaip Vilniaus Šv.

Petro ir Povilo bažnyčia, su herbais ir barokinėmis detalėmis. Ant neaukštų akmeninių sienų vaikštinėja kareiviai. Šėšiuose kambariuose ekstra klasės Williamo Fehrio kolekcija – senoviniai baldai, variniai indai, Delfto ir Rytų porcelianas, taip pat paveikslai: įdomu stebėti, kaip von Ostadės, Cuypo ar Vouwermano maniera čionykščiai provinciškai dailininkai taikė Afrikos siužetams. Patraukia akį jaučiais pakinkyti žaisliniai ratai, kuriuos iš medžio išdrožė anglų nelaisvėn paimtas būras.

Kitas muziejus – South African, jame yra visko po truputį, kaip ir dera muziejui srities centre: pavyzdžiui, išmirusio Madagaskaro stručio epiornio kiaušinis, didžiulė prieštvainė (tiesa, ir dabar gyvuojanti) žuvis *coelacanthus*, šikšninis vėžlys, musė cėcė. Kažkokių Afrikos paukščių lizdas sulig vidutiniu namiūkščiu. Auksas, deimantai, topazai, urano rūda, meteoritai. Atskiroje salėje „pasaulio stebuklai“ – ryškiai apšviestose stiklinėse dėžėse ypatinai stambūs kristalai, kriauklės, rekordinis ragansio ragas bei dramblio iltis. Bet svarbiausia, žinoma, ne tai, o etnografinis skyrius. Dalis jo skirta Zimbabve griuvėsiams (kuriais, jei neklystu, pirmasis rimtai susidomėjo Rhodesas). Tai paslaptlingiausia žemyno vieta – tvirtovė ar šventykla, kurią nežinia

kas ir nežinia kada pastatė. Pilioriai su išraižytais viršuje paukščiais primena Egiptą – rodos, esama teorijos, kad Zimbabwe siekė jo įtaka. Kiti vėl sieja griuvėsius su bibliiniu Saliamonu, iš čia, matyt, Ride-rio Haggardo romano pavadinimas. Kaip paprastai skoningi afrikiečių papuošalai, keramika, apsiaustai, skydai. Atskirai įrengtos bušmenų ir hotentotų vitrinos (abi grupės – visų archajiškiausios Afrikoje ir galbūt pasaulyje; hotentotai praktiškai išnykę, bušmenų dar pasitaiko). Tose vitrinose demonstruojamas toks pat kultūros minimumas kaip Australijoje, nors visi esminiai kultūros elementai jau yra. Gana daug uolų tapybos, ypatingai gražių raižinių bei „atvirkščių bareljefų“. Bušmenų (o gal ir ne bušmenų) Düreriai ir Favorskiai.

The Citizen su neslepiaama simpatija atsiliepia apie generolą Jaruzelskį – girdi, tas tai padaręs Lenkijoje tvarką. Nusiperku *Times* ir *Newsweek*, bet ten cenzūros užtepti ištisi paragrafai.

Vakar žuvo septyni asmenys, vienas vėl taip apdegęs (septynios padangos užmautos ant kūno!), jog neįmanoma apie jį nieko aiškaus pasakyti.

29. Maždaug devintą ryto vykstame į Gerosios Vilties kyšulį. Važiuojame pro pastelinių malajų kvar-

talą su mažomis mečetėmis, pro Green Point, pro nebanalius ir elegantiškus Cape Towno priemiesčius. Akiratyje Robben sala (rodos, ten kali Nelsonas Mandela). Perpus paskendusi debesyse uolų virtinė – Dvylika Apaštalų: iš tikrųjų tų apaštalų galima suskaičiuoti trylika, gal ir penkiolika. Hour Bay ir Chapman's Peak vėl primena Krymo pakrantę. Kelias iškirstas kaip tik toje vietoje, kur granito pamatą pavaduoja smiltainis, pilką spalvą rusva; ore gal per šimtą metrų virš jūros plevena purslų ūkas. Atmosfera labai nyderlandiška – žemi debesis, drėgna žaluma, blizgantys stogai ir akmenys. Olandų palikuonys būrai galėjo čia jaustis beveik namie. Tik, žinoma, ten nėra tokių vertikalių.

Įvažiuojame į rezervatą. Prieš pora metų jis išdegė, ir praeis mažiausiai penkeri metai, kol atsigaus. Dykynėje vienur kitur gelsvos ir žalsvos augmenijos kuokštai (keturiolika jos rūšių aptinkama tik šičia). Matome būrelį antilopių, daug įžūlių babuinų ir strutį – juodą, veikiau panašų į žvėrį negu į paukštį. Pirmųjų pasaulio sutvėrimo dienų pojūtis. Virš Cape Point senoviškas švyturys; truputį dešiniau Gerosios Vilties kyšulys, stebėtinai mažutis; apie kilometrą nuo kranto balta bangų ketera, sim-

boliškai žyminti vietą, kur susiduria du vandenynai. Toliau nieko nebėra ligi Antarktidos.

Vėsu, netgi žiemiška. Virš Atlanto (Brazilijos kryptimi) kybo lietaus debesis. Į rytus saulėta, titaniška False Bay. Jūrininkai, grįždami iš Indijos prieš kelis šimtus metų, dažnai palaikydavo tą įlanką Atlanto pradžia – ir įstrigdavo joje ilgam laikui, nes stiprus pietryčių vėjas kliudydavo ją palikti. Du kryžiai ne kryžiai, švyturiai ne švyturiai: pagal tradiciją, vieną iš jų pastatė Bartholomaeus Diazas, kitą Vasco da Gama.

Indijos vandenyno pakrantė kur kas šiltesnė, čia nusidriekę simpatingi miesteliai, pusiau angliški, pusiau rytietiški – Simonstown, Fish Hoek, Muizenberg. Balkonai, geležinkelio platformos. Atlanto krantas gal švaresnis ir labiau civilizuotas. Valgau bene geriausiai savo gyvenime pietus „St. James Hotel“. Nuo ten sukame atgal link miesto, pakeičiui dar sustodami Groot Constantia – sename vyno gamybos centre. Čionykštį vyną pristatydavo Napoleonui į Šv. Elenos salą (ji ne per toliausiai), tą vyną mėgo ir Liudvikas Pilypas, todėl išlenkiu dvi taures už juos abu.

Kirstenbosch botanikos sodas staigių uolų papėdėje, šiaurietiškame rūke. Neva graikiškos kolo-

nos - Rhodeso memorialas, į kurį veda keturiasdešimt devyni laiptai (tiek metų jis tegyveno). „Groote Schuur“ - istorinė ligoninė, kur vietinis gydytojas Barnardas atliko pirmas pasaulyje širdies persodinimo operacijas. Dideli plotai, priklausę Rhodesui, paversti parku, po jį klaidžioja pora gnu. Vešlus pušynas prasiskiria, ir akinančiai sublyksi saulėje šlapios Cape Towno gatvės.

Dar nesutemus, pasiskolinęs fotoaparataž iš Roberto Smitho, spėju nufotografuoti namus prie Kloof Nek - bene tuos, kur gyveno Karolis Vairas-Račkauskas.

30. Kelionė po čionykščius vynuogynus. Neįtikėtinai aristokratiškoje aplinkoje ragaujame vynus ir konjakus, įskaitytus į ekskursijos kainą. Tų neva nemokamų vynų ir konjakų ligi vakaro prisirenka gana daug. Beje, gėrimai čia iš viso gana pigūs. Eersterivier vietovėje ištisas konjako muziejus, kur demonstruojama, be ko kito, kaip gaminamos stantinės. Ore tvyro toks alkoholio kvapas, kad truputį nejauku - rodos, vien nuo jo gali mirtinai nusigerti.

Simpatingas Stellenbosch miestelis antras pagal senumą Pietų Afrikoje po Cape Towno. Jame didelis universitetas dėstomąja afrikanso kalba - „mūsų

Oxfordas“, kaip sako čionykščiai. Tą universitetą baigė dauguma valstybės premjerų, tarp jų ir Smutas. Studentų keturiolika tūkstančių; iš jų septyni indai, penkiolika negrų ir maždaug šimtas aštuoniasdešimt spalvotųjų (nebaltuosius pradėta priimti užpėnai, bet gyventi jie turi atskirose patalpose). Miestelio centre idiliški ir stilingi baltutėliai pastatai pusapvaliais frontonais. Anglikonų bažnyčia nendrių stogu, kuris irgi stipriai, maloniai kvėpia. Aplankome muziejėlį – *burgerhuis* (miestiečio namą) su 1797 metų data. Kiti du panašūs muziejėliai – Lanzerac ir Boschendal, abu jau užmiestyje, stačių granitinių kalnų fone. Švara ir blizgesys grynai olandiški, supereuropietiški; ir viskas palikta taip, lyg šeimininkai valandėlei pasišalinę – gali net vartyti bibliotekos knygas.

Kalnai beveik neįsivaizduojamo grožio. Šveicarija, Pietų Vokietija? Ne, kur kas labiau laukinis kraštovaizdis.

Hugenotų paminklas Franschhoek gyvenvietėje, paskui minėtasis paminklas afrikanso kalbai viršum Paarl (į miestelį neužvažiuojame). Jis suplanuotas kaip abstrakti geometrinė figūra – berods hiperbolė. Hiperboliška meilė savajam identitetui. Kaip tik dėl brukamos afrikanso kalbos ir sukilo Soweto

gyventojai prieš dešimt metų (afrikansą jie ne be pagrindo laiko nenaudingu – tik anglų kalba atveria platesnes perspektyvas). Bantų kalbų, kaip sakiau, devynios, azijietišku šešios.

Tiesa, pakeliui pirmąsyk iš arti matau juodųjų priemiestį Langa ir netgi Crossroads – lūšnyną, kurio jau nebedaug likę (ten vyko radikalų ir *witdoeke* mūšiai, galbūt valdžios išprovokuoti, po jų politija sudegino galybę lūšnų ir iškėlė gyventojus). Benamiai priglauti mieste, baltųjų liberalų įrengtuose centruose, bet anaipatol ne visi. Langa labiau primena konclagerį negu ką kita. Ilgomis eilėmis nutįsę purvini ir vienodi dviaukščiai barakai, ties kuriais plevėsuoja skalbiniai. Toliau matyti paskubomis surešta „brazilka“. Rajonai, prie kurių prideda pinigų valdžia, turi išvietes, be to, iš jų išvežamos šiukšlės. Neatrod, kad tokių rajonų būtų daug.

Ar didesnis skirtumas tarp Langos ir Cape Towno, ar tarp Harlemo ir Penktosios Avenue New Yorke? Taip, didesnis. O skirtumas tarp darbininkų barakų Donbase ir nomenklatūrinių vasarnamių? Ne, Langa – ir juo labiau Crossroads – blogesnė ir už Donbasą.

Harleme, taip pat ir Donbase, vis dėlto esama socialinio mobilumo – gali prasimušti, kad ir į tuos

pačius nomenklatūrininkus (kitas klausimas, kokia to moralinė kaina). Langoje šios rūšies mobilumo nėra iš viso. Prisimenu, ką man sakė Aleksandras Štomas, neblogai pažįstą Pietų Afriką: „Įsivaizduok, kad gyveni tarybinėje provincijoje ir kasdien važinėji autobusu dirbti į Paryžių. Vakare grįžti į savo komunalinį butą, kuriame esi priregistruotas. Ten kas akimirka patiri visus tarybinės buities malonumus. O iš ryto – vėl į Champs-Élysées, kur tavo išvaizdos ir tavo finansinių išteklių žmogui aiškiai ne vieta. Pabėgti iš TSRS į Paryžių tu negali, spekuliacijos Paryžiaus niekučiais tarp saviškių tau irgi nieko neduos. Na kaip, ar pradėtum svaityti bombas?“ Tikriausiai pradėčiau.

VII. 1. Paskutinė diena Cape Towne. Pasivaikščiuju po Heerengracht (gatvių pavadinimai čia grynai amsterdamiški). Vėl saulėtas oras, kalnų siluetai ryškūs, nors vėsu ir kartkartėmis nulyja. Koks nekasdienis, dekoratyvus, erdvės sklaidinas miestas! Be to, jis sklaidinas ir istorijos, nelyginant miestai Europoje. Šalia efektingo naujoviško kvartalo stūkso bronziniai paminklai: Bartholomaeus Diazas (ar Bartolomeu Diazas) plačiu apsiaustu, Janas van Riebeeckas muškietininko rūbais. Požeminiame perėjime randu

XVII amžiaus vandens rezervuaro likučius ir pašto akmenį, po kuriuo jūreiviai palikdavo laiškus, kai miesto čia dar nebuvo. Galybė jaukių muziejų – per dieną neskubėdamas apeinu net septynis.

Visų simpatingiausias, be abejonės, tas, kuris vadinasi „Rusten-Vreugd“ („Ramybė ir džiaugsmas“). Tai antroji Williamo Fehrio kolekcijos pusė – senovinės, daugiausia devynioliktojo amžiaus pradžios graviūros, akvarelės, akvatintos. Jose visa Cape Towno, Transvaalio ir gretimų vietovių praeitis bei etnografija. Dažnas motyvas – laivo sudužimas (ir šiandien pakrantėse nestinga laivų liekanų). Hotentotai, kafrai, malajai, pagauti labai aštria akimi; paskui Jamesono, Krugerio, du Rhodeso portretai – romantiškas jaunuolis ir stambus, nerangus senis, beje, neturįs dar nė penkiasdešimties. Karikatūrose imigrantų vargai: žmogėdros tempia juos į katilą, vaiko galvą laiko apžiojęs smauglys, o ranką beždžionė – žodžiu, *grand guignol* (siaubo teatras). Cape Towno senamiesčio pastatus labai profesionaliai užfiksavo pieštuku ponias Trotter, mirusi devyniasdešimt devynerių metų amžiaus. Pats įdomiausias dalykas – Šv. Elenos salos vaizdai dar prieš Napoleono atvykimą, pavyzdžiui, 1812 metais (būtent tada!).

Rotušėje senųjų Nyderlandų meistrų rinkinys: visi darbai antraeiliai (nors yra keli Ruisdaelio peizažai, van Goyenas, Metsu, Snydersas), pirmaeilis tik Franso Halso moters portretas, patalpintas garbingiausioje vietoje, it Mona Liza. Raudonskruostė, negraži, bet dora toji moteris, o jos rankos tarsi būtų nutapytos Manet.

Kultūros istorijos muziejus – buvusiamė vergų name. Čia vėl visko po truputį, nuo Egipto ir antikos ligi vietinių senienu. Gana daug eksponatų iš Tolimųjų Rytų – opiumo pypkės, japonų palankinas, tibetiečių trimitai, indų paveikslai ant žėručio. Su Rytaiš čia turėta artimo ryšio. Ypač su Indonezija: kelis kambarius užima Balio salų kaukės, lėlių teatro kostiumai ir taip toliau. Ginklų kolekcija it Kauno Karo muziejuje (tiesa, mažesnė). Bet kas iš tikro įstabu – muziejaus kiemas, baltutėlės sienos su žaliomis langinėms, drėgmė ir saulė.

Koopmans de Wet namai – olandiško stiliaus, kurio jau prisižiūrėjau ir kitur; užtat Bertramo namai angliški, neprilygstamai elegantiški.

Meno muziejuje nemažai anglų mokyklos darbų ligi Gainsborough imtinai; bet ilgiau stabelėju tik ties „Kristumi ir kanaaniete“: pažįstama maniera, primenanti Rouault, tik šiurkštesnė. Pasirašyta lie-

tuviškai, stambiomis raidėmis: Domšaitis. Pagaliau į žydų muziejėlį (senąją sinagogą) užeinu irgi Lietuvos pėdsakų ieškodamas. Ir, žinoma, randu. Iškilmingomis hebrajų raidėmis surašytas popierius kataloge apibrėžiamas šitaip: „Nuosavybės dokumentas, užtikrinąs vietas didžiojoje sinagogoje Plungės gatvėje (Telšiai, Lietuva) Mošės Abelovičiaus sūnui Markui ir jo palikuonims, 1877. Ponas Abelovičius buvo pirmojo Cape Towno žydų muziejaus direktoriaus, velionio Dr. Louis Mirvisho prosenelis“. Kokiuose kapuose kiti telšiškio Abelovičiaus palikuonys?

Temsta, bet viršum miesto didžiulė vaivorykštė.

The Economist juodai užtepliotu viršeliu ir keliais iškirptais puslapiais. Na, Maskvoje ar Vilniuje būčiau dėkingas ir už tokį. Soweto kažkas sviedė Molotovo kokteilį į autobusą su Buthelezi šalininkais; apdegęs šoferis išsoko iš mašinos, kuri užmušė du praeivius, dar trisdešimt šeši asmenys ligoninėje. Penkiolikmetis juodas berniukas gavo dvejų metų terminą lygtinai, nes vaikščiojo po miestą su radikaliais šūkais ant mokyklinės kuprinės. Visai tokia pat istorija Vilniuje atsitiko T. Č., mano bičiulio sūnui (ant jo kuprinės buvo šūkis „Rusai, lauk iš Lietuvos“), tik tenai vis dėlto apsiėjo be teismo.

Robertas Smithas jau kelios dienos laiko savo kambaryje spalvotą merginą ir nori ją atsikviesti į Bostoną kaip nelegalią imigrantę. Girdi, mokės jai šimtą penkiasdešimt dolerių per mėnesį, o ji atliks tarnaitės ir visas kitas pareigas. Robertas vedęs, bet žmona jam esą nedarysianti kliūčių. „Bent pamatys mergužėlė platesnį pasaulį. Juk ji niekur nebuvo, išskyrus Cape Towno spalvotųjų rajoną“. Spalvotieji gyvena keliskart geriau negu juodieji, indai dar keliskart geriau, bet spraga tarp indų ir baltųjų – neperžengiamai plati, skaičiais neišmatuojama.

2. Anksti rytą atsisveikinu su simpatingu mažaugiu viešbučio durininku, neabejojamai turinčiu bušmenų kraujo. Varginantis skridimas į Victoria Falls su persėdimais Johannesburge ir Bulawayo. Johannesburge netoli Carlton Centre vakar sprogsi bomba sužeidė devynis žmones. Tarp jų ir kūdikis, jau netgi ne dviejų mėnesių, o tik dviejų savaičių. Sprogimai, apskritai paėmus, dažnėja: birželio 14, paskui 24, 26, 28, 30, pagaliau liepos 1.

Skrendame virš šarmotų, lyg kalkėmis pabarstytų kalnų, paskui virš Transvaalio veldo ir Botsvanos dykynių. Nedidelės upės, viena iš jų turėtų būti Limpopo. Ankštame Bulawayo aerouoste grynai tarybi-

nis dokumentų, lagaminų ir turimos valiutos tikrinimas. Pastovėjęs keliose eilėse, vos besilaikau ant kojų. Beje, Bulawayo reiškia „žudynių vietą“. Tai jau Zimbabvė, buvusi Pietų Rodezija: dar palyginti neseniai čia buvo maždaug tokia padėtis, kaip ir Pietų Afrikoje, o dabar kraštui vadovauja juodasis radikalas Mugabe. Zimbabvė oficialiai vadina save „pafrontės valstybe“, nors jos ryšiai su Pietų Afrika gana glaudūs.

Vėliava čia trupučiuką lietuviška, kaip ir Senegale. Septynios horizontalios juostos: žalia-geltona-raudona-juoda-raudona-geltona-žalia.

Iš oro matyti baltas Bulawayo miestelis, paskui, dar gerokai paskridus, purslų juosta – Viktorijos krioklio žymė. Nuo aerodromo ligi viešbučio (jis jau visai netoli krioklio) – per dvidešimt kilometrų. Nebe savana, o apytankis miškas. Vaje, kaip panašu į Tarybų Sąjungą! Pamažu imu suprasti kodėl: nėra reklamų, ryškių kelio rodyklių, asfaltas siauras ir duobėtas. Kertame geležinkelį ties stotele, kuri galėtų būti kur nors Baltarusijoje. Be to, važiuoju senutėliu, gal 1947 metų gamybos džipu. Didelis pakelės viešbutis apgriautas per karą ir neatstatytas. Čia ir dabar pasitaiko partizanų – Mugabės priešininkų: automobiliu vykti iš Bulawayo į Victoria

Falls nepatariama. Ir Jono Savimbio Angola visiškai netoli. To afrikiečio antikomunisto vardas ir pavardė skamba itin mūsiškai, vienas vilnietis man kadaise netgi tvirtino, kad „iš tikrųjų jis lietuvis, tik persidažė juodai“.

„A'Zambezi Lodge“ viešbutyje nuotaika truputį kaip tarybinėje turistų bazėje: vadovybė veikiau simpatiška, bet apsnūdusi, ne itin raštinga ir laukianti bakšišo. Kieme kapstosi net keturi afrikietiški šernai – karpuočiai. Atrodo nejaukiai, bet treptelėjus sprunka iškėlę uodegas it antenas. Prieinu prie Zambezi upės, kurioje kažkas dūsauja, ar tik ne hipopotamas. Šiaip jau panašu į Nemuną prie Rusnės. Bet ką tik nusileido saulė, ir dangus toks didžiulis, atošvaitos brūzgynuose tokios veriančios, o palmė kitame krante tokia liekna, kad vien dėl šios dienos verta gyventi.

3. Viktorijos krioklys nėra iš tolo nepalyginamas su Niagara ar Iguacu. Į siaurutį tarpeklių virsta titaniška upė, ir nėra galo tam tarpekliui ir tai lavinai. Tokia galybė, jog darosi nebesuvokiama, kaip Cvetajevos vėlyvojo laikotarpio poemos. Maždaug dvi mylias nieko nematai, vien tik purslus; pro juos nežymiai šviečia saulė, mirga maži vaivorykščių ratai – ir tiek.

Šamanas iš Malawio išburia man likimą, sukinėdamas barškutį ir šokdindamas mediniame puodelyje antilopės kaulo nuolaužą. Mano laimingas skaičius – trys; nuo dešimtos spalio man kelias dienas skaudės ausis, paskui praeis; gyvensiu aštuoniasdešimt ketverius metus, daug keliausiu ir laimingai vesiu. Visa tai kainuoja tris čionykščius dolerius; išrašomas ir kvitas. Konkuruojantis ndebele genties šamanas ima tik du su puse.

Krokodilų ferma – joje ir vos gimę, gana simpatingi krokodiliukai, ir vienas trisdešimt penkerių metų patriarchas. Pirmąsyk aiškiai suvokiu, jog tai tiesiog dinozaurai, išlikę ligi mūsų dienų: mažas krokodilas, pastatytas ant pasturgalinių kojų, beveik nesiskiria nuo *Tyrannosaurus rex*. Tiesa, jis spardosi, ir prižiūrėtojas ragina jį paleisti: „he’s unhappy“ („jam tai nemalonu“). Tie mieli krokodiliukai primena socialistus utopistus – Fourrier, Sain-Simone’ą, net jaunąjį Marxą – iš kurių vėliau išaugo stambūs krokodilai *a la Stalinas*.

Livingstone’o paminklas (tai jis atrado krioklį ir suteikė jam vardą), netoliese baobabas su išpjautyta žievėje 1930 metų data. Valanda Zambezi garlaivyje, leidžiantis saulei.

Be to, stebiu Afrikos šokių programą. Šokėjai dviejų kilčių ar bent taip tvirtinama (teko girdėti, kad antroji kiltis prasimanyta). Pirmųjų repertuaras veikiau karingas, antrųjų – grynai magiškas, galėtų jį vadinti protodionizišku ar protokarnavališku. Tarsi šoktų siaubingi laumžirgiai, monstriški žiogai, gigantiškos boružės. Žmogaus dydžio veidas kruta ant mažų kojelių – tokius dalykus vaizdavo tik Boschas.

Vakarieniauju su amerikiečiais misionieriais, kurie turi šiose vietose pasistatę didžiausią pasaulyje palapinę – sulig septynių aukštų namu, o ploto sulig dviem futbolo laukais. Toje palapinėje jie skleidžia Viešpaties žodį, kuriam vietiniai juodieji esą labai imlūs. „Ak, jūs lietuvis? O lietuviai – katalikai? Ką gi, katalikai *irgi* krikščionys.“

4. Visame Victoria Falls miestelyje pilna policijos ir ginkluotų kareivių slepiamosios spalvos uniformomis. Baltųjų konservatorių vadas Ianas Smithas prieš dvidešimt vienerius metus įvedė šičia ypatingą padėtį (kaip dabar Pietų Afrikoje), o Mugabe jos niekad nepanaikino. Beje, reikalai Zimbabvėje savotiški, nes baltieji tebeturi dvidešimt vietų parlamente, ir tas pats Ianas Smithas jame posėdžiauja

ar visai neseniai posėdžiavo. Maždaug tokia situacija būtų, jei Antanas Smetona posėdžiautų Lietuvos TSR Aukščiausioje Taryboje (ir kalbėtų ten ką panorėjęs). Aišku, visur iškabinti naujųjų vadų portretai. Muagabe stalinišku švarku ir nieko gero nežadančiu veidu, o valstybės prezidentas Banana kiek simpatingesnis. Toks, sakyčiau, Banana-Paleckis.

Katastrofos tuo tarpu nėra, yra veikiau operetė. Radikalams laimėjus, iš šalies pabėgo du šimtai tūkstančių baltųjų, bet pastaruoju metu apie trisdešimt tūkstančių grįžo, ir sekasi jiems, kiek girdėti, pakenčiamai. Susitinku vieną tokį baltąjį, škotų kilmės prekybininką. „Na, ir kaip jums patinka naujoji valdžia?“ – „Žinote, dabar visur šiaip sau. Net Europoje“.

Bulawayo vėl painios biurokratinės procedūros ir krata. Aerouosto kioske matau didžiulį Lenino portretą: tarybinio, Afrikai skirto žurnalo *New Dawn* (*Naujoji aušra*) viršelis. Pačiame pirmajame puslapyje nufotografuotos Vilniaus pedagoginio instituto mergužėlės tautiniais rūbais, įteikiančios generolui Jaruzelskiui studentišką kepuraitę. Še tau ir vaistai nuo nostalgijos. Tačiau *Time* ir *Newsweek* irgi parduodami, ir netgi neišcenzūruoti. Vietos laikraštyje skelbiama, kad vienas parlamento narys

pasiūlė iškasti trijų šimtų kilometrų ilgio kanalą nuo krašto vidurio ligi Indijos vandenyno: kanalas pada-rytų kraštą nepriklausomą nuo Pietų Afrikos, o be to, įgalintų darbu perauklėti kalinius. Užsirašau to afrikietiško Jagodos pavardę: Zvorwadza.

Mažutė kliūtis Johannesburgo aerouoste. Imigra-cijos anketoje pažymėjau, kad esu rašytojas (per-eitą sykį buvau parašęs „dėstytojas“). Valdininkas gerą pusvalandį klausinėja, kas aš per rašytojas – gal, neduok Dieve, žurnalistas – ir tikrina kažkokius juodusius sąrašus. Bet pagaliau praleidžia, dargi įteikia kortelę „Welcome to South Africa“ („Sveiki atvykę į Pietų Afriką“).

5. Vėl Johannesburgo viešbutis „Landdrost“ (tai reiškia maždaug „amtmoną“, kaip Donelaičio *Metuose*). Gatvėse daugiau policijos, negu buvo, o viešbutyje netgi daug. Laikraštyje pusmetrinės rai-dės – „Pretoria Bomb Terror“. Bomba sprogo kaž-kur priemiestyje, sužeidė devynis baltuosius, tarp jų septynerių metų mergaitę, ir vienuolika juodųjų. Penki asmenys – trys juodieji ir du baltieji (bet ne mergaitė) sužeisti sunkiai.

Kita naujiena – Zimbabvės jaunimo, sporto ir kultūros (būtent šia tvarka) ministras ponas Kari-

manzira vakar per priēmimā, kur dalyvavo Jimmy Carteris, pasakē tokiā antiapartheidinē ir antiamerikoniškā kalbā, jog īsižeidēs Carteris pasišalino iš salēs.

Kā gi, važiuoju ī Pretorijā. Geležinkelio tvarka truputī neaiški. Jei teisingai supratau, yra pirmosios, antrosios ir trečiosios klasēs vagonai, o be to, speciali pirmoji klasē baltiesiems – tiems, kurie nenori matyti negrų. Peronuose esama suolų su užrašu „tik baltiesiems“, bet negrai ant jų ramiausiai sēdi. Važiuoju pirmosios klasēs vagonē, kuriame abi rasēs sumišusios; grįžtu – įvairumo dėlei – vienu baltuju vagonē. Kaina, beje, tokia pati. Pro langā praplaukia specialūs laukimo punktai baltiesiems su stogeliais nuo saulēs kaitros. Peizažas nykus ir šiukšlinas kaip Amerikoje. Kažkodėl amerikoniški ir stotelių pavadinimai – Denver, Cleveland.

Vagonē pirmā kartā išsikalbu su juoduoju afrikiečiu. Jis sēdi priešais manē, skaito *The Citizen* (rado kā pasirinkti!) ir netikėtai klausia: „Sir, aš nelabai moku angliškai: ar negalėtumēt paaiškinti, kā reiškia žodis *decade*?“. Mat Buthelezi vakar pasakēs, jog šalis po dekados būsianti laisva. Paaiškinu. „Jūs, sir, ne toks kaip kiti baltieji. Kiti (gestas pakeleivių link) mūsų nekenčia“. – „Aš iš Amerikos, pas

mus tie dalykai atrodo kitaip. Nejaugi visi baltieji šičia nekenčia juodųjų?“ – „Žinoma, visi. Ar yra juodųjų Amerikoje?“ – „Yra“. „Ar jie kariauja su baltaisiais?“ – „Iš esmės nekariauja, tik dauguma juodųjų už baltuosius vargingesni“. – „O mes kariaujame. Dievas mus sutvėrė lygius, bet baltieji sako, kad jie mūsų tėvai. Jeigu tėvas kasdien plaka vaikus sjamboku (afrikietiško policijos bizūno pavadinimas), vaikai anksčiau ar vėliau atsakys jam tuo pačiu“. Sakau: „Ką gi, tai liūdna, bet logiška. O ką jūs manote apie apykakles?“ – „Apykaklė – baisus daiktas. Nenorėčiau, kad ją man užmautų. Bombos dar baisesnės“.

Mano pašnekovas – iš svazių genties. Gyvena jis Pretorijoje, dirba, kaip sakosi, kažkokioje valstybinėje įstaigoje, angliškai kalba labai prastai. Vėl prašo, kad paaiškinčiau jam žodį *insurrection* (sukilimas). Siūlau sinonimą: *uprising*. Ne, jis nesupranta. „Revolution“. O, šitą žodį jis žino, puikiai žino. Netoli Pretorijos vėl prabyla: „Pasakysiu jums vieną daiktą. Tik ne dabar, o kai išlipsim“. Išlipame. „Būkite Pretorijoje atsargus. Pretorija – blogas miestas. Labai blogas.“

Blogas? Šiaip ar taip, įvarantis depresiją. Skveruose ant žolės sėdi tylūs negrai. Užrašų „Tik baltie-

siems“ žymiai daugiau negu Johannesburge, ir jie, atrodo, respektuojami. Dulkės, pigios krautuvėlės, namai gal dar iš būrų respublikos laikų, provinciški ir be kolorito. Vienodi dangoraižiai nei kiek nepataiso įspūdžio. Kai kur negrabios statulos: miesto įkūrėjas Pretorius, melancholiškas gunktelėjęs Krugeris didele nosimi, o aplink jo pjedestalą keturi susirūpinę būrai. Gigantiškas ministro pirmininko Strijdomo biustas po betonine kriaukle – sakytum, draugas Čaušesku.

Voortrekker Monument – paminklas būrams, įkūrusiems Transvaalio valstybę? Devynioliktojo amžiaus pradžioje jie pasitraukė iš Cape Towno apylinkių, kadangi anglai panaikino ten vergiją ir nesumokėjo jiems prideramos kompensacijos. Važiavo vežimais, su moterimis ir vaikais, nuolat atsišaudydami nuo juodųjų autochtonų. Vėliau, anglų-būrų kare, Transvaalis pralaimėjo (nors anaipol ne iš karto) ir virto jungtinės valstybės dalimi. Niūrus akmeninis kubas tolokai už miesto, ant kalvos. Ne iš karto suvokiu, ką jis man primena, paskui susigriebiu – lygiai toks pat kubinis postamentas stūkso virš Jerevano, jis ten liko nuvertus Stalino statulą. Viskas tipingo „mitiškai realistiško“ stiliaus, populiaraus prieškarinėje Europoje, ypač autoritarinėse

šalyse (kad ir Ulmanio Latvijoje). Natūralaus dydžio būrų vežimai supa visą monumentą ratu. Buivolai. Tarsi kirviu tašyti tėvai įkūrėjai: Pretorius, Retiefas, Potgieteris (šis, kaip tvirtinama, vertėsi vergų prekyba). Viduje marmurinis frizas, vaizduojąs būrų žygio istoriją: nuo pradžios ligi galo tai mūšiai su matabele ir zulais, visokie negrų žiaurumai ir išdavystės, didvyriškos moterys, laiminančios vyrus kovai, pačios šaudančios į priešus, na ir taip toliau. Apačioje kripta su antkapiu, kuri gruodžio šešioliktąją, vidurdienį, nušviečia saulės spindulys. Tą dieną įvyko mūšis prie Kraujo upės, būrai išnaikino tris tūkstančius zulu, o patys turėjo tik keturis sužeistuosius. Taigi kam skirtas simboliškas antkapis su užrašu „Ons vir jou, Suid-Afrika“ („Mes – tau, Pietų Afrika“), truputį neaišku.

Devynios būrų patriotės aštuonerius metus siuvinėjo seriją paveikslų to paties žygio tema. Siuvinius galima pamatyti muziejėlyje. Darbo į juos įdėta labai daug, ideologijos – irgi; kiek prasčiau su skoniu. Biblija, šautuvas ir ištvermė. Juodųjų prie monumento nematyti: administracija „pasilaiko sau teisę, ką įleisti“ – tai turbūt sušvelnintas pareiškimas, kad juodieji čia nelabai pageidaujami. Anksčiau nebal-

tiesiems lankytojams būdavo skirta speciali diena – viena per savaitę.

Visuomenė, persiėmusi šita istorija ir mitologija, bendros kalbos su negrais turbūt niekad neieškos. Neieškos ir negrai.

Paskui aplankau Krugerio muziejų – būrų respublikos prezidentūrą. Baltas namukas dviem trikampiais frontonais tiktu kur nors Marijampolėje, Kaunui jis aiškiai per mažas. Interjeras – maždaug kaip Rusijoje Čechovo laikais. Atskirai dar Krugerio karieta apdriskusiu sidabrinu pamušalu ir vagonas, kuriuo jis po pralaimėto karo išvyko į emigraciją. Truputį sujaudina vienas sakinyš paskutiniame Krugerio laiške generolui Louis Bothai: „Saugokite ir puoselėkite mūsų kalbą“. Nelietuvis būčiau, jeigu nesujaudintų. Nežinau, ką apie būrų prezidentą pasakyti: ideologija jis tikriausiai nesiskyrė nuo kitų, bet namelis palieka simpatingo orumo išpūdį. Tiesa, Krugerio būta ir tuščiagarbio, paminklą sau mieste jis pasistatė dar prezidentaudamas.

Afrikanso kalbos reikalai, kaip jau sakiau, apyprasčiai. Agathos Christie ir Pretorijoje nerandu, nors knygu ta kalba šičia daugiau negu kitur; užtat yra *Tarzanas*. Johannesburge, beje, didžiausias afrikanso knygynas neseniai subankrutavo.

Nuošaliai ant kalnelio pseudorenesansiški Sąjungos rūmai su laiptais, kolonadomis, gėlynais, dviem Atlasais ant dviejų bokštų. Jie visiškai tušti, išmirę, bet Pretorijos reginys nuo jų geresnis negu nuo kur kitur. Melrose House, kur buvo pasirašyta anglų-būrų taika: viktorijoniški kambariai, viename jų gana įdomi lėlių ekspozicija. Transvaalio muziejus turi forte – paukščių koncertą: įmetus penkis centus, prožektorius apšviečia tai vieną, tai kitą Afrikos giesmininką, o magnetofonas atkartoja jo giesmę. Geologijos skyriuje randu, be ko kito, gintaro iš Lietuvos.

Stotyje nuotaika visiškai voronežiška ar tamboviška. Didžiosios salės viduryje riogso senoviškas lokomotyvas. Toks pat yra ir Johannesburge, ir Cape Towne. Pietų Afrika – garvežių kulto šalis, jie čionai tebekūrenami anglimi. Nuobodžiaudamas vėl skaitau laikraštį: randu žinią, kad vienos valstybinės mokyklos mokiniai per regbio rungtynes su žydų mokykla vilkėjo marškinėliais su svastikomis ir dainavo „Sieg Heil“. Tiesa, rungtynes laimėjo žydai, o jaunieji naciai buvo sudrausti.

Grižęs į Johannesburgą, apeinu visas tris vietas, kur neseniai būta sproгимų. Jų žymės užglaistytos, bet nesunkiai pastebimos. Valgyklėlė Rissik Street,

kur nukentėjo septyniolika žmonių, iškabinusi skelbimą: „Užėikite, mes prekiaujame kaip anksčiau“. Ką gi, užėinu ir išgeriu puodelį kavos.

O išėjęs gretimame skvere girdžiu plyšaujantį vyrą – matyt, girtą. Baltasis. Gatve ramiai krypuoja negras su dviem maišais, nelyginant baltarusis prie Vilniaus stoties, o baltasis svaido jam įkandin tuščias alaus skardines ir nesavu balsu rėkia: „Užmušiu, rupūže! Užmušiu! Nežinai, kas aš toks! Mūsų tautos nesunaikinsi!“ Priėjęs policininkas labai atsargiai ramina triukšmadarį, abu jie pereina iš anglų į afrikanso kalbą. Triukšmadario palydovė rauda. Sceną stebi pora juodųjų, kurie laikosi nepalyginti oriau už tris baltuosius.

6. Paskutinė diena Johannesburge ir Pietų Afrikoje. Ekskursija į Gold Reef City. Aukso kasykla dviejų šimtų dvidešimties metrų gilumoje; po to demonstruojamas skysto aukso pilstymas: kiekvienam duoda palaikyti rankose 137 000 dolerių vertės gretasienį. Skystas auksas labiau negu bet ką kita primena apelsinų sultis. Yra dar šokių programa, gal autentiškesnė negu Victoria Falls. Gretimoje krautuvelėje pardavinėjamos visų šalių monetos: už septynis randus nusiperku sidabrinį Smetonos litą.

Auksą šioje vietovėje rado kažkoks Harrisonas, kuris vėliau pardavė savo teises už 10 svarų ir dingo be žinios (jo vardu pavadinta viena Johannesburgo gatvė). Dabar Pietų Afrika išgauna 51% Vakarų pasaulio aukso. Jau vien dėl to nemanau, kad ji bus atiduota komunistams.

Laikraščiuose košmariška istorija apie Niemannų šeimą. Ponia Niemann Pretorijoje susipyko su savo juoduoju sodininku ir, rodos, jį primušė. Tada jis atsi-vedė į namus draugų ir pakorė ją vaikų akivaizdoje, po to pakorė vaikus. Žuvo gindamasis nuo policijos (policininkai irgi buvo juodieji).

Mano pašnekovas traukinyje sakė teisybę: Pretorija – blogas miestas. Labai blogas.

7. Išskrendu. Ką gi, mačiau šalį, patekusią į tokią aklavietę ir pritvinkusią tokios neapykantos, jog ir evoliucinę, ir revoliucinę išeitį joje sunku įsivaizduoti.

Ar esu matęs blogesnių šalių?

Taip, vieną esu matęs.

JAPONIJA IR KORĖJA, 1988

VIII.23. Šios dienos iš esmės nėra, jei neskaitysime sustojimo penktą ryto Aliaskoje, Anchorage. Matyti poliarinės pelkės su akivariais nelyginant briedžių pėdomis, neaukšti pilkai mėlyni kalnai ir sunkus vanduo šalia jų.

24. Aštuonios valandos nuo Anchorage ligi Seoulo. Visą laiką vienoda prieblanda – lėktuvas vejasi tamsą, tai gerokai vargina psichologiškai. Vietomis stebėtini vertikalūs debesys, lyg stulpai virš ugniakalnių – ir, rodos, kaip tik Kamčiatkos bei Kurilų kryptimi (o ten ugniakalnių pilna). Seoulo aerodromas militarizuotas, aplink akmens tvora su sargybinių bokšteliais. Persėdu į Tokyo lėktuvą, o vakare jau esu Hiroshimoje. Mat Korėjoje eilinis PEN kongresas, bet jis prasideda ne šiandien ir ne rytoj, taigi galiu aplankyti dalį Japonijos, kuri man anąsyk išsprūdo; tuo tarpu aviacijos kompaniju

tvarka gana kurioziška – pigiau skristi į Seulą, iš ten į Tokyo (arčiau Amerikos) ir vėl į Seulą negu tiesiog į Seulą per Tokyo. Važiuoju tuo pačiu greituoju traukiniu, kaip prieš ketverius metus. Tada Tokyo stotyje buvau su grupe, ir visi jautėmės nervingai – nepažįstamas kraštas, kalba, sekundės tikslumu apskaičiuotas laikas... Dabar orientuojuosi kaip namie, nors tai mane patį stebina.

Po supermoderniškų stočių puikiai nuteikia „Minshuku Ikedaya“ – pigutis tradicinis japoniškas viešbutis. Pažįstami, buvę šioje šalyje, patarinėjo ieškoti kaip tik *minshuku* – europietiški viešbučiai neįdomūs ir pragariškai brangūs, o vadinamieji *ryokanai* labai įdomūs, bet dar brangesni. Palubėje kabo šimtai medinių šaukštų ryžiams, tai bene Hiroshimos simbolis. Miegu ant tatamio, ramiai kaip niekad gyvenime. Nepaisant to, kad už puskilometro Taikos parkas ir antrasis, ne toks simpatingas miesto simbolis – mažutė Atominio kupolo kaukolė.

Ar buvo „Ikedaya“ savo vietoje, kai sprogo bomba? Šeimininkas, pusamžis japonas, tikriausiai tą metą prisimena. Bet truputį nepatogu klausinėti. Beje, esu girdėjęs, kad buvę maždaug vis vien – numesti atominę bombą ar keletą degtukų

dėžučių: daugumą aukų pasiglemžęs ne sprogimas ir ne radiacija, o medinio miesto gaisras.

25. Nubundu anksti, pailsėjęs ant priegalvio, kuris traška – bene ryžių lukštų prikimštas – ir maloniai kvėpia. Šešių tatamių kambarys. Du veidrodžiai ir du žemi staliukai. Jeigu ne lempa, televizorius ir elektrinis ventiliatorius, aplinka nieku nesiskirtų nuo aštuonioliktojo amžiaus, nuo kadaise skaityto Ihara Saikaku laikų. Gaunu japoniškus pusryčius – žalią kiaušinį su ryžiais, kažkokias neaiškias slidžias daržoves (o gal aštuonkojo kšnelius?) ir sočios sriubos lėkštutę.

Miestas triukšmingas, postmoderniškas, pilnas mašinų ir dviratininkų. Gražus slėnis tarp laužyta linija išbrėžtų kalvų. Beveik prie „Ikedaya“ užtinku memorialą bombos aukoms – tokių Hiroshimoje, rodos, dvidešimt devyni. Bet pradžiai renkuosi mieslesnį maršrutą – į Miyajima, šventąją salą, „kur niekas negema ir nemiršta“. Esu apie ją skaitęs vaikystėje, bene Blasco Ibanezo knygoje *Rašytojo kelionė aplink pasaulį*. Keista, kad ji taip arti: sprogimas iš jos turėjo būti gerai matomas, ir radioaktyvių dulkių turbūt iškrito nemažai. Sala pasirodo esanti aukšta, žalia, beveik drakoniško silueto. Jos svarbiausioji

įžymybė – Itsukushima šventykla, vienas sintoizmo centrų. Deja, atoslūgis. Per potvynį šventykla plūduriuoja vandenyje – ji ir sukonstruota it paini lieptų sistema (Europoje ją, ko gero, primena dengtasis tiltas Šveicarijoje, Luzerne). Dabar iš vandens kyšo tik didžiuliai toriai, po kitais pastatais plyti drėgnas smėlis, kuriame, parietęs koją, stovi baltas garnys. Laukinės gyvūnijos saloje pilna: ištisos bandos stirnų (viena, vargšė, nulaužtu kraujuojančiu ragu), o aukščiau kalnuose ir beždžionės. Egzotiška, nėra ką sakyti. Būgnai, keistos žvakidės, žyniai ir žynės baltais chalatais. Japonės ekskursantės meldžiasi, linguodamos galvas ir plodamos delnais. Užeinu į šventyklos lobyną. Ten daug įdomaus (samurajų šarvai, senoviški muzikos instrumentai, ritiniai su hieroglifais iš Taira dinastijos laikų, pagaliau tapyba), bet nė vieno angliško ar iš viso neįdomaus užrašo.

Dar įdomesnė kelionė kybančiais ore vagonėliais į salos viršūnę. Giliai po kojomis šviesus japoniškų pušų ir kamparo medžių miškas, papartynai; nuo kalno matyti nemažas Vidinės jūros plotas su aštriomis, miglos kiek papildintomis salelėmis – gal labiausiai klasikinis Japonijos kraštovaizdis. Pasiekiu šventyklą, kurioje nuo aštuntojo šimtmečio kūrinama amžinoji ugnis: Kęstučiui su Birute ligi tokios

tradicijos toloka. Ugnis, tiesą pasakius – tik stambus rūkstantis rąstas, ant kurio kaista metalinis katilas. Smilkalų lazdelės. Vieną uždegu ir aš.

Paskui atominio bombardavimo muziejus ir Taikos parkas Hiroshimoje palieka ypač triuškinantį įspūdį. Muziejaus aprašinėti stačiai nepridera. Fotografijos ir eksponatai, tarp jų apdegę vaikų drabužiai, po kurių nebesinori gyventi ir sunku net melstis. Holo-kaustas tiesiogine to žodžio prasme. Rodomi banko laiptai, ant kurių atsispaudė išgaravusio žmogaus šešėlis: bankas prieš kelerius metus sugriautas, laiptų fragmentas perkeltas šičia. Bejėgiški „didžiųjų žmonių“ pasisakymai apie katastrofą (Jonas Paulius II cituoja Bibliją, todėl kalba geriau už kitus, bet čia net Biblijos kažkaip negana). Parke žalias, nuolat laistomas piliakalnis, po kuriuo surinkti dešimčių tūkstančių nežinomų aukų kaulai. Taikos varpas, suduodu į jį vieną sykį: garsas virpa ilgai, labai ilgai. Žinomasis vaikų paminklas, ties juo kalnai spalvotų popierinių gervių. Vienai mergaitei buvo pažadėta, jog ji pagis nuo radiacinės ligos, jei pagamins bene tūkstantį tokių gervių: mirė nebaigusi darbo, ir nuo to laiko jos atminimui gerves daro kiekvienas, kuris to panori. Genų mutacijos auka – invalidas renka pinigus savo nelaimės bendrams; netoliese bene

protesto koncertas – gitara, karatė pratybos, daug besišypsančių jaunuolių. Amžinoji ugnis dega ir čia. Ji bus užgesinta, kai žemėje neliks atominių ginklų, taigi niekad.

O juk ir patys japonai nėra be nuodėmės – Pearl Harbour, biologiniai eksperimentai su belaisviais... Anot Josifo Brodskio, neįstengiamo adekvačiai suvokti mumyse slypinčio blogio potencialo.

„Ikedaya“, žinoma, statytas po karo – jis labai netoli epicentro, šimtaprocentinės destrukcijos zonoje. Bet šeimininkas čionykštis. Sprogimo dieną jam buvo dešimt metų, ir jis buvo išvykęs į kitą miestą pas gimines. „I was a lucky boy“ („Man, berniukui, pasisekė“).

26. Palieku Hirošimą. Dar keletas detalių. Prie pat „Ikedaya“ – paminklas korėjiečiams, žuvusiems nuo bombos. Jų buvo keturiolika tūkstančių (apie 10% aukų), bet japonai juos būdavo linkę nutylėti. Obeliskas ant akmeninio vėžlio statytas vietinės korėjiečių bendruomenės. O aukštai ant kalno – sidabrinė, lyg ir indiška, lyg ir tibetietiška stupa, orientališkiausias miesto pastatas.

Tie Japonijos miestai! Mažų mažiausiai nuo Tokyo ligi Hirošimos plyti vientisas megapolis. Jis, tiesą

pasakius, siaubingas: nè mažiausio dėmesio estetikai, spalvai, siluetui. Ameriką šiek tiek gelbsti dangoraižiai; o šičia – tik pilkų betoninių dėžių chaosas: sandėliai neatskiriami nuo įstaigų, įstaigos nuo fabričių, fabrikai nuo butnamų. Klykiančiais, pigių pigiausiais dažais reklamuojamas madingas pachinko žaidimas. Labai dažnai pasitaiko žalios, dangų siekiančios vielinės aptvaros, bene kažkokie primityvūs stadionai. Wellso morlokų ar Orwello proletarų pasaulis. Gal truputį efektingesnė Osaka. Protarpiais žalumoje pasitaiko tradicinių namų, kurie lašelytį paguodžia – vienodi, bet ne be tam tikro prašmatnumo.

Kyoto. Iš pirmo žvilgsnio ir čia beveik tas pat: bet kaip ir praeitą sykį, kiek toliau nuo centrinių gatvių pasineriu į egzotiką. Randu viešbutį prie drumsto kanalo – ne *minshuku*, tačiau, šiaip ar taip, pigų. Rytojaus dieną skirsiu Narai; o šiandien vykdu tai, kas anąsyk nepavyko – Filosofų taku einu ligi Sida-bro paviljono, Ginkakuji. Malonus tasai takas po vyš-niomis ir smulkialapiais klevais, šalia upokšnio, per kurią permesta gal šimtas tiltų. Civilizacijos pigatvė bando skverbti ir čia, bet gana nesėkmingai. Į Ginkakuji kelias jai visai užkirstas. Ten tik sodas po aukštu miškingu šlaitu, tvenkiniai su japoniškais

karpiais, samanos it mikroskopiški medeliai. Daug ramiau, skaisčiau, autentiškiau negu Aukso paviljone. Pajuodusios lentos, dvi smėlio skulptūros, priskiriamos Soami: viena jų – nukirstas kūgis, tai Fuji, kita – vilnijanti plokštuma, tai Xihu ežeras (jis yra Kinijoje, Hangzhou). Medituoju bent valandą, paskui valgau pupas su vaisių mišraine, geriu šaltą ir aitrią žaliąją arbatą. Paraleli visata, niekur nesusikertanti su mūsiške: turbūt tai ir yra Zen patirtis.

Skrieja laumžirgis juodais ovaliniais sparnais, jį lengva palaikyti peteliške.

To visai gana pripildyti dieną.

Vis dėlto vakare einu dar į Gion Corner. Planavau šį kartą rimčiau pastudijuoti no, bet, norint aplankyti spektaklį, reikėtų atsisakyti Naros. Gion Corner – turistinis „show“, supažindinąs su įvairiais žanrais (viskas, žinoma, ne aukščiausio lygio ir simplifikuota). No jie nerodo, užtat pateikia trumpą kio-geno žanro komedijėlę – kaip tu tarnai, kuriuos šeiminkas surišo, vis dėlto išvagia jo degtinę. Bet jei šį vakarą atsiminsiu, tai dėl gagaku – klasikinės, aštuntąjį šimtmetį siekiančios muzikos ir šokio (šoki atlieka siaubūnas juoda kauke, oranžiniu, neįtikėtinais raštais išsiuvinėtu kostiumu, tačiau be jokio šamaniško dūkimo, šaltai ir elegantiškai).

Salė pustuštė. Keista, kad vyrauja japonai, kuriems šie dalykai neturėtų būti jokia naujiena. O gal tai korėjiečiai ar net kokie tailandiečiai? Šiaip jau Gion kvartalas per tuos kelerius metus nepasikeitė, ir geišos (tiksliau, pradedančios geišos, vadinamosios maiko) gatvėse tos pačios.

27. Gamta ir urbanizmas Japonijoje santykiauja kitaip negu Europoje. Pas mus žaluma įrašyta į miestą, paskirstyta jame it druska tirpale: yra bulvarai, skverai, parkai, žolynai, žolynėliai – griežtos opozicijos tarp „miesto“ ir „ne miesto“ nejunti. Japonų miestas, kad ir Kyoto, neturi su gamta nieko bendra. Tėra ankštuma ir pilkuma, iškabos ir vielos. Gamta – tik intarpai, kristalai, eksteritorialūs plotai ir tūriai, kuriuose būdamas, net neįtari, kad miestas plyti aplinkui. Potencialų skirtumas didžiulis, ir psichologinis smūgis pereinant iš urbanistinės erdvės į gamtiškąją (o dar labiau grįžtant) – reto intensyvumo.

Ši diena skirta Narai. Spėju aplankyti Toidaiji ir Kasuga šventyklas; lieka Horyuji ansamblis – kaip tvirtinama, įdomiausias (į jį reikia važiuoti specialiai ir ilgam laikui – na, gal kada nors). Todaiji pritrenkia archajiškumu ir titanišku užmoju. Didieji vartai

(*nandai-mon*) su sargų statulomis stačiai perauga architektūrą, virsta kraštovaizdžiu. O juosvas Buda šventovės viduje pripildo ne tik pastatą, bet, rodos, ir visatą. Nesitikėjau to ir neįsivaizdavau.

Įstabūs ir šalutiniai pastatai. Jie žymiai kuklesni, tačiau juose, ypač Sangatsu-do, gali pamatyti senųjų autentiškų skulptūrų.

Jei Todaiji – visa Azijos skalė, visa jos didybė, tai Kasuga – visas Azijos neįprastumas. Pakeliui tūkstančiai akmeninių žibintų, surrealistinis žibintų miškas; viduje irgi žibintai, tik jau ne akmeniniai, o bronziniai, vietomis paauksuoti; ir ne vertikalių jų eilės, o nesibaigiančios, viena kitoje atsispindinčios horizontalios virtinės. Viešpatie, kas čia būna, kai jie uždegami!

Aplankau šventyklos lobyną su didžiuliais būgnais ir bugaku kaukėmis, bene dvyliktojo amžiaus. Greta ypatingas botanikos sodas: augalai, suminėti senovinėje poezijos antologijoje *Manyoshu*, ir ties kiekvienu jam skirtas eilėraštis.

Čirškia cikados, joms nenusileidžia paukščiai. Žinoma, bėgioja stirnaitės, bene sotesnės ir laimingesnės negu Miyajmoje. O Sarusawa tvenkinyje šildosi ant rąsto vėžliai, panašūs į bjaurius vabzdžius. Ezoteriška vietovė. Roma ir Nara – du viduramžiško

prekybinio Šilko kelio ašigaliai; ir nesunku pasakyti, kad Nara – Romos ekvivalentas bei antipodas.

Derėtų čia pagyventi, apeiti septynias didžiausias ir visas mažąsias šventoves, pasižiūrėti festivalių. Ką gi, mūsų amžius per trumpas. O be to, Roma, Canterbury, Chartres man daug artimesni. Čionykštei kultūrai esu ir noriu būti pašalietis, net tada, kai žiūriu į didįjį Budą ir pats nepastebėjęs ištariu „Om mani padme hum“.

Pats Naros miestas nedidelis, grynai prekybinis, sklidinąs neaprašomo kičo, kuris skverbiasi ir į šventoves. Japonai kičo pamėgimu nukonkuruoja net amerikiečius. Pietauju vėl savotiškai – be ko kito, valgau saldžias ledo drožles. Į Kyoto grįžtu gana anksti – ką gi, netuščiai praleidau dieną. Netoli savojo viešbučio randu kažkokio pagoniško ritualo pėdsakus. Pusapvaliai akmenys sustatyti būreliais ir apjuosti raudonomis prikyštėmis: įdomu, ką tai galėtų reikšti.

Iš Kyoto į Tokyo, paskui į Narita aerouostą. Vos nepavėluoju lėktuvan, nes mažiausia keturis kartus turiu pereiti policijos patikrinimą: matyt, olimpiados išvakarėse į saugumą kreipiamas ypatingas dėmesys. Seoule sutinku lenką japonistą, geriame su juo ženšenio arbatą. Miestą matau iš kairiojo upės

kranto, važiuodamas į „Sheraton Walker Hill“. Po Japonijos jis atrodo erdvus ir dykas.

Mano korėjietis uošvis (Natašos Ogaj tėvas) kartą sakė, kad visi korėjiečiai, pavarde Oh – o jų ten keli milijonai, dažnesnė pavardė yra tik Kim – pagal tenykštį paprotį laikomi mano giminaičiais. Tai reiškia, jog visi jie privalo mane apnakvydinti ir pavalgydinti (beje, ir atvirkščiai – aš privalau juos). Pirmasis asmuo, kurį pamačiau Seoulo aerouoste, buvo nešikas, padėjęs man su lagaminais. Jo atlake mačiau ženklą „Mr. Oh“, bet giminystės detalių nesi-aiškinom.

29. PEN kongresas. Atvyko net šeši asmenys iš TSRS, tarp jų Bitovas, Jevtušenka ir Korotičius. Apie TSRS PEN centro įkūrimą kalbama kaip apie įvykusį faktą. Su Korotičium (dabar redaguojančiu labai suliberalėjusį *Ogonioką*) pietauju ir ilgokai kalbuosi. Šneka jis gana įdomiai.

„Svarbiausia – nepainioti provincializmo su patriotizmu. Tuo nusideda Ukraina, Vidurinė Azija, pastaruju metu ir Užkaukazė. Baltijos šalys nusideda mažiau“.

„Dabar esama šio tokio posūčio į dešinę, bet nesakyčiau, kad mūsų šansai prasti“.

„Gorbačiovas – veikiau literatūrinė negu politinė figūra. Man pastaruoju metu nuo jo kliūva: esu linkęs kai kam daužyti snukį, o jis trokšta visuotinio atlaidumo ir konsolidacijos“.

„Labiausiai bijau provokacijų: rajkomų langų daužymo ir t. t. Tai kelias į karinės padėties įvedimą, kaip Lenkijoje. Tai, kas pasiekta, reikia stabilizuoti“.

Bendras įspūdis: nekvailas, informuotas ir santūrus žmogus, nesunkiai prisitaikęs prie bet kokio režimo.

Specfondai, anot Korotičiaus, beveik visai atidaryti: galima skaityti senesniųjų emigrantų *Novy žurnal* ir itin antisovietinį *Grani* (?!), bet ne *Kontinentą*. Antra vertus, *Ogonioko* nebegalima užsiprenumeruoti. Jis lygiai išdalijamas po visą šalį – t. y. uzbekų kišlakas gauna tiek pat, kiek Maskvos rajonas.

Vakare banketas olimpiniam centre, triukšmingas korėjietišku būgnų koncertas. Tų būgnų net keturi: didžiulis gongas, mažutis, bet kurtinantis metalinis *kwaengwari*, persmaugtas it smėlio laikrodžio *changgu* ir kažkas panašaus į europietišką mušamąjį instrumentą. Grįžtu su Arturu Międzyrzeckiu. Iš jo išgirstu, kad sutiktas aerouoste japonistas – aktyvus pusiau nacistinės „Grunwaldo“ organizacijos narys: lenkų valdžia atsiuntusi jį čia drauge

su Stoberskiu kaip atsvarą normaliai PEN delegacijai („bet tai jau paskutinis jų šūvis“). Išgirstu ir įdomią naujieną: Nataša Gorbanevskaja ką tik buvo Lenkijoje, dalyvavo (žinoma, neoficialioje) konferencijoje žmogaus teisių klausimu. Na ir laikai!

30. Iš ryto Writers in Prison (Įkalintųjų rašytojų) komiteto posėdis. Kalbu apie Iešmantą ir Petkų. Dalyvauja Bitovas, kuris posėdžio gale visiems mandagiai dėkoja „už naują ir svarbią informaciją apie mano šalį“.

Po pietų išsprunku į miestą. „Sheraton Walker Hill“ labai toli nuo centro, ant aukštokos kalvos. Po kalva plati ir beveidė Han upė, anapus jos daugia-
bučių namų kvartalai, stebėtinai primeną Maskvos Čeriomuškas. Yra, tiesa, ir dangoraižis, netgi toks, kokio Japonijoje nepamatysi. Itaewon kvartalas – provinciškas, dulkėtas: prekybai čia panaudojami visi keturi matmenys ar netgi truputėlį daugiau. Paskui tunelis ir lygiai toks pat chaotiškas modernizmas kaip Tokyo. Tiesa, plotą jis tuo tarpu užima ne per didžiausią. Tarp baltuojančių kubų įsiterpia pusiau kolonijinio stiliaus pastatai – rotušė ir kapitolijus.

Vis dėlto čia truputį daugiau orientu negu Japonijos miestuose. Neįprasti jau apylinkės kalnai – gra-

nitiniai, aštroki, skaisčiai išbrėžti skaisčiame ore. Skrieja didžiuliai balionai su prikabintomis hieroglifų juostomis. Pasitaiko bonzų šiaudinėmis skrybėlėmis, merginų pūstais it varpas šilkiniais sijonais (nors gatvėse vyrauja mokinukai – gryniausi baškirų ar buriatų pionieriai, tiktai kaklaryšiai žali arba juosvi). Prie restoranų ir krautuvių kartais stūkso dekoratyviniai akmenys stabai. Dar neišnykę ankšti kvartalai rytietiškais čerpių stogais, netgi kažkas panašaus į geišų namukus (geiša čia vadinama *kisaeng*). Gausu tradicinių vartų ir paviljonų, nors visa tai dažniausiai tėra imitacija. Karaliaus Kojongo memorialinis paviljonas dažytas papūgiškai, bet jo centre – ori juoda akmeninė lenta su įrašu pagal visus konfucionizmo reikalavimus.

Korėjietiška abėcėlė – *hangul* – gana išraiškinga: sakytum, šakos ir atvašos, ant kurių kybo ovalinės slyvos. Vitrinose labai dažnai puikuojasi ženšenis (gydomosios šaknys, turinčios legendinę šlovę – kone homunkulai stiklainiuose). Šalia viso to juokinga ir ne visai smagu matyti iškabas „Caracas“ arba „La Sposa“, o jų irgi daug.

Einu pro karališkųjų rūmų kompleksus – jų čia keturi, visų lankyti gal ir neverta. Dešinėje lieka Chodogyo katedra. Chodogyo vadinama vietinė

eklektiška religija, jungianti viską nuo daosizmo ligi katalikybės. Beje, krikščioniškos bažnyčios ir kryžiai vietomis stačiai dominuoja peizaže (į krikščionybę, rodos, atversta kone 40% korėjiečių). Įdomu, kur pastoriaus Moono veikimo centras?

Stiprus dienos išpūdis – pirmoji mano gyvenime Konfucijaus šventykla seniausiame Korėjos universitete. Visas tas kompleksas vadinasi Sunggyungwan ir plyti kiek toliau nuo centro. Pastatai užrakinti, į daugumą jų galima dirstelėti tik pro vartų plyšius, bet raudonos nublukusios sienos, šiurkštūs pilioriai, filigraniniai groteliai dvelkia ypatingu autentiškumu. Po milžinišku ginkmedžiu sukasi, ploja delnais ir švelnučiais balsais gieda merginos: repetuoja kokį ritualą ar šiaip linksminasi – nesuprasi. O studentai skaito klasikų tekstus po medinėmis kolonomis, maždaug kaip prieš šešis šimtus metų.

Vakare netgi du priėmimai. Pirmąjį organizavo Susan Sontag ir Karin Kennerly kalinamiems korėjiečių rašytojams pagerbti. Vietinė valdžia tuo itin nepatenkinta – juste junti, kaip bręsta skandalas. Kaliniai berods ekstremistai ir Šiaurės Korėjos diktatoriaus Kim Ir Seno šalininkai, bet užėiti į priėmimą laikau pareigos dalyku („nesutinku su tavo nuomone, tačiau mirsiu už tavo teisę ją pareikšti“).

Kas be ko, apie mirtį čia nėra ko kalbėti, priėmimas – tik gestas. Bet policinėje valstybėje ir gestai ne pro šalį.

Paskui įstabiai gražiais žaliuojančiais kalnais važiuojame į Kanados ambasadą, kur praleidžiu dar pora valandų.

Nuovargis, ne ypač gera savijauta.

31. Deleгатų susirinkimas. Susan Sontag smarkiai pralaimi – vietoje rezoliucijos apie korėjiečių kalinius, kurią ji pasiūlė, priimama tiktai švelni peti-cija.

Aplankau bene įdomiausius karališkuosius rūmus – Changdok. Jie, ko gero, primena Pekino Draudžiamąjį miestą (kurio dar nesu matęs), nors ir žymiai kuklesni. Beje, nuošalioje jų kertėje tebe-gyvena senosios dinastijos palikuonys, lygiai kaip imperatorius Pu Yi po respublikos įsteigimo. Pastatai tipingo kiniško stiliaus, gal tik stogų linijos švelnesnės, ir valdoviškoji spalva ne geltona, o žaliai mėlyna. Akmeninis tiltas statytas 1411 metais, kitaip sakant, tuoj po Žalgirio mūšio. Visa kita ne sykį degę ir restauruota. Gidė, kalbanti itin laužytais angliškais sakiniais, rodo karaliaus sostą, privačiuosius kvartalus, ligoninę, palankinus ir netgi seno-

višką XX amžiaus pradžios limuziną. Truputį toliau prasideda „slaptasis sodas“ Piwon. Čia tvenkinys, kuriame karalius meškeriodavo, jis apsuptas labai elegantiškų paviljonų, į kuriuos veda akmeniniai laiptai. Visai šalia tvenkinio, žalioje pievoje, laikydavo egzaminus būsimieji valdininkai arba mandarinai: tie egzaminai, vadinamieji *kwago*, buvo patys sunkiausi žmonijos istorijoje (konfucionistine ortodoksija Korėja žymiai pranoko Kiniją). Pats karalius mėgo pagyventi kaip mandarinas ir tam pasistatė sode specialų dvarelį iš nedažytų rąstų su biblioteka ir įvairiais kaimiškais patogumais.

Nepanašu į Japoniją: žemiškiau, primityviau, netgi simpatingiau. Kaip ir Kyoto rūmai bei šventyklos, šie statiniai – oazė moderniškame mieste, bet labiau suaugusi su aplinka. Be to, oazės plotas itin didelis. Stūkso smilkytuvai, auga slyvų medžiai ir gigantiški, keistai išsiklaipę kadugiai. Staiga nuščiūvu: takučiu praeina du konfucionistinio stiliaus valdininkai raudonais chalatais, aukštomis plunksnuotomis kepurėmis, riestais batų galais, pasikabinę ant kaklų sunkius karolius. O štai ir ritualas – kažkam lenkiasi būrys barzdotų jaunų vyrų ir gražių moterų, mirga daugiaspalvis šilkas. Po minu-

tės suprantu, jog rūmuose filmuojama, bet iliuzija visą tą ilgą minutę – šimtaprocentinė.

Banketas toli už miesto kalnuose (koreanistikos studijų centre). Truputis tautinės virtuvės – aštrūs kopūstai kimchi ir saldūs koldūnai – bet muzika, deja, vakarietiška. Prieina Stoberskis, Žukrowskis ir anas japonistas, visi trys neprašyti su manimi nusi-fotografuoja ir bando megzti bičiulišką pokalbį. Ne iš karto jų atsikratau. Beje, visų kažkaip gaila, ypač Stoberskio.

IX.1. Vėl posėdžiai, kuriuose Susan Sontag jau nebematyti: ji tiek įsiutusi, jog nenori turėti su kongresu nieko bendro. Balsuojame už paramą vietnamiečių ir kinų disidentams (Pekino delegatas, aišku, protestuoja, kai užkabinama jo šalis). Nedaug naujo pasaulyje.

Mano aspirantė Jean Kim išspausdino pašnekesį su manimi *Chosun Ilho* dienraštyje (tiražas – du milijonai). Vidurdienį ji veža mane į Yonsei universitetą, kur maždaug septynioms dešimtims studentų valandą pasakoju apie Baltijos valstybes. Klausytojų tarpe yra net ceilonietis.

Po to antrieji karaliaus rūmai – Changgyongwon, visai greta Changdok. Vainikavimo salė panaši į

Changdok sosto salę tiek, jog kyla stiprus *deja* vu pojūtis. Bet, perėjęs tiltu skersai gatvę, randi kažką nematyto ir ypatingo – dvi karališkųjų protėvių šventyklas. Tai neaukšti ir ilgi raudoni statiniai, sakytum klojimai; priešais juos didžiulės, plokščiais akmenimis grįstos aikštės; ant stogų juokingos chimeros homunkulai, nelyginant ženšenio šaknys vaistinės lange. Statiniuose saugomos lentos su konfucionistiniais memorialiniais įrašais. Nuošaliau muziejėlis, jame valdovų antspaudai, ritualiniai indai ir muzikos instrumentai: visi antspaudai vėžlio pavidalo, beveik visi instrumentai mušamieji – metaliniai, mediniai ir net akmeniniai. Ryškiaspalviai būgnai su *yin-yang* simboliais. Ritualas dabar vyksta kartą per metus, gegužės mėnesį: protėviams aukojamas maistas – sriubos lėkštės turi būti šiaurėje, vynas pietuose ir taip toliau, bemaž pagal Levi-Straussą. Tai bene savotiškiausia, ką tuo tarpu šioje kelionėje esu matęs, įskaitant netgi Narą.

2. Kongresas baigiasi (amerikiečių delegacija jį boikotuoja).

Yoido sala, vadinama Korėjos Manhattanu. Joje įsteigtas 1950–1953 metų karo muziejus – erdvus laukas, pilnas lėktuvų, pabūklų ir tankų, tiek vaka-

rietiškų, tiek gerai pažįstamų tarybinių. JAV transporto lėktuve galima net pasėdėti. Keli eksponatai itin įdomūs – pavyzdžiui, Kim Ir Seno „Zisas“, nežinia koku būdu šičia patekęs (matyt, trofėjinis). Nuošalioje aikštelėje Šiaurės Korėjos žvejų laivai, naudoti, kaip tvirtinama, šnipinėjimui. Fotografijų ekspozicija nė kiek ne linksmesnė negu Hirošimos ar holokausto ekspozicijos. Visa tai, tiesą pasakius, mano vaikystės laikai: „skraidančios tvirtovės“, Taegu gynimas, Inchono desantas. Ir visa virtė labai tolima istorija – ypač kai pažvelgi į aplinkinius dangoraižius bei Maskvos Didžiojo teatro reklamas. Muziejuje galybė darželinukų geltonomis uniformomis: auklėtojos bando juos nuteikti patriotiškai, bet kur tau.

Kaip čia žiūrima į Šiaurės Korėją, nelengva suprasti. Universitete vakar klausytojai nuoširdžiai kvatojo, kai pasakiau, jog anuomet laikiau šiauriečius laisvės kovotojais, o pietiečius imperialistais ir išdavikais. Bet kelis kartus, užsiminus Šiaurę, pasijusdavo ilgesys ir net simpatija. Ne vienas iš ten kilęs, ne vienas turi giminių. Viešbučio kioske pardavėjas klausia, ar esu tenai buvęs. „Ne“. – „O aš tikiuosi būti“.

Dar vieni rūmai – Tokso, kur gyveno ir mirė abdikavęs karalius Kjongas. Jie nėra labai įdomūs (stati iš esmės mūsų amžiaus pradžioje). Vienur kitur akis vis dėlto stabtelėja: ties akmeniniais siaubūnais, primenančiais driežus (jie, anot korėjiečių mitologijos, ryja ugnį ir todėl saugo statinius nuo gaisro), ties gigantišku varpu, beveik tokio dydžio kaip Kremliuje, ties vandens laikrodžiu – painiu katilų mechanizmu. Karaliaus Sejongo statula. Tasai valdovas buvo čionykštis Ulugbekas ar Henrikas Jūrininkas, atseit, išminčius ir išradėjas. Be ko kito, jam priskiriamas *hangul* abėcėlės sukūrimas. Jeigu tai tiesa, karalius Sejongas – vienas genialiausių ar net genialiausias visų laikų lingvistas, dargi struktūralistinės pakraipos.

Šnekuosi apie Seulą su M. Pasak jos, miestas esąs „American dream turned into nightmare“ (amerikoniškas sapnas, virtęs košmaru), agresyvaus ir archajiško kapitalizmo tvirtovė. Tai, žinoma, tiesa. Dirbama, prekiaujama, plėšiama ir turtėjama šičia patrakusiai. Papročiai ir skonis, matyt, atitinka „roaring twenties“ (trečiąjį XX amžiaus dešimtmetį JAV, prieš didžiąją krizę). Pasipelnė vietiniai įmonininkai ir iš manęs – siuvėjas prikalbino per dvi dienas pasiūdinti kostiumą už 140 dolerių (kostiumas, atrodo,

ne tos jau prastas, tik ar ilgai laikys?). O po visais tais daiktais slypi ir kartkartėmis išlenda kažkokia bepročio grimasa. Sektantas viešbutyje įbruka brošiūrą, tvirtinančią, jog Korėja yra žmonijos lopšys, korėjiečių kalba – visų kalbų motina, o presbiteris Park Tae-Sunas – dangaus ir žemės sutvėrėjas.

Politiškai šalis irgi nesmagi, labai panaši į TSRS (tie patys veidai, ta pati retorika). Šiandien ji taip pat sklidina „persitvarkymo“ ir „viešumo“.

Vakaras su Międzzyrzeckiu ir Korotičium. Korotičius, anot Arturo, nieku nesiskiria nuo Rakowskio (neva pažangaus lenkų komunisto). Pridurčiau: ir nuo kai kurių lietuvių partiečių. Stebėtinai vientisa oficialiųjų liberalų formacija.

3. Gražus saulėtas rytas, pirmas toks Korėjoje. Han upės pakrantėmis driekiasi rūko juostos. Važiuojame į Kyongju; oras palaiptiui genda, ima lynoti ir net pliaupti, bet pavakary kiek prašvinta, pilki debesys pakimba ant kalvų. Kraštas ryškiai žalias, drėgnas, kaitaliojasi staigūs miškingi šlaitai ir ryžių laukai. Šlama akacijos. Sodžiai – sakytum, Azijos Šveicarija: viskas grynūt gryna, čerpių stogai blizga raudona ir kartais mėlyna spalva. Didoki miestai – Taejon ir Taegu. Beveik visur čia būta

mūšių, bet nuo Taegu prasideda zona, kur komunistai niekad nebuvo įžengę.

Pats Kyongju – platus ir beveik tuščias slėnis tarp kalvynų. Kyšo vienas kitas moderniškias pastatas, yra keliolikos kvartalų tradicinis kaimelis, bet šiaip jau, galima sakyti, nieko, išskyrus gamtą. Būtų panašu į Australijos Canberrą – irgi „miestą, kurio nėra“: skirtumas tas, kad tai ne nauja, o labai sena sostinė, klestėjusi laikotarpyje tarp karaliaus Artūro ir Karolio Didžiojo. Nacionaliniame muziejuje primityvi, bet pirmarūšė to meto keramika – pilkšvai juoda, sunki, atšiauri. Nemažai ir budistinės skulptūros. Įspūdingiausios tačiau senųjų Korėjos valdovų karūnos, jų diademos ir diržai. Silla valstybės vadai buvo šamanai ar bent panašūs į šamanus, taigi karūnose lengva įžiūrėti pasaulio medžio simboliką: ant auksinių šakų nefrito kabučiai, turbūt atitinką tigrų ir lokių nagus. Trenkia Sibiru ir skitų pasauliu. O kokybė turbūt nenusileidžia egiptietiškam Tutanchamono lobynui (gal eksponuojamos replikos, bet tai pagaliau nelabai svarbu). Ne per toliausiai nuo muziejaus pilkapių parkas – žalios pusapvalės kalvos, medžiai raudonais žiedais: vėl peršasi palyginimas, šį kartą su Kernave. Šičia dauguma tų grožybių ir atkasta. Į vieną pilkapį galima įeiti ir jo vidinėje patalpoje

susivokti, kur nesantį kūną juosė diržas, kur gulėjo karūna ir diadema. Lankyti Kyongju, kaip ir Narą, pridera pora savaičių. Rytoj matysime budistinę šventovę Pulguk-sa; o šįvakar, be muziejaus ir pilkapių, aplankome tik egzotišką astronomini bokštą – butelio formos (netgi su kamščiu), iš stambių tašytų akmenų. Paskui korėjietiškai pietūs. Geriu ženšenio sultis: skonis kaip krienu, tik žymiai švelnesnis.

4. Gana anksti pakylame į kalnus, nuo kurių, atrodo, galima įžiūrėti net jūrą. Kone aukščiausioje vietoje Sokkuram – akmeninė ola su akmeniniu Buda; aplink jį bareljefai, bet prie jų, deja, arčiau neprieisi – kliudo stiklinė užtvara. Iš reprodukcijų galima spręsti, kad bareljefai labai įdomūs, ne be natūralizmo ir karikatūros elemento. Matyti tiktai du vartų sargai geraširdiškai gąsdinančiomis kovos pozicijomis, it meistrai karatistai. Skaidrus ir šaltas oras, lengvos miglos, rasa, idealiai žalias Tolimųjų Rytų miškas. Meditacijos nuotaika dar stipresnė negu Sidabro paviljone.

Žemiau šlaite Pulguk-sa (Sokkuram iš esmės yra jos dalis). Čia vyksta kažkas panašaus į mišias, iš visų didesniųjų šventovės pastatų sklinda tai gongo dūžiai, tai medinių lentelių klepsėjimas, tai pusbal-

siu traukiamos sutros. Meldžiasi skustagalviai bonzos, jiems pritaria dešimtys moterėlių davatkų: lenkiasi prieš altorius, kuriuose stūkso paauszuotos figūros – Amita, Virochana, Sokkamoni... Tie stabai, tiesą pasakius, gana standartiški, nors kai kurie jų seni. Pati šventovė daug sykių modifikuota ir restauruota. Vis dėlto ji graži, tiesiog magiška – su stačiais akmeniniais laiptais, netikėtomis kaleidoskopinėmis perspektyvomis, įmantriomis pagodomis kieme, su svastikos simboliu, kurio konotacijos čia visiškai neįjuntamos, su *yin-yang* ir kybančia galerijos palubėje fantastiška medine žuvimi.

Lieka dar keletas vietų, kurias apžiūrime ligi pietų meto. Pirmiausia klasikinis rytietiškas Anapji tvenkinys – verkiantys gluosniai, kuklūs paviljonai krantuose, po jais karpiai ir vandens lelijos. Vietovė labai archajiška, senesnė už daugumą Japonijos tvenkinių. Pastatų čia būta daug, bet ne visi jie rekonstruoti (gal tai ir gerai); per kasinėjimus rastas medinis luotas, šamaniški stabukai ir falo pavidalo figūrėlės, vakar matytos muziejuje. Ne per toliausiai upokšnis ar griovelis, kuriame rūmininkai plukdydavo mažičius laivukus: kol jie nuplaukdavo nustatytą atstumą, reikėdavo parašyti eilėrašį. Europiečiai tokios poetų treniruotės neprasimanė,

ir gal jų buvo teisybė. Paskui Punhwang-sa, primitivi triaukštė pagoda iš stambių akmenų. Kažkurio karaliaus pilkapis, bene iš septintojo amžiaus, prie jo statula – akmeninis vėžlys, velkamas ant šarvo stulpą, o stulpo viršūnėje reljefą (šešis susipynusius drakonus). Generolo Kim Su-yin (ar Kim Yu-sin?) pilkapis su puikiais bareljefais, vaizduojančiais dvylika zodiako ženklų. Tie bareljefai primena pasakėčių iliustracijas – žmonės kiaulių, beždžionių, gaidžių, bulių, žiurkių galvomis. Minėtasis generolas anuomet suvienijo Korėją, kas, laimė, nepasisekė jo bendrapavardžiui Kim Ir Senui (Kimų šeimai arba klanui priklauso beveik ketvirtis Korėjos gyventojų).

Į Seoulą grįžtame dar nesutemus. Persikeliu į Yonsei universitetą.

5. Jean Kim tėvas imasi mane globoti ir pirmai pradžiai kelioms dienoms parūpina mašiną su šoferiu. Vykstu į ketvirtuosius, dar nematytus ir gal svarbiausius Seoulo rūmus – Kyongbok. Rūmai efektingai išsidėstę granito kalnų papėdėje: stogai ir viršūnių linija idealiai papildo kits kitą, nors, be abejo, kompozicija buvo dar idualesnė, kol jos nebjaurojo aplinkiniai dangoraižiai (dabar reikia ilgokai ieškoti vietos, kur tų dangoraižių nematyti). Vėl nemažai

deja vu (sosto salė su mėnulio bei saulės simbolika), bet, palyginus su kitais rūmais, viskas itin rimta ir grandioziška. Akmeninis kiemas su nesibaigiančiomis raudonomis galerijomis, pilorių eilės, toliau tvenkiniai, žavūs paviljonai, charakteringos salelės, dekoratyviniai mūriniai kaminai, kyšantys tiesiog iš žemės. Vaikščioju neskubėdamas varyte varydamas iš kūno nervingumą ir nuovargį. Ir Sokkuram, ir Pulguk-sa, ir šičia supranti, ką reiškia žodžiai „Ramiojo Ryto karalija“ (čionykštis Korėjos vardas).

Rūmų pašonėje, beje, statinys, liudijęs anaip tol ne pačias ramiausias karalijos valandas: jis ženklina vietą, kur japonai sukapojo kardais vieną čionykštę valdovę. Hieroglifus jos paminkle įrašė Syngmanas Rhee (Li Syn Manas, Pietų Korėjos vadovas ar diktatorius, kurį atsimenu iš vaikystės – tada jį, kaip Trumaną, Churchillį ar Tito, nesvietiškai dergė *Tiesa*). Čia pat labai geras etnografijos muziejus (kaukių, kostiumų kolekcijos, galybė dioramų, vaizduojančių konfucijoniškus ir šamaniškus ritualus, taip pat senovinius gyvenamuosius namus, mokyklą, vaistinę). Kultūra, kurios su kitomis nesupainiosi – ne tokia rafinuota kaip japonų, ne tokia turtinga kaip kinų, su stipriu šiaurės miškų prieskoniu. Beje, rodos, kaip tik korėjiečiai išrado spaudą – demons-

truojamos ar ne tryliktojo amžiaus metalinės raidės. Metinė liaudies meno paroda gretimame paviljone sako, jog čionykštės tradicijos nėra išblėsusios: tebegaminami budistiniai paveikslai, mandalos, netgi viduramžiški šarvai, nors visa tai jau kiek išvirte į kičą.

Vėl neskubėdamas einu erdvia rūmų oaze, stebėdamas burundukus ir mėlynšarkes, pagodas ir tiltus, juokingas akmenines pabaisas iškištais liežuviais. Dienos likutį praleidžiu Insa-dong rajone, kur prekiaujama senienomis. Užsuku ir į Chondogyo katedrą. Nuo bažnyčios ji skiriasi tik tuo, kad kryžių joje pavaduoja keistokas ratilų simbolis, beveik olimpiados ženklas; be to, šalia sakytojo pulpito stovi pianinas.

6. Dar viena diena Seoule, kuriame baigiu apsiprasti. Puikus oras. Iš televizijos bokšto stebiu miestą, lengvai atpažindamas visas jo įžymybes: ypač aiškiai išsiskiria „slaptasis sodas“ Piwon, kelių šventyklų horizontalės, Yoido su dangoraižiu ir parlamento pastatu. Olimpinis kompleksas vos įžiūrimas rūke. Beje, visas Namsan kalnas, kur stovi televizijos bokštas, yra gerokai militarizuotas. Jo

papėdėje keliolika paminklų – vienas, rodos, net „antikomunistinio jaunimo garbei“.

Nacionaliniame muziejuje pirmarūšė skulptūros salė: budos kūdikiškais veidais, Maitreya, stebėtinai primenąs rūpintojėlį. Trijų karalysčių – Koguryo, Paekche ir Silla – palikimas, įskaitant freskas (eksponatų, beje, yra ir iš Šiaurės Korėjos – norėčiau žinoti, kiek ten to palikimo išsaugota). Atskira kostiumų ir audinių paroda – valdovų, mandarinų, karvedžių chalatai, papuošti nefritu, koralais ir bėgintaru: visa tai pavadinta „Korėjos grožis“, ir ne be pagrindo. Peizažinė ir animalistinė tapyba, daugiausia pastarųjų amžių, bet nebloga. Žemėlapiai, astronominiai instrumentai, diplomatinio protokolo knygos. Tačiau didžiausioji muziejaus stiprybė – turbūt celadono vazės, neapsakomai taurių atspalvių ir taupaus silueto: manau, geriausia, kas pasaulio keramikoje egzistuoja. Grynumu jos prilygsta Brancusi. Korėjos menas iš viso atliepia modernizmą: kai kurie audiniai verčia galvoti apie Klee ir Mondrianą, filigraniniai smeigtukai – apie secesiją...

Bastydamasis po miestą, užtinku pora įdomių vietų. Pagodos parke 1919 metais buvo paskelbta Korėjos nepriklausomybė; atrodo jis, tiesą sakant, kaip „kultūros ir poilsio“ sodelis tarybiniam rajono

centre, net ir publika panaši. Iš carinės Rusijos ambasados, kurioje metus slapstėsi nuo japonų karalius Kojongas (nelyginant Amerikos ambasadoje Budapešte vengrų kardinolas Mindszenty), likęs tik baltas, charakteringai maskvietiškas bokštas: visa kita sugriauta per 1950–1953 metų karą. Ties Namdae-mun vartais spalvingas purvinas turgus. Esama kažkokio bendro Azijos vardiklio nuo Stambulo ligi šičia: tą vardiklį daugiausia lemia turgavietės, nešvara, transporto kamščiai siaurose gatvėse – ir trečiaeilė, Europą beviltiškai imituojanti architektūra šalia nepamėgdžiojamų vietinių paminklų.

Gatvėse daug kareivių, viešbučiuose ir viešose vietose – saugumo kontrolė. Virš skersgatvių plėvėsuoja tūkstančiai vėliavėlių, taip pat ir tarybinių. Ligi olimpiados likę jau tik vienuolika dienų. Atvyksta, žinoma, ir lietuvių, sakysime, Sabonis. Ir tarp gastroliuojančių TSRS artistų yra kažkas iš Vilniaus. Bet tikrą vietinių susidomėjimą kelią tik korėjiečių kilmės asmenys, ypač dainininkė Nelli Li ir šokėja Svetlana Coj.

7. Išvyka į skanseną, kuris yra gerokai į pietus nuo miesto. Muziejinėse sodybose vyksta kasdieniniai darbai – kažkas gamina puodus, kažkas popie-

rių, šamanė spėja likimą, dailininkas tapo. Kiemuose džiūsta raudonieji pipirai, o pastogėse ryškiai geltona šviesa plieskia kukurūzų burbuolės. Kvepia anglimi. Į budistinę šventovę veda vartai su keturiais sargais: vienas jų laiko suspaudęs kardą, kitas mandoliną, trečias kelią rankoje mažutę pagodą, o ketvirtas gniaužia besiraitantį drakoną, sakytum, spalvotą driežiuką. Korėjiečiai turistai meldžiasi priešais Amitos statulą. Nieko nuostabaus, nes aukos aukojamos budoms netgi Nacionaliniame muziejuje.

Kitapus ežerėlio, kuriame plūduriuoja laivas gelsvomis keturkampėmis burėmis, yra Konfucijaus šventykla. Tai lyg ir mokykla gryname ore, lyg ir biblioteka, lyg ir vasarnamis. Pats inteligentiškiausias tikėjimas pasaulyje. Budizmas – pirmiausia minia, įmantrios formos, siurrealistiniai tapiniai, vaizduotę pranokstančios pagodos ir relikvijoriai; o ščia viskas erdvu, klasiška, persmelkta knygos kultu ir skirta nedaugeliui.

Visos korėjietiškos sodybos nepratusiai akiai atrodo gana vienodos – kambarėliai popierinėmis sienomis, glotnaus medžio grindimis, su spintomis ir paravanais; ties įėjimu būtinai tigro atvaizdas ir virvelė – amuletas, ginantis nuo piktuųjų dvasių.

Užtinku ir didelį medį, nukabinėtą amuletais nuo apatinių šakų ligi viršūnės. Išsiskiria vaistinė, turtin- gas mandarino namas (tiksliau, dvarelis) ir provinci- jos gubernatoriaus būstinė. Prie pastarosios kalėjimas su rytietiškomis kameromis. Plakimui naudota medinė lenta, – irklas ne irklas, – kurios vieno smū- gio tikrai gana, kad pasturgalis virstų muštinukais.

Trumpas ir gana efektingas koncertas. Pradžioje šokiai gongams ir *changgu* pritariant: šokėjų rūbai daugiaspalviai ir ryškūs, prie kepurinių pritvirtinti ilgi popieriniai kaspiniai, kurie brėžia ore painius hieroglifus – visiškai vienodu ritmu, veidrodiškai atspindėdami kits kitą. Šoka, beje, vieni vyrai. Paskui sodžiaus vestuvių inscenizacija: jaunikis mėlynu chalatu, nuotaką iš priekio dengia baltas, ligi žemės nusidriekęs vualis. Jie lenkiasi vienas kitam abipus stalo, ant kurio guli vaisiai, ir neramiai kraipo galvas gyvos vištos. Seka procesija su būgnais ir fleitomis – jaunikis joja, nuotaka nešama palankine, o paskui ją gabenamos didelės šilku dengtos dėžės, bene jos kraitis. Pagaliau balansuotojas ant lyno, tikras to amato meistras: mosikuodamas vėduokle, šoka ir stačias, ir pusiau sėdomis, ir apsižergęs lyną, ir dar kažkokiais nepriderančiais būdais.

Pirmąją dienos pusę praleidau tikrai įdomiai. Bet vakare Jean Kim kviečia mane dar į Korea House, kur taip pat demonstruojama tautinė muzika ir šokiai. Pietaujame su ryžių vynu. Atmosfera – tipiškas „show-business“, nestinga kičo, ir vis dėlto nesigailiu nuėjęs. Kostiumai stebėtinai dekoratyvūs, grynų kontrastiškų spalvų; muzika cypianti, dejuojanti, labiau negu neįprasta; o šamanės šokis, kaukių scenelė ir dar kai kas tiesiog prikausto dėmesį. Kartojami ir šokiai, matyti skansene. Scenos gilumoje stovi žmogelis, iškėlęs šūkį: „Žemės ūkis – viso ko pagrindas“ („Lietuva – žemės ūkio šalis“, anot Antano Smetonos).

8. Pabaigai galbūt tai, kas įspūdingiausia: Panmunjom, kitaip sakant, antroji (ir baisesnioji) Berlyno siena. Seoulas toks gyvas ir taikingas miestas, jog neįmanoma patikėti, kad tuoj už jo šiaurinių priemiesčių prasideda fronto linija. Bent dešimt prieštankinių pylimų, ko gero, nutiestų skersai visą pusiasalį. Militaristiniai monumentai, iš kurių matyti, jog kautynės šiose vietose vyko ir gerokai prieš 1950 metus, ir gerokai po 1953-ųjų. Vienas paminklas tragikomiškas – pulkininkui, kuris vadovavo savo kariams, vykdančiams užduotį, nepaisydamas kepenų cirozės, ir nuo jos mirė nepasitraukęs iš

pareigų (cirozė – alkoholikų liga). Nuo vadinamojo Laisvės tilto prasideda zona, kimšte prikimšta šarvuočių, tankų, pabūklų ir kitokios velniavos (fotografuoti draudžiama). Paskui demilitarizuotoji zona: joje ginklų *ex definitione* neturėtų būti, tačiau, žinoma, yra. Nuotaika gana tarybiška. Visur šūkia „We are in front of them all“ („Mes giname juos visus“).

Nuo specialaus paviljono stebime priešininko teritoriją. Šiaurės Korėjoje gražūs kalnai įbestais į dangų smaigaliais, labai platus akiratis. Tuščia. Tiesa, už trisdešimties keturiasdešimties metrų „jų“ paviljonas, vienu metru aukštesnis ir vienu platesnis už pietietiškąjį, bet grynai dekoratyvinis: iš jo tarpdurio ir gretimo lango mus niūriai observuoja per žiūronus du karininkai. Netoliese pastatytas kaimas – solidūs dviaukščiai mūrinukai. Jame, rodos, niekas negyvena, tik per garsiakalbius raginama perbėgti Šiaurės Korėjos pusėn. Beveik greta viena kitos dvi vėliavos: šiaurietiškoji vėl truputį aukščiau iškelta, užtat pietuose plevėsuoja ir olimpinė.

Bėgti į Šiaurę nebėga niekas, bet iš ten esama atbėgėlio – tarybinis pilietis Matuzokas prieš ketverius metus per ekskursiją ryžosi perkirsti ribą. Jį vijosi šaudydami bene iš sunkiujų pabūklų: gelbėjo specialus amerikiečių dalinys, išsitreniravęs įsijungti

į kovą per 90 sekundžių. Dabar Matuzokas bene Kalifornijoje ir, sako, patenkintas. Kitas konfliktas buvo kilęs dėl pasienio medžio – amerikiečiai, kurie jį genėjo, buvo sukaptoti kirviais. Po to įvyko, anot gido, brangiausia medžio kirtimo operacija pasaulio istorijoje: dalyvavo JAV divizija, kurią moraliai rėmė Geltonojoje jūroje plaukiojās lėktuvnešis.

Barake, kuriame kartkartėmis vyksta paliaubų pasitarimai, pereinu du metrus į Šiaurės Korėjos pusę. Kitur taip elgtis itin nerekomenduojama.

Vakaras tradiciniame restorane, beveik su geišomis – Jean Kim tėvas vaišina mane čionykščio stiliaus pietumis. Daug slyvų degtinės. Pagal korėjietišką paprotį reikia gerti lygiai tiek, kiek geria vaišintojas, o jis, reikia pasakyti, gana išvermingas. Bet Tarybų Sąjungoje užsigrūdinusio žmogaus niekas nenugalės. Toji slyvų degtinė vienintelė padeda įveikti smarkiausiąjį patiekalą – sukaptotus, bet kruančius gyvo aštuonkojo čiuptuvus: jie kabinte kabinasi prie lūpų, įsisiurbia į liežuvį – taigi nebežinia kas ką valgo, išnyksta skirtumas tarp subjekto ir objekto, kaip Husserlio filosofinėje sistemoje.

9. Trylikos valandų skridimas. New Yorke atsi-randu rytą. Lietuvoje tebetrunka stebėtini įvykiai.

KINIJA IR TIBETAS, 1996

VIII.20. Iš Amsterdamo į Hongkongą skrendu „Gulf Air“ lėktuvu. Jame arabiški užrašai šalia angliškų, pranešimai per garsiakalbį irgi dviem kalbom, šiek tiek sumusulmoninta netgi virtuvė. Kažkoks tikratikis vežasi ištisą haremą tamsiaveidžių – kelios jų su vaikais. Sėdi lėktuve atsidengusios akis ir lūpas, bet išlipdamos slepiasi po juodais vualiais. Truputį nejauku pagalvojus apie teroristus – na, bet islamo kariai, logiškai mąstant, neturėtų sprogdinti saviškių. Žinoma, tiek ten terorizme logikos! Po Genevos kietai užmiegu ir atsibundu jau tamsoje, kada artėjame prie Abu Dhabi: arabų dykumos taip ir nepamačiau. Persėdame į kitą lėktuvą Muscate. Vietovės iš Hauffo pasakų, o drauge iš XXI amžiaus. Vertėtų jose pasižvalgyti, bet gal kitą kartą: dabar tik juodas Persų įlankos vanduo, šviesų puokštės pakrantėje ir keistas pastatas šalia Muscato aerodromo, stilizuotas pagal arabišką pilį.

21. Vėl miegu – beveik ligi Bangkoko. Tiesa, pro debesis bandau įžiūrėti Andamanų salas, bet nepavyksta. Tailandas, bent iš oro, labai europietiškas, nelyginant kokia Olandija. Tačiau civilizuotas kraštovaizdis su raudonais stogais ir pagodomis greitai baigiasi, prasideda laukinės Laoso džunglės, išraižytos rudų didelių upių, pribarstytos vos įžiūrimų kaimiūkščių. Juoda, iš pirmo žvilgsnio tuščia pajūrio juosta baltomis plažų dėmėmis – tai jau Vietnamas. Arčiau Hongkongo debesys, idealiai primenantys drakonus – nori tikėk, nori netikėk. Atskrendame, beje, minutės tikslumu.

Pirmieji išpūdžiai: oras kaip vasarą manajame New Havene, kitaip tariant, nepakenčiamas – karštas, lipnus. Iš viso labai panašu į Ameriką, tik minia spalvingesnė. Panašu dar į Atėnus: galybė pajuodusių, dažnai apleistų betoninių griozdų be jokio stiliaus, jų tankmę supa virtinė kalvų, šone blykčioja jūra. Apsistuju Kowloone, gana padoriame, bet brangiame viešbutyje ir tuoj pat einu ieškoti pigesnio į garsiąsias „Chungking Mansions“ (tai septyniolikos aukštų apsilupusi spinta, kuri regėjo geresnius laikus, bet jau labai seniai). Apačioje krautuvėlių knibždėlynas: iš jo, pastovėjus eilėje, galima liftu

pakilti į tokį pat viešbučių knibždėlyną. Randu visai švarų ir patogų kambarį maždaug už trisdešimt penkis mūsiškius dolerius (arba už 280 čionykščių). Persikeliu į jį rytoj.

Orientuotis Kowloone lengva, ir, nepaisant beveik manhataniško užmojo, viskas čia labai arti. Įveikdamas nuovargį, pasuku link jūros. Ten gana modernus mokslo ir kultūros centras, net su kosmoso muziejumi, pora daugmaž *art déco* statinių ir terasa, iš kurios galima stebėti kitą sąsiaurio krantą – Hongkongo centrinę dalį. Ji prismaigstyta baltų bei veidrodinių dangoraižių, bet irgi kažkokia lengvai apžvelgiama, pojūčiais įvaldoma kur kas geriau ne kaip New Yorkas. Vienas tų dangoraižių, *nota bene*, aukščiausias Azijoje (dar aukštesnį pastatė šiaurės korėjiečiai, bet tai tik maketas be elektros tinklų ir vandentiekio – grynai užsieniečių akims muilinti). Sąsiauryje gyvai zuja laivai ir laiviokai. Dar viena analogija: Venecija, regima iš Giudeccos, tik penkiais šimtmečiais pajaunėjusi, pirkliškai išdidi, tuo tarpu nevirtusi paminklu sau pačiai.

Šis miestas gyvena paskutiniuosius laisvės metus, netgi mėnesius. Kas bus, kada jį prisijungs komunistinė Kinija – nesiimu pranašauti, bet įtariu, kad nieko gero. Procesas turėtų būti atvirkščias negu

Rytų Europoje. Antra vertus, kas žino. Vis dėlto spėjau čia patekti pačiame „klasikinės epochos“ gale.

22. Tvardkau įvairius reikalus, taip pat vizą į Kiniją, kurią turbūt gausiu rytoj. Įstabus daiktas – Hongkongo efektyvumas: viskas tobulai racionalu, kompiuterizuota, atliekama per keletą sekundžių ir be japoniškos įtampos.

Viešbutyje vakar buvo paskelbtas „pirmojo laipsnio aliarmas“ – į pietus nuo miesto slenka taifūnas. Rimtas pavojus, beje, prasideda tik nuo aštuntojo laipsnio, o šiandien ir pirmasis atšauktas. Taigi dykinėju saulėtame mieste, pamažu priprasdamas prie jo klimato ir iš viso pradėdamas jaustis gana jaukiai. Keltu perplaukiu sąsiaurį. Hongkongo centras, žinoma, unikalus, kone futurologiškas. Labiausiai stulbina Normano Fosterio statytas bankas, kainavęs milijardą (Amerikos, ne čionykščių) dolerių: visas iš perregimo stiklo ir veidrodžių, todėl dažnai negali atskirti, kur tarnautojas už lango, kur tavo paties atspindys. Karalienės Viktorijos laikų pastatai, net patys banaliausi – tokių pasitaiko ir Kowloone – čia jau saugomi, kaip pas mus gotika ar barokas. Paminklu laikomi net praeito amžiaus pabaigos laiptai su keturiais žibintais! Visa tai

suslėgta siaurame plotelyje tarp jūros ir stataus šlaito, kepurnėjasi į tą šlaitą ir nesuvaldomai stiebiasi aukštyn. Ir nuolat kažkas triukšmingai statoma – nors, atrodytų, sunku čia ką nors įterpti. Judėjimas aršus, bet manevruoti gatvėse pėsčiajam įmanoma, jei turi išūlumo ir kareiviškos gudrybės. Pasitaiko elgetų, tačiau ne visada suprantama, ar tai elgeta, ar koks šventasis lama, ar liaudies muzikantas. Šiaip jau – aiškus klestėjimas. Ir centras, ir Kowloonas (pastarasis gal net labiau) – trimatis ar veikiau daugiamatis labirintas, kur kiekvienas kubinis centimetras išnaudotas prekybai ar piniginiams kombinacijoms.

Pakylu kiek bauginančių funikulieriumi į vadinamąją „peak“ – kalno viršūnę ar, tiksliau, perėją, iš kur atsiveria miesto reginys. Čia, žinoma, irgi keliaaukštė superparduotuvė, kurią kiek gelbsti įdomus fontanas: jis sukonstruotas kaip serija geizerių, trykstančių tai po vieną, tai drauge, tai paeiliui. Tačiau, paėjėjęs toliau nuo komercijos, randi mielas alėjas tropinių medžių – kone džunglių – ūksmėje. Ten, beje, kur kas vėšiau negu miesto katilė po kojomis. Vaizdas – kaip daugelis vaizdų iš didelės aukštumos, bet kai kuo ir ypatingas: dangoraižių viršūnės praktiškai viename lygmenyje su tavimi. Matyti ir

kita salos pusė, beveik tuščia, o toliau dar virtinės salelių nelyginant Karibuose.

Vėlai vakare Kowloone vėl einu prie sąsiaurio. Dabar čia daug išpūdingiau. Miesto centras anapus virsta ištisine šviesos siena, kurioje išsiskiria vabzdiškos kelių dangoraižių konstrukcijos. Terasoje sėdi šimtai jaunų ir nebejaunų kinų, stebinčių tą sieną taip pat įdėmiai, kaip jų protėviai stebėjo mėnulį virš tarpeklių ar atsiskyrėlių pirkelių. Ji to, be abejo, verta.

23. „Chungking Mansions“ pilna juodaodžių, indų (ypač sikhų) ir, matyt, arabų. Didelė jų dalis, atrodo, yra nelegalūs imigrantai. Bet nuotaika taikinga.

Vizą į Kiniją gavau – tai daroma automatiškai: prašiau jos vienam mėnesiui, o davė trims. Įdomu, ar ir ten viskas judės taip sėkmingai, ypač kiek tai liečia Tibetą?

Prie kelto per sąsiaurį randu pora rikšų. Dabar tai jau grynai turistinė atrakcija – snūduriuoja savo vežimėliuose, ir tiek. Ko gero, tokia pat atrakcija baigia virsti ir Hongkongo džonkų gyventojai, apie kuriuos esu daug girdėjęs. Vis dėlto važiuoju pasižiūrėti jų į Aberdeeno įlanką pietinėje salos pusėje. Vos išlipus iš autobuso, už rankovės griebia senutė

ir tempia į sampaną – motorlaivį su brezentiniu stogeliu, apkarstyta padangomis nelyginant riestainiais (kad neįlūžtų, susidūręs su kitu sampanu ar krantine). Kita kinė, kiek jaunesnė, bet raukšlėta it obuoliukas, prie vairo. Reikalauja šimto dolerių, duodu septyniasdešimt (ar dešimt mūsiškių); ne taip jau blogai, nes sampane esu vienas, o Venecijoje už panašų vienišą pasiirstymą gondola mokėjau keturis kartus daugiau. Atmosfera stačiai piratiška, juo labiau, kad į mūsų valtį iš kitų vis išoka basakojai ir pusnuogiai abiejų lyčių personažai: pavėžėjame juos, ir po gyvo kiniško pokalbio su vairininke jie vėl peršoka, kur jiems prireikia.

Džonkose, sustatytose ilgomis gretomis, gyvena apie šeši tūkstančiai žmonių. Beveik kiekvienoje dar didokas šuo arba du, matau ir būrelį riebių balandžių. Įsitaisyta vietomis ne be jaukumo, nors baldų absoliutus minimumas – stalas, kėdė, gultas, be to, maišų ir tinklų krūvos. Pasitaiko gėlių ir žalumynų vazonuose, užuolaidų su kutais, bortai kur ne kur išrašinėti hieroglifais ar šiaip jau simboliais – tarp jų nereta penkiakampė žvaigždė. Bemaž nuogi suaugusieji ir visai nuogi vaikai žiūri televizorių, vienas, smagiai atsilošęs, net laikraštį skaito. Vanduo siaubingai prišnerkštas visokių kartoninių bei plastmasi-

nių atliekų, bet gyventi čia, ko gero, maloniau negu miesto lindynėse, bent jau vėsiai. Dešimtys sampanų raižo įlankos paviršių ir kelia visai padorias bangas. Kiek atokiau – baltutėliai turtuolių laivai (jų gal daugiau negu džonkų) ir trys plaukiojantys restoranai, kiniško ultrakičo pavyzdėlis: iš įlankos matyti jų išvirksčioji pusė – virtuvės ir maisto sandėliai, beviltiški it „Chungking Mansions“. Yra ir primityvių laivų statyklų. Bet visą įlanką jau apsupę laibučiai it pieštukai daugiaaukščiai namai – jie esmingai gadina kraštovaizdį, ir ateitis priklauso, žinoma, jiems, o ne džonkoms.

Pakeliui matau šiek tiek daugiau Hongkongo. Miesto dalis į rytus nuo centro, vadinamoji Wanchai, bene vienintelė pasaulyje gali rimtai konkuruoti su Manhattanu (Ginza – vis dėlto kas kita). Akinantis, ledinis blizgesys. Bet visai greta – lindynės, trenkiančios juodžiausiu skurdu, kurių ir Harlemas pasigėdytų. Gal tai apgaulinga – juk ir „Chungking Mansions“ viduje daug padoriau atrodo ne kaip iš lauko? Bet štai aptinku tikrą barakų bei lūšnų „brazilką“ (gal tai panašu į komunistinę Kiniją?). Nykios kapienių terasos. Nei iš šio, nei iš to pora hipodromų – britai, žinoma, be jų neišsivertė. Akiratyje gražios kalvotos salos, laimė, dar neužstatytos.

Grižtu į centrą vingiuotu keliu, pro universitetą ir tradicinės prekybos rajoną (pavyzdžiui, vienoje gatvėje pardavinėjami tik ryklių pelekai). Žemės paviršius čia nelygus, ir viskas viduramžiška, linksma. Vakare dar užsuku į Tsimshatsui East – eks-tramodernią apylinkę. Galvoju apie kinišką operą, bet vietoje jos visur reklamuojama „Turandot“, atseit, europietiška kinų teatro imitacija. Tai gana simboliška.

24. Šiandien pusiau poilsio diena. „Chungking Mansions“ kelia gana klaustrofobiškus jausmus: vis galvoji, kas čia atsitiktų per gaisrą arba, dar geriau, per žemės drebėjimą. Gal iš dalies tam, kad kiniškos dievybės būtų palankios, aplankau dvi šventoves. Viena daosų (ar taoistų) – Wong Tai Sin, kita neaišku kokios, bene sinkretiškos tikybos – Man Mo. Iš esmės jos labai skirtingos, nors iš neįpratimo gali to nepastebėti. Wong Tai Sin tolokai nuo centro, didelė, nauja ir valdininkiška; pusę jos ploto užima visokios kontoros, kurių stogai dengti žaliomis malksnomis – kad nesupainiotum su šventaisiais pastatais (šie dengti geltonomis). Spalvos papūgiškos, ryškios. Daug kur lentos su datomis šio ar kito imperijos tarnautojo, prisidėjusio prie statybos, dides-

nei garbei: 1973, 1981, 1991. Tikinčiųjų gausu, jie degina smilkalų lazdeles, aukoja vištas ir apelsinus (kurių, beje, nepalieka dievams, o suvalgo patys). Bet dauguma traktuoja šventovę kaip poilsio vietą, juo labiau, kad joje įrengtas „Gerų Norų sodas“ su tvenkiniais, tilteliais ir dirbtiniu kriokliu. Tvenkiniuose plaukioja auksiniai karpiai ir graudžiai maži vėžliukai, ant vieno jų šarvo užrašytas žalias hieroglifas. Visa tai apsupta banaliausių namų, it Lazdynuose ar Karoliniškėse. Yra, žinoma, būtinieji tikėjimo atributai – bronziniai indai, žibintai, akmeniniai vartai su drakonais; šiaip jautiesi maždaug devynioliktojo amžiaus cerkvėje, suręstoje su užmoju, tačiau be skonio. Atskiruose koridoriuose įsirengę būdelės pranašai, būrėjai ir astrologai. Būdelėse chironantiškos graviūros, šventieji paveikslėliai, netgi kažkokių valstybės vyrų portretai. Angliškai kalbąs senis siūlosi man išburti likimą trim metodais – iš delno, iš veido bruožų ir iš I Ching knygos: atsiskau, nes pirmieji du būdai kainuoja po 30 amerikoniškų dolerių, o trečiasis beveik 50 – Buriatijos lama ir Zimbabvės šamanas kadaise man būrė nepalyginti pigiau. Čia pat pardavinėjami visokie pakabučiai, iš tolo primeną mūsų votus.

Man Mo – kas kita; ji senojo Hongkongo šerdyje ir stovėjo dar tada, kai anglai salos nevaldė. Dabartiniam pastatui gal šimtas metų, bet jis atrodo autentiškas, netgi archajiškas. Stogą puošia keraminės žuvys ir žmogiūkščiai – sakyčiau, kiniškas della Robbia. Viduje primityvios dievybių lėlės – su ūsais ir be ūsų, generolų ir mandarinų kostiumais. Bet svarbiausia – tikrai religinė, jokių būdu ne komercinė nuotaika. Ankštoje ir tamsioje salėje kūrenasi ugnis, kartkartėmis skambteli gongas ar trinkteli būgnas, lėtai rūksta didžiulės smilkalų spirалės, kurių niekur kitur nesu matęs. Lankytojų du ar trys, bet jie laikosi, anot rusiško pasakymo, „истово“, atseit, su pietetu. Šone, beje, du senoviški sostai, kuriuose dievybės nešiojamos per procesijas – vertėtų tokią procesiją pamatyti.

Visas rajonas aplink Man Mo – staigokų laiptų ir skersgatvių maišalynė, pilna tradicinių krautuvėlių, kuriose gali užtikti ir mandalą, ir kokį stambų laivą iš dramblio kaulo, ir narvelių su paukščiais. Iš čia patenku prie titaniško Bank of China – tasai I. M. Pei suprojektuotas dangoraižis priklauso komunistams. Tai jau manhattaniškas Hongkongas, bet ir jame šis tas netikėto – pavyzdžiui, moterų kirpykla atvirame ore, matyt, saviveiklinė. Merginos kikendamos ir

besišnekučiuodamos doroja viena kitai plaukus, jų gal pora šimtų. Paskui Kowloono iškabų kakofonija, bambukiniai pastoliai prie „Chungking Mansions“. Ryt, jeigu viskas klosis gerai, matysiu Macao – vietovę, apie kurią svajojau nuo vaikystės: tai Azijos liliputas, analogiškas Andorrai ar San Marino. Kinija irgi nusistačiusi jį prisijungti, bet dvejais metais vėliau negu Hongkongą. Taigi ir čia suspėta.

25. Koridoriuje iš ryto užmušu bene didžiausią pasaulyje, kačiuko didumo tarakoną. Be to, ant grindų gilios balos. Dirstelėjęs laukan matau, kad lyja stačiai tropinis lietus. Kowloono arkados ir sienų iškyšuliai, beje, pritaikyti lietai – peršlampi tiktai kirsdamas gatvę. Imu suprasti, jog man pasisekė: galėjo juk pliaupti kelias dienas iš eilės. Metro pasiekiu Macao keltą. Šičia scenos iš Dantės: gigantiškos minios kunkuliuoja aplink imigracijos valdininkus, kurie antspauduoja pasus – vykstama, šiaip ar taip, į kitą valstybę. Greitai to tikriausiai nebebus, nors abejoju, ar vieningoje Kinijoje kas pasikeis į gera. Tuo tarpu eilės vis dėlto sutirpsta greičiau, negu galima tikėtis – vis mat Hongkongo efektyvumas.

Plaukiame dvi valandas, kalnuotų salų kraštovaizdis primena Graikiją, tik tamsokas, po žemais

debesimis (ir žmonių charakteris pietų Kinijoje, kaip iš visko matyti, gana graikiškas). Lietus, tiesa, liaujasi. Judėjimas jūroje didžiulis, kas valandėlė mus aplenkia „Raketos“ tipo laivai, kitokių irgi sukiojasi be skaičiaus, it vabzdžių. Macao imigracijoje scenos jau visai infernališkos, bet įveikiu ir šią kliūtį. Patekęs į miestą, spėju paskambinti žmonai Taniai – vakar jį šventė gimimo dieną, ir New Havene vis dar „vakar“ – apie pusę dvyliktos nakties.

Taigi Macao (ar Macau). Šalis gyvena iš lošėjų, kaip Monaco, ir didumo bene panašaus. Iš pažiūros – antrarūšis, veikiau trečiarūšis Hongkongas, nors centre, aplink tvirtovės kalvą su senomis patrankomis likę nepalyginti daugiau tradicinės kolonijinės statybos. Ištisa juosta, į kurią dangoraižiai nelabai veržiasi, o gal ir neleidžiami. Visai gracinga Leal Senado aikštė, gelsvi ir rausvi portugališki namiūkščiai. Leal Senado reiškia „ištikimasis senatas“, nes Macao nepripažino ispanų okupacijos Portugalijoje septynioliktajame amžiuje, tarsi tos prancūzų kolonijos, kurios per nacių okupaciją stojo de Gaulle'io pusėje. Patsai senatas, išpuoštas melsvais kokliais (azulejos), akmeninėmis kaukėmis, Mergelės Marijos ir bene šventojo Jokūbo reljefais, nepadarytų gėdos Lisabonai. Vienur kitur jame lyg ir išvelgiami

kiniški motyvai. Macao tai dažnas daiktas. Portugalų kultūra kryžminosi su orientaline, tuo tarpu anglų kultūra su orientaline nesusiliejo, lyg aliejus su vandeniu. Tą kryžminimąsi turbūt simbolizuoja moderni prasto skonio skulptūra, pastatyta matomoje vietoje – kinė įteikia gėlę basam portugalų jūreiviui.

Toliau vėl iberiški patijai, grakščios balkonų grotelės, barokinės bažnyčios tarsi Vilniuje, aplink kurias prekiaujama kiniškais gydomosiomis žolėmis, prieskoniais, gyvomis žuvimis ir šimts žino kuo. Miestas pabrėžtinai katalikiškas – visur tai saleziečiai, tai pranciškonai, tai kokia Santa Misericordia. Nuošaliau svarbiausias monumentas – Šv. Povilas, viena iš išpūdingiausių katalikiškų šventovių bet kurioje pasaulio dalyje. Jos likęs tik fasadas, pažįstamas iš fotografijų, su stebėtinais pilko akmens bareljefais; matau, be ko kito, šėtoną, giltinę, laivą, pagaliau visai kinišką drakoną (tai apokaliptinis žvėris, kurio galvą sutrynė Mergelė!). Šiandien, matyt, katalikiška šventė – kad ir gėda, nežinau kokia, – bet ji švenčiama čionykščiu būdu: ant puikių laiptų, kylančių Šv. Povilo link, pribarstyta petardų, sproginėjančių po kojomis, it New Yorko Chinatowne per kinų Naujuosius metus.

Garsiausiojo portugalų poeto Camoeso parkas. Šičia jis, kaip tvirtinama, rašė *Luziadas* – o gal ir ne (deja, ligi šiol neperskaičiau tos poemos, kurią skaičiusieji vadina genialia). Šiaip ar taip, čia jo bronzinis biustas, po kuriuo surašytos kelios *Luziadų* strofos: vienoje jų minimi „Finos“ ir „Moscovia“, atseit, suomiai ir Maskva. Lietuva nepaminėta. Netoliese akmeninėse lentose, kurias apglėbia bene banjano šaknys, iškalti dar kelių poetų eilėraščiai, skirti Camoesui ir Macao miestui – atpažįstu Tasso ir Quevedo. Beje, tai, ko gero, irgi harmonizuojasi su kinišku papročiu: panašiai juk pagerbiami Li Bo ar Du Fu. Drėgnos uolos, nuo jų laša vanduo. Kinai senukai aplink paminklą lošia savotiškomis vietinėmis šaškėmis – ne madžongu (madžongo partiją vėliau stebiu kitoje miesto dalyje – ją dyžia keli darbininkai, ką tik iškrovę prekes).

Pasistiprinęs afrikietišku viščiuku – daug kas važiuoja į Macao pirmiausia dėl čionykštės virtuvės, ir juos galima suprasti, – užsuku dar į jūrų muziejų, įsteigtą prieš šešerius metus, labai civilizuotą ir simpatingą. Jame daugiausia laivų modeliai, žvejų kostiumai, šiaip visokios romantiškos smulkmenos (jūrų mazgų ekspozicija!) ir kiniški kuriozai, pavyzdžiui, popierinė valtis, prikrauta netikrų pinigų, naudo-

jama aukojant – negi aukosi tikrus! Šalia muziejaus A Ma šventovė, nuo kurios pats miestas gavo savo vardą. Ji neregėtai egzotiškų formų – vienos parabolės ir hiperbolės (*pendant* barokui).

Kowloone po to jautiesi tarsi grįžęs į New Yorką. Tiesą sakant, tai ir yra New Yorkas, tik anglų ir kinų kalbos jame susikeitusios vietomis.

Gaila bus, jei komunistai sunaikins Macao kolo-ritą, o iš jų to galima tikėtis. Bene labiausiai į Rytus nutolusi (ir iš viso labiausiai atitrūkusi nuo savo kamieno) mūsiškės barokinės Europos nuolauža. Bendrumas su Vilniumi dar ir tas, kad tai paribio miestas, forpostas kitos, neapbrėptamos civilizacijos pakraštyje.

26. Vykstu į Kantoną – ne be baimės. Kowloono stotyje šioks toks liaudies Kinijos kvapelis: įsodinimą į traukinį reguliuoja komunistinis „aparatačikas“, toki puikiai galėtum pamatyti kur nors Buriatijoje ar Uzbekistane. Tačiau traukinys prašmatnus, pilnas hongkongiškų damų su mobiliais telefonais ir eina vos dvi valandas, niekur pakeliui nesustodamas (pasai tikrinami jau Kantono stotyje). Sėdžiu greta jauno kino, pakenčiamai susikalbančio angliškai: pasirodo, jis jūrininkas, lankęsis Amerikoje, Australi-

joje ir Kanadoje, grįžtas namo į Fushunę netoli Mukdeno (tame kasyklų rajone kadaise lankėsi mano tėvas – beje, buvo ir Kantone, taigi mudviejų keliai susikryžiuoja). Tuoj anapus sienos Shenzhenio miestas, ne ypač skirsiąsis nuo Hongkongo. Bet už jo padvelkia gilia Trečiojo pasaulio elgetyste, matyti neaprašomos „brazilkos“ ir bidonviliai, kokių nė Lotynų Amerikoje nerasi. Industriniai rajonai padorūs, bet iš esmės irgi beviltiški. Kažkas – tiesą sakant, milijonų milijonai – čia nugyvena visą gyvenimą, kuris tikriausiai būna brutalus ir trumpas, anot Hobbes'o. Yra, tiesa, ir kalvotų giraičių, ir ryžių laukų, tatai užtikrina minimumą estetikos.

Kantone pripuola du banditiškos išvaizdos vyruikai – siūlosi nuvežti viešbutin ir reikalauja dviejų šimtų Hongkongo dolerių. Nusideriu ligi penkiasdešimties čionykščių renminbi. Iš patirties žinau, kad pirmą sykį visada pridera permokėti – tai suteikia orientacijos. Penkiasdešimt renminbi – tai šeši septyni mūsų doleriai, maždaug tiek kainuotų kelias ligi mano užsakyto viešbučio Amerikoje, bet, savaime aišku, ne čia. Kambario kaina tokia pat kaip „Chungking Mansions“. Tikėjausi panašios klausrofobiškos skylės, o gavau prabangų būstą. Ko gero, Kinijoje užsieniečiui pigu – nors, neperšokus

tvoros, nevertėtų sakyti „op“. Tik niekas o niekas nemoka angliškai. Bandau naudotis Hongkonge įsi-
gyta pokalbių knygute, ji šiek tiek padeda.

Miestą palieku rytojaus dienai. Nužingsniuoju vos
pora šimtų metrų nuo viešbučio ir sugrįžtu. Triukš-
minga, chaotiška ir apšepę. Pasitaiko rikšų, bet ne
pėsčių, o su mopedais. Gatvės pardavėjos visos kaip
viena apsiginklavusios portatyviniais kompiuteriais.
Gal ir prostitutės – šių tikriausiai Kantone esama
nepaisant komunizmo – be jų neišsiverčia?

27. Labai įdomu nubusti tokia mieste – kadaise
rašė apie Kantoną mano tėvas. Diena įtempta, bet
turininga. Iš ryto privargstu, bandydamas išsikeisti
kelionės čekius (juos anaipol ne visur priima) ir
gauti traukinio bilietą į Šanchajų. Turistinė agen-
tūra, kuri dar pernai parūpindavo bilietus, dabar
to nebedaro – *panta rhei*. Laimė (?), prilimpa vaiki-
nas, gerai susikalbąs angliškai: sakosi esąs studen-
tas ir siūlosi padėti. Stotyje eilė neilga, bet atmos-
fera it tarybinėje Vidurinėje Azijoje ar Užkaukazėje:
kiekvienas derasi prie langelio mažiausiai valandą.
Paskui paaiškėja, kad čia bilietai parduodami tik
šiai dienai, rytojui juos reikia pirkti kitame miesto
gale. Važiuojame ten, ir su vaikino pagalba reikalas

sutvarkomas. Bilietas miegamasis, palyginti brangus, bet, kiek suprantu, traukinyje praleisiu dvi naktis, sutaupydamas viešbutį. Labai gali būti, kad esu apgautas ir gerokai permokėjau – to, deja, neišsiaiškinsi. Už „komisiją“ vaikinai droviai prašo dviejų šimtų renminbi – duodu šimtą, o tai tikriausiai yra labai daug. Be to, dar nežinia, kas bus rytoj: gal man įbruko ką netinkamo?

Jau vidudienis, pragariškai karšta ir drėgna, gatvių judėjimas irgi infernališkas. Milijonai dviračių, motociklų ir visokio plauko mašinų, kurios signalizuoja kur reikia ir nereikia. Šaligatviais plūsta, sakytum, dešimtys milijonų pėsčiųjų. Gatvę kerti, kaip ir Kowloone, pasikliaudamas tik savo apdairumu ir vikrumu, tik šičia tai žymiai sunkiau. Taksi važiuoju ligi Shamian salos ir nuo jos pareinu į viešbutį pėsčias, pakeliui lankydamas Kantono įžymybes. Kelio gal šeši kilometrai, ir šiame tropikiniame klimate tai užtrunka penkias valandas. Bet lieku gyvas ir net puikiausiai nusiteikęs.

Shamian – buvęs europiečių anklavas, Šanchajaus settlementų ir koncesijų miniatiūra. Statyba čia gana idiliška ir spalvinga. Ramu, gausu žalumos: vienu šonu sala remiasi į purviną Perlų upę, kitu į nedidelį kanalą, anapus kurio driekiasi tradicinė

kiniška gatvė Liu'ersan Lu. Ties pat upe parioglintas prašmatnus „Baltosios gulbės“ viešbutis, kurio restorane esą mėgdavo pietauti Deng Siaopinas (jo „asmenybės kulto“ mieste nedaug – matau vieną vienintelį plakatą, kur jis tėviškai moja rankele). Šiaip nuotaika saloje pusiau kurortinė, pusiau hipiška, kinai miega ant medinių suolų ar žaidžia madžongą tarp žydinčių vilkdalgių. Liu'ersan Lu būtų lyg ir kiniško jugendo stiliaus pavyzdėlis, bet jau labai susmuksi. Prie pat jos įrengtas itin nekasdieniškas turgus – Qingping. Nedidelis, bet oho! Dvi kryžmos gatvelės pridengtos stogais. Vienoje pardavinėjamos daugiausia gydamosios žolės, ir ten nieko nesuprasi, nebent pasigėrėsi kvapu; kitoje – gyvi padarai, skirti virtuvei, ten viskas net pernelyg suprantama. Vikšrai. Vabalai. Skorpionai (ir juos čia valgo, Dievulėli!). Sustingusios nelyginant plastmasinės varlės. Unguriai, o gal paprasčiausios gyvatės – pora jų, iššokusios iš dubens, bando šliaužti toliau nuo pavojaus. Juodos rupūžės: pirkėjas atsirenka riebesnes, sakytum, rinktūsi vynuogių kekę. Mažyčiai, apgailėtini, tarsi liguisti kačiukai. Bebrai ar veikiau kokios kapibaros. Surištas į kamuolį aiškiai dvesiantis meškėnas, ant jo snukelio raudona puta. Visa tai – neskaitant krevečių, austrių, kalmarų, krabų,

vėžlių, kurapkų, povų, balandžių. Sakoma, čia gali pamatyti ir visai egzotiškų gyvūnų, pavyzdžiui, pangoliną, bet man nepasitaikė.

Ne per toliausiai, beje, garsusis Kantono gyvačių restoranas. Valgyti jame nevalgau, bet pasidairau vestibulyje, kur narveliuose šliaužioja būsimieji skanėstai, didumo nuo smauglio ligi gluodenos. Geltoni ir juodi, ir labai gyvybingi. Kinų manymu, jų mėsa apvalo vidurius nuo dujų ir pagerina kraujo apytaką.

Kaitra nepakenčiama, bet po arkadomis ir gausių medžių ūksmėje kiek lengviau. Kaip ir Kowloonas, visas miestas užsiima prekyba, bet kažkokia archajiškesne, vietomis gal nepasikeitusia nuo Marco Polo epochos. Senasis Kantonas – poros aukštų namukai raudonų malksnų stogais – negailestingai griaunamas, tuščiose vietose nedelsiant dygsta dangoraižiai. Bet tų senųjų rajonų dar esama, viename jų užtinku dvi budistines, netgi Zen budizmo šventoves. Tiesa, jos atnaujintos ir gana banalios, tačiau vienoje jų praleido noviciato laikotarpį patsai Hui Nengas, o kita iš esmės skirta jam garbinti. Apie šį Zen mokyklos šulą skambiu mūsų ausiai vardu kadaise daug girdėjau iš maskviečio filosofo Grigorijaus Pomeranco – reikės jam nusiųsti šventovių fotografijas. Ta, kurios pakraštyje, nuošaliame paviljone

sėdi varinis Hui Nengas, o prieš jį klaupiasi tikintieji (priklaupiu ir aš, ką darysi) – žymiai įdomesnė. Ji vadinasi „šešių banjanų šventovė“: banjanų seniai nebėra, bet jie buvo poeto Su Dungpo laikais, ir Su Dungpo, suteikęs tą vardą, užrašė jį dviem hieroglifais ant sienos – hieroglifai teberodomi ir šiandien. O devynių aukštų pagodoje, aplink kurią būriuojasi visas statinių kompleksas, nakvojo Bodhidharma! Žodžiu, kažkas daugmaž analogiško Asyžiui ar kitam europietiškam – taip pat ir lietuviškam – piligrimystės centrui. Abiejose šventovėse – pamaldos: plikagalviai vienuoliai ir vienuolės nykiai gieda mantras, palypėjęs į pagodą, matau rusvų abitų procesiją. Žinoma, krinta į akis svastikos ženklas, nors šičia jis ir nedažnas.

Iš senamiesčio knibždėlyno išeinu į plačią gatvę ties parku. Judėjimas Kantone dažnai dviaukštis, mašinoms įrengti greitkeliai virš praeivių galvų. Gatvės kertamos tiltais, nors pėstieji to dažniausiai nepaiso – skuodžia skersai grindinį, ir tiek. Parke Sun Yatseno atminimo salė, statyta dar ikikomunistinės valdžios, bet laikoma aiškioje pagarboje: nacionalistiniam komunizmui šis nacionalistas, valdęs kraštą po imperatorių gadynės, tebėra vienas iš „tėvų įkūrėjų“ (nors jis ir buvo palyginti demokra-

tiškai nusiteikęs). Ties sale muštruoja būrį jaunimo kažkoks liaudies armijos karys – tiesa, labai siaubinga tai neatrodo.

Bet visai greta – bene svarbiausia, kas yra Kantone: maždaug prieš dešimtmetį atkastas vietinio karaliuko kapas. Jam jau daugiau negu du tūkstančiai metų. Kapui ir jo radiniams demonstruoti suręstas solidus, grynai vakarietiško užmojo muziejus. Tokių archeologinių sensacijų, prilygstančių Schliemann Trojai, o ko gero, ir Tutanchamono sarkofagui, Kinijoje tikriausiai bus dar ne viena. Karaliukas buvo palaidotas drauge su savo sugulovėmis, eunuchais, virėjais ir muzikantais, pridengtas nefrito drobulė, ir muziejus sklidinas nefrito, aukso bei bronzos dirbinių – tobulo skonio, skaisčiausio darbo ir reto mišlingumo. Pirmajame aukšte dar viena puiki paroda – kažkokio Hongkongo milijonieriaus dovanota keraminių priegalvių kolekcija. Tie priegalviai irgi fantastiškai grakštūs ir skoningi, papuošti skulptūrelėmis, graviūromis, o kartais net eilėmis; beveik visi iš XI–XII amžiaus, taigi priešmindauginės gadinės.

Nuovargis išsisklaido gana greitai. Į mano numerį nuolat skambina ir kiniškai kalbina damos: įtariu, kad siūlo savo paslaugas prostitutės. Vakarienei gaunu vištą, keptą su galva ir snapu: Qiping tur-

gaus prisiminimai turėtų gadinti apetitą, bet tiek jau to.

28. Kantono stotis ir ypač stoties aikštė kelia siaubą ir depresiją. Iš esmės panašios ir Maskvos stotys – tarkime, Kazanės ar Kursko, tik chaoso ir vargo Kantone daugiau. Šimtai kinų guli ar sėdi ant grindų. Tvanku, prišnerkšta, beviltiška; aikštėje maždaug tas pat plus karštis, dulkės ir neperregistrai užterštas oras. Įeinančiųjų bagažus peršviečia lyg aerouostuose: mat kinai mėgsta gabenti maišuose šventinių fejerverkų raketas, o šios neretai sprogsta. Yra šiek tiek anglišku užrašų, bet ortografija stebėtina: *tassewger* vietoje *passenger* ir dar keisčiau.

Turiu kelias valandas laiko ligi traukinio, taigi vėl važiuoju į Shamian. Kontrastas didžiulis: čia, prie Perlų upės, viskas gana civilizuota. Pusryčiauju garsiaame restorane „Li Qin“, pro kurio stogą kyšo medis. Tai viena iš nedaugelio grynai kiniškų vietų saloje. Visa kita suvakarietinta: yra, beje, dvi krikščionių bažnytelės – prancūzų ir britų, nors jos, kiek suprantu, neveikia. Iš Shamian vykstu į muziejinę vietovę, vadinamą Chen'ų šventykla, mokykla ar akademija. Chen'ų šeima – tiksliau, giminė – pastatė

ją imperatorienės Cixi laikais, prieš pat bokserių sukilimą: tai grupė paviljonų, matyt, skirtų Konfucijaus bei kitų kinų klasikų studijoms. Stilius daugmaž atitinka rusiškašias to paties laikotarpio (vėlyvųjų Romanovų) cerkves, atseit, degeneravęs ir siekias išorinių efektų. Bet kad tų efektų esama, neužginčysi. Frizuose tūkstančiai figūrų ir figūrėlių, neaprašomi siaubūnai, mitologinės scenos, kažkokios puotos, priėmimai imperatoriaus rūmuose, kariniai pasitarimai iš romano *Trijų Karalių epocha*. Per kultūrinę revoliuciją paviljonai priklausė kariuomenei, taigi liko nepaliesti. Dabar čia įrengtas lyg ir dailiųjų amatų muziejus, lyg ir prekybos centras: rodomas ir pardavinėjamas daugiausia kičas (nefritinis bur-lavis už 20 000 dolerių!), nors yra ir vienas kitas įdomesnis daiktas – ypač baldai, lentynos, palankiniai iš XIX amžiaus antrosios pusės, kuri aiškiai mokėjo vertinti patogumus. Kiemelyje į piramidę sustatyti nykštukai medžiai bonsai. Lankytojų nestinga, visi jie užsieniečiai, kažkodėl vyrauja prancūzai ir italai. Tiesa, ant sienos – Guo Moruo (komunisto rašytojo, pas mus vadinto Go Mo-žo) eilėraštis, išreiškias mandagų nusistebėjimą čionykščiais meno turtais. Gal tai irgi buvo šioks toks apsaugos raštas.

Chen'ų akademija - charakteringame murziname akligatvyje, pilname basų ir pusplikių kantoniečių. Komunistinėje Kinijoje lyg ir vyrauja skrupulingas sąžiningumas, draudžiami arbatpinigiai ir taip toliau, bet Kantonas vietomis jau užsikrėtęs Hongkongo komercine dvasia (ar ji čia niekad nebuvo išnykusi?). Neminint jau vakarykščių ir užvakarykščių nuotykių, šiandien mane šiek tiek apiplėšia taksi šoferis ir bando apiplėšti restoranas. Nediidelės sumelės - gal mūsiškis doleris, gal pora, o vis dėlto. Pinigų, žinoma, negaila, nes bėda čia kyšo iš kiekvienos kertės. Kad būtų rimtesnių apgavysčių ar nusikaltimų - nemanau, vakar įsigytas bilietas pasirodo visai tinkamas.

29. Ištisa diena miegamajame vagone, kuris praktiškai nieku nesiskiria nuo tarybinių. Pakeleiviai - vokiečiai iš Hamburgo, vykstant į Nankiną kinų kalbos studijuoti, ir du kinai jaunavedžiai (turbūt hongkongiečiai ar taivaniečiai), labai romūs ir švelnūs: ji skaito moterišką romaniuką, jis visą kelią kamuoja portatyvinį kompiuterį. Pagal žemėlapi susiorientuoju, kad kertame keturias pietines provincijas: iš pradžių Guandong, paskui Hunan, Jiangxi, Zhejiang. Į šiaurę nuo geležinkelio linijos lieka du dideli

miestai - Changsha ir Nanchang: tarp kitko, labai netoliese Mao gimtinė, taipogi Jinggangshan kalnai, kuriuose buvo pirmoji komunistų bazė po konflikto su Gomindanu - iš ten jie pradėjo vadinamąjį Ilgąjį žygį.

Ką gali pamatyti pro traukinio langą? Tipiškas agrarinis kraštovaizdis - ryžių laukai ir daržovių lysvės, tvenkiniai ir kanalai, bananai ir apelsinmedžiai. Neatrodą, kad būtų labai tiršta žmonių, nors gal tai apgaulingas išpūdis. Jokių lūšnų ar bidonvilių - priešingai, apypadorės fermos malksnų stogais, nestinga ir naujų statinių, kurie išsiskiria ryškia balta spalva (senųjų fermų sienos rusvos, susiliejantios su aplinka). Bet ir naujieji statiniai, šiaip jau beveidžiai, kartais vaikosi tradicinio stiliaus, atseit, su lenktais stogais, papuoštais figūrėlėmis - iš tolo neįžiūrėsi kokiomis. Plevėsuoja skalbiniai - kaip ir Hongkongo, Kantono daugiaaukščiuose. Labai retai pastebi asfaltuotą kelią, kuriuo ritasi tik mėlyni sunkvežimiai, gal dar vienas kitas motociklas. Dar rečiau koks namas su raudona vėliava - berods mačiau vienintelį tokį per visą dieną. O svarbiausia - graži kalnų linija horizonte, kuri nuolat lydi traukinį, tai nutoldama, tai labai priartėdama. Ant aukštesnių viršūnių kartkartėmis pagoda ar bokš-

tas, kartkartėmis uolos iškyšulys – pagal visas kinų tapybos taisykles. Maniau, kad laukai pietų Kinijoje nepalieka vietos niekam kitam – bet ne, yra ir krūmynų, ir pušynėlių. Tik jokių paukščių nesimato.

Ypač antroje dienos pusėje, Jiangxi rytuose, pagausėja klasikinių vinječių: sodietis šiaudine skrybėle ir su dviem krepšiais per petį, žvejys prie tvenkinio, šieno kupetos, vandens lelijos, nendrės, besimaudantys buivolai, kelių moterų pašnekesys šalia slenksčio... Senis sėja ar barsto trąšas, kitas žingsniuoja paskui buivolo traukiamą žagrę. Vandenyje idealiai atsispindi akmeniniai daugelio arkų tiltai. Švelniame ryžių terasų ir žalitvorių fone blykčioja šviesūs rūbai. Visa tai – su saiku: sunku įsivaizduoti didesnę priešingybę Kantono minioms ir smogui.

Stotys nemažos, iš pažiūros tvarkingos, pilnos kioskų su maistu ir prekėmis, kareiviai saliotuoja traukiniui. Yra industrijos, bet palyginti nedaug. Pasitaiko net vilų – matyt, priklausančių „naujesiems kinams“. Porą kartų valgau restorano vagone, naudodamasis savąja pokalbių knyguote, kuri visiems kelia didžiulį susidomėjimą. Beje, po dviejų trijų liežuvio laužymo seansų sugalvojau paprastesnį bendravimo būdą – rodau pirštu hieroglifus, reiškiančius „mėsą“, „žuvį“ ir taip toliau. Čia irgi daug

kareivių, jie net kviečia mane drauge išgerti, bet dėl viso pikto atsisakau. Atmosfera triukšminga, kažkas pešasi, bet juokais. Syki į restoraną pavėluoju – tuščia, stalai nuvalyti, prie vieno miega keturi (turbūt girti) kareivėliai; bet mane vis dėlto gana mandagiai pavalgydina.

30. Šanchajus – penktą ryto. Susitvarkęs su viešbučiu, apie dešimtą važiuoju į centrą. Didžioji Šanchajaus krantinė, arba Bundas – ką besakysi, vienas iš klasikinių pasaulio reginių: prie pat Huangpu upės įrengta ir pėsčiųjų terasa, nuo kurios gali stebėti londoniškai-liverpuliškai-egiptietišku granitinių griozdų parodą. Iš viso jų gal dvidešimt, jie pilki, smarkiai senstelėję, keliskart keitę savo funkcijas, proletariškai nugyventi ir vėl šiek tiek patvarkyti, bet jų vėduoklė skleidžiasi netgi gracingai. Upėje, žinoma, šimtai senoviškų baržų, ištisi jų karavanai. Tatai atrodo jau praėjusios epochos muziejus – ypač todėl, kad kitame krante statomas Pudongo rajonas, mėgdžiojās Hongkongo siluetą.

Šiauriniame Bundo gale sodelis – tas pat, kurio įėjimą neva puošęs įrašas: „Šunims ir kinams lankytis draudžiama“. Jis cituojamas galybėje knygų kaip kolonizatorių įžūlumo pavyzdys. Įtariu, kad to

vis dėlto nebuvo. Mažame muziejėlyje ties sodeliu iškabintos senosios lankymo taisyklės – pirmajame punkte sakoma, jog sodelis „rezervuotas užsieniečių bendruomenei“, ketvirtajame, jog neįleidžiami šunys ir dviračiai. Muziejėlis, beje, gana įdomus – ypač japonų invazijos nuotraukos. Dabar sodelyje visi įrašai kiniški (šimts žino, kas tenai pasakyta), o centre socrealistinė išlaisvinto darbininko statula. Esama netoliese ir kitos statulos – kažkokio vado (negaliu atspėti kokio, bet tikrai ne Mao), su 1901–1972 datomis pjelestale: stilius nesiskiria nuo Tomskio, parioglinusio Lenino paminklą Vilniuje.

Garsioji Nanjing Lu, buvusi tarptautinio setlemento šerdis – sakyčiau, tas pats Kowloonas, tik iškabos ne horizontalios, o (beveik ištisai) vertikalios. Atidžiau įsižiūrėjus matyti, kad gatvė provinciškesnė ir archajiškesnė. Vietomis kone Vilniaus Gedimino prospektas – trijų ar penkių aukštų, šešiasdešimties ar šimto metų amžiaus namai, o ir plotis anaipol nestebina. Nužingsniuojų ligi Park Hotel'io. Minia tanki, bet nepranoksta kantoniškės; veidai, ypač moterų, tokie, kokių daug gali sutikti Rusijoje. Iš keistesnių prekių matau tik buivolų kaukoles, kurias, prišliejęs prie sienos, pardavinėja kažkoks pusiau elgeta (elgetų čia yra, nors ir nedaug):

visa kita - įprastinė amerikietiška bei japoniška pigatvė. Na, kartais ir nepigatvė.

Smulkmenos, kurių nėra Kantone: policininkai sankryžose ir... metaliniai pinigai. Antra vertus, mažiau standartinių, smarkiai spėjusių man įkyrėti kiniškų liūtų ties įėjimais. Kaitra kur kas menkesnė; lynoja, bet nelabai. Šiaip jau, palyginus su Kantonu, žymiai daugiau Europos, nors ir antraeilės ar netgi trečiaeilės, sukarikatūrintos.

Buvęs hipodromas paverstas labai neišvaizdžiu „liaudies parku“. Į pietus nuo jo Liaudies aikštė - kažką gana panašaus teko matyti Bukarešte. Kaip tik čia mitingavo du su puse milijono žmonių, kada vyko žinomasis konfliktas su Tarybų Sąjunga dėl Damanskio salos. Dar kiek toliau į pietus prasideda buvusi Prancūzų koncesija, kurioje, beje, gyvena dauguma rusų emigrantų - nesunku įsivaizduoti jos restoranuose dainuojantį Vertinskį. Kad ir keista, šičia likę truputis prancūziškos elegancijos, nors taipogi karikatūriškos: mansardos, trikampiai stogeliai, vėsios gatviūkštės, kurias norisi vadinti „rue“ (vienoje jų, tikėk netikėk, susitinku prancūzaitę - žinoma, turistę). Reklamose - Remy Martin, Visage, Lacoste ir taip toliau. Viso to centre didžiulis „Jingiang Hotel“, kuriame, beje, viešėjo Nixonas: ką gi,

išgeriu bare kavos su ledais. Greta „Golden Shanghai Hotel“, uoliai mėgdžiojās Paryžių ir, matyt, dar elitiškesnis.

Turėjau tikslą – pasiekti Sun Yatseno muziejų buvusioje Rue Moliere. Bet jis remontuojamas – dirsteliu į rausvą vilą ir truputį juokingą pirmojo prezidento paminklą tik iš tolo. Viduje, be ko kito, jo biblioteka, kurioje centrinę vietą, sako, užima Cicerono, Napoleono, Lincolno ir Bismarcko biografijos (modelių rinktis jis nesivaržė); yra ten dar Kinijos geležinkelio žemėlapis, nes pašalintas iš prezidentų Sun Yatsenas tvarkė šį transportą – *nota bene*, štai dar du modeliai, Dzeržinskis ir Kaganovičius. Na, bet neižeidinėsime daktaro, jis to turbūt nenusipelnė.

Viešbutis, kuriame gyvenu, kiek brangesnis negu Kantone. Todėl daugiau angliškai kalbančio personalo. Be to, galiu nešiotis su savimi kambario raktą (Kantone turėdavau jį atiduoti aukšto budėtojai – gal ir saugumietei, kaip neretai būdavo TSRS). Restoranas aypadoris, bet lakimo ir triukšmo jame maždaug tiek, kiek buvo traukinyje; dekoracijos – kiniško kičo mišinys su vakarietišku (ligi Miloso Veneros imtinai!).

31. Stotis Šanchajuje įvaro ne mažiau nevilties negu Kantone, tačiau, užtikus joje „minkštųjų vagonų laukiamąjį“, skirtą užsieniečiams, viskas darosi žymiai paprasčiau. Didžiulėje vėsioje salėje keli hongkongiečiai, o gal taivaniečiai ar japonai; ant pakylės pianinas – mergina skambina Schubertą. Žinoma, tai gryniausias apartheidas, bet žmogus – toks jau bjaurus sutvėrimas, kad prie to ne tik pripranti, bet ir randi pasitenkinimo. Dabartinė kinų sistema, aišku, nėra smagi. Partija, kaip Brežnevo laikais Sąjungoje, laikosi nerašyto susitarimo su visuomene: duosime jums gyventi, jei netrukdysite mums valdyti. Gyvensite, tiesa, šiaip sau, bet galėsite patylomis turtėti – tik nebandykite visur prilygti svetimšaliams. Ypač politikos reikaluose. Norėčiau žinoti, kiek disidentų sėdi Šanchajaus kalėjimuose ir kokiomis sąlygomis. Apie vieną vyskupą esu girdėjęs – jis nuteistas ligi gyvos galvos 1960 metais ir dar neseniai tebebuvo kameroje.

Ką gi, palieku visa tai „anapus skliaustų“, nors ir gėda. Važiuoju į Hangzhou. Pro langą slenka nykus barakų ir „novostroikų“ peizažas, bet Šanchajus kažkaip greitai baigiasi. Lyguma. Laukai pajvairinti alėjomis – lyg ir maumedžiai, tujos, kiparisai, akacijos, tačiau medžiai greičiausiai turi kiniškus vardus.

Kanaluose plokščiadugnių baržų gurguolės. Pilki namiūkščiai raudonų malksnų stogais vietomis stebėtinai primena Klaipėdos kraštą; o visas landšaftas po tamsiu debesuotu dangumi vokiškai olandiškas. Prie pat geležinkelio žydi stambios rausvos gėlės.

Hangzhou turiu lygiai keturias valandas laiko. Stoties aikštėje vėl įpuolu į paniką: miestas labai didelis ir chaotiškas, jo įžymybė Xihu ežeras už kelių kilometrų, kaip jį pasiekti, nežinia. Taksi nematyti – yra tiktai dviratininkai rikšos ir galybė moterėlių, siūlančių žemėlapius. Visi kelia nežmonišką šurmulį, klykauja, graibo už rankovių. Susiprotėjęs išoku į autobusą ir klausiu, ar jis kartais neina pro „Wanghu“ viešbutį – rodos, tas viešbutis arčiausiai ežero. Pataikau.

Toliau jau viskas lengva. Ežero pakrante vaikštinėju ilgai – ta pakrantė iš esmės yra du garsūs pylimai Baidi ir Sudi, apsodinti gluosniais ir persikais, su stilingais akmeniniais tilteliais. Pirmuoju, trumpesniu pylimu važinėja ir mašinos, bet antrasis atviras tik dviratininkams ir pėstiesiems, ten jau visai nemiestiška atmosfera. Diena miglota, visą laiką lyg ir rengiasi lynoti, bet nelynoja: turbūt kaip tik toks oras Hangzhou yra idealus. Pro rūką šmėkšo tolimos salos, šventyklų ir paviljonų

stogai, vandens paviršiumi lėtai slenka dešimtys valčių su stogeliais – čionykščių gondolų. Pasirodo ir didokas „plaukiojantis rūmas“. Ne kitaip čia buvo ir Marco Polo laikais – nebent vietoje imperatoriaus ir jo tarnų ežeru džiaugiasi kitokia visuomenė, nors tai lieka beveik nepastebima. Tiesa, miestą horizonte jau gadina beveidžiai dangoraižiai, bet rūkas ir čia pagelbsti.

Pakrantėse lotosai: ant jų lapų didžiuliai lašai nelyginant nefrito diskai. Ir ta švelnutė kalvų linija horizonte. Tobulai nepriešiška žmogui, vien tik pasigėrėjimui – ir meditacijai – sutverta gamta.

Paviljonas „Rudens mėnulis skaisčiame ežere“, kiek per daug užkandžiaujančių ir kortuojančių lankytojų. Kažkur esama statinio, kuriame buvo laikoma 33 304 tomų kiniška enciklopedija, bet nežinau, ar juosvas rūmas paežerėje – tikrai tas pats. Užtat aptinku įdubą uoloje ir tvenkinėlį, kur leisdavo laiką Su Dungpo su dviem bičiuliais. Prieinu ir Yue Fei mauzoliejų, apie jį kadaise man pasakojo tėvas. Iš esmės tai šventovė su pilkapiu: Yue Fei yra sudievinas senų laikų karvedys, jo stabas – stambi primityvi lėlė – iškeltas ant altoriaus. Per kultūrinę revoliuciją mauzoliejus buvo apnaikintas ar visai sunaikintas, bet dabar jis atkurtas: stovi stela, kurią

prisimenu iš tėvo parvežtos fotografijos, priešais ją klūpo keturių išdavikų statulos (tie piktadariai apšmeižė karvedį imperatoriui, vėliau jį teko reabilituoti – nieko nėra naujo šiame pasaulyje). Girdėjau, kad kiekvienas kinas praeidamas turi išdavikus apspjauti: ar taip buvo imperatoriaus įsakyta, ar tiesiog žmonės patys nusprendė reikšti savo pažiūrą į skundikus, nežinau. Bet neatrodo, kad to papročio dabar būtų laikomasi – statulos švarios: beje, gal ką tik numazgotos, nes šlapios. Į stelą ir pilkapį veda labai įdomi inskripcijų galerija, viena iš tų inskripcijų superarchajiška – dar ne hieroglifai, o piktogramos.

Pasivaikščiojimą baigiu prie tiltelio, vadinamo Nefrito juosta. Ten landšaftas turbūt pats harmoningiausias, ir dabarties pojūčio visai nebelieka. Bet po trijų valandų, grįžęs į Šanchajų, atsiduriu siaubingoje entropiškoje miesto košėje – be jokių orientyrų, be mažiausio estetikos pėdsako. Atsikvepiu tik patekęs į žerintį Bundą ir Nanjing Lu, kuri naktį virsta pėsčiųjų taku. Čia vis dėlto irgi yra harmonijos, nors diametraliai priešingos Xiho pakrantėms. Gražiausias – buvęs „Cathay“ viešbutis žalia piramidės pavidalo viršūne, senojo prieškarinio ir iki-komunistinio Šanchajaus skeveldra.

IX.1. Bilietą į Suzhou gaunu be didelio vargo. Išvažiuoju trečią, taigi galiu dar pasidairyti po miestą, kuriame tikriausiai niekad nebebūsiu. Beje, nustebęs pastebiu, kad jau įstengiu daugmaž susikalbėti su taksi šoferiais ir praeiviais. Renkuosi dvi įžomybes: pirmiausia vadinamąją Nefrito Budos šventovę, arba Yufo Si. Šventovė išsiskiria ryškia šafranine siena; priešais ją, kitoje gatvės pusėje, maždaug tokia pat siena, tik akla, be įėjimo, su negrabiais siaubūnų – dramblių, drakono, feniksų – atvaizdais. Aukštuoju metu čia, apskritai paėmus, nekvepia – viskas statyta maždaug Pirmojo pasaulinio karo metais, – bet egzotikos ir siurrealizmo su kaupu. Nuošaliame kampelyje vyksta turbūt pamaldos už mirusiojo sielą, nes altoriuje – fotografija: monotoniškai ir tyliai traukia giesmę vienuoliai, pritardami tai gongo, tai būgnelio, tai varpelio, tai kažkokio bene sudžiovinto aguročio dūžiais. Keli jų su vėduoklėmis. Tarp kitko, vienuolių dvi rūšys – arba šimtamečiai senukai, arba klierikai (greičiausiai saugumo aprobuoti). Vidutiniojo amžiaus nėra – manau, jis išnaikintas per kultūrinę revoliuciją. Įdomiausia, žinoma, tų vienuolių butis: čia pat valgykla, plevėsuojuojantys skalbiniai, mirga televizoriaus ekranas,

vyksta gyvų gyviausia komercija. Po kojomis gaudžia cemento plokštės, alsuoti sunku dėl smilkalų. Pats Nefrito Buda, atgabentas iš Burmos, rymo atskirame pastate: idant jam nusilenktum, reikia lipti į antrąją aukštą, taigi norom nenorom kyla analogija su Aušros Vartais. Statula saldi, bet kažkokio sakrališkumo joje vis dėlto esama. Vietoje mūsiškių votų – uždaros lentynos, kuriose saugomi septyni tūkstančiai tomų budistinių sutrų. Tiesa, yra ir auksuotų raižinių, vaizduojančių daugmaž šventųjų gyvenimus.

Spalvos: papūgiškai geltona ir raudona (vyresniųjų vienuolių apdarai), juoda (paprastieji abitai), skaidriai balta (visų švenčiausios statulos). Kaip ir kitose šventovėse, aukojami daugiausia vaisiai, bet ant vienos lentos matau kažką keistoko – smulkiai sukaptus kopūstus, sakytum, dievų sriubai. Antroji miesto įžymybė – Lu Xuno parkas. Lu Xunas (seniau pas mus vadintas Lu Siniu) – dvidešimtojo amžiaus pirmosios pusės rašytojas, kairysis, pasisavintas komunistų, bet, šiaip ar taip, žymus. Rodos, jo ryšiai su komunizmu gana nevienareikšmiai: istorija maždaug ta pati kaip su Gorkiu, Brechtu, Majakovskiu arba ir mūsiškiais – Cvirka, Nėrimi... Lygiai taip pat kaip jie, Lu Xunas virto oficialiojo kulto auka. Įdomu būtų sužinoti, ką apie jį galvoja jaunesnieji

kinai, ypač disidentai: gal ir nebūtinai smerkia. Į parką perkeltas jo kapas, čia pat atidarytas muziejus. Seniau muziejus buvo kitas – jo gyventame name: tas namas tebėra, ir net kažkur netoli, bet jo specialiai neieškau. Paminkle ant kapo Lu Xunas pavaizduotas soste, it mandarinas ar net imperatorius (rodos, tai pykino jo artimuosius), dargi su Mao inskripcija. Bet aplinkui – tipingas jomarkinis miestelis, popieriniai drakonai, valtytys dirbtiniame ežere... Būrelis kinų prie pat paminklo kažką dainuoja, bet abejoju, ar idėjišką tekstą.

Į muziejų užėjęs nesigailiu. Užrašai jame tik kiniški, bet visa Lu Xuno epocha kaip gyva. Su visomis jos viltimis ir klaidomis, su ekspresionistinėmis graviūromis ir plonomis knygelėmis, pasinešusiomis pertvarkyti pasaulį, su Shaw ir Smedley, Gorkiu ir Serafimovičium. Randu netgi du lietuviškus akcentus. Pirma, įvairiakalbių knygų ekspozicijoje ir mūsiškis viršelis – *Protingas, kvailys ir vergas*. Antra, kiniškame bene paties Lu Xuno rankraštyje lotyniškomis raidėmis išsiskiria žodis *Vilna*.

Parke užtinku vieną kitą nekasdienišką sceną – pavyzdžiui, senuką, praktikuojantį *taijiquan* (lėtą „boksą su šešėliu“). Prikimba elgeta: moterėlė, kuri, beje, neima popierinių pinigų – reikalauja metalinių.

Iš čia važiuoju – paskutinįjį sykį – į Bundą. Pakylu į „Shanghai Mansions“ septynioliktąjį aukštą miesto panoramos pasižiūrėti. Tas viešbutis – minimalistiškai konstruktyvistinis, šiurkščiomis sienomis be jokio dekoro – suvaidino savo vaidmenį istorijoje: 1937 metais jį bene pirmą Šanchajuje užgrobė japonai, o po karo ten buvo amerikiečių Gomindano patarėjų štabas. Visai greta pastatas, kur, kaip tvirtina sutiktas vokiečių, būta tarybinio konsulato (taigi iš čia Maskvos atsiųstas funkcionierius Borodinas vairavo kinų revoliuciją?). Nužingsniuojau ligi Bundo pietinės dalies, ten jau prasideda kiniškas senamiestis – dviaukščių lūšnų labirintas, mizeriškos krautuvelės, dar mizeriškesni restoranėliai, iš kurių trenkia čionykščių makaronų smarvė... Pro duris matyti pusnuogiai vyrai ant gultų. Iškabos *a la Prosperous elegant the ideal homes*. Visa tai, matyt, gyvuos nebeilgai – tradicinius rajonus, įvairius Čapėjus, Nantao ir taip toliau išstumia modernas, postmodernas, visokiausios atomiumo stiliaus prašmatnybės...

Suzhou atsiduriu apie pusę penktos. Iš visų Kinijos miestų šis kol kas man patinka labiausiai: net ties stotimi civilizuota nuotaika, nėra nomadų stovyklos pojūčio, geležinkelio platformose žaliuoja medžiai, o gatvės erdvios ir vėsios it pietų Prancū-

zijoje, Provanse. Stebėtini šviesoforai, rodantys, kiek sekundžių liko ligi signalo pasikeitimo – tokių net Japonijoje nesu matęs. Tik, deja, pirmą kartą Kinijoje esu išūliai apgaunamas taksi šoferio. Netenku kelių dolerių, bet nesmagus pojūtis lieka ilgam.

2. Vienas iš stipriausių išpūdžių Kinijoje – pergrūstos gatvės. Automobilių, autobusų, motociklų ir dviračių spūstis nepasiduoda jokioms o jokioms taisyklėms. Dideliuose miestuose, tokiuose kaip Šanchajus, nusistovi minimali tvarka, prie kurios truputį prisideda policininkai. Mažesniuose, kaip Suzhou, nėra nė to. Visi manevruoja kaip Dievas duos, šoferiai žaidžia „chicken game“ (viščiukų žaidimą) – važiuoja kaktomušomis, kol vieno nervai nebeišveria ir jis pasuka vairą į šalį. Logiškai mąstant, turėtų būti šimtai ir net tūkstančiai avarijų su aukomis kasdien. Gal taip ir yra, bet nei vieno tokio atsitikimo kol kas nemačiau.

Šalis daug panašesnė į Ameriką negu į Europą. Grynai amerikietiškas architektūrinis chaosas, prekybinė atmosfera, prastas skonis, netgi šachmatinis daugelio miestų planas. Senoji kultūra iš esmės mirusi ir egzistuoja tik komercinių falsifikatų lygmeniu. Vis dėlto Suzhou jos truputį (o gal ir ne truputį)

gausiau negu kitur. Hangzhou, neskaitant ežero – toks pat entropiškas siaubas, kaip didžioji dalis Kantono ar Šanchajaus. O Suzhou ištisos gatvės tradiciškos, netgi elegantiškos: dviaukščiai namai su įstiklintomis galerijomis, papuošti spalvotais žibintais, šaligatvius ir grindinį dengia vešli – bene platanų – lapija, vaikščioti tomis gatvėmis grynas malonumas. Pigatvės, reklaminių skydų palyginti nedaug, net ir minia kažkokia, sakytum, aprėpiama pojūčiais. Matau dvi labai charakteringas pagodas: į vieną jų, ne per toliausiai nuo stoties, galima net įlipti. Ji gigantiška ir miesto siluete išsiskiria it kokia mūsų šalių katedra ar soboras. Kita, vadinamoji Ruyang pagoda aptverta ir uždaryta daugmaž visiems laikams – irgi pažįstamas reginys. Yra ir industrijos, netgi daugiau, negu norėtusi, bet ji, šiaip ar taip, už senamiesčio ribų.

Pirmąsyk gyvenime pasinaudoju rikša, tiksliau, pedikebu. Žodis skamba ne per simpatingiausiai, it „pederastija“ ar „pediculus“ (utėlė). Vairuotojai kalbūs ir gana jaukūs. Abu prašo po dvidešimt renminbi (du su puse dolerius) už labai skirtingo ilgio maršrutus. Nesideru. Bedekeris sako, kad atsiskaitant turėtų prasidėti ginčai, bet neprasideda. Pedikebo skambutis griausmingas it mašinos signalas.

Siauručiais ir klaidžiais akligatviais pasiekiu Wangshi Yuan, kuris laikomas, matyt, ne be pagrindo, gražiausiu Suzhou sodu – o sodais miestas garsėja tarsi Kyoto. Tai aštuonioliktojo amžiaus mandarino rezidencija. Pavadinimas apytikriai verčiamas kaip „Tinklų meistro (ar Tinklų šeimininko) sodas“. Dar ankstyvas rytas, tuščia, vos pora turistų su mobiliaisiais telefonais – iš Taivano ar Hongkongo, o gal iš Japonijos. Neskubėdami triūsia darbininkai. Paviljonai remontuojami, atnaujinami, dažomi, tai vyksta nuolat, ištikus šimtmečius. Bet tai nekliudo, ir sode miela praleisti meditacijos valandą. Gali ilgas minutes lyg į kokią ikoną žiūrėti į rausvažiedį medį, aplink kurį – irgi neskubėdamas – dūzgia bimbaldas. Arba į tvenkinį su vandens lelijomis ir auksinėmis žuvimis. Jis viso ko centre: apsodintas vistarijomis, apsuptas dirbtinėmis uolomis, truputį primenančiomis Palangos Liurdą. Palyginus su Kyoto budistiniais sodais, čia mažiau ar net visai nesijunta metafizikos, vyrauja gryna estetika. Paviljonai aplink tvenkinį, kur šeimininkas priiminėjo svečius, irgi tobulai elegantiški, rafinuoti, taupiai pagražinti kaligrafija ir tradiciniais paveikslais, vėduoklės pavidalo inskripcijomis ant juodų lentų, o jų baldai, kartais su

nefrito plokštėmis, tokie stilingi ir racionalūs, lyg juos būtų gaminęs Bauhausas.

Zhuozheng Yuan (Nusižeminusio administratoriaus sodas) garsesnis už Wangshi Yuan, bet trupučiuką nuvilia. Pirmiausia jį gadina šiuolaikinis kičas – siaubingos varlių, liūtukų ir net kažkokios deivės statulos. Antra, jis bent dešimt kartų didesnis – sukomponuotas, tiesa, taip, kad nepervargsti, bet juk mažas mastas šitokioms vietoms teikia papildomą estetinę dimensiją. Labai akivaizdžiai prisimeni Kauno botanikos sodą: oras kaip šiltnamyje, kiek panašios (nors, žinoma, gražesnės) lapinės, tilteliai ir taip toliau. Vis dėlto malonu ir čia. Tvenkinyje, visai uždengę vandens paviršių, žydi lotosai, kurtinančiai čirpia cikados (gal tai paukščiai?). Pro apskritas angas sienose pereini iš vienos sodo dalies į kitą, klaidžiodamas tarp paviljonų. Šie perregimi, idealiai ramūs, kiekvienas aristokratišku vardu: Tolimo aromato, Šalnos laukimo, Kalvos regiono, Pušų vėjo, Mandariniinių ančių, net Lietaus lašų klausymosi. Vienas atsispindi vandenyje ir, žinoma, vadinamas Apversto vaizdo paviljonu. Juose, beje, maža paveikslų – aiškiai vyrauja kaligrafija: gal tai periodo stilius (sodas ne aštuonioliktojo, o šešioliktojo amžiaus, Mingų epochos).

Visas Suzhou išraižytas gerokai priterštų kanalų, taigi, aišku, vadinamas Rytų Venecija. Stambūs kanalai, siaučiantys miestą iš pietų ir vakarų, iš tiesų yra Didžiojo Kinijos kanalo dalys. Prieinu prie Panmen pietvakariniame miesto rajone: tai „vandens vartai“ – kiek suprantu, šliuzas ir tvirtovėlė. Čia, tiesa, nedaug ką tepamatysi, išskyrus altaną su arbatine ir siaubingo kičo sklidiną manekenu galeriją imperatorių epochos kostiumais. Paskui akmeniniu, lenktu, tradiciniu tiltu pereinu kanalą ir kurį laiką žingsniuoju jo krantine. Prie Didžiojo kanalo balti suodini namiūkščiai su mažais darželiais, gėlynais ar net sodeliais iš vieno vienintelio medžio; žmonės čia pat skalbia, plauna indus ir turbūt žvejoja. Tolumoje vėl klasikinė vinjetė – dvi baltos figūrėlės tilto gūbryje. Koloritas ne venecijietiškas, o veikiau vargingai olandiškas. Paskutinė vieta, kurią aplankau – daosistų šventovė Xuanmiaoguan (Paslapties – ar Stebuklo – rūmas) pačiame Suzhou centre, viduryje turgaus. Kinų šventovėms stinga įvairumo, jų stilius gana sustabarėjęs, kaip ir pravoslavų cerkvių. Vėl šafraninės sienos, smilkalų vazės, auksiniai lėliški stabai. Būtent stabai – krikščionis ar juo labiau žydas ir musulmonas jų kitaip apibūdinti negalėtų. Siurrealizmas ir groteskas sie-

kia demoniško masto: visi veidai žiaurūs arba – dar blogiau – idiotiški, vienam šventajam iš akių dygsta rankos, kitas driežo galva, lyg iš nykiausių Boscho fantazijų. Yra maldininkų, ant kėdžių sėdi senukai ir senutės, kurie šventovėje, ko gero, ir gyvena, bet lauke nestinga ir kortuotojų. Vieną dalyką tai šventovei reikia pripažinti – majestotiškumą: šešiasdešimt raudonų kolonų lyg galingi medžiai palaiko stogą, beveik neižiūrimą tamsoje (visa tai statyta ar bent projektuota dar dvyliktajame amžiuje). Aukoju smulkių pinigų prie akmens, kuriame iškaltas, jei neklystu, Lao Tse reljefas. Turguje, visai greta, pardavinėjami naujosios religijos ženklai, vadinamieji *maobilia* (taip vakariečiai, o ir patys kinai, humoristiškai iškreipia žodį *memorabilia*). Bet šių nedaug, ir su Mao aiškiai konkuruoja Zhou Enlajus – jo užsienio reikalų ministras, kurio, rodos, būta kiek liberalesnio.

Išvykstu apie šeštą. Traukinyje greta manęs sėdi mergaitė (beveik mergytė) iš Rumunijos miestelio Tirgu Jiu, studijuojanti Nankine meteorologiją. Sakau jai, kad Rumunijoje vis dėlto geriau negu Kinijoje. Ji nesutinka, ir galbūt jos teisybė.

3. Nankine stebėtinau greitai ir lengvai gaunu bilietą ligi Pekino – reikia tikrai rasti atitinkamą langelį, eilės prie jo iš viso nėra (apartheidas!). Tiesa, apartheidas ne rasinis, o grynai ekonominis. Gal tai truputį smagiau negu senojoje Pietų Afrikoje. Ligi šeštos vakaro turiu laiko apžiūrėti buvusią Gomindano sostinę. Ji maždaug tokia pat beveidė ir neaprašoma, kaip ir kiti mano matyti didieji Kinijos miestai. Tik labai žalia, žalesnė netgi už Suzhou: dauguma gatvių – alėjos po galingu lapų stogu, pro kurį nematyti dangaus. Tuneliai, ir tiek. Įspūdis visiškai neprilygstamas. Sakoma, čia auga 240 000 sikomorų (lietuviškai, jei neklystu, platanų); bet ne tik jų, nes tokia Taiping Lu, pavyzdžiui, apsodinta grandioziškais tujomis. Tarp stoties ir centro plyti net didokas ežeras. Atstumai triuškinantys, pėsčias nepavaikščiosi. Pradedu nuo Sun Yatseno mauzoliejaus. Jo idėja, matyt, pasiskolinta iš Lincolno ir Jeffersono mauzoliejų Amerikoje, bet užmojis anodu žymiai pranoksta. Vieta irgi parinkta puiki – žavaus miškingo kalno šlaitas. Tenka ropštis į viršų kelis šimtus pakopų, ir tai stipriai trenkia prieškariero era, sakysime, Kauko laiptais Kaune. Pakeliui paviljonas, kurį reikia apeiti (turbūt dėl seno kinų tikėjimo, kad piktosios dvasios pripažįsta tik tiesę,

atseit, bet koks zigzagas nuo jų apsaugo). Artėjant prie viršūnės, iš lėto auga mėlynos stogų trapecijos ir balti sienų stačiakampiai. Kompoziciškai visa tai apskaičiuota beveik be priekaišto. Iš paslėptų garsiakalbių gana diskretiškai aidi muzika ir kažokie pamokomi tekstai – bene paties Sun Yatseno. Tiesa, ir čia neišsiverčiama be komercijos. Į mauzoliejų pardavinėjami bilietai „užsienio velniams“ keturis-kart brangesni negu kinams. Gali įsigyti ir skaidrių dekoratyvių akmenėlių iš Gėlių Lietaus parko, kurių kadaise buvo parsivežęs Lietuvon mano tėvas.

Sun Yatseno kultui Kinijoje sunku parinkti analogiją. Na, gal šitaip Lenina vienodai garbino trockistai ir stalinistai. Arba Petrą I – monarchistai ir bolševikai (bet čia, šiaip ar taip, dviejų šimtų metų protarpis). Kerenskio mauzoliejaus tarybinėje Maskvoje negalėjo būti, nors Sun Yatsenas turbūt labiau primena Kerenskį negu ką kitą.

Statinio lubos panašios į lubas vakarykštėje daosistų šventovėje, tik jose šviečia balta Gomindano saulė. Po saule – nelabai išvaizdus paminklas: figūra lyg ir soste (kaip Lu Xunas), pjedestale daugmaž socrealistinės scenos, abipus paminklo auksinių hieroglifų vertikalės. Antrajame kambaryje Sun Yatseno kapas, modeliuotas truputį pagal Napoleono

kapą Invaliduose. Beje, neaišku, ar ilsisi jo palaikai sarkofage po kuklia, kiek natūralistine gulinčia stultu: esama versijos, kad jie slepiami Taivane. Šiaip ar taip, už Lenino (turbūt ir Mao) mauzoliejų tatai geriau. Masinis žudikas Sun Yatsenas nebuvo. Pastatas turi taurumo, tauri ir visa aplinka – spygliuočiai medžiai, laumžirgių spiečiai, įstabus miglotų girių reginys apačioje (Nankino beveik nematyti). Lankytojai elgiasi ne visai pagarbiai – garsiai kalba ir skaito inskripcijas, vienas būrelis prie pat mauzoliejaus surengė bemaž pikniką. Bet gal tai ir gerai, nes teikia intymumo.

Pakeliui į mauzoliejų taksi pravažiuoja Mingų sieną – joje išskirstos trys angos mašinoms. Ta didžiausia pasaulyje miesto siena kaip du vandens lašai panaši į sieną aplink Romą. Zhonghua vartai miesto pietuose – ciklopiški, cilindriniais skliautais ir taip pat grynai romėniški. „Tu Imperijoje, bičiuli“, kaip sakė Josifas Brodskis. Prie vartų prisišliejęs lašelytis tradicinio Nankino – geresnis už Šanchajaus „Chinatowno“ lūšnas, bet prastesnis už Suzhou. Iš čia matyti ir Gėlių Lietaus kalva. Vartuose klesti prekyba, įdomiausia jos dalis – bonsų ekspozicija. Tų medelių nykštukų šimtai, kiekvieną jų galima (ir netgi norėtuši) įsigyti. Bet kaip jį gabentis?

Paskutinė Nankine aplankyta vieta – Būgnų bokštas. Tų būgnų, skelbiančių aliarmą ir nakties sargybų pasikeitimą, bokšte buvo daug, liko vienas, ir tas gerokai apšiuręs. Įdomesnis už jį titaniškas vėžlys su stela ant akmeninio šarvo.

Valgau restorane, kuris skelbiasi praktikuojąs Kantono virtuvę. Slapta tikiuosi gyvatės, bet kur tau! Tik arbata keistoka, joje plūduriuoja kažkas panašaus į grybus ir gėles, ir padavėjas pila ją iš arbatinuko metriniu snapeliu. Šiaip kelionėje dažniau lankau „McDonaldus“ ir „Kentucky Fried Chicken“ negu ką kitą. O tų „McDonaldų“ Kinijoje jau labai daug.

Įtampa stotyje, bet gal Pekine nuo to kiek pailsėsiu. Temstant traukinys kerta monumentalią Yangzi. Krantų beveik nematyti rūke – atrodo, kad tai ežeras: stipriau už Nilą, nors gal ne Amazonę.

4. Ligi šiol mane stebino kiniškų traukinių precizija: iš Kantono į Šanchajų, pavyzdžiui, atvykome minutės tikslumu. Tačiau į Pekiną vėluojame pusantros valandos – tarybiniu stiliumi. Ir nuotaika vagone tarybinė. Trys pakeleiviai mano kupė – tokiais veidais, kokie kas žingsnį pasitaiko anapus ir net šiaupus Uralo. Ypač vienas ūsorius. Konduktorė su raudona

juosta per petį – matyt, komunistinio darbo pirmūnė. Kraštovaizdis už langų, artėjant prie Pekino, darosi beveik mūsiškis. Saulėgražos, kukurūzai (ar gaolianas), ožkos, avys, grioviuose baltaplunksnės antys. Beje, ar ne tos Pekino antys – garsiausias ir bene brangiausias, atseit, elitiškiausias Kinijos valgis? Vežimėliai kinkyti asiliukais, kartais ir jaučiais. Kai mai palyginti civilizuoti, nors virš vienos barakų grupės plevėsuoja raudona vėliava („selsovetas“, ar ką?). Šonu kliudome Tianjino miestą – čia, beje, skurdas ir net „brazilkos“. Užtat Pekinas atrodo labai išsipustęs ir bandąs įvartyti pagarbos.

Stotyje pasitinka Liu Wenfei – jaunas mokslininkas slavistas, su kuriuos susirašinėju. Dirba jis komunistiniam kraštui gana neįprastą darbą – verčia Brodskį ir yra parašęs apie jį pirmą kinišką disertaciją. Esu pakviečiamas į jo butą – vienuoliktame aukšte, kiek prastesnį už tarybinius butus. Netrukus Liu Wenfei turėtų gauti naują, nes „pagal rangą“ jam priklauso trys kambariai, o ne dabartiniai du. Bute šlaistosi katytė – laimė, ne pietums skirta. Imame vadintis vardais (Wenfei yra vardas, o Liu – pavardė). Vaikinas turi „šeimyninę problemą“ – jo žmona dirba Vokietijoje ir nenori iš ten grįžti. Dešimtmetė dukra mokykloje.

Pietaujame ir išgeriame kiniškos degtinės, kuri gerokai apsvilina man skrandį. Šnekamės rusiškai. Dėl Wenfei akcento pasitaiko *qui pro quo*, geriausias štai koks: „Я был в Вильнюсе в 1989 году, там были митинги и всюду национальные флаги“ (ne iš karto susivokių, jog tai „флаги“). Kuo jis užsiima, neskaitant Brodskio? Na, ką tik parengė spaudai Mandelštamo *Ketvirtąją prozą*. Labiau antikomunistinį veikalą sunku įsivaizduoti – nejaugi cenzūra praleis? „O, dabar pas mus gana liberalu. *Daktaras Živago* kiniškai pasirodė kiek anksčiau negu Rusijoje“. Vieną knygą Wenfei išspausdino Taivane ir gavo iš ten honorarą – tai laikoma gan natūraliu daiktu. Turime bendrų pažįstamų – maskviečius Galiną Belają, Čudakovus, vieną kitą slavistą Amerikoje. Iš mano bičiulio Aleksejaus Losevo Liu Wenfei yra gavęs knygą su dedikacija. Na ir globalinis kaimas!

Esu apgyvendinamas brangokame viešbutyje prie pat Dangaus šventovės (jis taip ir vadinasi – „Dangaus šventovės“ viešbutis, „Tiantan Fandian“). Tiesa, šiandien nieko Pekine dar nemačiau.

5. Wenfei sakosi vakar baigęs versti Mandelštamo autobiografiją *Laiko triukšmas*. Nesuprantąs

tik vieno sakinio, kur kalbama apie eserų ir esdekų ginčus. Tenka paaiškinti, kad tai socialistai revoliucionieriai ir socialdemokratai. Be to, pasirodo, jis prisidėjo prie dešimties tomų Puškino raštų leidimo. „Žinoma, išverčiau ne viską, tik eilėraščius“. Klausiu, kiek. „Keistas klausimas. Kiek Puškinas parašė, tiek ir išverčiau“. Stulbinantis kiniškas (beje, ir japoniškas) darbštumas. Raštai išspausdinti dešimties tūkstančių tiražu – Kinijai gal ne tiek ir daug. Bet tai, žinoma, anaip tol ne pirmoji laida. Pirmasis Puškino veikalas pasirodė kiniškai 1901 metais – tai buvo *Kapitono duktė*, pavadinta *Meilės istorija*. Įtariu, kad kinų mentalitetui tas romanas turėtų būti artimas – tiek čia būta valstiečių sukilimų ir apsišaukėlių, įskaitant patį paskutinįjį – Mao. (Panašiai ir su Bulgakovo *Meistru ir Margarita* – tai juk beveik Pu Sunlino istorija apie demonus).

Iš lietuvių autorių Wenfei girdėjo apie Mieželaitį ir kadaise net apie jį rašė. Keisdamas temą klausiu, ar Brodskis neklydo, vadindamas Mingų dinastiją blogiausia iš visų. O, žinoma, klydo – ji buvusi viena iš padoresniųjų.

Kaip tik einame į vietą, susijusią su Mingais – į Dangaus šventovę. Visiškai nebuvo pasirėngęs kažką tokio pamatyti. Tikras imperiškas užmojis,

didybė ir rimtis – nieko bendro su ankštomis, žmonių spiečiais verdančiomis gyvenvietėmis, iš kurių Kinija susideda ir visada susidėjo. Už aukštos pilkos sienos slepiasi gigantiškas, bet ir itin harmoningas parkas. Tyla, galingi medžiai, plačios perspektyvos. Patys šventovės pastatai išdėstyti tiesia linija, ryškėja palaiptams ir sudaro absoliučiai vientisą ansamblį. Mastas kolosalus, bet parko erdvėje visi statiniai virsta beveik taškais. Tatoi toli pranoksta Romą ir turbūt visa, ką esu gyvenime matęs.

Visų gražiausias marmurinis Apskritasis altorius, sukomponuotas kone kabalistiškai; jo architektūros pagrindas – devynetas, paimtas vieną, du, tris, keturis kartus ir taip toliau, ligi dvidešimt septynių. Bet ne ką blogesnis svarbiausias, iš galybės atvaizdų pažįstamas pastatas, kur imperatorius meldavosi, prašydamas gero derliaus. Gal žinovas išžiūrėtų čia dekadansą, sustabarėjusią stilistiką etc., bet aš toks žinovas nesu.

Wenfei užsispyręs moka už mano bilietą. Trisdešimt renminbi, amerikiečiui menkniekis, bet butas, pavyzdžiui, jam kainuoja keturiasdešimt per mėnesį! Girdi, Taivano honorarai leidžia pernelyg netaupti. Kas žino. Beje, jis geras gidas – be jo daugelio dalykų nepastebėčiau ar nesuprasčiau. Mėlynos

malksnos reiškia dangų, žalios – kiek žemesniame lygmenyje – mišką, geltonos – žemę (jos taip pat yra imperatoriaus simbolis). Centrinio pastato keturios kolonos ženklina metų laikus, dvylika mažesnių – mėnesius. To pastato grindyse – marmuro plokštė, kurioje yra natūraliai atsiradęs piešinys: norėdamas gali joje įžiūrėti drakoną ir feniksą, kuriuos atspindi jau žmogaus rankų sukurtas drakonas su feniksu pačiame kraige. Akmeniniai jaučiai – tai simboliški aukos galvijai. Bareljefuose šalia laiptų atvaizduoti kalnai ir debesys (iš vieno kalno – gal iš vulkano? – debesis išauga it gėlė). Visa šita agrarinė teokratija trenkia Fraserio *Auksine šaka*; beje, ir Sain-John Perse'o *Anabasis* čia neatrodo labai mišlingas.

Vienas paviljonas skirtas garbinti žvaigždes, kitas gamtos jėgas – lietu, debesis, perkūną, taip pat vakarą ir naktį. Altoriuose – tik lentos su hieroglifais. Kinų kultūra (kaip žydų) yra rašyto ženklų kultūra: norisi visa tai gretinti su Mozės įstatymų lentomis. Šalia matau ir mandžiūrų (ar mongolų) raštą – paskutinioji dinastija buvo šiaurės klajoklių mandžiūrų kilmės. Wenfei piešia man senovinį hieroglifą, kuris yra stilizuotas Dangaus šventovės atvaizdas ir reiškia Pekiną.

Imperatoriaus palankinas: jį nešdavo šešiolika vyrų, žemesnio rango mandarinams pakakdavo aštuonių. Platforma, kur imperatorius užsivilkdavo sakralinius rūbus. Pasninko salė (rodos, iš tikrųjų tai buvo imperatoriškoji valgykla, tik veidmainiškai pavadinta). Labai gracingas Ilgo amžiaus paviljonas. Devynių drakonų medis – toks čionykštis Stelmužės ažuolas, kurio kamienas tikrai atrodo it susiviję slibinai. Vadinamasis Paukščių takas, kuriuo galėjo žengti tiktai imperatorius. Dabar motina stumia juo vaiko vežimėlį. (Tiesa, tuo keliu eidavo ir keturmetis paskutinysis imperatorius Pu Yi). Yra taip pat sostas, kur net imperatorius neturėjo teisės sėdėti – jis buvo skirtas dangaus dievui.

Vienintelis daiktas, kuris mudviem nelabai pasisekė, liečia kiniškus akustinius stebuklus. Vadina moji Aido siena Dangaus šventovėje dar šiaip taip suveikė, nors ir blogiau už Sudervės bažnyčios kupolą, kur jaunystėje klausydavomės šnabždesio per didelį atstumą. Bet akmuo, ant kurio atsistojus ir suplojus delnais turi pasigirsti trigubas aidas, nesuveikė iš viso. Mat tiems efektams reikalinga tyluma (ir tuštuma), o aplink turistų tuntai.

Parke nemažai lankytojų – jie laido aitvarus, muilo burbulus, fotografuoja vaikus, tam tyčia aprengtus

karališkais rūbais, net susimeta į būrelius ir choru dainuoja Pekino operų fragmentus. Keli daužo varpą – jo dūžiai neša šeimyninę laimę ir ramybę. Šlama bambuko lapai nei kokiame Li Bo eilėraštyje. Įsišnekame apie Achmatovos vertimus iš kinų poetų: anot Wenfei, ji pasirinkusi ar pataikiusi versti autorius, artimus jos pačios manierai. Tarp kitko, Wenfei bandęs išsiaiškinti, kuriuos kiniškus tekstus naudojęs Gumiliovas savo knygoje *Porceliano paviljonas*, bet jam nepavykę.

Pietaujame su čionykščiu Pasaulinės literatūros instituto direktoriumi, baigusiu Harvardą. Padarau kelias etiketo klaidas, be to, privargstu su valgomosiomis lazdelėmis. Pekine esama dviejų šimtų universitetų!

Po pietų jau kitas asmuo – pavadinsiu jį X. – nusi-veda į Tiananmenio aikštę. Mao mauzoliejus – architektūriškai vienas bjauriausių pastatų pasaulyje, Lenino mauzoliejus šalia jo yra genialus meno kūrinys. Aikštė – vienintelė politizuota Pekino vieta, su šūkais, pionierių sargybomis, vėliava. X. kalba stebėtinais atvirais: sakosi buvęs aikštėje per skerdynes, parodo vietą, kur stovėjo Laisvės statula, netgi vietą, kur buvo nufilmuotas nežinomas kinų jaunuolis, sustabdęs tanką – viena simboliškiausių šio šim-

tmečio figūrų. Klausiu, ar saugumas jo nesurado. „Ne. Ir jis greičiausiai pats nežino, kad išgarsėjo“. Tačiau disidentai nekelia X. didesnės simpatijos. „Senieji komunistai, žinoma, galvojo pirmiausia apie save, bet šiek tiek ir apie kraštą, o šie galvoja tik apie save ir savo karjerą Vakaruose. Jei kas ir padoresnis, vis vien neturi programos“. Plačiau išsikalbame ta tema – beje, ir apie Natašą Gorbanevskają bei demonstraciją prieš invaziją Čekoslovakijon. X. apie tai daug girdėjo.

„Kiniją vargina trys prieštaravimai: tarp laisvos ekonomikos ir sustabarėjusios politikos, tarp naujųjų buržua ir vis labiau skurstančio proletariato, tarp civilizuotų miestų ir atsilikusio kaimo. Bet aš manau, kad po Deng Siaopino mirties reformos ims greitėti. Yra norinčių pasukti laikrodį atgal, bet jų mažuma, ir žmonės jiems to neleis“.

Aikštėje didžiulis laikrodis, rodąs dienas, valandas ir bene sekundes, likusias ligi Hongkongo atgavimo. Sakau, kad po atgavimo reikėtų pritaikyti tą patį laikrodį Macao problemai. X. juokdamasis žada tatau pasiūlyti partijai. Klausiu, ar jis partijos narys. „Ne“. – „O ar tai nekliudo karjerai?“ – „Priešingai, dirbi vaisingiau, nes partietį varžo disciplina“. Netoliese grynai čionykštė architektūrinė mozaika – vieš-

butis, statytas prancūzišku, paskui tarybiniu, paskui amerikietišku stiliumi. Grįžtame pro jį, paskui ramiu skersgatviu, kur seniau būta Vakarų ambasadų. Vakarienei, dėl drąsos išmetęs bene šimtą gramų „Stoličnos“, pabandau gyvatės mėsą. Šiurkštoka, bet skanu.

6. Dar pašnekesiai su Wenfei – šį kartą apie kultūrinę revoliuciją (tada jam buvo šešeri metai). „Studentai, kurie lankydavosi namuose pas mano tėvą profesorių ir su juo bičiuliavosi, tada jį mušė – tiesa, neskaudžiai, simboliškai. Žinoma, jis kuriam laikui neteko darbo“. Nesiryžtu klausti, ką tuomet veikė.

Beje, Wenfei rado seną slavistą Gao Mangą, kuris pažinojo manąjį tėvą. Susipažinti su Gao Mangu man patarė Achmatovos muziejaus darbuotoja Petrapi-lyje – ten jis neseniai lankėsi. Prisipažino pradėjęs nuo to, kad išvertęs į kinų kalbą Ždanovo pranešimą, o baigęs tuo, kad virtęs Annos Andrejevnos gerbėju ir populiarizatorium. Ne ko kito, o jo nuopelnas – „Requiem“ vertimas. Ar su juo pavyks matytis, nežinia, nes jo žmona sunkiai serga.

Skaitau pranešimą apie Brodskį Pekino rusų literatūros specialistams; skaito dar kažkoks japonas iš Hokkaido, kurio tema – postmodernizmas Rusijoje.

Publika gana tarybinio stiliaus – drovios mergaitės ir stropiai užsirašinėjantys kiekvieną žodį vaikinai, it Tambovo ar Voronežo (o gal ir andainykščio Vilniaus) pedagoginiame institute. Klausimai naivūs, vienas jau nebejaunas dėstytojas vadina Pasternaką satyriku – jam atsakydamas japonas ramiausiai pakartoja tą definiciją. Paskui linksmesnioji dalis. Einame pietauti į tipišką skersgatvį – hutongą, jau vieną iš nedaugelio Pekine likusių, pilką ir kuklų, bet patrauklų. Pietūs šį kartą be nesusipratimų, stebėtinai įvairūs ir skanūs, pagal imperatorienės Cixi pamėgtą receptūrą: padavėja, atnešusi eilinį valgį, deklamuoja eilinį anekdotą iš Cixi gyvenimo.

Neskubėdami pasukame link Draudžiamojo miesto. Pakeliui įvairios įdomybės, pavyzdžiui, senoji observatorija su atstroliabijomis ant stogo, kažkada bene aukščiausias Pekino pastatas, dabar visai pranykęs tarp dangoraižių. Paminklas prie universalinės parduotuvės: maniau, kad kokiam politikos šului, bet, pasirodo, parduotuvės direktoriui, kuris garsėjo mandagumu su pirkėjais ir mokėjo sverti prekes rankomis, be svarstyklių! Vis mat kiniška specifika.

Draudžiamąjį, arba imperatorių, miestą vargu ar prasminga aprašinėti – aprašymų, filmų, nuotraukų

ir šiaip esama ligi *nec plus ultra*. Jis gal net labiau apstulbintų negu Dangaus šventovė, bet apie ją daugiau žinai, be to, ir vakarykštė patirtis daro savo. Čia gyveno dvidešimt keturi imperatoriai – ansamblis sukomponuotas 1420 metais, taigi Vytauto laikais. Griežčiausias ritmas ir simetrija siekia grynai magiškų aukštumų; o mastas toks, koks net nesisapnavo Bramantei ir Berniniui. Kita tokia vieta pasaulyje – turbūt tiktai Karnakas, didžiausioji faraonų šventykla Egipte. Beje, viskas simpatyngai, intymiai senstelėję, ant stogų auga smilgos ir netgi medeliai, darbininkai gremžia kiemuose piktžolės ir samanės.

Bronziniai vėžliai ir gervės. Tų gervių linijos – kone **Brancusi**, nors Wenfei turbūt ne be pagrindo tvirtina, kad meno čia vis dėlto nedaug. Kolonos rūmų viduje: tai medžiai, atvežti iš Pietų Kinijos, grandioziški nelyginant sekvojos. Po trejų oficialių rūmų – treji mažesni, privatūs, sakytum, minorinė sekvencija po mažorinės. Marmurinės baliustrados kyla it putų gūbriai. Privačiojoje dalyje mįslinga nuotaika – tamsūs veidrodžiai, svarios, archajiškais raižiniais dekoruotos spintos, malūno didumo klepsidra, valstybiniai antspaudai po gaubtuvais. Savo įpėdinio vardą imperatorius dėl viso pikto laikė paslapyje, kaip rusų caras Aleksandras I: įpėdins-

tės dokumentai buvo slepiami po ypatinga lenta viršum sosto. Yra lyg ir koplytėlė, kur buvo aukojama mandžiūrų dievams, o šalia jos kambariai, kur imperatorius praleisdavo pirmąją santuokos naktį (likusi ir lova). Ties lova hieroglifas, reiškiantis sėkmę (reikia manyti, seksualinę); jis ir dabar naudojamas per kinų vestuves.

Drauge čia jau gyviau ir dekoratyviau. Už privačiosios dalies mažutis mielas parkas (šiaip jau medžių tuose marmuro plotuose stinga), pasukus nuo jo į kairę jau ir *privatissima* – konkubinių kvartalas, kitaip sakant, haremas, kur gyveno ir Cixi. Išsaugota visa to meto butis – pavyzdžiui, „naminė“ operos scena, taip pat freskos pagal erotinį romaną *Sapnas raudonajame paviljone*. Krinta į akis šikšnosparnio motyvas, kurio ligi šiol Kinijoje nemačiau – jis reiškia naktį ir ramybę. Vartai pagražinti keramika; iš jaukių kiemelių staiga patenki į raudoną kilometrinių koridorių tarp aukštų, bent dešimties metrų sienų – nieko nėra iš tolo panašaus nėra niekur kitur.

Rūmuose ir rūmeliuose daug parodų. Spėjame aplankyti dvi – imperatoriškųjų žaislų (daugiausia vakarietišku, mechanišku) ir Hangzhou šilko. Garsioji laikrodžių paroda, kurią anuomet matė tėvas, nebeveikia. Tačiau pavyksta dirstelėti į Devynių dra-

konų sieną, į siaurutį šulinį, kuriame buvo paskandinta konkubinė, užsitraukusi Cixi rūstį (kaip ji ten įtilpo, dievai žino), pagaliau į pastatą, kuriame paskutinysis imperatorius abdikavo.

Tai jau maždaug viskas. Palypėjame į Jingshan (Penkių altanų, ar Panoramos, kalną), nuo kurio matyti miglotas Draudžiamoji miesto auksas, jo sienas supantys kanalai, Baltoji pagoda ant gretimoms kalvos, pagaliau naujasis Draudžiamasis miestas – Zhongnanhai (tatai Mao ir kitų komunistinių vadų gyvenvietė). Deng Siaopinas, beje, tos vietos vengia – turi vilą kitur, nors irgi netoliese. Jingshan papėdėje medis, ant kurio pasikorė paskutinysis Mingų dinastijos atstovas. Medis, žinoma, jau nebetas pat, bet, ko gero, vadams jis turi įvartyti nesmagių minčių.

7. Detalė: viešbutyje, kuriame gyvenu, keli laikrodžiai, kaip įprasta, rodo laiką svarbiausiose pasaulio sostinėse, bet visi jie paženklinėti vienu ir tuo pačiu simboliu – Maskvos Vasilijaus Palaimintojo cerkvės siluetu! O visai nepanašu, kad viešbutis turėtų ką nors bendro su TSRS.

Ekskursija Didžiosios Kinų sienos aplankyti. Hutongais, nelabai pasikeitusiais nuo 1949 metų,

Wenfei vedasi mane į autobusų stotį. Prekiaujama įvairiausia pigatve, net ir rusiška. Stotis į pietus nuo Tiananmenio, ties didžiuliais vartais – tiksliau, daugialange trapecija: kiek suprantu, kadaise čia ėjo riba tarp kinų miesto ir mandžiūrų miesto. Už jų dar vieni vartai, o toliau jau įsiterpia Mao mauzoliejus. Miesto siena, kurioje vartai buvo įtaisyti, sunaikinta jau komunistiniais laikais, palikti tiktai jos nežymūs fragmentai – čia mūras, čia tiesiog apželdintas pylimas. Važiuodami iš tolo matome Būgnų bokštą, daug didesnę negu Nankine. Matome ir kitokią retenybę – dvi visiškai tapačias gipsines Mao statulas, dėbsančias viena į kitą: pirmoji geologijos, antroji bene metalurgijos instituto kieme. Jos, rodos, vienintelės likusios Pekine.

Išvažiuoti iš miesto trunka gerą valandą. Autobuso bilietas kainuoja vos dešimt renminbi, nors kelio ligi sienos bent septyniasdešimt kilometrų. Pakeleiviai – beveik visi vietiniai, bet yra du prancūzai, plikagalvis homoseksualistas su jaunu meilužiu ir netgi liesučiu kinų vaikinu „dėl apskrito skaičiaus“. Link sienos dabar tiesiamas amerikietiškas greitkelis, jis dar nebaigtas, todėl dažnai patenkame į „kamščius“. Paskutinysis iš jų, prie pat sienos, toks

beviltiškas, jog išlipame iš autobuso ir pusvalandį einame pėstute.

Čia jau baigiasi Pekino lyguma; nei iš šio, nei iš to iškyla visai nemenki kalnai, kurių gūbriu siena ir vingiuoja. Rūkas, už viršūnių vietomis kimba debesy, kiek dulkia – žodžiu, klasikinis landšaftas iš kinų tapybos. Tiesa, beržynai lyg ir mūsiškiai. Bet šiaip jau Kinija – šalis, kuri šioje žemėje labiausiai priartėja prie kitos planetos civilizacijos: raštas, kalba, architektūra, gyvenimo tonas su mumis nieko bendro neturi. Tokį dalyką kaip Didžioji Kinų siena irgi galėjo sugalvoti nebent marsiečiai: aptverk tu man visą kraštą!

Savo amžiui laikausi gerai, nes be didelio vargo įkopiui siena ligi 805 metrų atžymos – manau, įveikiu kokio puskilometro lygmenų skirtumą. Tokia titaniška, kaip vaizdavausi, siena nėra, bet pilkšvai geltona linija, kurioje nerasi nei vienos tiesios atkarpos ir nei vieno horizontalaus fragmento, vis dėlto pranoksta žmogiškąją protą ir pojūčius. Šone matyti atskiras sargybinis bokštas – jis jau stepės, atseit, hunų ar mongolų pusėje. Matyti ir tvirtovėlė, kurioje turbūt gyveno koks viršininkas. Toje pusėje, kuria kopiame, lankytojų nedaug, nes labai statu; į priešingą pusę nuo centrinio įėjimo (ten kur kas

nuožulniau) – įprastinė kiniška minia. Užsieniečių gal ketvirtadalis. Rūkas sklaidosi, siena sublizga saulėje visa dantyta ir drakoniška savo didybe.

Wenfei turi vieną grynai čionykštį bruožą – būtinai stabteli, pamatęs kokią plaštakę ar laumžirgį (visada atsiranda ir daugiau kinų, kurie juos atidžiai, kone medituodami stebi). Vienas nekasdieniškas, netgi simboliškas vaizdelis priverčia sustoti ir mane: siena ropoja nedidelė varlė, žmonės labai stengiasi jos nesumindžioti.

Komercinės išmonės šičia kiek mažiau, negu galima buvo tikėtis. Siūloma fotografuotis ant kupranugarių, o moterims – apsivilkus nuotakos rūbais sėsti į palankiną, kuri neša keli dainuojantys, raudonais apsiaustais iš tolo spindintys vyrai. Beje, keičiausia komercinį prasimanymą vakar mačiau Draudžiamajame mieste – viename jo kieme (laimė, toli nuo didžiųjų) užrioglintas kone natūralaus dydžio piramidės ir sfinkso modelis!

Grižęs į Pekiną, spėju operos spektaklin Liyuan teatre. Žinoma, tai tik tradicinio kinų teatro konseptas turistams (Wenfei, tarp kitko, sako, jog tą spektaklių visai nederėtų vadinti opera – geriau būtų palikti kinišką vardą, maždaug kaip no ar kabukio). Dvi pjesiukės trunka vos valandą su trupučiu. Viena

jų – primityvi komedijėlė apie piršlybas, sklidina maivymosi, mimikos ir dainavimo nenatūraliausias pasaulyje balsais. Kita, mitologinė – įdomesnė. Tai iš esmės Jūratės ir Kąstyčio istorija – upės deivė suvilioja jauną literatą ir tuo užrūstina vyresnįjį dievą. Tik pabaiga optimistiška, nes kinų Jūratė pasirodo esanti tikra Jeanne d’Arc ir mūšyje nugali žiauriojo dievo tarnus. Čia jau puikūs kostiumai, kaukės, keturios vėliavos, plevėsuojančios už dievo nugaros, akrobatika, *salto mortale* ir *kung-fu*. Programoje aiškinama, kad Stanislavskis tikėjo „ketvirtąja siena“, skiriančia žiūrovus nuo aktorių, Brechtas ją griovė, o kinai visai nepažino tos sąvokos. Salėje, beje, sėdima už stalų su arbatinukais ir užkandžiais.

8. Ketvirtasis Pekino stebuklas (po Draudžiamąjo miesto, Dangaus šventovės ir Didžiosios sienos) – Vasaros rūmai. Jie už miesto, ir, važiuojant į juos, vėl matyti, kokia grandioziška yra kinų sostinė. Pakeliui katalikų bažnyčia. Anot Wenfei, katalikų tikėjimo laikosi apie 10 procentų Pekino gyventojų, ir tas skaičius didėja (o juk tie 10 procentų – mažiausia pusantro milijono!). Visur šešiolikos ar aštuoniolikos aukštų gretasieniai, apjuosti stiklo diržais, dažnai

su „tautišku“, negudriai atrodančiu malksnų stogu. Nei galo, nei krašto jiems nematyti.

Rūmuose praleisime beveik visą dieną – vakare mudu kviečiasi Gao Mang. Žinoma, čia yra kas veikti. Pradžioje vadinamoji Suzhou gatvė – toks skansenas arba Rumšiškių muziejus aplink žalią kanalą, sugalvotas dar kažkurio imperatoriaus ir tikrai kiek panašus į Suzhou miestą. Stilizuotose krautuvėlėse prekiaujama vynu, druska, actu, arbata, uostumuojų tabaku, kvėpalais, ženšeniu, maralo ragais, antspaudais, aitvarais ir šiaip visokiausiais niekučiais. Mokėti reikia senoviniais pinigais (kurių čia pat parūpina senovinė keitykla), o tvarkos žiūri palūkininkas anų laikų uniforma. Drauge su Wenfei ir jo dešimtmete dukra geriamė bijūnų arbatą aukštoje terasoje virš vandens. Wenfei: „Imperatoriai norėjo turėti pietų kampelį šiaurėje, bet patys į pietus nesikėlė. Mat nuo seno pastebėta, kad pietuose dinastijos greitai griūva (štai kad ir Gomindanas, kuris buvo perkėlęs sostinę į Nankiną), o šiaurėje laikosi. Šiaurė – tai politika, o pietūs – vadinamasis kaifas“.

Kiek aukščiau šlaite – pasakiškas rūmų ir šventovių ansamblis. Vyrauja, beje, budizmas, netgi su Tibeto prieskoniu. Skamba Eolo varpeliai – taip

juos vadinčiau pagal analogiją su Eolo arfomis (mat skambina ne žmonės, o vėjas). Pačiame gūbryje Išminties jūros, ar Tūkstančio budų, šventovė. Mažyčiai keraminiai budos puošia jos spalvingas, žaliai geltonas sienas: žemutiniams nukapotos galvos – pasidarbavo chunveibinai (kultūrinės revoliucijos entuziastai), bet aukštesniųjų eilių jie, laimė, nepasiekė. Viduje gana gražios liaudiškos freskos – stambios išsiskleidusios gėlės. Nuo čia atsiveria milžiniškas ežeras su pylimu, valtimis, salomis, nelyginant Xihu, tik gal dar išpūdingesnis. Jis įsiterpia į kalnų peizažą. Rūke stirkso pagoda ir kažkokia stupa. Valčių gal kiek per daug, tarytum dviračių Pekino gatvėse.

Ant geometrinio postamento – į akmens kvadratą įbrėžtas trikampis – stovi didžiausias čionykštis statinys su tūkstančiaranke (iš tikrųjų dvylikaranke) dievybe viduryje. Nuo jo link ežero leidžiasi lapinių, pavėsinių, koridorių labirintas. Kiek kuklesnė Cixi geltonojo sosto salė. Bet mastas vis dėlto neišsivaizduojamas, imperiškas. Gal taip atrodė Roma tuojau po žlugimo: degeneravusi, tačiau aiškiai pranokstanti barbarų sąmonės skalę.

Šalia kiniškų hieroglifų ir čia pasitaiko mandžiūriškų. Paprastai jie būna kairėje, bet šičia tvarka

atvirkščia - ar tai rodo ypatingą pagarbą mandžiūrams, ar jų nutautėjimo baigiamąjį etapą, nežinau. Pačia ežero pakrante nutiestas ilgas koridorius su freskomis - beje, irgi apgadintas per kultūrinę revoliuciją. Juo pasiekiame senovinius valčių angarus ir garsųjį marmurinį laivą, kuriam Cixi išėikvojo pini-gus, skirtus laivyno statybai. Wenfei: „Ir teisingai padarė. Laivyno jau seniai nebebūtų, o šis laivas ir visas parkas tebėra“.

Drakono pavidalo kateriu plaukiame į salą. Matyti du tiltai - vienas septyniolikos arkų (tai magiškas skaičius - devyni ir devyni, nes vidurinė arka skaičiuojama dukart), kitas vienos, tačiau taip stebėtinai grakščiai išlenktos, kad jai lygių turbūt nėra šioje žemėje. Beje, drauge plaukia būrys barzdotų musulmonų - uigurų iš Xinjiango. Septyniolikos arkų tiltą saugo bronzinis bulius ant marmuro bangų - jis turi gelbėti nuo potvynių. Sakytum, Varinio raitelio priešingybė. Beveik visas parkas - pušynas, todėl jis žaliuoja ir žiemą. Wenfei su nedirbtiniu pasipiktinimu pasakoja, kad Mao žmona liepdavusi jį kelioms dienoms uždaryti, idant galėtų juo naudotis viena.

Dar keletas kampelių. Pavasario atpažinimo paviljonas saloje, turinčioje anties formą (mat antis, pasak klasikinio priežodžio, pirmoji atpažįsta pava-

sari). Elegantiškas kalėjimas, kur buvo laikomas imperatorius Guangxu, bandęs reformuoti šalį. Žalumos sklypelis, kurio pavadinimas truputį juokingai verčiamas į anglų kalbą – „Garden of Harmonious Delight“ (Grakštaus pasismaginimo sodas). Jis priėmė Suzhou sodus, bet kiek taisyklingesnis: staloje iškaltas imperatoriaus eilėraštis, toliau dar du trumpi tekstai – „Nusimazgok rudeniui“ ir „Gerk žalumą“. Trijų aukštų scena, kur Cixi stebėdavo Pekino operą, ir dar viena sosto salė su juosvu, hieroglifais išrašytu veidrodžiu, simbolizuojančiu teisingumą. Kokia varginga barbarystė iš čia turėjo atrodyti, tarkime, Blagoveščenskas ir Chabarovskas!

Atskiroje saliuokėje imperatoriškasis automobilis, kurį dovanojo Yuan Shikai (generolas, po dinastijos žlugimo konkuravęs su Sun Yatsenu). Beje, kai Kinijoje buvo nutiestas pirmasis geležinkelis, Cixi išsigando garvežio švilpuko ir uždraudė toliau tiesti tuos velnio prasimanymus.

Palikę šį aristokratiškai sakrališką vingiuotų linijų ir netikėtų panoramų pasaulį, vėl esame banaliame Pekine. Gao Mangas vedasi į savo butą – kad parodytų, kaip gyvena kinų inteligentas. Kuklokai ir ankštakai, gana maskvietiškai. Puikiai atsimena mano tėvo vizitą 1955 metais, jie tada drauge praleido

apie mėnesį: Gao Mangas vertėjavo, buvo padaręs ir tėvo portretą, kuris žuvo per kultūrinę revoliuciją („mane tada tvatino, kaip ir visus“). Pasakoja net anekdotų – pavyzdžiui, kad tėvą bandę patalpinti į viešbučio kambarį su dama (dėl „moteriškos“ pavardės) arba kad Ci Baishi paveikslas tėvo knygoje apie Kiniją išspausdintas aukštyn kojomis. Rusų kalbą Gao Mangas moka idealiai, nes vaikystėje turėjo rusę auklę iš baltųjų emigrantų. Įspūdis dvilypis: žmogus atrodo normalus ir geranoris, bet be mūsiškių kriterijų bei hierarchijų – jam vis vien, Brodskis, Jevtušenka ar Aitmatovas (pastarieji du yra pas jį neseniai lankęsi). Iš lietuvių labai gerbia velionį Stasį Krasauską. Tarp kitko, paškicuoja ir mano portretėlį, netgi du (vieną gabensiuos į Ameriką). Bet svarbiausias jo dailės veikalas – gana siaubinga daugelio figūrų kompozicija, vaizduojanti garsų aktorių Mei Lanfangą tarp jo talento gerbėjų, įskaitant Bernardą Shaw ir du KGB nužudytus rusų kultūrininkus – rašytoją Sergejų Tretjakovą bei aktorę Zinaidą Raich.

Ge Baociuanas, kitas tėvo bičiulis, kuris anuo met lankėsi ir Lietuvoje, gyvas, bet serga; jam jau 84 metai.

Irgi temps retrouvé.

9. Ši diena – be turizmo. Wenfei padedamas, perku dovanas Taniai, paskui pietauju jo namuose. Virėjos pareigas eina Wenfei sesuo, kuri puotoje pati nedalyvauja – toks, matyt, paprotys. Klausiu, ar įmanoma patekti į Tibetą, ir gaunu atsakymą: kartais taip, kartais ne, taisyklės keičiasi nuolat, nieko negalima išpranašauti, kol nepasieksi Chengdu – vienintelio miesto, turinčio aviacijos ryšį su Tibeto sostine Lhasa. Pavakare išvažiuoju Chengdu kryptimi, į Sianį – iš neregėtai prašmatnios, ultramoderniškos Pekino Vakarų stoties.

10. Kupė su dviem taivanietėmis – motina ir dukra (pastaroji pasikabinusi kryželį ant krūtinės). Rytas Shanxi provincijoje: kairėje pro miglą šmėkšo gana nemenki kalnai, dešinėje užliejami laukai, kuriuose pasitaiko visai lietuviškai atrodančių baidyklų paukščiams. Artėjant prie Huang He, ar Geltonosios, upės, kraštovaizdis keičiasi. Kalnai tebelieka horizonte, bet arčiau geležinkelio dūbso gilios daubos statmenais krantais. Tuose krantuose išraustos olos – galimas daiktas, gyvenamos, nors veikiau tai sandėliai, nes namų čia irgi nestinga: jie susimetę į tylius archajiškus kaimelius su medžių guotais,

su liūtų statulomis, turinčiomis ginti ne tiek pastatą, kiek ištįsą gatvę. Charakteringos šlaitų terasos, kurių kitur lyg ir nemačiau. Ši lioso šalis – pats Kinijos branduolys, nuo čia, ir būtent nuo Sianio, viskas ir prasidėjo. Komunistų švientvietė Yan'an, kur Mao buvo sukūręs partizanų valstybę, tarp kitko, irgi netoliese, kiek į šiaurę.

Pagaliau regiu Geltonąją upę – tiltas per ją įsiterpęs tarp dviejų tunelių. Vanduo tikrai geltonas, tiksliau, tamsiai rudas, pakrantėmis abipus jo nusidriekusios nykios ir plačios dumblo juostos. Upės beveik gana, kad diena būtų praėjusi ne veltui. Geležinkelis nutiestas tarp uolotų kalnų ir Geltonosios intako Wei, kuris, jei neklystu, dažnai minimas klasikiniuose kinų (bene paties Konfucijaus) tekstuose. Tai jau kita provincija, Shaanxi, iš pažiūros civilizuotesnė.

Sianyje apsigyvenu prie pat stoties, labai antrarūšiam „Jiefang“ viešbutyje. Iš karto nesėkmė – pirmoji rimtesnė šioje kelionėje. Bilietų į Chengdu rytojaus dienos nėra, išvažiuoti galima tik poryt. Tai netgi būtų neblogai, nes Sianiui ir apylinkėms dvi dienos kaip tik pravarčios, bet bijau, kad gali pritrūkti laiko Lhasai. Ką gi, tiek keliautojų jos nepasiekė – nei Prževalskis, nei Sven Hedinas, nei Reri-

chas. Gal net pridera juos imituoti. Temstant išeinu pasidairyti po miestą, jis provinciškesnis už anksčiau lankytus. Visai šalia viešbučio tipiškias tarybinis „kultūros ir poilsio parkas“, tik jo tvorą puošia didžiulės, klykiančiomis spalvomis dažytos kinų teatro kaukės. Prieinu Varpo bokštą – tai pats Sianio centras. Deja, išipliaupia lietus. Grižtu kiaurai peršlapęs, nes taksi čia mažiau negu kitur, ir (dėl lietaus?) nei vieno laisvo.

Naktis. Betgi ir lyja, Marija ir Juozapai šventas!

11. Man 59 metai. Savo keturiasdešimt antrąjį gimtadienį švenčiau ant Sinajaus kalno. Šiomet irgi ne per prasčiausiai: ant paties garsiausio (ir tironišiausio) kinų imperatoriaus Qin Shihuango kapo. Prisijungiu prie ekskursijos, kurioje dalyvauja beveik vieni kinai ir kalbama tiktai kiniškai. Yra, tiesa, pagyvenęs italas ir prancūziukė, kuriai jis karštai asistuoja. Jie panašioje situacijoje kaip ir aš – orientuojasi padedami knygų ir intuicijos.

Anksti rytą dar lynoja, bet liaujasi. Liosas kimba prie batų. Autobusas važiuoja pro miesto sieną, dantytą ir labai charakteringą, nors ne tokią grandiozišką kaip Nankine. Pradžioje bijau, kad pataikiau ne į tą grupę ir vykstu priešinga kryptimi, negu rei-

kia: bet ne, štai Lintongo miestelis, šalia kurio pagal žemėlapi turėtų būti kapas. Mus veda į menkutį vietinį muziejų: tiesa, jame šimto bronzinių veidrodžių paroda – nuo ankstyviausių dinastijų ligi paskutiniosios; jie su debesų ir žvaigždžių ornamentais, su rankenėlėmis ir be (kad tuose veidrodžiuose būtų kas nors atsispindėję, abejoju). Rodomas dar ir toks daiktas kaip Budos pelenai!

Qin Shihuango kapo viduje, pasak tradicijos, turėtų būti gyvsidabrio upės ir netgi vandenynai, lankai, automatiškai peršauną įsibrovėlių (it kulkosvaidžiai Hitlerio bunkeryje), bei panašūs cūdai. Bet kasinėjimų čia dar nebūta. Šiaip ar taip, kapas ne menkesnis už Egipto ar Meksikos piramides: tiesa, neaukštas, bet jo apskritimas lygus bene šešiams kilometrams. Šlaitai apsodinti granatmedžiais, kurių vaisiai kartais pridengti permatomais maišeliais (matyt, nuo paukščių). Pačioje viršūnėje, beje, iš principo, nusišlapinu – tironui tai pelnyta pagarba. Viskas aplinkui skęsta tirščiausiam rūke, beveik debesyje.

Už pusantro kilometro – garsi imperatoriškoji terakotos armija. Atrasta ji prieš dvidešimt metų ir jau žinoma pasaulyje ne ką mažiau už Troją ar Pompėją. Matyt, panašių dalykų žemėje aplink Qin

Shihuango kapą (nekalbant apie patį kapą) dar labai daug. Pirmiausia patenkame į vaškinių figūrų parodą, kuri, tiesa, duoda šokių tokių supratimą apie imperatorių ir su juo susijusias legendas. Legendos maždaug tos pačios kaip apie Ivaną Žiaurųjį ar, tarkime, šachą Abbasą. Imperatorių bandoma nužudyti, veidmainingai pristatant jam dovaną – vieno priešininko galvą, bet užpuolikas pagaunamas ir sukapojamas į tūkstantį kąsnelių. Imperatoriaus motiną lanko meilužis, apsimetęs eunučiu; jį žirgais suplėšo į penkias dalis, o motiną išsiunčia ar tik ne į vienuolyną – etc., etc. Čia jau atsiranda angliškai kalbanti gidė, dėstanti įvykius maždaug tokiu stiliumi: „Qin Shihuangas buvo žiaurus, bet mes jį gerbiame, nes jis suvienijo kraštą“; „Knygų deginimas buvo didelė Qin Shihuango klaida“. Tarsi TSKP istorijos vadovėlis postalininiais laikais. Tvirtinama, kad Qin Shihuangas įvykdęs „tris standartizacijas“ (!): matų ir saikų, pinigų, hieroglifų. Vienas jo bendražygis išradęs teptuką, o kitas – patį raštą. Rodomas ir atsiklaupęs prieš imperatorių – tada, tiesa, dar karalių – legistas, mokęs jį valdymo meno. Legistai, filosofinės mokyklos (priešiškos Konfucijaus mokymui) atstovai, propagavo absoliutų cinizmą politikoje, lygiai kaip vakarietis Macchiavelli.

Toliau tikresnis daiktas – gigantiški angarai, pri-
dengią duobes su atkastosiomis statulomis. Jų trys,
visų įspūdingiausias pirmasis. Kiniją turbūt apibrė-
žia dvi kategorijos: masė ir ritualas. Po kojomis –
okeanas figūrų, beveik kaip dabartinėje Šanchajaus
ar Kantono gatvėje: visos jos kiek didesnio ūgio už
žmogų ir surikiuotos ritualinėmis gretomis. Antire-
vizionistinis mitingas? Pagarbos reiškimas pirminin-
kui Mao? Meninę statulų vertę ne iš karto lengva
suvokti; šiaip ar taip, jos anaip tol ne standartiš-
kos – skiriasi amžiumi, charakteriu, veido išraiška,
apranga, turbūt ir tautybe. Gražūs, mandagiai išti-
kimi, gudrūs, naivūs, klastingi, debiliškai žiaurūs,
tiesiog debiliški veidai. Štai tikras hidalgas, o štai
beveik mirštantis gladiatorius. Daug begalvių –
matyti, kad jie tuščiaviduriai, – daug šiaip nuolaužų
ir skeveldrų. Antrajame angare dar vyksta kasinėji-
mai, bet kelios figūros (ar tik ne kopijos?) rodomos
iš arti: generolas, žemesnio rango karininkas, kava-
leristas su arkliu ant pavadžio, du lankininkai – sto-
vįs ir klūpąs. Trečiasis angaras mažiausias, tenai,
matyt, archeologų štabas. Atskirame statinyje dvi
gražios, ketvertu žirgų pakinkytos bronzinės vežė-
čios su stogeliais – lygiai dukart mažesnės už tikras.

Čia praleidžiame dvi valandas, ir nė viena minutė netuščia. Vėliau dvi, šį sykį jau tuštesnės valandos Huaqing tvenkinių parke, Lishan kalno papėdėje. Į kalną kyla vagonėliai (tokių kalnų Shaanxi jau mačiau, juose ganosi galybė ožkų). Čia būta paviljonų, kur karštame mineralinių šaltinių vandenyje maudydavosi garsioji Yang Guifei – kinų madame Pompadour – ir ją mylėjęs imperatorius, savo meile pražudęs Tangų dinastiją. Paviljonai, žinoma, perstatyti, bet žiedų pavidalo vonios bent iš dalies išlikusios. Tačiau įdomesnė ir visiškai netikėta kitokia vieta – Chiang Kaisheko muziejėlis! Lyg Kolčiako ar Vrangelio muziejėlis komunistinėje Rusijoje, kur tokių dalykų, aišku, neįmanoma nė įsivaizduoti. Mat šičia buvo Gomindano vadavietė kare su japonais, ir šičia Chiang Kaisheką areštavo du jo paties generolai, kad priverstų bendradarbiauti su Mao. Tvirtinama, jog jis bandęs bėgti iš vadavietės vienu batu, palikęs ant stalo dirbtinius žandikaulius, bet tai turbūt tokia pat propagandinė legenda, kaip Kerenskio moteriški rūbai. Vadavietė stebėtinai asketiška, kukli, it maršalo Mannerheimo. Arba Stalino. Telefonas ant staliuko, rašomieji įrankiai, kareiviška lova, ir tiek.

Ekskursijos pabaigoje mus dar veža į krautuvę, kurioje bando įsiūlyti kiniškų medikamentų. Bent jau man neįsiūlo.

12. Sianio miestą pavyksta apžiūrėti gana fundamentaliai, ir jis to vertas. Iš ryto aplankau dvi garsias pagodas – Didžiąją laukinių žąsų ir Mažąją laukinių žąsų. Pirmoji šiurkšti, ciklopiška ir labai turistinė. Dalis turistų – matyt, nuoširdūs piligrimai iš kiniško užjūrio: jaunos merginos madingais vakarietiškais rūbais viena po kitos lenkiasi Budos statulai, joms diriguoja sulinkęs vienuolis, sulig kiekvienu priklaupimu mušdamas gongą. Gretimoje šventykloje pamaldos, aidi varpelis ir du būgnai, papuošti žuvų ir feniksų atvaizdais. Aštuoniolika archatų (budistinių šventųjų), skaptuotų iš medžio, jų veidai gerokai imbeciliški – net ne debiliški. Mažas vaikas irgi meldžiasi – tarškina budistines kastanjetes. Palypėju į pagodos viršūnę, iš ten atsiveria visas miestas, bet jį dengia smogo bei dulkių debesis. Geriau įžiūrima tik tai, kas arčiau – tipingų dvišlaičių stogų panorama. Ir dar vienas gigantiškas paaukuotas Buda atvirame ore, priklausęs jau kitai šventovei.

Tuo tarpu Mažoji pagoda – toli nuo Didžiosios, nuošaliame parke, kur beveik nėra lankytojų – viršija savo varžovę visais atžvilgiais. Ji žymiai senesnė (statyta 707 metais ir, rodos, neperstatyta). Iš tos dekoratyvių ir grakščių pastatų giminės kaip mūsų Šv. Ona ar, tarkime, Samanidų mauzoliejus Bucharoje. Surešta ne iš akmenų, o iš nedidelių plytų, kurių nuožulnios eilės, užvertus galvą, susilieja į ritmingą piešinį. Viršūnė nulaužta, ir pagodai tatau labai tinka. Vienuolyno čia nesama – tyro apleistos, vienišos, visų užmirštos vietovės dvasia. Kinijoje tai labai reta.

Iš čia pėsčias grįžtu į miesto centrą. Praeinu kanalą ir Mingų statytą sieną, virš kurios plūduriuoja bene popierinis drakonas. Anapus sienos įprastinis cementas, triukšmas, chaosas, „Kentucky Fried Chicken“, bet, pasukęs į dešinę, atsiduri gana senoviškame kvartale, kiek primenančiame Suzhou. Vienas namas, beje, dega: aplink gaisrininkų mašiną – neišsivaizduojama žiopių minia. Toliau vėl tradicinis gyvenimas, eina vyriškis su fleita, moteriškė su povo plunksna. Šiame rajone, buvusioje Konfucijaus šventykloje, įrengtas miesto muziejus, garsėjantis akmeninių stelų rinkiniu – kiek suprantu, tos stelos ten buvo jau šventyklos laikais

ir sudarė jos svarbiausiąją dalį. Daugelis jų – ant didžiulių vėžlių, taip pat ir unikali nestorijonų stela su kryželiu bei sirišku įrašu greta hieroglifų. Nestorijonai, eretiška krikščionių grupė, dar ankstyvaisiais viduramžiais pasiekė Kiniją; kai kas tvirtina, jog to tikėjimo laikėsi ir Dzhingischano mongolai. Yra stelų elementorių, stelų receptų (pavyzdžiui, nuo pilvo skaudėjimo), stelų poemų, stelų žemėlapių, stelų epitafijų, stelų paveikslų. Stilistinė įvairovė nepralenkiamą – vienas kitas lankytojas kinas turbūt ją specialiai studijuoja, atidžiai nusirašinėdamas tekstus. Dar efektingesnė skulptūros salė, kur šalia budų yra rečiausių dalykų – natūralaus dydžio, šiurpiai primityvus akmeninis raganosis, pakreipęs kaklą strutis (nejau iš Afrikos?), pažįstami iš reprodukcijų, tobulai gražūs žirgų reljefai.

Geriu arbatą prie Varpo bokšto, įstaigėlėje, vardu „Chaplin“ – su Charlie Chaplino ir Marilyn Monroe fotografijomis. Pats Varpo bokštas – vis dėlto kas kita. Jame vyksta kiniškos muzikos koncertas – irgi ne be kičo, bet vis dėlto neįprasto. Fleita, styginis instrumentas ir dvi serijos žalvarinių mušamųjų – varpai bei kybančios plokštės. Du vaikinai muzikantai apsivilkę mėlynais, dvi merginos raudonais rūbais. Muzika pentatoninė, atseit, cypianti (tokia

buvo ir Liyuan teatre), bet klausytis jos galima. Nuo bokšto matyti visi keturi miesto vartai (arčiausi iš jų pietiniai), bet ligi jų – mylios betono ir pragariško gatvių judėjimo. Sianis kažkada konkuravo su Roma ir Konstantinopoliu – sakyčiau, nelabai apsileidžia ir dabar.

Religijų čia buvo galybė jau Marco Polo ir dar ankstesniais laikais. Į šiaurės vakarus nuo bokšto ir dabar plyti musulmonų kvartalas su mečete – ji stebėtinai kiniškos išvaizdos. Ta pati paviljonų amfilada, vartai, akmenų kompozicijos, tokia pat stela (tik su arabišku įrašu), netgi drakonų reljefai. Arabiški įrašai išdėstyti vertikaliai it hieroglifai – hieroglifų, beje, žymiai daugiau. Kiek primena normalią mečetę tik centrinio pastato interjeras, bet ten remontas, o ir iš viso netikratikiui draudžiama įeiti, nebent galima pavypsoti pro plyšį. Įdomu, kaip atrodytų Kinijoje nestorijonų bažnyčia arba kad ir sinagoga? Minioje pasitaiko uiguriškų ar kirgiziškų veidų – kaip tik šičia prasideda Didysis šilko kelias, einąs (tiksliau, ejęs) per Vidurinę Aziją ligi pat Romos.

13. Traukinys į Chengdu anaip tol ne toks patogus kaip anksčiau matytieji. Stotį jis palieka vėlai

vakare, auštant esame jau Sichuano provincijoje – toje pačioje, išgarsintoje Brechto pjesės „Gerasis žmogus iš Sichuano“. Įstabų debesuotų kalnų peizažą – pilkos ir žalsvos spalvos, daugybė planų, harmoningai ramios linijos – netrukus pavaduoja lyguma. Tai intensyviausios žemdirbystės ir tankiausiai gyvenamų kaimų sritis – sakytum, Ukrainos analogija, jei tarybų valdžia Ukrainos nebūtų nuste-kenusi. Laukuose milijonai, kone milijardai gubų, tarsi tų imperatoriaus Qin Shihuango kareivių. Kiek suprantu, tos gubos – ryžių, jie čia pat kuliami ir vėtomi (jeigu ryžiams tie terminai dera). Valstiečiai, taip pat ir vaikai, su krepšiais ant kuprų ir nėšiais. Visi atrodo, kas be ko, sveiki, neišbadėję, palyginti neprastai apsirengę ir apsiavę (basų mačiau tiktai pietuose, ir tai ne vaikščiojančių, o besiilsinčių).

Chengdu. Vėl dulkėta cemento krūva, užgulusi neužmatomą plotą. Apsistojau vadinamajame „Traffic Hotel“, kurį man rekomendavo Sianyje italas – tai neturtingesniųjų turistų mėgstama vieta. Einu į pirmą pasitaikiusią kelionių agentūrą, jų šičia šimtai. Agentūra skelbiasi parduodanti ekskursijas kur tik pageidautum. Nedrąsiai sakau: „Norėčiau į Lhasą“. – „Maloniai prašome. Penki šimtai dolerių“. Taip nustembu, jog netgi nesideru, nors

kaina gana bedieviška, ir tai greičiausiai tik išlaidų pradžia. Šiaip ar taip, visų kelionių karūna – mano rankose. Žinoma, tuo patikėsiu tik ten atsiradęs.

Spėju dar aplankyti Chengdu įžymybę – Du Fu parką. Ten būta jo pirkelės meldų stogu, kur jis parašė daugiau kaip du šimtus eilėraščių. Vietovė paversta literatūrine šventykla: altoriuje primityviai nukrėstas ir padažytas Du Fu biustas su (bene) tikra barzda ir ūsais, abipus jo du menkesni, bet irgi gerbiami poetai. Jiems – visiems trims – netgi aukojama. Čia pat kaligrafijos paviljonas, akmenys su iškaltais hieroglifais, neišvengiamas Guo Moruo įrašas. Aplinkui žaliais dumbliais apsitraukę tvenkiniai, bambukų atvašynai, narveliuose čirpsi paukščiai, kuriems pritaria vabzdžiai ir varlės. Kinai ant suoliukų lošia madžongą. Manau, ši vietovė patiktų Brodskiui.

Bilieta į Lhasą pirkau tryliktąją mėnesio dieną, penktadienį. Na, bet be Dievo valios nė plaukas nuo galvos nenukris.

14. Taigi, svarbiausias pasaulyje keliautojo vainikas mano rankose. Rašau šiuos žodžius „Yak Hotel“, gal kilometras nuo dalailamos rūmų – Potalos.

Chengdu aerouostas, į kurį atvykstu šeštą ryto, didumo maždaug kaip JFK aerouostas New Yorke (na, kaip vienas iš JFK terminalų) ir chaotiškas kaip kinų geležinkelio stotys. Laimė, esu ne vienas, o su grupe ir gražute gide, kuri atlieka formalumus. Grupėje įdomūs žmonės, pavyzdžiui, šveicaras su dviračiu, ketinąs važiuoti iš Lhasos į Nepalą. Škotas Michaelis nori pasiekti šventąjį Kailascho kalną. Tasai Michaelis dešimt metų mokytojavo Sudano kaimelyje, o dabar yra laisvas literatas: rašo Arabijos Lawrence'o biografiją (tokių biografijų yra keturiasdešimt trys). Jau yra išleidęs kitą biografiją – Thesingerio, kuris ištyrė Arabijos pietrytinę dalį, vadinamąjį Tuščiąjį Keturtdalį. Thesingedis – aristokratas, homoseksualistas, paskutinis didysis pasaulio keliautojas – tebėra gyvas Afrikoje.

Prieš pat išsodinimą į lėktuvą gražioji gidė nei iš šio nei iš to klausia:

„O kuris iš jūsų Venclova?“ – „Na, aš“, sakau. „Kelionių agentūra jums pardavė bilietą ne tik ligi Lhasos, bet ir atgal į Chengdu, o tai daryti ji neturi teisės. Pusę bilieto prašom man gražinti, o aš jums už ją atiduosiu pinigus“. Nieko sau, o kaip aš iš Tibeto sugrįšiu? „Lhasoje yra agentūra, kuriai suteikta teisė tvarkyti grįžimą. Štai jos telefonas.

Paskambinsite ir be vargo gausite bilietą už tą pačią kainą“. Intuicija man kužda, kad čia kažkas ne taip, bet negi ginčysies? Jei užsispirsi, puikiausiai gali likti aerouoste, Tibeto iš viso nepamatęs, o šito tai jau tikrai nenorėčiau. Du šimtus penkiasdešimt dole-rių, šiaip ar taip, atgaunu.

Skridimas trunka mažiau negu dvi valandas. Po lėktuvu stebėtina kalnų šalis, Alpės ar Kaukazas kvadratu: ji prasideda beveik nuo pat Chengdu ir trunka beveik ligi Lhasos. Horizonte, toli kairėje, gali nuspėti ir Himalajus. Viršūnės apačioje aštrios, dažnai snieguotos, jų protarpiuose ledynai (o gal debesų juostos?). Panašu į nesibaigiančią Šcheldų ir Ušbų virtinę – tiksliau, galybę virtinių, pripildančių visą regėjimo lauką. Į Gonggar aerouostą leidžiamės migloje – ir, atrodo, gana pavojingu keliu, vos neužkabindami šlaitų.

Nuo čia ligi Lhasos 95 kilometrai asfaltuotu keliu, ties nuogu, vos vos žolėmis aptrauktu kalnynu. Dešinėje plati metalu žvilganti upė su salomis ir sėkliais. Dievulėli, juk tai Brahma Putra! Sniegas ir debesys akiratyje. Vienoje vietoje, ties ežerėliu ir smėlio kopa, akmenyje iškaltas spalvotas Sakya-muni ir pora dievybių. Tibetietiški namai – stačiakampės molio tvirtovės, visada su dviem bokšteliais

ant stogo, kuriuose plevėsuoja skudurinės maldu vėliavėlės. Matau ir nedidelę stupą. Nuo Brahma-putros, atrodo, tolstame: šone kita, mažesnė upė, per ją permesta pora kabančių tiltų.

Lhasa nedidelė, bet vis dėlto nusidriekusi šalia kelio pora trejetą kilometrų. Atrodo, čia galima atsipūsti po kiniškos spūsties ir grūstynių. Lyg iš oro susikristalيزuoja titaniška, o drauge intymi Potala. Mus bando gabenti į brangų „Holiday Inn“, ber grupėje yra prityrusių žmonių, kurie po ilgos diskusijos gauna leidimą visiems apsistoti „Yak Hotel“ pačiame mieto centre. Tas viešbutis grynai tradiciškas, tibetietiškai dekoruotas. Mano kambario durys anapus užuolaidos, kurioje išsiuvinėta ar tik ne mandala; viduje nieko, išskyrus lovą ir spintelę paausiuotais apkaustais. Visi labai svetingi, angliškai susikalba kur kas geriau negu Kinijoje. Numeris kainuoja dešimt mūsųškių dolerių. Arbata nekainuoja nieko.

Pirmąją dieną Lhasoje rekomenduojama tik ilsėtis (su baime prisimenu galvos skausmą, kurį naktimis patirdavau Anduose, maždaug toje pačioje aukštumoje). Tačiau vis dėlto einame pasivaikščioti drauge su Michaeliu. Skaniai papietaujame kuklučiame „Tashi“ restorane, čia pat už kertės. Tai vieta, kur renkasi ir apsieičia informacija turistai (kita tokia

vieta – mūsiškio viešbučio kiemas, tenai skelbimų lenta vaidina esminį vaidmenį). Paskui apeiname tradicinį piligrimų ratą Barkhorą aplink Jokhango šventovę, kuri budistiniame pasaulyje prilygsta bemaž Romos Šv. Petru. Maldininkų nedaug, vyrauja prekeiviai; tik vienas, gal devynmetis berniukas, kaip dera rimtam budistui, matuoja Barkhorą savo kūnu – klaupiasi, gulasi kniūbsčias, pasistūmėja į priekį, vėl kartoja tą patį ciklą.... Norint apsukti visą šventovę šitokiu būdu, reikia turbūt pusdienio – ir, atrodo, berniukas tam pasiryžęs.

Architektūra šičia – tiesių linijų triumfas. Kvadratinų langų eiles balkšvo akmens sienose paįvairina spalvoti karnizai. Pasitaiko vienuolių su maldų malūnėliais ir rožančiais, bet ne tiek jau daug. Elgetų ir šventųjų pamišėlių irgi esama.

Kinų įtakos, bent šioje Lhasos dalyje, beveik nepastebėti. Sunku pasakyti, ar ilgam. Už Potalos jau ištisas standartinis kiniškas miestas. Tibetietiški įrašai dažni, bet paprastai šalia kinų hieroglifų (retkarčiais iškabos ir angliškos – pavyzdžiui, „The Crazy Yak Saloon“). Raudoną vėliavą matau tik vieną. Tačiau viešbutyje kabo siaubinga anglų kalba sukurpta instrukcija, kurios svarbiausi punktai – nedalyvauti demonstracijose, jų nefotografuoti,

nefilmuoti ir neplatinti „propagandinės medžiagos“. Kažkoks disidentas instrukcijoje visur užbraukė žodį „China“ ir įrašė „Tibet“. Beje, instrukcija kabo šalia išvietės (kad neliktų jos neskaičiusių, ar ką?).

Michaelis ragina mane prisidėti prie žygio į Kailasho kalną. Tam reikia nusisamdyti džipą, na ir turėti kelis mėnesius laiko, nes ekspedicijos tikslas – ne vien piligrimystė, bet ir geografiniai tyrimai. Ties Kailashu yra keturių didžiųjų Indijos upių (Gango, Brahmaputros, Indo ir Sutlejo) versmės. Šventosiose knygose minima penktoji upė – Sarasvati, kurios dar niekas ligi šiol neregėjo. Sako, ji teka po žeme, bet pati jos pradžia lyg ir matyti fotografijose, atliktose iš kosminių palydovų. „Jei užtiktume Sarasvati versmes, būtų pasaulinė sensacija – ir, savaime suprantama, pinigai“. Be abejonės, važiuočiau, net ir ne dėl tų pinigų, jei neturėčiau netrukus grįžti Europon.

15. Naktis, ačiū Dievui, praėjo be galvos skausmo. Viešbutyje jaučiuosi jaukiai ir kaimiškai. Už lango gieda gaidžiai. Šilto vandens, žinoma, nėra, be to, prausykla su išviete skirta abiem lytim drauge, todėl įeinant reikia pakosėti – ar kartais neatsilieps kokia dama. Lhasos šunys, kuriais atvykėlių gąsdina mano bedekeris, atrodo itin suvargę, bet taikingi. Ko tuo

tarpu nepastebėjau, tai jakų: yra tik idiotiška paauksuota dviejų jakų statula kiniškoje miesto dalyje ir pats žodis iškabose. Pasitaiko kažkas panašaus į normalias karves.

„Tashi“ restorane esu jau savas. Pamėgau *bobi* – plokščius blynus, į kuriuos suvyniojama mėsa su daržovėmis.

Tibetietiškoji miesto dalis, žinoma, grynai viduramžiška. Moterys – vaikščiojančios juvelyrinių papuošalų ir karolių parodos, jų rūbai irgi neįtikėtinai spalvingi. Vyrai neretai su durklais, susipynę plaukus į kasą ir persijuosę juos raudonu raiščiu. Net ir rikšų (čia jie irgi ant dviračių) vežimėliai pagražinti papūgiškais ornamentais. Vienuolių, tiksliau sakant, lamų, pastebiu daug daugiau negu vakar. Ne vienas jų dar jaunas. Kiek tarp jų saugumiečių, sunku atspėti, bet girdėjau, jog maždaug ketvirtadalis. Patariama būti itin atsargiam su dvasingais, beveik nirvaną pasiekusiais vienuoliais. Jie prašo dalailamos portretų, o jeigu jų duodi (tokie portretai pardavinėjami kiekviename Hongkongo kioske), išsitraukia raudoną knygutę ir įsakmiai pakviečia į kiniškojo KGB rūsius. Rūsiuose turistų, tiesa, nemuša, bet netoli to. Po ilgo tardymo esi išodinamas į lėktuvą ir išgabenamamas už Kinijos ribų,

o pase pažymima, kad daugiau tavęs neįleistų. Iš karto matyti, kad šalis okupuota – kareiviai nepalyginti labiau krinta į akis negu pačioje Kinijoje, jų beveik kaip Vilniuje Stalino laikais. Nemažas plotas skirtas kareivinėms ir visokiems militariniams klubams. Sakyčiau, Lhasos gyventojai pasiskirstę į tris beveik lygias dalis – lamos, pasauliečiai, okupaciniai kareiviai.

Prie Jokhango rūksta akmeninės smilkalų krosnys. Prieš pat šventovės vartus – aikštė, nupoliruota maldininkų kūnų. Taip pat ir šiandien dešimtytys piligrimų kniumba išilgi ant grindinio – vyrauja turbūt moterys. Įeiti galima pro gretimus vartelius, ten vėl aikštė, kurioje mirga tūkstančiai lempučių: dega „yak butter“ – jakų sviestas (ar taukai?). Vienuoliai gieda mantrą už mirusįjį. Keturi kiti saugo įėjimą į svarbiausiąją šventovės pastatą.

Klausiu, ar galima įeiti. Galima – ekskursijoms reikia mokėti keturiasdešimt dolerių, šiaip jau lankytojams įėjimas laisvas, bet šiandien Jokhangas uždarytas. O rytoj? Taip pat uždarytas. Poryt? Uždarytas. Tai gal užporyt? Ne, ir užporyt nepateksi. Mano patirtis sako, kad tokiais atvejais reikia valandžiukę kitą palūkuriuoti – kažkas būtinai atsitiks. Pradžiai bent apeinu su piligrimais *sancta sanctorum*, suki-

nėdamas bronzinius maldos malūnėlius ir stebėdamas freskas, kuriose įvairūs budos mėgaujasi kiekvienas savo empirėjumi. Netrukus, kaip ir tikėjaisi, pasirodo ekskursantų – prisijungiu prie vienos grupės, dargi lenkiškos, kurioje pora žmonių mane atpažįsta iš spaudos. Grupei, bet ne eiliniams piligrimams *sancta sanctorum* sunkios durys atsiveria. Deja, vėl apartheidas.

Šventovė, kaip tvirtina gidas, esanti eklektiška, atseit, visų budistinių Tibeto sektų. Atstovaujamas čia ir ankstyvesnis šamaniškas tikėjimas bon, kurių gidas vadina „kvailu budizmu“. Spalvingų, auksuotų, šurkščių statulų minioje sunku susigaudyti. Valandėlę atsimeni, paskui užmiršti, kuris čia Avalokiteshvara, kuris Rinpoche ar Tsongkhapa. Asmenybės čionykščiai šventieji neturi, nes jos netekimas arba įveikimas ir yra budizmo tikslas. Ją turi gal tik poetas Milarepa, jaukus storulis, pridėjęs ranką prie ausies. Iš freskų įdomi viena, su architektūriniais fragmentais, truputį primenanti rotušės freskas Toskanoje, Sienos mieste. Labiausiai garbinama Joho Sakyamuni statula – ji, rodos, ir pati seniausioji. Apie kiekvieną figūrą gidas turi ką papasakoti, bet ne visada aiškiai ir įsimenančiai. Dėsto ir papro-

čius – pavyzdžiui, prie garbinamųjų figūrų rišami balti šilko raiščiai, vadinami khata.

Bet Jokhango *forte* – stogas, marsietiškos vaizduotės tvarinys su auksinėmis chimeromis, angelais, varpeliais, kažkokiais lyg ir arbatinukais, papuoštais demonų kaukėmis. Azijos Notre-Dame. Du elniai klūpo abipus dharmos rato. Kas be ko, karštesniems krikščionių misionieriams visa tai turėjo atrodyti atviriausias satanizmas. (Savo viešbučio kambaryje pastebėjau – tiesa, ne iš karto – kad visi sienų karnizai išrašinėti svastikomis. Irgi nieko sau. Prie svastikos Azijoje pripranti, bet kada jos tiek daug, ji pradeda veikti sąsmonę – apima nei šiokia, nei tokia nuotaika.) Nuo stogo gerai matyti Potala – kliedėjimas, netgi paranoja, įgijusi architektūrinės formas.

Po pietų, prisidėjęs prie tos pačios grupės, važiuoju į Drepungo vienuolyną tolokai užmiestyje. Prieš kultūrinę revoliuciją ten būta dešimties tūkstančių lamų, dabar liko maždaug penki šimtai – pusė emigravo, kiti, anot gido, „panorėjo sukurti šeimas“. Matyti nemažai sugriautų celių, ir viskas apleista, pajuodavę, nehigieniška. Galybė šunų – tai esą persikūniję vienuoliai, blogai atlikinėję savo pareigas: dabar jie budistiškai romūs, sakytum, nori vėl pakilti karmos laipteliais. Aukštai virš vienuolyno,

ant uolos, nutapytas didžiulis Tsongkhapa (vienas žymiųjų budizmo apaštalu) su mokiniu ir kažkoku velniuku. Gidas aiškina čionykštę simboliką: geltona spalva reiškia žemę, raudona ugnį, mėlyna dangų, balta debesis, žalia derlių. O auksuoti papuošalai ant stogų – tai liepsna.

Svarbiausia Drepunge yra Didžioji maldų salė – nelyginant katedros nava, tik iš medžio. Joje, kaip ir Jokhange, įrengta mirusiųjų dalailamų stupa – trylikos aukštų piramidė. Dabartinis dalailama – penkioliktas. Grupės vadovas tiesiai šviesiai klausia, kaip į jį žiūrima: kinas gidas tiesiai šviesiai atsako, jog vyriausybė draudžianti jį garbinti, nes jis esąs separatistas. Freskose daug kaukolių ir gana pragariskai atrodančių būtybių. Yra, beje, grynai seksualinė scena – Yamantaka ar kažkuris jo įsikūnijimas prievartauja nuogus nusidėjėlius – moteris ir vyrus. Klausiamo, ką reiškia prievartautojo penis: pasak gido, tai grynai dekoratyvinis elementas.

Trečiajame aukšte gigantiškas auksaveidis ir mėlynakis ateitis buda Maitreya, atsiradęs šičia „anksčiau už šventovę, natūraliu būdu“. Jo akys esančios mėlynos, nes jis svetimšalis – indas. Šalia jo, beje, fotografijos – pančenlamos ir vienuolyno vyresniojo. Toliau stogas, panašus į Jokhango, tik su

kalnynų panorama (Everestas, šiaip ar taip, nuo čia vos aštuoni šimtai kilometrų). Praeina senis lama – ant jo apsiausto nugaros išsiuvinėtas užrašas „Chicago Bulls“. Šoka ir linksmi vaiposi dešimtmetis lamiukas, irgi rudu apsiaustu, bet be užrašo; kviečia pas save svečiuosna (į cele?), tačiau gidas jį sudraudžia.

Drepung – ištisas miestelis, truputį Asyžius, truputį Dagestano aūlas. Ant aukštų (falinių?) stulpų plevėsuoja maldų vėliavėlės. Apeiname – kaip dera, pagal laikrodžio rodyklę – krūvą akmenų, neva nešančią sėkmę finansiniuose reikaluose (ir budistams rūpi tokie dalykai?). O žemiau Drepungo pagaliau randame kaimenę jakų: du iš jų čia pat mėsinėjami, reginys reikalauja stiprokų nervų. Nevisiškai suprantu, kaip tai derinasi su budistine pagarba gyvybei (nebent jakus pjauna kito tikėjimo adeptai, pavyzdžiui, musulmonai). Bet tai dar ne visų baisiausia, nes Tibete vietoje pakasynų ar kremacijos praktikuojamos „oro laidotuvės“ – žmonių lavonai kapojami į gabalus (tiesa, tai stebėti uždrausta).

Manieji lenkai – daugiausia naujos formacijos verslininkai, uždirbą po pusmilijonį dolerių per metus. Tik vienas jų – profesorius teisininkas, kurio hobis yra orientalistika (apie vietines dievybes jis

nusimano geriau už gidą). Vieną biznierių, beje, ištiko sunkus kalnų ligos priepuolis, ekskursijose jis nedalyvauja – guli viešbutyje ir laukia lėktuvo į Chengdu. Vėlai vakare mums dar rodo tibetietišką „liaudies dainos ir šokio ansamblį“. Yra šokių su kaukėmis, netgi juodomis, dvelkiančiomis, anot mūsų teisininko, bon tradicija. Bet vyrauja „darbo šokiai“ – matyt, pagal marksizmo reikalavimus. Orkestre beveik vieni mušamieji, balsai neįtikėtinai monotoniški, dainuojama beveik nepraveriant lūpų. Efektingas „jakų šokis“ (virš vieno jako priekinės nagos kyšo džinsai – ką gi, *signum temporis*). Gyvulių kaukių yra ir daugiau – čia gyvuliai, *nota bene*, praktiškai lygiaverčiai ir lygiateisiai su žmonėmis. Bet gal įdomiausia tai, kad už kulisų nuolat vyksta gyvas pokalbis, net svarbiausiųjų numerių metu: iš salės per sceną į ten bėgioja žmonės su arbatinukais ir taip toliau. To dar jokiame, net labiausiai eksperimentiniame teatre nesu matęs.

Potaloje naktį žėri tik keli žiburėliai. Reginys, ką besakysi, vaiduokliškas.

16. Didžiulės įtampos diena – ligi penktos nežinau, ar gausiu bilietą į Chengdu. Jei negaučiau, tai sugriautų visus mano planus. Kelionių agentūra, į

kurią man pasiūlyta skambinti, žinoma, neatsako. Per didelį vargą surandu jos adresą: tenai mane pasitinka flegmatiškas kinas. Ne, bilietų nėra ir nebus, ankstyviausia galimybė išskristi – už keturių mėnesių. Kaip tai gali būti, juk Chengdu aero-uoste man žadėta... „Jus apgavo. Deja, pas mus dar pasitaiko sukčių, nors liaudies vyriausybė su jais ir kovoja“. Žinau, kad Kinijoje blogiausias daiktas – „prarasti veidą“, atseit, orumą ir savitvardą, todėl sakau: „Keturi mėnesiai Tibete – viso mano gyvenimo svajonė. Deja, manęs laukia studentai, o štai bilietas iš Chengdu į Guiliną ir Hongkongą“. Kinas tyrinėja bilietą: „Tikrai, jūsų padėtis nepavydėtina. Ką gi, išgerkime arbatos“. Pusvalandį geriame, ramiai diskutuodami apie Kantono arbatos pranašumus palyginti su Nankino arbata. Po to išgirstu: „Ką gi, pabandyčiau jus įsodinti į šios dienos lėktuvą, nors nieko negaliu garantuoti. Bet tai kainuos ne 250, o 280 dolerių. Penktą valandą gal atnešiu bilietą į „Yak Hotel“, o gal ir neatnešiu“. Duodu jam pinigus – iš manęs išreikalavo vulgarių kyšių, kurių agentas tikriausiai dalijasi su Chengdu gide, bet kito būdo gauti bilietą nesimato (Lhasos centre yra lėktuvų kasa, tačiau prie jos tūkstantinės eilės). Ir dar

ne visai aišku, kas bus penktą valandą – po šimts, nepareikalavau nė kvito.

Tuo tarpu einu į Potalą – negi liksi jos neaplan-
kęs, juo labiau kad ji atidaryta vos dvi dienas per
savaitę, nuo devintos ligi vidurdienio. Po Jokhango
ir Drepungo tai truputį antiklimaksas. Lipti įžulniais
laiptais sunkiau negu į Didžiąją kinų sieną. Neap-
rašomas, daugiamatis salių ir saliuikių labirintas,
ligi kraštų sklidas, net pergrūstas statulų, statu-
lėlių, statulaičių ir statulaityčių, kurias retai bepa-
vadinsi meniškėmis. Etnografija, egzotika, bene
painiausia pasaulyje religija – taip; bet ne menas.
Visos sąvokos ambivalentiškos (ar polivalentiškos)
ir mūsų logikai nepasiduoda. Ryškiaspalvės freskos,
sutros; poroje kambarių guoliai (dalailamų?). Vienas
dalykas absoliučiai unikalus – auksinė, turkusais
dekoruota keliolikos metrų piramidė, bene penktojo
dalailamos kapas. Na, ir trimatė bronzinė Kalača-
kra, viena iš seniausiųjų čia relikvijų. Medžio stul-
pai daug kur pakrypę, spalvos pablyškusios, rūmai
dvelkia pelėsiais ir muziejumi, nors maldininkų, kaip
ir turistų – spūstis. Vienuoliai bando kažką aiškinti
laužyta anglų kalba – maždaug šitaip: „Atkreipkite
dėmesį, šiai statulai septyni tūkstančiai metų“ (iš
tikrųjų duok Dieve, kad būtų septyni šimtai). Ar

sugriš dalailama į šį savąjį Vatikaną iš emigracijos? Visko gali būti.

Daugumai lankytojų svarbiausia Potaloje vieta – kaip tik dabartinio dalailamos miegamasis, kur jo tebelaukia senieji baldai ir lova. Tačiau ten neinu – kelias tolimas, už ėjimą reikia brangokai mokėti, Tibeto religinį vadovą gerbiu, bet nesu jo fanatikas, o vidurdienis jau čia pat. Neapsižiūrėjęs pasuku link išėjimo prieš laikrodžio rodyklę. Pirma, tai didelė nuodėmė, antra, paklystu Potalos labirinte ir klaidžioju tol, kol galbūt išperku žalą, padarytą savo karmai.

Vakarop, jau gavęs bilietą ir lengviau atsidusęs, einu žiūrėti Potalos iš tolo – iš Gomulingka salos. Čia jos trapecijų, ritinių ir įlenktų auksinių piramidžių kompozicija atrodo beveik geniali. Vėjyje plevėsuoja audeklai, nukarę per keliolika aukštų. Reginį, tiesa, temdo pora raudonų vėliavų pačioje saloje.

Barkhore perku įvairių niekučių, taip pat ir maldų malūnėlį. Prašoma už tai paprastai penkių dolerių, nusiderėti galima ligi vieno ar dviejų. Moterys prekeivės, jei nesusitarei dėl kainos, pusę Barkhoro bėga įkandin ir pagaliau atiduoda norimąjį daiktą praktiškai veltui. Kaip tik Barkhore – ne gatvėje, bet aikštėje priešais Jokhangą – vyko antikoloniji-

nės riaušės. Budistinis pasyvumo mentalitetas kažin ar gali čia pagelbėti; antra vertus, durklais apsiginklavę vietiniai pasyvūs neatrodo, juos norėtuši lyginti su kabardiniais ar čečėnais. Daugelis jų labai tamsiaveidžiai – kaip indai, kone afrikiečiai. Su kinų antropologiniu tipu tibetiečiai neturi nieko bendro.

17. Į aerouostą išvažiuojame šeštą ryto, dar tamsoje. Autobusą kelyje stabdo ginkluotas patrulis. Užtat matome saulėtekį virš ramios it ežeras Brahmaputros ir plikų ją siaučiančių kalnų. Lhasa yra Gango baseine – štai dar vienas daiktas, atskirias ją nuo Kinijos ir suartinąs su Indija. Aerodrome Dantės scenos, nors lėktuvų čia nedaug. Užtat Chengdu aerodromas šį kartą pasirodo nedidokas, ir eilės jame visai pakenčiamos. Šit kaip iškreipia vaizdą nervinga nuotaika, kai dar ne visai tikėjau, kad į Lhasą pateksiu. Chengdu nėra prasmės grįžti į centrą – praleidžiu aerodrome šešias nuobodokas valandas.

Vakare – Guilinas. Kaitra ir drėgmė, nuo kurių jau buvau atpratęs. Visas miestas iliuminuotas, iš autobuso matyti galybė krautuvėlių ir amatininkų dirbtuvių atvirame ore. Šį sykį – dėl įvairumo – apsi- stoju labai prašmatniame „Ronghu-Hotel“.

Lèktuvuose (Chengdu-Lhasa, Lhasa-Chengdu, Chengdu-Guilin) tris kartus valgiau tą patį valgį – keistą kiniško ir vakarietiško hibridą – ir mačiau tą pačią kinišką komedijėlę ekrane. Čia tai bent komunizmas!

18. Paskutinioji diena Kinijoje. Ji turėtų būti *fortissimo*, nors jau truputį kliudo nuovargis. Po Sichuano lygumos, kurioje išsibarstę šimtai tūkstančių, gal ir milijonai sodžių (gerai matomų iš lèktuvo) – tropikai, bambukynai, kalnai. Tie kalnai prie Guilino, kaip žinia, keisčiausių formų. Visiems ar beveik visiems pramanyti estetiškai pavadinimai – Vienišo Grožio kalva, Suvynioto Aksomo kalva, Dramblio Straublio kalva, Žaliojo Lotoso viršūnė, netgi Žalia Varlė, Besižavinti Mėnuliu. Dalis jų pačiame Guiline, bet čia juos lankyti vargu ar verta – aplinkui tiek triukšmo ir smogo, jog bet koks įspūdis dingsta. Turistai paprastai plaukia garlaiviu Li upe ligi Yangshuo miestelio, pakeliui stebėdami žvejus, kuriems meškerioti padeda kormoranai. Tam neturiu nei laiko, nei pinigų, todėl važiuoju į Yangshuo ir atgal pigučiu autobusiuku. Dar ir tai gerai, kad jame pasineri į tikrą kinišką gyvenimą. Greta sėdi senis su bambuko lazda ir su višta narvelyje, bando

įlipti kitas, su nėšiais, bet vairuotojas po ilgo ginčo jo neįsileidžia. Niekas nemoka ne tik anglų, bet ir standartinės kinų kalbos. (Beje, ant stoties rūmų kažkodėl įrašas „Gweilinz“, o vietoje „baggage storage“ – „baggage stogera“: tai maždaug toks pat civilizacinis neatitikimas kaip Ci Baishi paveikslas aukštyn kojomis.)

Reginys iš autobusiuko daugmaž toks pat kaip iš upės, gal net dar geresnis, nes kalkakmenio viršukalnių virtinės plaukia abipus, tai priartėdamos, tai nutoldamos, tai stubindamos stačiomis sienomis, tai nykdamos rūke. Vienintelis palyginimas, ateinąs į galvą – Meteora vienuolynai Graikijoje. Miniatiūriniu mastu – Beštau prie Piatigorsko. Bet viso to šimtą kart daugiau, tirščiau – Kinija, kaip visada, stubina mase. Kalnų grandinės nutįsusios mažų mažiausiai per šimtą kilometrų. Metaforizuoti čia galima be galo: šukos, gaidžių skiauterės, piramidės, dievo pirštai, perkūno strėlės. Bet pirmiausia žvėrys. Nes viskas gyva, šilta, gauruota, apdengta žalia vilna. Aišku, yra ir Kuprio, ir Gulbės, ir Krabo, ir Drakono Galvos kalva – labiausiai, beje, čia pritinka žinduoliai. Siurrealistiška? Veikiau čiurlioniška.

Yangshuo tuoj pat prisistato jaunutė, šneki Mo Zhi Quin, kuri siūlosi parodyti man čionykštes įžy-

mybes. Visas miestelis – kalnų saujoje, turiu tik tris valandas laiko, taigi pasirenkame Mėnulio kalvą. Klausiu, kiek Zhi Quin metų. Dvidešimt (maniau, kad šešiolika). Ji savo ruožtu spėja mano amžių ir sako: „Keturiasdešimt šešeri“. Kinijoje mandagu žmogų pasendinti, taigi po mėnesio kelionės turbūt esu geros formos. Važiuojame šešis septynis kilometrus mopedu siaubingai išdaužytu keliu. Į Mėnulio kalvą veda 830 laiptų, karštis nepakenčiamas, bet tikslą pasiekiamo per pusvalandį (paprastai tam skiriama keturiasdešimt minučių). Viršuje randame vyrų ir merginų iš Bolognos, Rostocko ir Londono. Kalvos pavadinimas kilęs iš to, kad joje yra gigantiška pusmėnulio formos anga; ir reginiai iš tos angos – į tris puses – prilygsta kone Didžiajam kanjonui. Tik čia žmogiškiau ir jaukiau.

Zhi Quin įprastas uždarbis – šimtas renminbi už ekskursiją – čionykščiu supratimu labai geras, bet jai reikia kasdien laiptoti po kalnus; antra vertus, ekskursijų nėra daug, nes konkurencija didelė. Šiaip ji niekur nebuvo, išskyrus Guiliną ir dvi dienas Kantone. Reikia palikti jai įrašą autografų knygoje, ten kelios dešimtys kalbų. Pridedu kelis žodžius lietuviškai – turbūt pirmasis šiose apylinkėse.

19. Vėl Hongkonge. Nakvoju, kaip anąsyk, „Chungking Mansions“: iš čia išvažiuojant, man žadėjo duoti tą patį kambarį, bet davė vis dėlto prastesnį. Na, tiek to. Laikas į Europą.

EKVADORAS, 1999

VII.9. Keliuosi apie antrą nakties. Pusę penkių su bičiuliu Aleksejum esam JFK. Ligi San Jose snaudžiu – ten persėdimas į kitą, daug didesnę lėktuvą (pirmasis ankštas, nelabai patikimas, ir jo tualete siaubingai dvokia tabaku – ten paslapčiomis rūko keleiviai, rizikuodami gaisru ir katastrofa). Ką gi, pabuvau ir Kosta Rikoje, nors tik aerouoste. Iš oro matyti abu vandenynai, pradžioje tiesi Atlanto pakrantė, paskui karpyta Pacifiko. Šalis laukinė, bet drauge savotiškai tvarkinga, bent tos vietos, kur įsitaišęs vienas kitas namukas. San Jose giliame tarpeklyje juosvais nuožulniais šlaitais. Pats aerouostas mažytis, mažesnis negu Vilniaus, tvarkomas žemaūgių vaikinukų ir kiek aziatiško tipo mergelių. Dovanai pilstomas čionykštis labai skanus kavos likeris. Daugiau įspūdžių lyg ir nėra.

Tuo tarpu Quito – jau milžinas. Betono ir bidonvilių sankaupa, virš kurios boluoja idealus nelygi-

nant Fuji kūgis: netrukus pasirodo, kad tai Coto-paxi ugniakalnis. Deja, ar ten pateksime, neaišku: taksi ir kitoks transportas streikuoja, todėl į viešbutį mus atveža kelionių agentūros atstovė Eleonora – anot jos, apie kelionę pietų kryptimi nėra ko nė svajoti, indėnai užtvėrę kelius vos ne barikadomis, ir mums siūloma keisti planus, o mes to daryti itin nenorime. Žiūrėsim, kas bus toliau. Labai stinga oro – daug labiau negu Lhasoje, nors ji pusantro kilometro aukštesnė. Todėl bijau nakties – didelėse aukštumose, kol nesu aklimatizavęsis, naktimis man plyšte plyšta galva.

Temsta, kaip ir turi būti pusiaujo šalyse, apie šeštą. Danguje rausvi varpstės pavidalo debesys. Miestas nors ir didelis, bet provinciališkas; anot Aleksejaus, *tokia* architektūra galėtų būti ir Serpuchove. Na, vietomis padvelkia ir prastesnės rūšies Sevilla. Galybė elgetaujančių vaikų ir skrybėlėtų indėnių su kūdikiais ant rankų, bet nuotaika anaip tol ne tragiška. Teiraujamės šen bei ten apie padėti pietuose, kuri gal ir nėra tokia baisi, kaip neaiškiais sumetimais sako Eleonora.

Nuo Limos ar Bogotos Quito skiriasi, be ko kito, galybe keistų, lyg iš Disneylando atgabentų pilaičių: ar tai Ekvadoro mafijozų rezidencijos, ar pasiunti-

nybės, negaliu suprasti. Kyšo nešvanki pseudogotikinė katedra. Bet kažkur nuošalyje esama ir barokinio senamiesčio – sako, egzotiško ir prašmatnaus. Beje, pasiuntinybę identifikuojame tik vieną, ir tai, žinoma, rusų ambasada.

10. Laimė, naktis praslenka ramiai, išsimiegu puikiai. Ryte pirmoji ekskursija į Otavalo. Važiuojame su šoferiu ir gidu: jiems labiau rūpi rodyti mudviem komercines vietas, bet gamtos grožybių irgi nestinga. Kubistinis Quito prisiglaudęs prie Pichincha ugniakalnio, kuris paskutinį sykį išsiveržė XVII amžiuje; į klausimą, ar miestui negresia pavojus, gauname atsakymą, kad krateris nukreiptas į priešingą nuo sostinės pusę. Ugniakalnių čia bent kelios dešimtys (veikiančių dvidešimt penki), ir visos provincijos pavadintos jų vardais. Pichincha žalia, miestas jos papėdėje baltas, ir tas žalumos-baltumos derinys kartosis visą laiką, tik paskui žali jau bus tarpekliai, o balti sniegynai viršum jų. Vakar, beje, lėktuvas leidosi taip arti šlaitų, Quito pusdangoraižų ir plokščiastogių lūšnų, jog buvo baisoka; šiandien matome tokį pat besileidžiantį lėktuvą, ir vėl nukrečia šturpas.

Diena ideali, dangus tamsiai mėlynas, kaip įprasta aukštikalnėse. Leidžiamės iš pradžių nuo 2800 metrų aukščio ligi 1700, paskui vėl kylame ligi 2500 ir, beje, kertame pusiaują (Otavalo jau Šiaurės pusrutulyje). Ir Quito, ir aplinkiniai sodžiai atrodo taikingi, palyginus su kitomis Trečiojo pasaulio šalimis ne ypač susmukę, apyšvariai. Prie indėnų namų kabo didžiulės paskerstos kiaulės. Stabtelėjame krautuvėlyje, kur pardavinėjamos – ir čia pat, pirkėjų akivaizdoje, gaminamos – ryškiaspalvės tešlinės lėlės (sako, jos išlieka daug metų). Bet perku ne lėlę, o kitą folklorinį kičą – papūgą iš balzos medžio, lengvučio it kamštis. Kaip tik iš balzos buvo pagamintas „Kon Tikis“, kuriuo Thoras Heyerdalis perplaukė Ramųjį vandenyną.

Akiratyje dominuoja Cotopaxi, po to kelios kitos sniego viršūnės, pagaliau viską užgožia Cayambe, monumentalus it Araratas – ir, *nota bene*, esąs pačioje pusiaujo linijoje. Ritamės Pan-American magistrale, siauroka, duobėta ir gan pavojinga. Vietomis joje pasitaiko „barikadų“ likučių – akmenų ir smėlio krūvų, taip pat užtinkame policijos kontrolę. Streikas vyksta dėl padidėjusio mokesčio už benziną, o indėnai, anot gido, nerimauja „patys gerai nežinodami dėl ko“ – politinių manipuliatorių sua-

gituoti. Kontrolė, beje, esanti nukreipta prieš narkotikų transportą iš Kolumbijos.

Tarp dviejų ugniakalnių, Imbabura ir Cotachaci, šaunus ežeras: tai jau Otavalo pradžia. Abu ugniakalniai esą svarbiausieji pagoniški čionykščių genčių dievai, ligi šiol laikomi pagarboje kaip tų genčių „tėvas ir motina“. Otavalo – irgi kubistinis miestelis, primenąs Artimuosius Rytus, gana pasiturintis dėl amatų ir didelio turgaus, į kurį ir atvažiuoju. Prekiaujama daugiausia vilnos kilimais, bet išigyju turkusų grandinėle Taniai. Autentiškumo išpūdį suteikia pirmiausia elgetos – visi mažaūgiai, vyrai su skrybėlėmis, moterys su juodais turbanais ir ilgais juodais sijonais. Ir vieni, ir kitos familiariai graibo turistus už rankų; jeigu ne tai, čia atrodytų visai nepavojinga ir bičiuliška. Originalesnių raštų ieškome bent dvi valandas – jų ne taip sunku surasti, bet esame išrankūs. Prieiname net rotušės aikštę, kurios viduryje stūkso cementinė kažkokio indėnų vado galva. Po galva miega pavargėlis. Statulų manija Ekvadore gal net stipresnė negu kitur Lotynų Amerikoje – visur biustai ir karduojantys didvyriai ant žirgų. Tiesa, dėl galvų – turguje parduvinėjamos ir „džiovintos galvutės“, aprašytos Hanzelkos ir Zikmundo, tik, žinoma, netikros.

Pietūs haciendoje, gal dešimt kilometrų į šiaurę nuo Otavalo: ji įkurta dar XVI amžiuje, bet sugriuvo per žemės drebėjimą ir buvo atstatyta, kiek įmanoma, „Zorro stiliumi“. Kas be ko, jauku ir gardu. Hamakai, palmės, lamos, ištisas žirgynas. Paskui dar Cotachaci miestelis, pigiausių pasaulyje odinių švarkų karalija. Įvažiavimą į jį puošia koks šimtas plevėsuojančių vėliavų, yra net mūsų trispalvė. Nuošalyje nuo švarkų krautuvėlių randame simpatingą kolonijinę gatvę – mėlynos čerpės, langinės, senovinės išvaizdos žibintai. Šiai dienai maždaug ir gana. Grįžimas trunka dvi valandas, Quito jau pradeda temti.

Detalė: haciendoje senas žemėlapis, kuriame pažymėta „pavojaus zona“ ugniakalnio išsiveržimo atveju. Į ją įeina ir Otavalo, ir Cotachaci miestelis, ir pati hacienda. Dar linksmiau, kad viena Cotachaci krautuvė vadinasi „Pompeii“.

11. Ekskursija po Quito miestą. Gidas, reikia pripažinti, ne tik kalbus, bet ir neblogai informuotas. Iš pradžių jis veža mus į šiaurinę miesto dalį, turtingų daugiabučių namų rajoną, kuris baigiasi staugiu skardžiu: skardžio papėdėje dailios barokinės bažnytėlės kupolas, toliau, už tamsžalio šlaito, lyg iš

lėktuvo atsiveria slėnis be galo be krašto. Bažnytėlė, kaip labai daug kas šiose vietose, statyta pranciškonų. Vienuolyne šalia jos gyvenęs pats Pizarro, ir iš čia skersai slėnį išvykęs Amazonės radėjas Orellana.

Ne per toliausiai banalūs parlamento rūmai su banaliu didžiuliu bareljefu fasade. Bareljefas turi vaizduoti Ekvadoro istoriją, maždaug nuo inkų valdovo Atahualpos ligi dabarties. Bet istoriją šičia, kaip ir Australijoje, didele dalimi pavaduoja geografiija – ne tik konkistadorų kelionės, bet ir, tarkime, La Condamine'o aštuonioliktojo amžiaus ekspedicija, nustačiusi pusiaujo liniją. Karų ir revoliucijų būta tiek ir tiek (net ir dabar, vos prieš du mėnesius, Ekvadoras dar kariavo su Peru dėl kažkokio džunglių užkaborio), bet visa tai nublinksta prieš ilgumos ir platumos laipsnius. Senovinė rusva observatorija, kažkuo susijusi su anais pusiaujo matavimais, daug įdomesnė už socrealistinį Bolivarо paminklą, esantį beveik greta jos. Paminklas galėtų būti ir Vasilijaus Ivanovičiaus Čiapajevo, tik sparnuotų genijų per daug.

Senamiestis gana ankštas, keliaaukštis ir europietiškas. Matome toli gražu ne visa, ką vertėtų: La Compania, bene gražiausia čionykštė bažnyčia, prieš dvylika metų nukentėjusi nuo žemės drebė-

jimo, apgriauta ir greičiausiai uždaryta. Reikės patiems patikrinti, jei turėsime Quito laisvą dieną. Užtat gidas parodo Iglesia San Francisco, kurios balti lietuviški bokštai dominuoja virš jaukios aikštės. Nuožulnus tos aikštės paviršius dengtas senoviniu grindiniu, ant laiptų būriuojasi devocionalijų pardavėjai, plieskia aukštikalnų saulė. Čionykščiame vienuolyne buvo mokomi rašto Atahualpos vaikai – kiek suprantu, nužudžius jų tėvą. Interjeras prabangus, jame keistai sumišusi inkų dekoratyvinė tradicija ir pasiutėliškas ispanų barokas. Maždaug tą patį galima pasakyti apie El Sagrario, esantį greta katedros – pastatą aukso altoriais ir girgždančiomis medžio grindimis. Pati katedra nykesnė, joje ir žmonių daug mažiau; šoninėje koplyčioje vieno iš Lotynų Amerikos išvaduotojų Sucre's sarkofagas (beje, Sucre's gyvenimo metai beveik sutampa su Puškino). Nepriklausomybės aikštė, į kurią žiūri nelabai stilingas katedros šonas, apsupta kolonijinių rūmų su arkadomis, tarp kurių įsiterpusi ir konstruktyvistiška rotušė. Anot gido, ją pastatė tada, kai senasis Quito dar nebuvo paskelbtas kultūros paminklu.

Aikštėje, žinoma, paminklas su liūtu, kondoru bei išlakia mergele, simbolizuojančia laisvę. Šalia

jo šūkauja pamokslininkas, badydamas pirštu į atverstą Bibliją. Priėjimus prie aikštės užbarikadavę šarvuočiai. Mat nenorima prileisti demonstrantų prie pačių stilingiausių kolonijinių rūmų, kuriuose lindi prezidentas. Gatvių pavadinimai dvilyčiai, maždaug tokie: „Septynių kryžių gatvė – calle Garcia Morreno“ arba „Sidabrakalių gatvė – calle Venezuela“. Nuošaliau dar klasicistinis, iš pirmo žvilgsnio labai žavus teatras. Po to jau važiuojame į El Panecillo, čionykštį Gedimino kalną. Nuo jo, po negrabia sparnuotos Madonos statula, atsiveria platus miesto reginys su Cotopaxi, Cayambe ir Pichinchos krateriu. Kraterio uolų linija vadinama „Sucre's profiliu“ ir tikrai jį primena – nesunku patikrinti, nes profilis išraižytas ant čionykščių smulkių pinigėlių. Vargingi pietiniai Quito priemiesčiai ne ypač skiriasi nuo Atėnų arba, dar tiksliau, Salonikų.

Baigiamoji ekskursijos šaka – pusiaujo monumentas, esąs keliolika kilometrų į šiaurę nuo miesto. Senesnysis paminklas, kurį matė Hanzelka ir Zikmundas, išmontuotas ir perkeltas į gretimą kaimą (irgi pusiaujo linijoje), o jo vietoje užrioglinta kažkas labai didelio, it Stalinas Jerevane ar Voor-trekker kubas Pretorijoje. Aplinkui, žinoma, ištisas prekybinis miestelis. Serija beveik vienodų biustų –

tai La Condamine'o ekspedicijos nariai. Ką darysi, fotografuojamės apsižergę ryškiai geltoną pusiaujo liniją ir netgi ant jos atsisėdę, kaip dešimtys kitų. Beje, ta linija eina ir čionykštės kopolyčios viduriu. Ten kaip tik mišios; kunigo išskėstos rankos – viena Šiaurės, kita Pietų pusrutulyje, ir abudu pusrutulius apkabina virš jo galvos kybantis Nukryžiuotasis.

Pats vidurdienis, saulė šiaurėje (!), ir šešėliai slenka priešinga kryptimi, negu turėtų. Liftu pakylame į monumento viršūnę, iš ten leidžiamės laiptais: septyniuose aukštuose įtaisytas indėnų (*nota bene*, ir Ekvadoro negrų, kadaise atvežtų iš Afrikos ir grįžusių pirmykštėn būsenon) muziejėlis. Įdomiausias, žinoma, Amazonės gentys, tik jos atvaizduotos gana paviršutiniškai – na, bet ir vietos čia maža.

Grįžtame į Quito pro eukaliptų giraites ir pakeilės akacijas. Atsisveikiname su gidu, bet patys sau užtikriname dar šios dienos *grand finale* – Casa de la Cultura muziejų miesto centre. Tokiai šaliai kaip Ekvadoras jis net kiek pernelyg prašmatnus. Inkų aukso skyrius palieka gal truputį menkesnį išpūdį, negu tikėjomės, bet tokio kiekio genialios senųjų indėnų keramikos, kiek šičia – ir tokios įvairios! – niekur ir niekada nesu matęs. Visa tai nenusileidžia nei japonams, nei Egiptui (ir vietomis bemaž

identiška tai su pirmaisiais, tai su antruoju). Šaunus ir vietinio baroko skyrius, ypač skulptūra, ir netgi Bolivaro laikų akademiniai portretai; tik modernusis menas tvoskia provincija – pseudo Picasso (vardu Guayasaminas) ir koks tuzinas pseudo Riverų.

12. Cotopaxi ir Chimborazo ungiakalniai, kuriuos tikėjomės aplankyti, rodos, praplaukė pro šalį. Į pietus nuo Quito ištisa revoliucija, indėnai svaido akmenis į automobilius ir bando juos padegti. Oficialiai tai vadinasi „el paro“. Prezidentas užšaldė benzino kainas, dėl kurių kilo visas triukšmas, bet tai nieko nepadeda. Yra jau ir pirmoji auka.

Šią dieną praleisime Quito. Iš esmės tai ne taip jau bloga, nes miestą verta patyrinti, bet jei tokių dienų bus daugiau, reikės prasimanyti, ką veiksime. Tuo tarpu nutariam aplankyti Amazonės indėnų muziejų – jis palyginti netoli mudviejų viešbučio. Muziejus nedidelis, bet civilizuotas ir labai įdomus. Ekskursijos vadovė, pati indėnė, pradžioje kalba ispaniškai (be mūsų, jos klausosi dar trys asmenys) ir tik į pabaigą, susivokusi, kad jos niekas nesupranta, pereina į puikiausią anglų kalbą. Svarbiausias eksponatas, žinoma, autentiška džiovinta (ar rūkyta?) žmogaus galvutė pilka oda ir melancho-

liška - sakyčiau, filosofiška - veido išraiška. Abu manėme, kad indėnai išrado būdą mažinti kaukoles, bet kaukolės tenai nesama - yra tik skalpas. Džiovinamos ir beždžionių galvutės (praktikai?). Tiesa, jau pora dešimtmečių jomis ir apsiribojama. Bet ir šiaip yra ko pasižiūrėti: papuošalai iš tukanų snapų, vainikai iš arų plunksnų, keistas, į besišypsantį veidą panašus medinis būgnas, prietaisai ausims ištempti, molinės mitologinių būtybių figūrėlės (beje, legenda apie vieną tokią būtybę - Mėnulį - nejaukiai primena dainą „Mėnuo saulužę vedė“). Yra dar gigantiška skruzdėda, boa ir kondoras.

Persiskiriu su Aleksejum - jis eina link vakarykštės Orellanos bažnytelės, aš į senamiestį. Quito gana nelogiškas ir klaidus, be to, galybės lygmenų: visą laiką arba kopū į kalną, arba leidiesi į pakalnę, ir man dažnokai pritrūksta oro. Pasiekiu didelę neva gotikinę katedrą - panaši yra prie mudviejų viešbučio, bet ši kiek padoresnė. Nuo jos jau žemyn. Nepriklausomybės aikštę šį kartą užtvėrusios tamsiaodžių policininkų linijos: vieną kitą praleidžia, bet neaišku, ką ir kodėl. Na, man ta aikštė nereikalinga. Einu prie La Compania, bet ten į vidų patekti galima tik per mišias, ir tai tik į vieną koplyčią. Ką darysi, pasižiūriu bent fasadą (jis akmeninis, tur-

būt neperstatytas nuo XVIII amžiaus ir pirmarūšis: baroko siautėjimą atsveria simetrija ir rūstumas). Prie San Francisco, pasirodo, prisišliėjęs baltas kluatras, netgi du kluatrai su arkadomis ir palmėmis: berniukas, barškindamas raktais, atidaro tai vieną, tai kitą čionykščio muziejėlio dalį. Statulos neblogesnės už ispaniškas, lėliškos, raudonskruostės. Beveik viskas susiję su šv. Pranciškom: mistiškas kone surrealistinis paveikslas vaizduoja dvi rankas, prikaltas prie kryžiaus – viena Kristaus, kita jo pasekėjo, – bet kūnų nėra. Patenku ir į bažnyčios chorą, irgi pilną lėliškų figūrų, nuo kurio atsiskleidžia vakar matyta vidinė erdvė, bet jau tamsoka ir tyli. Lubos, beje, mauretaniškos.

San Francisco aikštėje pietauju – valgau *tamales*, ekvadoriškus balandėlius iš žirnių, kukurūzų ir vištienos, kurių niekam nerekomenduočiau. Pasukui nusileidžiu į Santo Domingo aikštę. Bažnyčia joje, rodos, irgi nukentėjusi nuo žemės drebėjimo, šalia vėl du kluatrai (ar *patios*) ir muziejus, tik jau ne pranciškonų, o dominikonų, be to, uždarytas. Pro storą stiklą matau tiktai lentą, kurioje kažkas pasakojama apie Bartolome de las Casas (ar jo čia būta?). San Francisco kluatro puošmena – primity-

vūs antkapiai su mažaraščiais įrašais, įmūryti į sienas: pas dominikonus tokių nepastebėjau.

Įstabi, gal visoje Lotynų Amerikoje gražiausia gatvelė La Ronda, čionykštis Skapo ar Bernardinų skersgatvis – arkos abiejuose galuose, mėlyni balkonai, išsikišę virš grindinio stogai, o namukai vienas už kitą mažesni ir dažyti pyragaičių spalvomis. Ant slenksčio, beje, sėdi imbecilas. O greta, Santo Domingo aikštėje, publiką linksmina klounas. Abu tie asmenys, ko gero, čia bastosi nuo baroko laikų. Antra vertus, aikštėje įtaisytas troleibusų žiedas, o troleibusai čia pats madingiausias ir prašmatniausias transporto būdas, kaip kitur metro. Šalia stiklinės troleibusų stotelės – neišvengiamas Sucre, tiesa, skoningesnis už vakarykštį Bolivarą.

Praėjęs pro gan kiklopiškas San Augustino sienas (čia buvo pasirašytas Ekvadoro vasario šešioliktosios – t. y. rugpjūčio dešimtosios – aktas), grįžtu į beveidį, šiukšliną ir chaotišką dabarties Quito. Vakare modernus malonumas: aplankau interneto kavinę ir elektroniniu paštu pasikalbu su Tania (ji atsako nedelsdama).

13. „El paro“ tebetrunka. Streikininkai reikalauja ne tik užšaldyti kainas, bet ir jas sumažinti, taip pat

nori, kad būtų paleisti keli šimtai areštuotų šoferių. Pranašaujama, kad neramumai baigsis ryt poryt, nes „šalis negalinti taip egzistuoti“. Tiek ilgai užtruko sio sukrėtimo nėra buvę jau penkiolika metų. Todėl viliamės, kad didžiuosius ugniakalnius pavyks aplankyti po Galapagų.

Ką veikti, žinoma, randame. Orellanos bažnytelės Aleksejus vakar neaplinkė, tik šiaip sau pasibastė po Quito šlaitus. Šiandien su žemėlapiu patenkame į reikiamą vietą ir stačiu vingiuotu keliuku leidžiamės į užvakarykštį slėnį. Bažnytelė ir visas jos rajonas, vadinamas Guapulo, rojiškai ramūs ir jaukūs. Aikštėje stovi pats Orellana, nulaužta špaga, bet grakštus it maršalas Ney, o priešais jį koks pusšimtis streikuojančių taksi. Dar keli automobiliai įsitaise priekyje šluoteles, kad pašalintų nuo kelio vinis, kurių streikininkai vienur kitur pribarstė.

Kaip beveik visos čionykštės bažnyčios, ir ši buvo ne sykį apgriauta žemės drebėjimų: akmeninis barokinis (dar beveik renesansinis?) fasadas inkrustuotas į naujesnį baltą mūrą – tai bendras Quito dėsnis, to išvengė tik La Compania. Panašus į vakarykščius ir triaukštis arkadų *patio*. Viduje auksuotas altorius, šauni sakykla ir Kristus, primenąs ispanų stiliaus Kristų mūsiškėje Šv. Petro ir Povilo bažnyčioje (tur-

būt irgi tikrais plaukais). Kupole nublukusi, kone inkiška saulė. Šiaip viskas naujai dažyta – restauruota po eilinio žemės drebėjimo, buvusio prieš dvylika metų.

Man to jau gana, bet Aleksejus su dviem atsitiktinėm pakeleivėm iš Šveicarijos nori leisti dar giliau į slėnį, prie upelio. Kaip vakar, skiriamės. Prisibijau, kad stačiuoju keliuku saulėkaitoje teks įveikti bent dviejų šimtų metrų lygmens skirtumą, bet mane paveža ilgaplaukis vokietis režisierius ir aktorius, dirbąs Ekvadore jau pusę gyvenimo. Grįždamas, visai netoli viešbučio, užsuku dar į vivariumą, kur rodomos čionykštės gyvatės, vėžliai ir krokodilai. Nesigailiu užėjęs. Nors vivariumas mažas ir mėgėjiškas, kur kitur pamatysi boa, žvaliai šliaužiantį šakomis, ar raudonas nuodingas čionykščių džiuuglių varliukes. Angys plonos it adata, kitos žvilga it koralai, trečios smaragdinės – ne visos pavojingos, bet yra ir tokių, kurių geriau nesusitikti.

Taigi turistinė programa ir šiai dienai neprasta. Rytoj skridimas į Galapagus ir svarbiausioji kelionės dalis.

Vakarop Aleksejus apskaičiuoja, kad, gulėdami savo lovose, esame maždaug pusantro kilometro

aukščiau - tai yra toliau nuo Žemės centro - už Everestą.

Globalinis kaimas: gatvėje susitinku ekvadorietį kino dokumentalistą, kuris bent tris kartus buvo Vilniuje, moka sakyti „labas rytas“, perskaičiuoti litus į dolerius ir turi ten gerų pažįstamų - Marių ir Leopoldą („visai mūsiški vardai“). Sakau jam, kad senasis Vilnius primena Quito senamiestį: jis (visai teisingai) atrėžia: „Vilnius autentiškesnis“.

14. Aerodrome Trečiojo pasaulio apokalipsė, bet septintą ryto vis dėlto išskrendame. Cotopaxi skendi šešėlyje, o Chimborazo saulėtas, miniatiūriškas, bet neapsakomai majestotiškas - akių neatitrauksi. Jo viršūnė, beje, arčiau saulės negu bet kuris kitas Žemės rutulio taškas. Blogiausiai atveju būsiu matęs abu didžiuosius kalnus bent iš tolo.

Dideliame Ekvadoro uoste Gyayaquil tropinis ūkanotas oras: purvina upės delta, begalė tiltų, nematyti tik žiurkių, kuriomis tas miestas garsėja. Pusvalandžiui turime išlipti iš lėktuvo, paskui debesuotas Ramusis vandenynas, mėlyna properša ir joje pilkšvi žemės ploteliai. Galapagų salos - pelenu spalvos, viskas čia perdegę, sausa ir lėkšta. Medžių nėra, tik kaktusai (tiesa, medžių storumo kamie-

nais), endemiški krūmai, primeną pilkai žalsvus fontanus, pagaliau akmenys. Leidimas aplankyti salas kainuoja ne taip jau mažai – šimtą dolerių, mat jos labai saugomos nuo turistų antplūdžio. Mažyčiame Baltros aerodrome susipažįstame su savo grupe. Amerikietis, kad ir keista, esu tik vienas (Aleksėjus – Rusijos pilietis); yra jaunos vienišos merginos – australietė ir olandė, keli švedai ir šveicarų pora iš Genevos, atvykusi čia praleisti medaus mėnesio. Visus susodina į baltą laivuką. Gerokai supa, nors šičia nebūna nei lietaus, nei vėtrų. Stambių juodų paukščių – bene fregatų – lydimi, neskubiai plaukiame Santa Cruz salos pakrante.

Kraštovaizdis laukinis, verčias galvoti apie tundrą, gal apie paleozoją; labai tinkamas „zekams“, kurie čia devynioliktame amžiuje ir buvo laikomi. kažkas lygino Galapagus su asteroidų debesiu. Ilgai padreifavę tarp dviejų salelių – North Plaza ir South Plaza, – apie antrą išlipame toje pietinėje (šiaurinę lankyti uždrausta). Vandenyje žaidžia jūrų liūtai simpatingais šuniškais snukiais: plaukiančio stachiai neatskirsi nuo šuns – bent kol jis neima nardyti ir virsti kūlio. Kelios dešimtys tų liūtų oriai tyso ant kranto, juodi žvilgantys patinų kailiai kontrastiškai derinasi su gelsvais patelių pilvais. Gidas Billy nupa-

sakoja jų papročius. Patinas turįs apie dvidešimt žmonių ir nuosavą kranto ruožą; apėjęs visas žmonas, porai savaičių pasitraukias ilsėtis į „viengungių koloniją“ ant aukštų uolų. Paskui jį ten pat visam laikui išvarą vaikai, ir kartais jis netgi nusižudąs – šokąs nuo skardžio, mat labai išdidus. Kiek teisybės šitame grynai ispaniškame siužete, sunkoka spręsti. Šiaip ar taip, aplankome tą viengungių koloniją, kur randame du aptingusius patriarchus. Į statų akmeninį krantą plakasi mūša, akiratyje nelyginant galva iš vandens kyšo dar viena saliukė, o vandenyje šmėžuoja ryškiai žalių žuvų pulkas.

Be jūrų liūtų, likusieji salos gyventojai – dideli raudoni krabai ir iguanos. Vieni kitiems jie, rodos, netrukdo ir vieni kitų neėda, nors jauni liūtukai, sako, kartais ima žaisti su iguanomis, nusuka joms į šalį uodegas arba ir pribaugia. Tiesą sakant, nieko sau žaisliukas: iguana – didžiausią pasišlykštėjimą įvaranti iš visų gyvųjų būtybių, nors prie jos šašuoto snukio, gelsvų „rankovių“ ant priekinių kojų, netgi mieguistų besielių akių ir galima priprasti. Toks dinosauro ir žiurkės mišinys. Beje, visai nepavojingas, tingus, lėtas, debiliškas. Minta jos kaktusais – pasistiebia ant užpakalinių kojų ir kanda spygliuotą lapą. Be to, ir pačios yra valgomos, skoniu

primena vištą. Jūrų iguanos juodos, o sausumos iguanos – neapibrėžtos slepiamosios spalvos, it kareivio švarkas: pasitaiko hibridų, dėmėtų it jaguarai. Praeiname pro kelis iguanų lizdus, kur jos deda kiaušinius; viena kuičiasi lizde, atkišusi tik uodegą. Bjauriausia būtų ją užminti. Brr!

Saloms labai pakenkė El Nino – meteorologinis fenomenas, pakėlęs vandens temperatūrą. Dėl to žuvys pasitraukė į gilumą, o jūrų liūtai, pristigę maisto, ėmė dvėsti. Dabar reikalai jau pagerėjo, bet po kojoms neretai pasipainioja liūtų skeletai, kartais su odos likučiais. Visa kita – lava, raudoni *sesuvium* krūmai (drėgnesniu metų laiku jie pažalioja) ir paukščiai, nuo gigantiškų raudonsnapių pelikanų ar kormoranų ligi mažutėlių geltonų žvirbliukų ne žvirbliukų. Antro tokio keisto krašto pasaulyje tikrai nėra.

Jūrų liūtai – patinai – kartkartėmis kimiai loja, tuo ženklindami pasiryžimą ginti savo teritoriją. Jau mums lipant į valtį, vienas surengia ištisą spektaklį, tokį įspūdingą, jog jis atrodo gido surežisuotas: agresyviai puola mūsų grupę, kosčiodamas ir staugdamas, iššiepęs dantis, bet netrukus panyra į vandenį. Tamsų tropikinį vakarą praleidžiame laive: gidas, pritardamas gitara, dainuoja čionykščius

romansus, neregėtai panašius į rusiškas „blatnyje pesni“.

15. Nors Galapagai – Darwino kraštas, mes neap-lankysime salų, kuriose jis buvo (galima pasakyti ir atvirksčiai – jis niekada nematė salų, kurias matysime mes). Laivas kiaurą naktį pukšėdamas kerta vandenyno ruožą tarp Santa Cruz ir Espanola. Miegu palyginti ramiai, bet atsibudęs vis dėlto jaučiuosi šiaip sau – gresia jūros ligos priepuolis. Tiesa, ta grėsmė išnyksta, sustojus ramioje įlankėlėje. Ant valtės, pririštos prie laivo, tupi du pelikanai. Įlankėlės šone galinga mūša, kuri būtų labai patogi „surfingui“ – pasiplaukiojimui vandens paviršium ant lentos.

Išlipti salon įrengtas cementinis takas, bet jį užtveria snaudžiantis jūrų liūtas. Šalia – kirbinės iguanų raudonomis papildvėmis ir gurkliais: dauguma tyso prisiplojusios prie suakmenėjusios lavos, gaudydamos šilumą, bet kitos kruta ir rangosi, lipa draugėms ant nugarų. Sutvėrimai iš Dantės ar iš Boscho, nors, anot Kurto Vonneguto, „taikingumu jas pranoksta nebent kepeninė dešra“. Tai jau kiek kita jūrų iguanų rūšis ar porūšis negu vakar (kaip tik tie rūšių skirtingumai skirtingose salose padėjo Dar-

winui sukurti savąją teoriją). Kad būtų dar neapeti-
tiškiau, iguanų pakaušius dengia druskos sluoksnis
(mat jos spjaudo sūrų vandenį prieš vėją), o nuga-
ras paukščių išmatos. Jūrų liūtų ekskrementai esąs
jų mėgstamas valgis. Tiesa, čia pradedi sutikti su
markizu de Sade'u – gamtoje nėra nieko nenatū-
ralaus ar pasibjaurėtino. Šiaip jau iguanos minta
dumbliais, kurių ieškoti nuplaukia apie kilometrą
nuo kranto. Paėjėję kiek toliau, randame ir jų plau-
kiojimo baseiną – žalsvo vandens plotą, kame jos
nardo it kūjagalviai.

Greta iguanų knibždėlynės sustingęs tupi mėlyn-
kojis paukštis, vardu *booby* (rusiškai, rodos, „glu-
pyš“, lietuviško vardo nežinau). Į žmones jis, kaip
visi čionykščiai padarai, nereaguoja. Kitas paukš-
čiukas, priešingai, perdėtai judrus – tai *mocking
bird* (šaipokas?), atliekąs čia lyg ir mažo žinduolio
vaidmenį. Jis nurenka nuo iguanų kūnų erkes, be to,
visur ieško gėlo vandens atsigerti. Spjovus į delną,
galima prisivilioti bent tris tokius paukščiukus. Jei
tikėti gidu, vietomis dėl to pavojinga šlapintis – jie
suskridę ima kapoti kur nereikia. Bėgioja lavos drie-
žai, nedidučiai ir vikrūs: *nota bene*, jie kanibalai –
ėda kits kitą, ir tai nevisiškai patogų poruojantis,
nes patelė bijo patino, o patinas patelės. Driežus

savo ruožtu ryja nenuodingas Galapagų žaltys; randame ir jį, tekantį žole nelyginant pilkas siaurutis upokšnis.

Kitame salos šone albatrosų ir *booby* karalystė. Espanola – viena iš dviejų vietų visame pasaulyje, kur albatrosai veda vaikus, per vasarą čia jų laikosi apie dešimt tūkstančių porų. Pakyla nuslysdami nuo uolos, skrenda sklandytuvo principu, o nusileisti turi ištisą aikštę, nelyginant aerodromą. Pūkuoti mažyliai maitinami irgi neapetitiškai – aštuonkojo taukais, kuriuos motina, o gal ir tėvas išvemiam jiems į pražiotą snapą. Matome ir suaugusių albatrosų flirtą – jie stačiai bučiuojasi, daužydami kits į kitą ilgus geltonus snapus: iš to bučiavimosi gimsta ilgametis ryšys (albatrosų poros nesiskiria visą gyvenimą). *Booby* papročiai kitokie: moteriškė skraido viršum vyriško haremo, o potencialūs meilužiai bando ją prisivilioti, švilpaudami ir plasnodami dailiai karpytais sparnais. Uolos aptaškytos baltais guano ruožais. Nuošaliau ant krūmo nejudėdamas – net pagaliu nepavarysi – išdidžiai murkso Galapagų vanagas.

Lavos skardžiai remiasi į juodą sutrūkinėjusią dykynę, mūša įsiveržia į plyšius, trykšdama bent pusšimčio metrų geizeriais. Giliai po kojomis – vėl jūrų liūtų kolonija. Juos lengva palaikyti akmenimis,

o kruta jie it gyvsidabrio lašai: žodžiu, neorganinė gamta, ir labai keista, kai įsižiūrėjęs atskiri liūtuką, kuris žinda snaudžiančią motiną. Krabai švyti ant uolų lyg raudonos gėlės.

Po pietų vykstame į Gardener Bay, ten vienas iš geriausių pasaulyje plažų, nenusileidžias bent jau Palangai. Skirtumas tas, kad ir čia pilna gyvūnijos. Pro laivą praplaukia jūrų vėžlys tarsi juodas antikinis skydas, nardo žuvėdros kregždžių uodegomis, o smėlyje velka kriauklytes vėžiai atsiskyrėliai (nežinojau, kad jie tokie mažučiai). Maudytis tenka drauge su labai sportiškai nusiteikusiu jūrų liūtuku. Pirmąsyk gyvenime pabandau naudoti akvalangą, bet ryškiai žydrame vandenyje ne tiek jau daug matyti.

Atgal į Santa Cruz startuojame dar dieną ir devintą jau esame Puerto Ayora reide. Saulė leidžiasi penkios minutės po šešių.

16. Puerto Ayora – daugmaž Nižneangarskas, tik krautuvėlių nepalyginti daugiau, ir jose pardavinėjama ne tik degtinė. Šiandien lankome Darwino centrą. Deja, tai nebe gyvoji gamta, o lyg ir zoologijos sodas. Didieji Galapagų vėžliai vis dar pasitaiko laisvėje, nors jų liko tik apie 16 000 (iš 300 000 – tiek

čia buvo prieš šimtmetį ar pora). Neršia pajūryje, o kitą laiką praleidžia aukštumose, misdami lapais ir miegodami (miegas užima ar net 95 procentus jų gyvenimo). Galėjome jų pamatyti ir Espanoloje, bet tai nelengva, ir čionykštė vyresnybė tai nelabai skatina. Taigi tokiems kelių dienų lankytojams kaip mes lieka tik Darwino centro aptvarai, įvarantys gana prastą nuotaiką.

Žinoma, be to centro neapsieisi. Sumažėjęs ne tik vėžlių skaičius – iš keturiolikos rūšių (kiekvienoje saloje kita) liko vienuolika, o gal ir dešimt su puse. Mat svarbiausias centro gyventojas, Lonesome George, ar Vienišas Jurgis, atgabentas čionai iš Pinta salos, yra paskutinis mohikanas. Patelės jam nesurasta: tiesa, pristatytos dvi iš giminingos rūšies, bet jos žymiai mažesnės, ir Jurgis su jomis mylėtis nelinkęs. Apie jo lytinį gyvenimą gidas pasakoja pikantiškų ir gal pagražintų istorijų. Kažkokia šveicarė mokslininkė esą išsitepusi kūną patelių išskynomis ir ilgai bandžiusi Jurgį sugundyti, bet jis nereagavęs (ar vertėjo taip stengtis – juk ištepti, rodos, galima ir lėlę?). Jurgis pagyvėjęs ir ėmęs vaikytis pateles tik po dviejų mėnesių. Gal tiek laiko reikėję, kad seksualinis impulsas pasiektų smegenis? Bet dabar jau patelės nuo jo bėgę, ir nerangusis meilužis

jų nepavydavęs. Tada jis ėmęs santykiuoti su kaktusais ir lavos gumulais. Freudo vertas likimas, ką besakysi. Tiesa, Jurgis dar jaunas – šešiasdešimties ar septyniasdešimties metų: vėžliai gyvena pusantro šimto su viršum metų ir niekad nesiliauja augę, taigi laimės pilnatvę jis gal spės patirti.

Ne visos situacijos tokios painios. Espanoloje buvo rasta dvylika patelių ir du patinai, o vienas – beje, turįs mažiausiai kompleksų – atvežtas iš San Diego zoologijos sodo. Darwino centre jie bendromis pastangomis prigamino šešis šimtus vėžliukų. Dalis jų dar auginama šičia, o kiti gražinti į tėvynę, kad ją vėl apgyvendintų. Išaiškinta netgi, jog jei vėžlio kiaušinėlius laikysi 28 laipsnių temperatūroje, iš jų išsiris patelės, jei 30 – patinai; 29,5 temperatūroje dvi pateles atitinkąs vienas patinas, tai esąs visų geriausias santykis. Sveria tie padarai ligi ketvirtadaliao tonos.

Australijoje girdėjau apie vėžlį, kurį tenai matęs dar kapitonas Cooke'as – esą jis tebegyvenąs ligi šiol. Galapagai pateikia kitą, turbūt tikslesnį tos istorijos variantą: gyvūną australams padovanojęs Darwinas, dabar vėžliui 167 metai. Beje, šiose vietose ne vieni vėžliai tokie gajūs: sausumos iguanos gyvena apie šešiasdešimt metų, jūrų iguanos – apie

keturiasdešimt. Nėra, matyt, nervinės įtampos – nebent vargšeliui Jurgiui ji nesvetima. Tiesa, tai turi ir neigiamą pusę. Vėžlius žudė visi, kas netingėjo – piratai, „zekai“, mokslininkai, pagaliau jiems kenkė ožiai, naikindami jų maistą (dėl to ožiai jau keliose salose eliminuoti), ir žiurkės, ėsdamos kiaušinėlius; bet daugiausia žalos pridarė žmonės, kurie tikėjo, kad gerti vėžlio kraują yra ilgo amžiaus garantija.

Be Vienišo Jurgio, dūsaujančio savo aptvare, matome dar šešis *Geochelone elephantopus*, suličius ant specialios platformos, kur jie žvaliai ryja lapus. Žmogui tie lapai dažnai nuodingi, vėžliai į tai nekreipia dėmesio. Keliolika kvadratinių metrų aplink platformą nuklota lyg ir šiaudais – tai vėžlių ekskrementai. Gyvūnus galima pamaitinti ir paglostyti jų šarvus. Netikėtai ilgi vėžlių kaklai primena straublius, kojos irgi gana drambliškos, bet galvos nejaukios: sakytum, dulkėti gyvačių kiaušai.

Tiek rytinės ekskursijos. Nuo Puerto Ayora molo grįžtame į laivą: molu irgi bėgioja iguanos, tik nepalyginti baikštesnės negu Espanoloje, mat jau žinančios, kas per padaras yra žmogus. Po pietų vykstame į Santa Cruz salos gilumą pasižiūrėti stebėtino lavos tunelio ir dviejų kraterių, kurie susidarė sprogyms lavos burbulams. Tai uolotos, niūrios, bent

penkiasdešimties metrų gilumo įdubos žemėje. Ant jų briaunų tikrai nejauku, ypač kai prisimenu, kad Galapaguose kasdien įvyksta apie šimtą žemės drebėjimų (beje, nei vieno nepajutome). Aplink poleozojinis miškas – samanos, paparčiai, keistas augalas *scalesia* miniatiūriniais saulėgražą primenančiais žiedais. Toli vandenyne matyti kelios kitos salos, tik neaišku kokios. Turistai su fotoaparatais vaikus raudonkrūtinį paukščiuką *flycatcher*. Lietuviškai būtų musėgaidis: turbūt ne kolibris (vieną kolibrį pastebėjome tiktai Quito, prie Guapulo bažnytelės sienų).

Vėl Puerto Ayora – ir čia nekasdieniškas susitikimas. Į akį staiga krinta dvikalbė iškaba: „Мануальная терапия: Gabriel Salazar, Olga Kozlova“. Toji senjora Kozlova turi „bioenergetinį centrą“, kurį puošia *yin-yang* simbolis. Iš tiesų centras – tai lūšna plikomis sienomis, ant vienos gali pamatyti driežiuką. Šalia vargingos lovos rusiškų knygų lentynėlė ir Vertinskio plakatas. Istorija liūdnoka. Olga šičia dvejį metai: prieš tai ji dėstė rusų kalbą užsieniečiams Odesoje ir susidėjo su savo mokiniu, ekvadoriečiu Gabrieliu. Intonacijos iš Zoščenkos, ar veikia, Dobyčino.

„Na, šičia tai rojus! Guayaquile, ten tai visą laiką peržengi sergančius vaikus, gulinčius gatvėse. Mes

gyvenome vienuolyne, nes pinigų nebuvo nė cento. Toks vienuolis man padovanojo mobiliaką, vaikščiojau po butus ir valiau. Mano vyras jaunas, su tėvais nesutarė, tai jie ir išvijo. O jo sesuo kaip visi ekvadoriečiai: bučiuojasi, lia-lia-lia, o pasižiūrėsi – viską nagi viską iš mūsų išvogė. Mes juk abu pratę prie kitokio gyvenimo, nagi Rusijoje. Svarbiausia dabar grįžti, bet neįmanoma susitaupyti kelionei. Kai prisimenu, kad keikėm savo valdžią, net juokas ima“.

Šešerių metų sūnus, gimęs dar Odesoje, geriau kalba rusiškai negu ispaniškai. Olgos vyro svajonė – virsti gidu, šičia tai prestižiškiausias ir pelningiausias užsiėmimas, bet tam reikia mokėti anglų kalbą, o jos Odesoje nedėstė.

„O rusų čia būna?“ – „Buvo viena mergina iš Permės. Ištekėjo už vokiečio, ir abu atplaukė nuosava jachta“.

17. Iš Puerto Ayora išplaukėme pirmą nakties. Kelyje užspringsta variklis, ilgai dreifuojame, bet apie šeštą vis dėlto esame netoli Baltros aerodromo. Pabaigai išlipame dar į vieną mažytę saliukę, bene pačią simpatingiausią iš visų: baltas, vėsus, grynas tarsi Nidoje smėlis, truputis lavos gumulų, žolė ir aušra. Gyvena čia beveik vieni jūrų liūtai, jų gal

keli šimtai – nuo patinų, iškilmingai šokčiojančių ant pelekų, ligi keliadienio naujagimio. Smėlyje baltutėlės liūtų kaukolės. Vargšai jorikai. Aleksejus įbeda smėlin lazda ir užmauna ant jos kaukolę it ritualinį ženklą.

Nuo Guayaquilio ligi Quito šį kartą skrendame vos dvidešimt aštuonias minutes (į priešingą pusę buvo keturiasdešimt). Chimborazo – debesyse, Cotopaxi visai nematyti. Streikas baigėsi, bet žygio į ugniakalnius nebus, nes pietuose vis dar neramumai: Eleonora gražina mums pinigus, beje, visai nemenkus.

18. Ką daryti dar vieną dieną Quito? Pasirodo, yra ką. Autobusu vėl važiuoju prie pusiaujo monumento, iš ten taksi pakylu kiek aukščiau, ligi Pululahua kraterio briaunos. Lėkštas, beveik neužmatomas kraterio dugnas žaliuoja kukurūzų laukais, baltuoja trobomis ir geltonuoja keliukais. Ten galima ir nusileisti, net pernaktuoti, bet šlaitas kiek per aukštas, taigi nesiryžtu. Nuo čia netoli Rumicucho – nedidelė bene inkų tvirtovėlė, įsiterpusi į gilų kanjoną plikomis vėjų nugairintomis sienomis. Panašu į mūsų piliakalnius, jei neskaitysime kuklių akmens terasų. Kitas tos tvirtovėlės pavadinimas kažkodėl grynai

afrikietiškas – Lulumbamba (na, o Pululahua skamba havajiškai).

Pasibastau ir apie pusiaujo monumentą. Šalia jo, pasirodo, esama primityvaus, jomarkinio, tipiško Trečiajam pasauliui privataus muziejėlio, kuriame ant grandinės staisosi Amazonės beždžioniukė, o užtvare kamuojasi dar vienas *Geochelone elephantopus*, vardu Panchito. Gidė demonstruoja, kaip pusiaujuje išteka vanduo iš vonios: Šiaurės pusrutulyje sukasi į vieną pusę, Pietų pusrutulyje į kitą, o šičia sūkurys lyg ir visai nesusidaro. Sakau „lyg ir“, nes man vaidenasi, kad sukimasi vis dėlto pastebiu. Kitas muziejukas civilizuotesnis, nors irgi jomarkinis: Quito senamiesčio maketas, kuriame lengvai atpažįstu beveik visas bažnyčias ir gatves. Virš senamiesčio leidžiasi saulė, užsidega žiburiai, paskui gieda gaidys, skamba varpai ir nušvinta saulėtekis. Greta Guayaquilio krantinės maketas, bet ten jau nesikeičiantis vėlyvas vakaras ir „nightlife“.

Visos sienos ligi Quito išrašytos šūkais. Temos tik dvi: „Viva Pinochet“ ir „Jamil traidor e ladron“ („Jamilis išdavikas ir latras“). Nežinau, kas yra Jamilis, bet įtariu, kad dabartinis prezidentas. Aleksejus, nuo manęs atsiskyres, lankėsi beveik ten pat, kur ir aš, bet turėjo ekstra patirtį – susitiko su revoliucio-

nieriais, tiksliau, vienu revoliucionieriumi ir dviem jo draugužėmis. Vaikinas myli Leniną ir Trockį, pasiryžęs nuversti čionykštę valdžią, o šiaip jau gyvena New Yorke.

Apsistojome tame pačiame švoriame, bet gana koloritingame viešbutyje („Orange Guest House“), netgi tame pačiame kambaryje, kaip prieš žygį į Galapagus. Dabar jau galima pasakyti, kad kelionė buvo sėkminga (nors ligi rytojaus, kol negrišiu namo, vardan prietaringumo to nesakau). Negaila netgi neaplankytų Cotopaxi ir Chimborazo: iš atstumo jie įstabiai gražūs, gal gražesni negu iš arti.

INDIJA IR NEPALAS, 2003

II.5. Iš didelių egzotiškų kelionių mano gyvenime tai turbūt paskutinė. Atsibudęs ar ne trečią rytą, dar visiškoje tamsoje pasiekiu Hamburgo aerouostą. Persėdimas Paryžiuje: iš oro miestas atrodo grynai industrinis, pastebiu Eifelio bokštą, bet nieko daugiau neižiūriu. Lėktuve beveik vieni indai, jie dviejų rūšių – arba nejaunos, gana aristokratiškos damos su raudona dėme virš antakių, arba bičiuliški vyriokai, spėję prakusti Vakarų pasaulyje. Meniu nėra jautienos ir veršienos (tatai specialiai pažymėta); be to, rodomas indišką filmą – muzikinė melodrama, primenanti neseniai matytą „Monsoon Wedding“, bet šimtą kartų primityvesnė. Skridimo aštuonios valandos, jos nė trupučio neprailgsta.

Kairėje pro langą ryškėja žemiškas Kaukazo gūbrys (skrendame virš Gruzijos ir Azerbaidžano). Gerai, kad jį dar kartą pamačiau po tiek metų. Po to, jau tamsoje – Iranas ir truputis Pakistano. Bom-

bėjus iš oro – neryškių liepsnelių sanakaupa, kaip ir dera Trečiojo pasaulio miestui. Dabar jis oficialiai pervadintas į Mumbai, bet to vardo lyg ir niekas nevarioja.

Nusileidus – drėgnas karštis, salsvas ir šleikštokas oro kvapas, žodžiu, tropikai. Ir gilios, beviltiškos provincijos dvasia. Tiesa, žmonės itin mandagūs, visi susikalba angliškai (nors įrašuose aiškiai dominuoja devanagari). To paslaugumo prireikia, nes dingo mano lagaminas; dvi valandas, nuo pirmos po vidurnakčio ligi trečios (Europoje dar ankstyvas vakaras, taigi miegas neima) aiškinuosi, kas jam atsitiko. Pasirodo, jis per klaidą pateko į kitą lėktuvą, kuriam atskridus, viską atgaunu. Be ko kito, ir ši dienoraštį, kurio vienintelio būtų buvę gaila. Klaida, kiek suprantu, padaryta ne indų, o pedantiškųjų vokiečių. Po to vėl nervų tūsimas – negaliu rasti taksi, kuri atsiuntė mano užsakytas viešbutis. Pagaliau randu: vairuotojas stovi su plakatu, jame įrašas „Prof. Tomas Clova“. Tokių vairuotojų su plakatais mažų mažiausiai pora šimtų.

Ilga kelionė ligi centro. Betono pastatai ne tiek aptriušę ar aptrupėję, kiek apipuvę ar visai supuvę, jei įsivaizduosime, kad betonai gali pūti. Visas garsumas pajūrio puslankis atrodo siaubingai. Užtat vieš-

butis – už penkiasdešimt dolerių – idealiai švarus ir jaukus, kolonijinis. Patarnautojų elgsena kažin ar pasikeitė nuo Phileaso Foggo laikų.

6. Viešbutis „Gordon House“ man vis labiau patinka. Jis pavadintas XX amžiaus pradžios turtuolio Arthuro Gordono garbei ir yra pačiame Bombėjaus centre, Colaboje, greta vadinamųjų Indijos vartų – geresnės padėties nė nebūna. Aplink baltą vidinį kiemelį per kelis aukštus žydi ramunės ir tulpės – tiesa, įsižiūrėjus jos pasirodo esančio dirbtinės. Jokiomis indiškomis problemomis čia nė iš tolo nedvelkia – aristokratiška sala, ir tiek; net nesmagu jaustis sahibu, atitrūkusi nuo aplinkinio pasaulio. Tiesa, restorane atneša nors ir kokybišką, bet neapsakomai aštrią grybų ir krevečių sriubą, kuri tuoj pat atsiliepia skrandžiui – kitąsyk reikės klausti, su kokiais prieskoniais maistas. Na, nieko tokio.

Miestas dieną atrodo linksmiau: labai chaotiškas, triukšmingas, toks azijietiškas Neapolis. Važiuoju pirkti geležinkelio bilieto trisdešimčiai dienų. Kol surandu reikalingą įstaigą, patiriu tikrą Indijos skonį: nei vienas vairuotojas ar praeivis apie ją nieko nežino, Bombėjaus planai meluoja arba neįskaitomi. Pusantrios valandos bastausi ties Chur-

chgate stotimi, šimto metrų spinduliu nuo vietos, kurios ieškau, ir tik po to atsiduriu į ją nosimi. Toliau vėl esu vaikomas nuo Ainošiaus pas Kaipošių. Iš Churchgate bilietai parduodami tik į šiaurę, o aš, sekdamas vieno bičiulio patarimais, noriu pradėti nuo pietų. Geraširdė stora indė už primityvaus medinio stalo nepajėgia atsakyti į paprasčiausius mano klausimus – o gal aš juos nevykusiai formuluoju? Priima ji tik dolerius, ne rupijas. Vienu žodžiu, Tarybų Sąjunga. Laimė, kaip tik turiu reikiamą sumą doleriais, bet nutariu atidėti visą reikalą rytojaus dienai. Uff! Jau ketvirta, bandysiu aplankyti bent vieną miesto įžymybę – kabančiuosius sodus Malabar Hille.

Pajūris, kaip ir vakar, susižavėjimo nekelia. Tiesa, įlanka ne ką tenusileidžia Neapoliui ar San Sebastianui, bet statiniai ties ja yra matę daug geresnių laikų. Architektūra – dažniausiai *art déco* su balkonais ir pusapvaliais iškyšuliais, pasitaiko orientališkų „mezginių“, bet visa tai, kaip sakiau, sutrūniję. Malabar Hillo rajonas truputį padoresnis. Patys kabantieji sodai savo stiliumi primena rusišką rajono centrą (Azijoje ir Lotynų Amerikoje tai dažnas daiktas); tiesa, iš mažesniojo atsiveria gražus įlankos regionas, po kojomis matyti išgarsėjęs, neregėtai užterš-

tas pliažas Chowpatty Beach. Epitetas „kabantys“, matyt, reiškia tik tai, kad sodai ant kalvos. Taisyklingai suplanuotomis alėjomis klaidžioja juodaplaukės, įsisiautusios į spalvingus sarius, ant suoliukų poilsiauja tamsiaveidžiai vyrai. Anglų kalbą nutuokia toli gražu ne kiekvienas. Sodų tvoros papuoštos idiotiškais kengūrų bei raganosių siluetais, bet yra ir tikros gyvijos: tai pirmiausia taikingi, dažnai benamiai šunys, dresiruotojas šokdina beždžionėlę rausvu chalatu, o štai iš maišo iškiša galvą ir kobra – tokios metalinės spalvos, jog ją gali palaikyti dirbtine. „Ji nesikandžioja“, – ramina kobros savininkas.

Daugybė socrealistinių paminklų nusipelnusiems Bombėjaus piliečiams, visados su ilgu jų nuopelnų išskaičiavimu vietos kalba ir angliškai. Miesto centre yra dar Gandhi ir Nehru, o šalia Indijos vartų – pranašas Vivekananda ir senų laikų sukilėlis Shivaji. Šie abu labai tarybiški, ypač pastarasis – ant žirgo, su kardu ir kažkuo panašiu į papachą.

Malabar Hillo stiprybė, dėl kurios pirmiausia čia ir atvykau – zoroastriečių, arba parsų, kapinės, vadinamieji Tylos bokštai. Lavonai juose paliekami paukščiams sudoroti, idant neterštų šventųjų elementų – ugnies, oro ir žemės. Tiesa, paukščių šiais laikais mažoka, todėl kartais negyveliai ištirp-

domi chemikaluose. Bet prie bokštų neprieisi – jie apjuosti aukšta, aklina akmenų siena, ištisai apžėlusia vijokliais, pro kurią nieko net įžiūrėti neįmanoma. Dviejose vietose aptinku takus, bet abu sykius esu mandagiai sustabdomas: „Jūs zoroastrietis?“ – „Ne.“ – „Kitatikiams šičia negalima“. Su vienu parsu, simpatingu vaikinū, net išsikalbu. Klausiu, kiek zoroastriečių yra Bombėjuje. „Labai mažai.“ – „Keli tūkstančiai?“ – „M-m...“ – „O kokią kalbą jie vartoja?“ – „Gudžarati“. – „Ne farsi?“ – „Kad gudžarati ir farsi – tai viena ir tas pat“. Zoroastriečiai dar ankstyvaisiais viduramžiais atvyko į Bombėjų ir apylinkes iš Irano, nes juos iš ten išvijojė musulmonai, be didesnio pagrindo laikydami stabmeldžiais. Anot legendos, čionykštis indas kunigaikštis įteikė parsų vadovui pilnutėlį pieno dubenį – tai turėjo reikšti: „Šalis perpildyta, į ją neįtilpsite“. Parsų vadovas nuleido dubenin auksinį žiedą, ir nei vienas lašas neištiško. Tai turėjo reikšti: „Įtilpsime ir dar duosime naudos“. Iš tikrųjų zoroastriečiai virto bene sėkmingiausia Bombėjaus bendruomene, užimdami maždaug tą pačią nišą, kaip žydai Europoje.

Tako gilumoje, ant kalvutės, įžiūriu baltą ugnies šventyklos masyvą – tai ir viskas, ką matau šioje

Nietzsche's išgarsinto pranašo vietovėje. Nebent dar varnus.

Grižtu. Indijos vartai – musulmoniško stiliaus negrabus statinys bene iš 1924 metų, skirtas anglų karaliaus vizitui paminėti. Čia ištisos minios – laisvalaikį leidžiantys indai (daugeliui laisvalaikis, matyt, trunka nuolat), turistai, fotografai, didžiules kriaušes primenančių balionų pardavėjai. Pasi-taiko elgetų, bet mažiau, negu tikėjau: tai daugiau sia motinos su kūdikiais ar vaikai, jie atakuoja ypač taksi, bet dideliu įkyrumu nepasižymi. Patariama duoti pinigų ne jiems, o šalpos įstaigoms. Elgetos basi, bet šiaip legenda apie „basą Indiją“ klaidinga – 95 procentai mano matytų Bombėjaus gyventojų apsiavę. Tolėliau nuo vartų pritrenkiančiai prabangus daugiaaukštis viešbutis „Taj Mahal“, kuriame išgeriu skaniausios, kokią kada esu gėręs, ledinės kavos.

Vakarieniauju tradiciškoje, šimtametėje su viršum valgykloje „Leopold“. Užstalėje anglas iš Cambridge'o, kuriam pasakoju apie Lietuvą, o jis man – apie Indijos papročius. „Nusikalstamumas? Vieną sykį buvau apiplėštas – maudžiausi Madraso plažėje, ir prie manęs priėję keli berniukai paprašė cigarečių. Pora daviau ir įlindau į vandenį, palikęs daiktus

ant smėlio. Kai grįžau, pinigai, laikrodis, akiniai, dokumentai tebebuvo savo vietoje. Bet cigarečių dėžutės nebebuvo.“

7. Iš ryto Victoria stotyje. Pakeliui miesto architektūros skerspjūvis: britų klasicizmas ir gana patrakusi neogotika pramaišiu su tokiomis pat patrakusiomis orientališkomis grožybėmis. Kame aštrūs gotikiniai lankai persilieja į mauretaniškus skliautus ir arkadas – nė neatskirsi. Stotis didelė ir klaidi. Perku mėnesinį bilietą, tinkantį visiems Indijos geležinkeliams, nors išvažiuoti iš Bombėjaus į pietus galima tik iš čia. Senas biurokratas užtrunka daugiau negu pusvalandį, kol užpildo visas formas (man irgi tenka pildyti) ir išreikalauja, kad pasirašyčiau dviejose masyviose knygoose. Per tą laiką už mano nugaros prisirenka bent dvidešimties asmenų eilė, bet niekas neprotestuoja. Imperijos atrūgos. Įdomu, kaip tas mėnesinis bilietas veiks.

Svarbiausia, ką doras keliautojas turi Bombėje atlikti – aplankyti Elefantos olas: jos suteikia pirmąją tradicinio indų meno išpūdį. Plaukiama į ten nuo Indijos vartų. Kelias į vieną pusę trunka valandą, ekskursija po Elefantos salą – bent pora valandų. Įlankoje plūduriuoja gera dalis indų karinio

laivyno, todėl fotografuoti nuo kelto draudžiama, bet draudimo niekas nepaiso. Daug industrinio šlamšto, paskui iš vandens iškyla kelios nemažos kalvos – viena iš jų ir yra Elephanta, apžėlusi giraitė, ar, tiksliau, krūmokšniais, pakraštyje taip pat apgadinta industrijos. Krantas klampus ir užterštas, po jį šlais-tosi juodos ožkos, simpatingos ilgauodegės beždžio-naitės ir tikrų tikriausia šventoji karvė. Tenka kopti akmeniniais laiptais, kuriuos užgulė keli šimtai pre-keivių, sukrovusių ant savo stalų neįmanomą kičą. Įėjimas kainuoja penkis dolerius, o indams, rodos, dvidešimt penkis kartus mažiau.

Kada statytos čionykštės šventyklos, neaišku, bet turbūt prieš Karolio Didžiojo laikus, gera puse tūks-tančio metų anksčiau už Mindaugą. Statytos – netiks-lus pasakymas, jos išskaptuotos akmenyje. Horizonta-lias grėsmingas lubas palaiko septynios poros kolonų, vedančių link didžiulio juodo Šivos veido. Arba trijų veidų, nes tai indiškoji Trejybė: į mus atsigręžęs ramus ir giedras pasaulio Saugotojas, į kairę žvel-gia suraukęs antakius Griovėjas, į dešinę švelnus it moteris Kūrėjas. Viena iš pirmųjų žmonijos filosofinių intuicijų. Aplinkui ir daugiau skulptūrų bei reljefų, tik jau ne tokio masto: Šiva su savo žmona Parvati žaidžia bene kauliukais; Šiva it arkangelas Mykolas

ar šventasis Jurgis smogia demonui (demono figūra neišliko); Šiva šokdamas kuria pasaulį – jo rankų aiškiai daugiau negu dvi, nors sunku suprasti kiek. Jokių pastangų modeliuoti ir analizuoti kūną, kaip darydavo graikai – pateikiama tik bendriausioji kūno idėja, būtent apvalumas. Fone gausu kitų dievybių, nelyginant angelų krikščioniškuose paveiksluose: čia ir Brahma, ir Višnus, ir Ganešas su straubliu, ir bulius Nandi. Akmeniniai durų sargai, pasirėmę ant nykštukų, saugo svarbiausią sakralinį objektą – stambų juodą lingamą, irgi išskaptuotą iš akmens; tai ne visas penis, tik jo viršutinis trečdalis.

Indams, ypač indėms, Elephanta – ne tiek ekskursijos, kiek piligrimystės vieta. Moterys meldžiasi nusiavusios, įsmeigusios į lingamą akis; akmeniui aukojami narcizo žiedai, kurie puošia penio galvutę ir visą apskritimą. Beje, staiga susivokiu, kad lingamo formos yra ir kolonos apvaliniais kapiteliais. Norėdamas parodyti savo pranašumą prieš Brahmą ir Višną, Šiva apsireiškė jiems kaip ugnies fontanas ar stulpas, kuris virto titanišku peniu, pripildančiu visatą it vaginą – kitaip sakant, gyvybės, netgi paties esimo simboliu. Visas šitas filosofemas aiškina mažutis, bet savotiškai įdomus muziejukas. Įspūdis, beje, gerokai egiptietiškas – nelyginant Kar-

nako šventykla, nors ir ne tokio masto. Tik Egiptas akcentavo statiką ir amžinybę, o Indija – dinamiką ir lytinį aktą. Viename reljefe pasiekta kulminacija – Šiva virto androginiu, vyro ir moters junginiu. Organai, tiesa, nudaužti, bet viena dievo krūtis vyriška, kita moteriška.

Grįžtant ligi pat Indijos vartų iš garsiakalbio aidi vietinė muzika – rytietiški stūgavimai, tarsi filme *Valkata*, kuris buvo populiarus mano vaikystės metais. Priešais indų pora, matyt, jaunikis ir nuotaka: pastaroji apsikarsčiusi papuošalais ir nepaprastai gražaus, nors piktoko veido. Tokia čionykštė Lolita (*nota bene*, „Lalita“ reiškia „žavinga poza“, tai viena iš Šivos šokio sudėtinių dalių).

8. Ieškau taksi: mane pastebi vairuotojas su turbanu, kone prievarta nusitempia prie savo mašinos (ji anapus ilgos taksi eilės, bemaž pusės kilometro nuotolyje). Veždamas spėja paaiškinti galybę dalykų apie geležinkelius, viešbučius, kelionių agentūras, sukčius bei kišenvagių ir pagaliau reikalauja dviejų šimtų rupijų. Tai nedaug (keturi doleriai, o kelias neartimas), bet vis dėlto bedieviška: esu pravažiavęs tą patį atstumą už dvidešimt tris rupijas. Deramės kaip Čičikovas su Sobakevičium. Iš gryno susižavė-

jimo jo išūlumumu duodu penkiasdešimt, arba vieną baksą.

Judėjimas gatvėse chaotiškas, kirsti grindinį reikia manevruojant tarp automobilių, motociklų, dviračių ir pasitikint laime. Panašu į Kiniją, tik žymiai, žymiai blogiau. Jau pora sykių manęs vos nesutraiskė. Minia pietietiška, daugiaspalvė, joje pasitaiko visokių šventųjų ir pusiau šventųjų. Labai alkani ir nelaimingi bombėjiečiai neatrodo, tiktai kas akimirka siūlo tai būgną ar skudutį, tai saują paspirgintų riešutėlių, tai „very nice sightseeing tour“ („labai gražią ekskursiją po miestą“). Vienintelis būdas su tuo susidoroti – absoliutus ignoravimas. Pėsčias pereinu dalį miesto, nuo promenados ties didžiąja įlanka ligi Indijos vartų. Šilta ir netgi jauku. Kairėje lieka universitetas su neva gotikiniu bokštu; maidane, arba centrinėje, žole užžėlusioje aikštėje baltai apsirėdę čionykščiai žaidžia kriketą. Tai britų atneštas žaidimas, kuris Indijoje virto tautiniu sportu, kaip krepšinis pas mus (kitas toks žaidimas – polo, bet jis skirtas raitiesiems). Stebiu partiją, bet taisyklių neperkremtu.

Kaip vakar ar užvakar, krinta į akis begalės paminklų. Iškilmingiausias monumentas parsui multimilijonieriui Tatai, su genijais ir angelais. Jau

visai netoli mano viešbučio – didelis muziejus po saracenišku, lyg muilo burbulas išpūstu kupolu. Jis vadinasi „Prince of Wales Museum“; princo statula lyg ir tebestovi, bet įstaiga pervadinta Shivaji vardu. Maždaug kaip perėjimas nuo Paleckio ar, tiksliau, kokio Vorošilovo į generolą Žemaitį. Reikia užsukti – šiandien daugiau veikti lyg ir nėra ko. Įėjimas užsieniečiui brangus – trys šimtai rupijų. Kiek moka indai, nežinia, bet muziejuje jų daug. Kolekcija, nusidriekusi per tris aukštus, lyg ir neblogo, bet apdulkėjusi ir visiškai neorganizuota. Trečiąjį aukštą galima praleisti, ten beveik vienos katastrofiškos anglišku, prancūzišku ir itališku paveikslų kopijos arba itin prasti originalai. Tai vadinamoji Tatos galerija – nežinau, ar to paties Tatos, kuris pavaizduotas monumente. Visa giminė – zoroastriečiai, taigi galerijos įkūrėją seniai sulesė maitvanagiai Tylos bokšte, taip jam ir reikia. Prastas ir gamtos skyrius, kurį indai lanko labai mielai: keli tigras bei raganosiai (neaišku, iškamšos ar falsifikatai), yra ir Kiplingo herojai – lokys, pantera, ichneumonas, kobra, šiaip jau gyvatynas. Dvi laikinos parodos – vietinės laivybos ir žaislų; pastaroji netgi įdomi, nes joje aiškiai matyti, kaip indišką stilių suaugta su dabartine masine kultūra. Yra didokas Nepalo ir

Tibeto artefaktų rinkinys, o jame net toks daiktas, kaip prikyštė iš žmogaus kaulų, kurią lama naudoja egzorcizmomams. Tačiau iš tikro verta užėiti į muziejų dėl skulptūrų ir miniatiūrų. Skulptūros, prasidedančios dar nuo priešistorinių Mohenjodaro antspaudų ir terakotinių stabukų bei mįslingų Gandharos grožybių – daugiausia iš Vakarų Indijos. Nei chronologinės, nei geografinės tvarkos ekspozicijoje nėra, bet Elefantos paliktą išpūdį ji gerokai papildė ir pajvairina. Susitinki su visais indų dievais nuo Varunos ligi Garudos, su džainų ir budistų šventaisiais. Gal kiek monotoniška, tačiau stebėtina. Pramaišiu su indiškėmis pasitaiko ir kitokių retenybių, pavyzdžiui, katalikiškų statulėlių iš buvusios portugalų kolonijos Goa; šalia Ashokos edikto – arabiškų bei lotyniškų inskripcijų. Na, o miniatiūros – aristokratiško skonio, rafinuotų linijų, švelnių perregimų ir drauge ryškių spalvų pasaulis.

9. Jau pradėdau priprasti prie Bombėjaus ir Indijos. Ketvirtajai dienai palikau Mahatmos Gandhi namus. Juos, aišku, ne iš karto surandu (taksi vairuotojai čia nežino ar dedasi nežiną gatvių pavadinimų, o ir jų anglų kalba dažniausiai prasta). Nuo dulkėtos aikštės August Kranti Maidan – kur, beje,

1942 metais prasidėjo kažkas panašaus į revoliuciją – jūros linkui driekiasi gana prabangių vilų rajonas. Viena jų, su balkonais ir baliustradomis, ir buvo Gandhi gyvenamoji vieta. Čia jis išmoko verpti, maitintis ožkos pienu, gamino visokiausią savilaidą, badavo, paskelbė Indijos nepriklausomybės dieną (kai ta nepriklausomybe faktiškai nė nekvepėjo), pagaliau buvo areštuotas. Pažįstami motyvai – visi disidentai iš Gandhi nemažai sėmėsi. Kaip tik jis išrado metodus, kurie pasirodė veiksmingiausi, nors iš pažiūros naivūs ir komiški, o jo paties atveju dar ir truputį šventeiviški. Kad ir ta vila: memorialinis kambarėlis su matracu ir vandens buteliu, be abejo, asketiškas, bet namo nepasigėdytų joks prakutęs Neapolio ar Lisabonos advokatas. Pirmajame aukšte biblioteka (knygos daugiausia naujos, tik prie Biblijos ir *Ramayanos* – berods irgi nesenų leidimų – pažymėta, kad „Gandhi jas skaitė“), o antrajame nei daugiau, nei mažiau – serija prakartėlių, tikrų itališkų *presepio*. Gyvenimas modeliuojamas visiškai pagal Kristų: Rabindranathas Tagore – šv. Jonas Krikštytojas, Nehru – šv. Petras (ir Povilas), Amritsaro skerdynės – Erodo siautėjimas Betliejuje. O štai Gandhi priešais anglą teisėją (Pontijų Pilotą!), o štai ir Kalvarija – Mahatma nužudomas fanatiko. Ver-

pimo ratelis atitinka dailidės įnagius, žygis į Dandį – įžengimą Jeruzalėn, ir taip toliau. Bibliotekoje įrengtas altorėlis. Iš eksponatų bene įdomiausias laiškas Hitleriui 1939 metų liepos 23 dieną: kreipiamasi „Dear friend“ ir raginama nepulti Lenkijos. Laiškų Stalinui nematyti.

Be ko kito, indų nepriklausomybininkai, taip pat ir Gandhi, bandydami išsilaisvinti iš Britų imperijos, Antrojo pasaulinio karo metu norom nenorom palaikė vokiečių (ir dar labiau japonų) pusę. Beveik kaip mūsų škirpininkai – Birželio sukilėliai. 1942 metų demonstracijos August Kranti Maidan aikštėje lengvai galėjo būti traktuojamos kaip išdavystė. Anglai karo metu jas maždaug taip ir traktavo, bet tuojau po karo vis dėlto pradėjo su Gandhi bei jo šalininkais derybas. Tiesa, nacių ideologijos Gandhi nė trupučio nepalaikė, anaip tol neragino diskriminuoti ir juo labiau žudyti žydų (arba, tarkime, parsų). Bet pokaryje prasidėjo hinduistų ir musulmonų savitarpio skerdynės, beveik tokios pat siaubingos kaip holokaustas (jose abi pusės nusidėjo po lygiai). Gandhi bandė jas stabdyti, todėl indų ekstremistų buvo išvadintas musulmonų pakaliku ir nušautas. Ne tokie jau paprasti tie Indijos reikalai.

Iš čia vykstu į „Victoria Gardens“. Pakeliui šiek tiek liūdnojo Bombėjaus: kilometrai „brazilkų“ ir dar ilgesni kilometrai landynių, turbūt primenančių senovės romėnų *insulae*. Tiesa, viską truputį gelbsti žaluma, plačiašakiai medžiai. „Victoria Gardens“ dar vienas muziejus – įėjimas kainuoja vos dvi rupijas (!), bet jis ne ką daugiau ir tevertas. Tiesiog dengta halė, prigrūsta abejotinių senienų bei kolonizatorių statulų. Įdomesni nebent senojo Bombėjaus primityvūs planai. Dioramos vaizduoja kone kolūkinį indų gyvenimą. Užėjau čia, tiesą sakant, dėl vieno daikto – Tylos bokšto maketo. Įrenginys makabriškas; gal ir gerai, kad jo originalas neprieinamas. Bokštai egzistuoja nuo XVII amžiaus, jų forma – šešių ar septynių metrų aukščio, trisdešimtys metrų skersmens akmeninis ritinys. Viduje piltuvas, kuriame trimis eilėmis kraunami lavonai – vyrų, moterų, arčiausiai vidurio vaikų; kraujas ir kiti organizmo skysčiai subėga į keturis šulinius, prasisunkdami pro anglių ir smiltainio sluoksnį, idant neterštų šventosios žemelės; na, o kada varnai su maitvanagiais apšvarina kaulus, jie nustumiami į duobę, kur ilgainiui subyra į dulkes.

„Crawford Market“, jį dekoravo (prasto skonio bareljefais ir siaubingu fontanu) Rudyardo Kiplingo

tėvas. Pats Kiplingas gimė greta, bet prie jo gimtojo namo neprieisi – ten užauja kažkokia „function“, kitaip sakant, mitingas. Nuo čia jau netoli Victoria stotis, Floros fontanas, žodžiu, britiškasis centras. Dviaukščių raudonų autobusų ir dvispalvių (juodai geltonų) taksi maišatis. Beje, matyti rusišką iškabą (*Мех и кожа*, dargi *Волга*). Ore plauko smilkalų aromatas.

Palieku miestą vakare. Vėl tipiška scenelė: mane gabena prabangus viešbučio limuzinas, bet nugabena ne į tą stotį (nors primygtinai aiškinu, jog man reikia į Victoria). Stotyje pasiviję nešikai pristato atgal prie limuzino – vairuotojas pagaliau susivokė, jog Aurangabado traukinys ne ten. Laimė, atsargai pasilikau bent valandą laiko, taigi į ekspresą spėju, nors ir vargais negalais.

10. Miegamojo vagono patirtis ir vėl gana tarybiška. Į Aurangabadą atvažiuojame penktą ryto. Stotyje beveik tenka eiti miegančių keleivių galvomis. Nutariau apsistoti pigiame viešbutyje, taigi sutinku, kad taksistas mane nugabentų į vieną tokį, kainuojantį keturis šimtus rupijų (aštuonis dolerius). Kontrastas su „Gordon House“ stulbinantis – labiau spartietiškos aplinkos, ko gero, nesu matęs

gyvenime. Itin panašiai miegodavo ir Gandhi. Nėra nė rankšluosčio, nors pareikalavus jį pristato. Kalbuosi su patarnautojais pagal principą „tvoja moja ne ponimaj“. Savininkas, beje, džainas ir maloniai nustemba sužinojęs, jog šiek tiek nusimanau apie Mahavirą ir kitus tirthankarus. Apie džainų religiją kiek tolėliau. Šiaip jau savininkui turbūt labiau rūpi Busho politika – kodėl šis palaiko baisųjį Pakistaną, o ne taikingąją Indiją.

Gretimas viešbutis – tikėk netikėjęs – vadinasi maždaug lietuviškai: „Sapna-Dream“. Šiaip visur gili provincija, dulkės ir purvynai, gatvėmis vaikštinėja zebu ir važinėja jaučiais pakinkyti ratai. Ne per jaukiausia. Pabūti čia verta tik dėl netoliese esančių šventyklų – Ajantos ir Elloros: tam reikia bent dviejų dienų.

Ellora atidaryta šiandien, Ajanta tik rytoj. Mašina su gidu – vargingai angliškai švebeldžiuojančiu tam siaodžiu – pamėtėja mane trisdešimt kilometrų. Kraštovaizdis afrikietiškas, spalvos tik dvi – gelsvoka žemė ir žalzgani skaidrūs krūmokšniai. Pakeičiui kiklopiška Daulatabado tvirtovė su minaretu. Daugmaž Gedimino ar Algirdo laikais Delhi sultonas prasimanė į čia perkelti sostinę ir pėsčiomis atvarė ligi Daulatabado (tūkstantį su viršum kilometrų!)

visus Delhi gyventojus. Nepraslinkus nė keliolikai metų, pėsčiomis išvarė atgal. Po tų dviejų mirties maršų gyventojų ne tiek jau daug ir liko.

Aprašyti Ellorą nelengva. Olose iškalta keliasdešimt šventyklų, iš kurių aplankau kelias. Tai beveik toks pat fenomenas kaip Elephanta, tik kur kas didesnio, stačiai kosmiško užmojo ir masto. Šventyklos trijų religijų – džainų, budistų ir hinduistų, kiekvienas tikėjimas savo rajone. Pradedu nuo džainų, jie įsikūrę toliausiai. Ta religija, atsiradusi maždaug tuo pat metu kaip budizmas, turi ne per daugiausia adeptų, bet Indijoje labai pastebima. Jos įkūrėjas Mahavira turbūt buvo istorinis asmuo, kaip ir Buda, bet drauge su juo garbinami kiti, jau visai mitologiniai tirthankarai, arba apaštalai. Svarbiausias džainų reikalavimas – nedaryti žalos nei vienam gyvam padarui, netgi uodui ar utėlei; o jų kosmogonija ir kosmologija bene pati painiausia pasaulyje. Kad Lietuvoje dar nematyti džainų tikybos fanatikų, truputį keistoka – vis mat mūsų provincialumas. Na, bet džainai, kaip ir hinduistai, kiek žinau, neieško prozelitų. Indra Sabha ola erdvi, vėsi ir painiai dekoruota, įdubimuose sukryžiaavę kojas akmeniniai tirthankarai; gidas bloškia tai ant vieno, tai ant kito iš jų spindulį nuo skardinio veidrodžio.

Budistų olas matau dvi: viena jų triaukštė, griežtų geometriškų formų it Vilniaus alumnatas, tik arkos ne apskritos, o keturkampės. Kita primena krikščionių bažnyčią – pusapvalis skliautas, pridengiąs pailgą navą, po skliautu rafinuoti frizai, o altoriuje giedra Budos šypsena, apšviesta pro nedidelį įėjimo langą.

Tačiau su hinduistais šios dvi tikybos neišlaiko konkurencijos. Kad ir kokie sudėtingi būtų džainų raižiniai, kad ir kokia rimtis, kontempliacija bei skoningumas viešpatautų budistų olose, hinduistai – tiksliau, šivaitai – viską viršija savo užmoju ir dinamika. Dumar Lena ola dar primena Elefantą, jos siužetai tie patys, tik mastas neprilygstamas. Tuo tarpu Kailasho šventykla – vienas iš architektūrinių pasaulio rekordų. Galėtum ją lyginti su Koelno ar Chartres katedra, su Barcelonos Sagrada Familia, galėtum ir ne taip pagarbiai – su titanišku šakočiu, arba baumkuchenu. Iš vieno akmens luito išskaptuoti kone Himalajai – skulptūriškos piramidės, ilgi tamsūs koridoriai su reljefais, daugiasluoksniai stulpai, dramblių ir liūtų figūros, ornamentai, frizai su smulkmeniškiausiai perteiktomis *Ramajanos* ir *Mahabharatos* scenomis. Didžiausioje scenoje demonas Ravana verčia iš pamatų šventąjį Kailasho

kalną, bet Šiva jį traiško vienu kojospirštu. Beždžionė Hanumanas stato tiltą į Ceiloną. O štai šimtai lankininkų – ar tik ne Kurukshetros mūšis? Visa tai apsupta vos ne Didžiajam kanjonui prilygstančių sienų, nuo kurių viršaus dirščioja narsesnieji turistai. Architektūra tampa peizažu – ir koku peizažu!

Esu matęs nemažai Elloros fotografijų, bet šiai beprotybei nebuvo pasirengęs. Lankytojai – vis vien, ar tai indai maldininkai, ar dykaduoniaujantys kaip aš vakariečiai – jos akivaizdoje virsta absoliučiu nuliu. Ir visa tai slepiasi dykuose Deccano kalvynuose, šalia dabartinės sumenkusios civilizacijos, nors ir ne be slauto ryšio su ja.

Akmenimis bėgioja voveraitės dryžuotomis uodegėlėmis, vikrios tarytum driežiukai. Pievoje priešais Kailasho šventyklą tupi melancholiškas hanumanas – ne akmeninis, o tikras. Bet iš gyvijos daugiausia šikšnosparnių, jų aštrus cypimas girdėti visuose tamsesniuose olių užkaboriuose.

11. Būsiu gana gerai susiplanavęs kelionę, nes Elephanta–Ellora–Ajanta teikia stiprų *crescendo* jausmą. Kitokia tvarka kiek sugadintų išpūdį. Vakarykštis gidas parūpina vairuotoją (kaip paaiškėja, budistą), mokėti jam nereikia – viskas įskaityta į

jau sutartą dviejų dienų kainą. Pareikalautą šimtą dolerių nusiderėjau maždaug ligi penkiasdešimties. Žinoma, tai irgi plėšikavimas, protingi žmonės turbūt moka dešimt penkiolika, bet kai pagalvoji, kad iš to biznio turi prasimaitinti kelios arba keliolika daugiavaikių šeimų – ir vairuotojai, ir gidai, ir visokie organizatoriai bei bosai...

Pakeliui galima pamatyti šiek tiek Aurangabado. Tai maždaug tarybinė Vidurinė Azija, ne ką tesiskirianti nuo tenykščių „abadų“ – Leninabado, Stalina-bado ir taip toliau. Ilgai čia likti nesinorėtų. Dauguma namiūkščių – grynos išvietės arba turgaus būdelės, vienur kitur murzini keliaaukščiai, neskoningos pagodos, niūrios dykvietės. Pasitaiko kapinių, dar sausesnių ir nesmagesnių už dykvietes. Kone kiekvienoje kryžkelėje paminklai, it leninai TSRS rajono centre. Beje, gali pamatyti ir svastikų, tik jos, kaip ir Tibete, nieko bendro su nacizmu neturi – senovinis saulės ženklas, ir tiek. Iškabos tik devanagari raštu. Mašinos ir motociklai zuja lyg mikrobai; eismas angliškas, kairiąja kelio puse, bet taisyklių iš esmės nėra jokių – manevruok kaip įstengi (tai liečia ir pėsčiuosius). Elgetų, kad ir keista, nematyti, bent žymiai mažiau negu Bombėjuje. Gal todėl, kad ir vakariečių mažiau.

Pravažiuojame porą iš pažiūros viduramžiškų vartų, porą sodų. Oriento kliedesys ir siaubas, anot Brodskio. Darosi kiek linksmiau pamačius gyvijos – kartais asilų būrelį, kartais juodą ožkų bandą, retkarčiais net kupranugarį. Šlaistosi zebu (ar tai ir yra šventosios karvės?), bet daug daugiau jų dirba darbą – velka ratus. Ragai padažyti ar netgi painiai ornamentuoti. Gyvas velnias šunų, bet nei vienos katės.

Už miesto dulkėtas peizažas, maždaug toks pat kaip vakar. Gyvenama šičia tirštai ir beviltiškai. Kaip prieškarinėje Lietuvoje, pakelės pilnos koplytėlių, tik hinduistiškų; virš sodžių kyšo baisios kičinės šventyklos. Bandau susivokti augmenijoje: akacijos, saulėgražos, kukurūzai, piliarožės, bananai (gal kartais klystu). Ryškūs žiedai, šiaip ar taip, kiek sutaiko su tikrove. Tik šimtas kilometrų nuo Aurangabado žmonių pasaulis pradeda nykti, atsiveria didingi ir tušti, sakrališki tarpekliai. Artėjame prie Ajantos.

Prie Elloros gali priėti kiekvienas (bilietai parduvinėjami tik į Kailasho šventyklą), tuo tarpu Ajanta, taip sakant, atskirta nuo Indijos, ir viskas čia kur kas labiau civilizuota. Reikia lipti į specialų vėsinaimą autobusą, kuris paveža keturis kilometrus. Toliau netgi daiktų bei kišenių tikrinimas ir peršvietimas,

tarytum Amerikos aerouoste. Jeigu Elloroje negalėjai atsiginti nuo prekeivių, čia jų beveik nėra. Įveikęs visas kliūtis, patenki į tarpeklių pasaulio šerdį. Reginys, reikia pasakyti, stulbinantis: išlenktas nelyginant pasaga kanjonas, ir jo aukštoje vertikaloje sienoje siauros pailgos akys (o gal burnos su dantimis?). Tai čionykštės olos, jų apie trisdešimt, dauguma įėjimų su pilioriais, paprastai šešiais – jie ir primena dantis arba, iškilmingiau šnekant, nuleistas blakstienas. Piliorai, beje, grynai dekoratyviniai, jokios architektūrinės funkcijos jie neatlieka. Pasagos apačioje gražus neužterštas sodas; įrengti du belvederiai, iš kurių gali visą kanjoną apžvelgti, bet ten neinu – neeuklidinė akmeninė kreivė pakankamai išpūdinga ir iš ten, kur stoviu viename lygmenyje su olomis.

Stačių sienų ir perregimų krūmynų kraštovaizdis gal net ne tiek afrikietiškas, kiek australiškas; šiaip ar taip, gondvaniškas (taip vadinosi priešistorinis žemynas, kurio dalis buvo ir Afrika, ir Australija, ir Indija). Aptiko kanjoną kažkoks Smithas, ar ne 1819 metais medžiojęs šičia tigrus, kaip ir turi būti egzotiškame nuotykių romane. Olos senesnės už Ellorą ir Elefantą – iš Kristaus laikų ir truputį vėlesnio meto.

Aplankome jų dešimt (daugiau, beje, ir neištvertum). Visos šventyklos budistinės ir tam tikra prasme tebeveikiančios, į vidų įeiti reikia nusiavus. Dauguma jų – vienuolynai su celėmis, nors yra ir vadinamųjų *chaitya*, atitinkančių bažnyčias. Vedžioja gidas, ir tai labai gerai, nors jo anglų kalba ir kompetentingumas gana vidutiniški. Bet be gido čia iš viso liktum apstulbęs ir pasimetęs.

Elloroje pasitaiko freskų, bet retai; Ajantoje savo ruožtu pasitaiko skulptūrų, ir netgi neblogų, bet freskos už jas nepalyginti svarbesnės. Tiesą sakant, ir su jomis esu seniai pažįstamas – tėvas buvo atvežęs iš Indijos daug reprodukcijų. Vėl galėtum sugalvoti palyginimą – banaliausias, bet netikslus būtų „rytietiška Siksto koplyčia“. Netikslus jau todėl, kad figūros čia filigraniškos, ornamentalios ir dažnai miniatiūrinės. Ir technika kitokia – tapyta ant sienų, padengtų sausu karvės mėšlo bei ryžių lukštų mišiniu. Temos daugiausia imtos iš džatakų (tai maždaug budistiniai „šventųjų žyvatai“). Po gido lempa švysčioja vyrų ir moterų veidai, lankstūs pusnuogiai ar visai nuogi kūnai, gėlės, gyvūnai, mitologinės figūros. Spalvos ryškios, jautiesi tarsi stebuklingų dėžučių viduje. Paradoksalu, bet šičia asketiškasis budizmas atsigriebia, visiškai neslėpdamas žavėji-

mosi šiuo pasauliu – rūmų gyvenimu, žmogiškąja tuštybe, erotika.

Kelis siužetus – primenančius tai *Pančatantrą*, tai *Tūkstantį ir vieną naktį*, tai vėl kokias Oriento prašmatnybių knygas – gidas itin apytikriai nupasakoja. Bet įsimena tik bendras išpūdis, renesansiška rakursų ir pozų įvairovė. Mėginu atpažinti fragmentą, kuris kabėjo mūsų bute ant sienos, tėvo humoristiškai pramintas „tautų draugyste“ – kelios šviesiaodės ir tamsiaodės mergelės gracingomis pozomis, grafiškais veidais. Bet tokių fragmentų begalės. Užtat prie įėjimo į vieną olą randu taip pat pažįstamą, kaprizingą ir puikybės sklidiną dangaus šokėją – apsarą. Ekskursija prasideda nuo dviejų Budos atvaizdų – romaus Padmapani ir grėsmingo Vajrapani; baigiasi ties didžiule pasiekusio nirvaną Budos statula – Mokytojas guli veidu į mus, apačioje jį aprauda mokytiniai, viršuje džiūgauja dangiškos būtybės. Golgota, Emausas ir Dangun žengimas vienu metu. Greta dar Budos gundymo scena, kurią norėtusi vadinti boschiška. Kiek toliau Buda priima išmaldą iš savo šeimos it šv. Aleksis. Religinų archetipų skaičius ribotas, jie atsikartoja skirtingose civilizacijose, ir čia kvaila būtų ieškoti įtakų –

tėra konvergencijos. Žinoma, jei užmiršime vėlyvus sąmoningo imitavimo atvejus, kaip Gandhi.

Esti budizmo ir krikščionybės opozicija – tikriausiai netgi nesutaikoma, – bet Ajantoje jos kažkaip nejunti.

Apeiti olas trunka ilgai, pagyvenusias vakarietes damas tarnautojai nešioja palankinuose. Siūlomas palankinas ir man, bet, žinoma, atsisakau – dar esu visai neblogos formos.

Grižtu apie pusę šešių. Manęs laukia nauja indiška scenelė – gidas žadėjo parūpinti lėktuvo bilietą į Bombėjų, bet nenupirko. Įtariu, jog tai suktybė, ir išreikalauju, kad mane nuvežtų į „Jet Airways“ kontorą. Ten patenkame pora minučių prieš uždarymą. Suktybės nebūta, yra tik nesusi-pratimas, kurio gidas dėl savo prastos anglų kalbos nesugebėjo paaiškinti. Kontora fantastiškai civili- zuota, laukiniame Aurangabade tai kito pasaulio sala. Iš to įsibėgėjimo nusiperku bilietą ligi pat Madraso.

12. Šiandien savotiškas poilsis. Per valandą pasie- kiu Bombėjų, iš lėktuvo matyti dyki kalnai statme- nais šlaitais. Paskui dar valanda ir trisdešimt pen- kios minutės ligi Madraso, dabar tautine dvasia

pervadinto Chennai (naujasis vardas irgi dar nepri-gijo). Randu padorų viešbutį – po Aurangabado esu kiek išsiilgęs patogumą.

Madraso centras gal prašmatnesnis negu Bom-bėjaus – ko vertas vien gigantiškas pliažas, trylikos ar net trisdešimties kilometrų ilgumo! Solidūs anglų pastatai, netikėtai rusiško stiliaus centrinė stotis, galybė ryškių grynai vakarietišku iškabų. Chaosas gatvėse, tiesa, toks pat kaip visur arba net bloges-nis. Drauge čia kažkaip daugiau išlaisvos ir nerū-pestingumo: spalvingesni drabužiai, basųjų jau ne penki procentai, o gal dvidešimt penki. Traukia akį šventyklos, kokių dar nebuvo matęs – keraminiais daugiafigūriais fasadais. Beje, ir devanagari pava-duoja tamilų raštas, kuriame raidės itin panašios į kriaukles. Tamilų kalba priklauso dravidų šeimai, su sanskritu ir hindi ji turi maždaug tiek ryšio, kiek estų kalba su lietuvių.

13. Pėsčiam vaikščioti ir iš viso susivokti Madrased absoliučiai neįmanoma. Viešbutis – tvarkos ir vėsumo intarpas entropiškoje triukšmingoje košėje, kurioje stačiai ištirpsti. Gal tai ir rasistiškas tvirti-nimas, bet Rytai turbūt tikrai nepažįsta asmenybės sąvokos. Žmogų traiško minia, jos akivaizdoje esi

nieko nevertas, lyg priešais Kailasho šventyklą arba ir patį Kailasho kalną. *Inferno*, apsimetęs turgumi. Krautuvėlių, barakų, autorikšų metagalaktika. Be to, niekas nieko nežino ir nesusikalba nei angliškai, nei hindi, nei, ko gero, jokia kita kalba.

Vargais negalais pasiekiu turizmo centrą (viešbučio vairuotojas turi adresą, bet centro vis vien ilgai nepajėgia surasti) ir vėl esu pavaišinamas indiško biurokratizmo doze. Turistinių įstaigų daug, mane siuntinėja iš vienos į kitą, pagaliau randu tinkamą, bet jos viršininkas vienu metu šneka keliolika telefonų. Kol atkreipia į mane dėmesį, praeina pusvalandis; kol išsiaiškiname, ko man reikia, praeina kitas. Anglų kalbą viršininkas lyg ir moka, bet jo tarties, nors užmušk, nesuprantu, kaip ir jis mano. Pagaliau gaunu nusisamdyti juodaodį šoferiuką su kepe, kuris mane pristatys, kur noriu – į šv. Tomo vietas ir į teosofų buveinę Adyarą.

Tamilai – temperamentingi žmonės, bet mano vairuotojas lėtas ir susitaikęs su likimu. Kelio jis irgi nežino, bet, šnekučiuodamasis su kitais vairuotojais ir praeiviais, iš lėto stumiasi į priekį. Miesto košėje kartkartėmis ryškėja orientyrai – kaip sakiau, jame esama visai prašmatnių, vakarietiškai mauretaniškų pastatų ir, ko gero, daugiau negu Bombė-

juje. Universitetas, Vivekanandos centras, dar vienas universitetas. Vietomis, žinoma, paminklai, jų tarpe Nehru su taikos balandžiu ant rankos. Padėti gelbsti Marina Beach, skaisti ir plati smėlio juosta, už kurios atsiveria Bengalijos įlanka. Toliau beveik gali nuspėti Andamanus ir Burmą. Maudytis čia, tiesa, nerekomenduojama – ne dėl užterštumo, o dėl pavojingų sūkurių.

Mano patronas, pasak legendos, atvyko į šiuos kraštus *Anno Domini* 52, o lygiai po dvidešimties metų buvo pervertas netikėlio ieties. Dirbti jam, be abejo, nebuvo lengva. Rytietiška terpė atspari asmenį teigiančiai krikščionybei, taip pat ir tam, kuo šv. Tomas pasižymėjo – racionalizmui, abejonei, norui viską perprasti ir patikrinti. (Vėl rasizmas? Gal ir ne, tiktai civilizacijų skirtingumo pojūtis.) Katedra, kur yra apaštalo grabas, šliejasi prie Marina Beach. Ji balta, pseudogotikinė ir visiškai pritiktą kur nors Švėkšnoje. Navoje bėgioja beveik nuogas juodas juodutis gal trejų metų vaikas. Ilga mažutėlių procesija traukia į gretimą pastatą, kur vienuolė kažką jiems aiškina: visi juokiasi ir moja man rankomis. Idiliška, nieko nepasakysi. Atskirame pastate surinktos čionykštės senienos (iš laikų prieš Vasco da Gamos kelionę), taip pat šv. Tomo, šv. Filumenos

ir šv. Pranciškaus Ksavero relikvijos. Pastarasis čia gyveno ir meldėsi prieš išvykdamas į Kiniją.

Šv. Tomo kalnelis, kur jis buvo mirtinai sužeistas – kitoje ir gana tolimoje miesto dalyje. Į viršų veda šimtas trisdešimt keturi granitiniai laiptai, iškalti dar XVIII amžiuje. Vairuotojas bando aplinkiniais keliais užvažiuoti į viršų, bet paklystame lūšnyne, pilname šventųjų karvių. Ką gi, kopiu. Aplinkui elgetos, vienas jų, ko gero, tikras raupsuotasis. Įbruku jam kažkiek į bepirštę ranką. Viršuje portugališka bažnytėlė su apaštalo sanktuariumu ir platus balto tropikinio miesto reginys. Tvarkosi čia, kiek suprantu, pranciškonai, o savo metu turbūt tvarkėsi armėnai, nes yra antkapių Mesropo Maštoco išrastomis armėniškomis raidėmis. Keli tamilai bažnytėlėje skendi maldose, visai taip pat, kaip skendėtų hinduistinėje šventykloje – nusiavę ir sukryžiaavę kojas. Lauke man tiesia ranką dar vienas tamsiaodis vaikiukas ir gieda giesmes bene filipiniečių piligrimais.

Miesto pietuose nejauki pelkė, per ją permes tas tiltas, papuoštas katastrofiškais liūtų statulomis. Anapus pelkės visai kitoks religinis centras – Adyar, pirmoji ir svarbiausioji pasaulyje teosofų buveinė. Čia tenka ilgokai palaukti – nuo dvyliktos ligi antros trunka „tylos valanda“, lankytojai nei-

leidžiami. Sėdžiu ant suoliuko, persimesdamas su praeinančiais teosofais gana bičiuliškais žvilgsniais. Adyar mažai skiriasi nuo botanikos sodo: akacijos, palmės, dažnai net su lotyniškais lentelėmis, o paėjus apie kilometrą nuo vartų – bene didžiausias pasaulyje banjano medis (aštuoniasdešimties metrų skersmens), iš esmės ne medis, o miškas keliais šimtais stiebų. Po juo vyksta susirinkimai, ir dauguma lankytojų tik jį temato. Link medžio veda „Blavatsky avenue“. Pasukęs „Olcott avenue“, prieini kitą ir gal savotiškesnę sodo dalį: čia stūkso europietiški, sakytum, Aukštosios Fredos namukai. Įėjęs į vieną (irgi reikia nusiauti) randu teosofų draugijos štabą ir šventyklą.

Didelė salė marmurinėmis grindimis pilna reliefų ir biustų. Skonis biurgeriškas, filosofija, taip sakant, visaėdė – yra ir Kristus, ir Buda, ir Krišna, ir Zaratustra (Mahometo, tiesa, nėra, jo vietoje arabiškas įrašas ar ornamentas), o medalionuose dar visų kitų religinių figūrų simboliai, nuo Mozės ligi Lao Tze ir Quetzalcoatlio. Pačiame centre du draugijos įkūrėjai, išskaptuoti maždaug Marko Antokolskio stiliumi – barzdotas Olcottas valdininko povyza ir veidu, šalia jo sėdi madame Helena Blavatsky, tipinga rieboka rusė. Po skulptūra įrašas: „Amici-

taie nostrae testimonium“ („Mūsų draugystės liudijimas“). Čia palaidota trečdalis Blavatsky pelenu, kiti du trečdaliai – Amerikoje ir Anglijoje.

Helena Blavatsky buvo, ką besakysi, savotiška moteris. Pabėgusi nuo savo vyro – rusų generolo, antrojoje devynioliktojo amžiaus pusėje keliavo po Indiją, šiek tiek studijavo sanskritą bei vedų filosofiją, paskui pradėjo tvirtinti, kad dvasiškai bendrauja su paslaptiniais, bene kosminėje erdvėje gyvenančiais indų išminčiais, ir daryti stebuklus. Vieni ją laikė (ir dabar tebelaiko) avantiūriste bei šarlatane, kiti, žinoma, ėmė garbinti (ir tebegarbina). Tarp pastarųjų buvo amerikietis Olcottas ir anglė Annie Besant. Jie sukūrė mokslą ne mokslą, religiją ne religiją – visų universalistinių „New age“ doktrinų prototipą. Beje, su Besant bendravo Gandhi, o Lietuvoje to mokslo platintojas buvo Vydūnas. Šiandien panašią į teosofiją mokymų esama tiek, jog pirmą kartą doktrina tarp jų kažkaip nubluko, virto truputį archyviniu palikimu, tačiau egzistuoja ir nemažam skaičiui žmonių tebėra svarbi.

Šalia šventyklos mažoje saliukėje sėdi du teosofai iš Naujosios Zelandijos, su abiem išsikalbu. Žmonės malonūs ir labai senamadiški. Pirmąsyk gyvenime mato lietuvį. Ar yra girdėję apie Vydūną? Ne, nėra.

O ką jie galvoja apie Rudolfą Steinerį, kuris anuo-
met susipyko su Besant ir sukūrė pirmąjį konku-
ruojantį mokymą – antroposofiją? Na, nieko blogo
negalvoja: šit Krishnamurti irgi atskilo nuo draugi-
jos, ir kas čia tokio? Andrejaus Belo taip pat negir-
dėję, bet Vološino pavardė jiems nesvetima (abu šie
rusų poetai buvo aršūs antroposofai). Sakau, kad
nesu teosofas. „Tai neturi reikšmės“. Galima būtų
aplankyti Annie Besant kapą, bet tam reikėtų perkal-
bėti kažkokį griežtą sargą, taigi ar verta? Juk ir tai
neturi reikšmės. Vieną dalyką teosofams reikia pri-
pažinti – jų sodas ir šventykla nuteikia itin ramiai ir
indiferentiškai. Beje, tarsi džainas bandai nesutrypti
jokio vabalėlio – o jų čia esama raudonų ir gražių.
Su simpatija žvelgi į šventąsias karves, su pagarba
į keistus akmeninius indiško stiliaus vartus, kurių
čia pilna ir kurie, įtariu, yra falsifikatai. Komercinės
dvasios lyg ir nesama, nors viename sodo užkabo-
ryje matyti iškaba „Indian bank“, o knygyne, kur
siūlomos Besant ir Blavatsky brošiūros, puikuoja
kompiuteris.

14. Į Pietų Indijos šventyklas – Mamallapuram
ir Kanchipuram – organizuoju išvyką per viešbutį.
Ji nepigi, bet su visais patogumais, laiką galiu kon-

troliuoti pats. Durų sargas maharadžos kostiumu parodo man gana prabangų vėsinamą automobilį. Vairuotojas – hinduistas, bet „labai mėgstas krikščionybę“ – neblogai susikalba angliškai. Važiuojame vėl pro Adyarą ir toliau į pietus. Madrasas – megalopolis, sulipęs iš nesibaigiančių kaimų, ir daugumoje jo gatvių vyrauja ta pati, jau gerai pažįstama kaimiška nuotaika: traukia ratus zebu (čia jų ragai itin ilgi, dažniausiai dažyti kiekvienas kita spalva ir su varpeliais), pardavinėjamos begalės vaisių ir ilgos gėlių girliandos. Pasižymiu pora savotiškesnių skelbimų: štai „Glassnost advertising consultant“, o štai kažkoks ar ne kandidatas į merus „M.K. Stalin“.

(Vėliau kiek daugiau sužinau apie šią paslaptinę asmenybę. Tai tamilų politiko sūnus ir pats politikas, gimęs 1953 metais. Tėvas bus išrinkęs jam vardą, pagerbdamas ką tik mirusį vadą ir mokytoją. M.K. Stalinas tebėra komunistas, bet jokiais nusikaltimais ar žiaurybėmis negarsėja, nebent korupcija, kaip visi. Ko gero, bando taisyti savo bendravardžio karmą. Tik negi ją pataisysi.)

Už miesto lyguma su palmėmis ir tvenkiniais, beveik polinezietiškos lūšnos, kairėje ryškiai mėlyna jūra. Plentas labai geras, ir Mamallapuram pasiekiamė po valandos. Pagal Indijos standartus tai

reto civilizuotumo vieta. Beje, kabo perspėjimai, kad elgetauti griežtai draudžiama ir kad reikia ignoruoti visus, kas siūlo savo paslaugas. Todėl elgetų ir įkyruolių tikrai mažoka. Užtat miestelyje pilna tamilių gimnazisčių su uniformomis (pusė jų, tiesa, basos), kurios lanko čionykščius paminklus, maloniai krykščia ir net sveikina mane su Valentino diena.

Mamallapuram labai kompaktiškas, jį lengva apeiti pėsčiomis (Indijoje tai retas daiktas). Čia išliko Pallavų dinastijos statiniai iš VII–VIII šimtmečio, apleisti, romantiški, kai kurie atkasti iš po smėlio. Gražiausia, ką šiandien matau – reljefas uoloje, vadinamas „Arjunos atgaila“: skaisti, tobula kompozicija, nenusileidžianti geriausiems graikų pavyzdžiams. Tiktai krinta į akis, kad žmonių, dievų ir gyvulių joje maždaug po lygiai – tos trys būtybių rūšys persilieja viena į kitą, egzistuoja tame pačiame lygmenyje, o tai kažin ar graikiška. Liūtai, didžiuliai drambliai, kažkokia piestu atsistojusi katė, o nuošaliau nuo reljefo du akmeniniai, bene lytinį aktą atliekantys hanumanai. Greta dar vienas reljefas, kuriame Krišna mergelių būryje melžia karvę. Palypėjus aukščiau, galima rasti ne mažiau chrestomatinių akmens raižinių: deivė Durga, jodama ant liūto, šauna iš lanko į demoną buliaus galva Mahišą. Ama-

zonė ir Minotauras. Tik Minotauras, kad ir keista, laiko rankose kažką panašaus į atominę bombą.

Prie pat jūros senutėlė, vandens, vėjo ir laiko aptirpinta šventykla, gerokai primenanti smėlio pilį. Jos kūgį vainikuoja rutulys su smaigaliu, sienas puošia jau sunkiai įžiūrimos chimeros. Smarki mūša skalauja uolotą krantą, žvejų valtis skubana. Dar už poros šimtų žingsnių gana panašių šventyklų grupė, vadinama „Five Rathas“ (*ratha* – tai kovos vežimas, kitaip sakant, *ratai*). Jos skirtos Mahabharatos herojams – penkiems broliams ir jų bendrai žmonai Draupadi. Visa tai idiliška ir, beje, miniatiūriška, akmeninės sienos su reljefais susmegusios į karštą smėlį.

Daug senyvų turistų – anglų ir ispanų. Prašo išmaldos vienas kitas raupsuotasis, moteris parduvinėja „mėnulio akmenis“ ir spalvotus paveikslėlius, kažkoks išminčius buria grupei tamilų iš čionykščių indiškų kortų. Beveik vertikalia „Arjunos atgailos“ siena vikriai šokinėja ožiukai, o takais apačioje zuja juodi it musės paršeliai.

Gyvenama čia daugiausia iš statulų gamybos – krautuvėlėse jų tūkstančiai, dažnai žmogaus didumo. Išsišneku su vietiniu, kuris sakosi esąs ne gidas, o senovės paminklų sargas, ir net neprašo pinigų. Kai

sakau, kad esu iš Lietuvos, jis prabyla rusiškai, nors temoka žodžius „zdravstvujte“ ir „do svidanija“.

Ligi Kanchipuram apie šešiasdešimt kilometrų. Asfaltas išdaužytas, važiuojame lėtai, ir gaunu kiek pajusti tikro indiško sodžiaus skonį. Beveik nuogi seniai kloja ant plento kažkokius stiebus (cukrines švendres?), kad mašinos juos sutraiškytų. Iš lūšnynų ir šiukšlynų kyšo trapecijos pavidalo šventyklų var-tai – *gopur*, o neretai ir gana trivialūs katalikiškų bažnyčių bokštai. Sunkvežimių kėbulai dažyti ryškio-kiomis spalvomis, dažnai su paveikslais. Syki kelią pastoja tikrų tikriausias dramblys su jojiku. Pakelėse daug įvairiaspalvių statulų nelyginant čionykščių rūpintojėlių, o vieną aukštą kalvą vainikuoja labai graži (iš tolo) šventykla.

Kanchipuram daug didesnis ir bjauresnis už Mamallapuram – tiesą sakant, bjauresnis net už Aurangabadą. Bet tai vienas iš septynių šventųjų Indijos miestų (kaip Benaresas, Puri ir keli kiti, kurių nė nežinau). Aplankau čia dvi įžymias vietas: jų esama nepalyginti daugiau, bet užtrukti neturiu nei laiko, nei didelio noro. Kailasanatha šventykla – iš tos pačios Pallavų epochos, atseit, ankstyvųjų viduramžių. Ji nuošaliai nuo miesto centro, rami, tuštoka, jei neskaitysime kelių unksmėje gulinčių

piligrimų. Beveik viskas čia skirta Šivai. Skulptūrų bei reljefų siužetai pažištami iš Elloros, o prizmės pavidalo lingamas – trečias pagal didumą visoje Azijoje. Liūtai, jaučiai, chimeros, nykštukai, šokantys mažvaikiai, išskaptuoti iš smiltainio, jau gerokai apirę (dalis jų – naujoviškos negrabios kopijos). Yra ir freskų likučių. Kitame miesto gale Dewarajaswami šventykla, daug vėlyvesnė ir ne tokia skoninga, bet gal įdomesnė. Skirtumas tarp jos ir Pallavų šventyklų maždaug toks, kaip tarp baroko ir romantiškojo stiliaus. Nepažabota, šizofreniška, teatrališka (beje, lėlių teatro) fantazija – šiek tiek panašu į Vilniaus Šv. Petrą ir Povilą, bet mums ligi tamilų toli šaukia. Tokio pobūdžio šventyklų Pietų Indijoje labai daug – matysiu bent vieną.

Ką gi, mastas grandioziškas, toli pranokstąs Kailasanathą, medžiaga irgi kitokia – juodas granitas. Šventykla skirta ne Šivai, o Višnui, kurio didžiulė statula guli čionykščio tvenkinio dugne (tvenkinys nusausinamas kartą per keturiasdešimt metų). Tuo jau užsipuola pusnuogis višnuitas vienuolis – kas be ko, visai kompetentingas ir pakenčiamai mokąs anglų kalbą. Gerą valandą rodo šimtus detalių – devadasių, apsarų, raitelių skulptūras, kybančią akmeninę grandinę, scenas iš Kamasutros, o ypač

daug kalba apie dešimt Višnaus inkarnacijų: nuo žuvies, vėžlio, kiaulės ir liūto ligi Krišnos ir Budos. Duodu jam dešimt rupijų, bet jis išreikalauja dvidešimt – pusę dolerio. Be abejo, užtarnautai.

Grižtu ketvirtą, praleidęs kelyje septynias valandas. Šįkart Madrasas atrodo itin titaniškas – važiuojame turbūt per patį jo centrą: net nusibosta, kol pasiekiu viešbutį.

15. Traukinys Madrasas–Kalkuta eina trisdešimt valandų – ir, reikia pasakyti, labai punktualiai. Sėdimieji vagonai grotuotais neįstiklintais langais – juodi, infernališki, pergrūsti, gal baisesni už Stolypino kariataites; tuo tarpu „air conditioned sleeper“ pakenčiamas, maždaug kaip plackartinis iš Vilniaus į Maskvą anais geraisiais ar negeraisiais laikais. Patarnautojai ir šiaip prekeiviai nešioja maistą, laikraščius, kavą. Maistas mizeriškas, bet pigutis (dvidešimt dvi rupijos arba penkiasdešimt amerikoniškų centų už vakarienę) ir anaip tol nenuodingas. Keleiviai tik indai, jokių turistų nematyti. Daug itin simpatingų tamsiaakių vaikiūkščių; tarp jų broliukas ir sesutė – jis kokių septynerių, ji gal ketverių metų, – kurie taip myli vienas kitą, jog tai dvelkteli incestu. Viename kupė su manimi labai civilizuotas

biznierius Raju, telugu tautybės, užsiimęs kažkuo susijusiu su auksu (bene gaminęs specialius indus ištirpintam auksui supilti). Todėl jis šiandien Nevada, ryt Limoje, poryt Johannesburge. „Apartheido laikais mums Pietų Afrikoje linksma nebuvo, dabar kas kita“.

Belieka stebėti peizažą už lango. Jis monotoniškas – raudona dykuma su palmių eilėmis, anapus palmių nujaučiamas vandenynas. Važiuojame per Andhra Pradesh ir Orissos valstijas. Būtų lyg ir tarybinės respublikos, nes skiriasi jų kalbos: pirmoje vyrauja telugu, antroje orijs. Stotelių iškabose iš pradžių toks pat dravidiškas raštas kaip Madrase plius devanagari, paskui jau tikrai devanagari. Pasi- taiko griozdiškos industrijos, šiaip jau gyvenimas grynai kaimiškas ir vargingas. Liesos ožkos, nuša- šusios karvės, baltų (laukinių?) paukščių būriai, lūšnos iš pradžių polinezietiško stiliaus, dengtos bene švendrėmis, arčiau Kalkutos jau ir mūrinės, čerpių stogais, bet vis vien beviltiškos. Dar beviltiš- kesni cementiniai barakai. Niūriau už Kiniją. Šiaurės pusėje atsiranda ryžių laukelių, mums įprastesnių augalų, dangų ima gožti debesys.

16. Į Kalkutą atvažiuojame pirmą. Howrah stotis maskvietiška arba ir vilnietiška (čia gana aiškiai junti, kad Vilnius turi Azijos bruožų), tik nesvietiško masto. Visur, beje, raudonos žvaigždės, kūjai ir pjautuvai. Nežinau, ar komunistai valdo miestą ir valstiją, ar tiesiog čia labai stiprūs. Viešbučių informacijos būdelė sekmadienį uždaryta, taigi paprasčiausiai prašau taksi vairuotoją, kad surastų man nakvynę už tiek ir tiek dolerių, kaip Madrase. Surandame, tik viešbutis toli gražu ne toks prabangus, arčiau Aurangabado ašigalio. Pakeliui matau šiek tiek Kalkutos. Vienas didžiausių pasaulyje tiltų per rudą Hooghly upę kiek primena George'o Washingtono tiltą New Yorke. Ir iš viso Kalkuta panaši į New Yorką, o Indija – į Ameriką: architektūriniu, techniniu ir socialiniu chaosu, kontrastais (kurie sugyvena su demokratija), pagaliau tautine įvairove.

Važiuojame pro gigantiškus it New Yorko centrinis parkas maidanus, tolumoje šmėkšo gigantiškas it Washingtono Kapitolijus kupolas (Victoria Memorial); visur vėl paminklai, beveik tokie pat, o kartais ir visiškai tokie pat kaip Bombėje ir Madrase. Drauge tai Astrachanė, tik išaugusi ligi monstriškų matmenų. Tvanku ir karšta. Lindynės

baisnės negu visur kitur, ypač „Hindu hotels“ aplinkui Howrah stotį.

Ir čia maidanuose žaidžiamas kriketas. Vyksta bene pasaulinės kriketo pirmenybės – jau kelinta diena televizijoje ir laikraščiuose jos užima daug daugiau vietos negu Irako krizė. Vakare išeinu iš viešbučio į gatvę. Bet vaikščioti Kalkutoje, kaip ir Madrase, neverta. Kirsti grindinį ir tramvajų bėgius yra avantiūra, tuo tarpu šaligatviai – nesibaigiantis vargingas turgus. Prekiaujama blizgučiais, metaliniais ir keraminiais indais, karoliais, kriauklėmis, nenaujomis knygomis, kybo išdarinėti ožiai (greta parašas „No beef“, atseit, jautiena nepardavinėjama – hinduistams ji draudžiama), o gyva juoda ožka čia pat pririšta prie aptvaro. Sutinku net indišką festivalį – gatve traukia būgnininkai ir fleitininkai, ant sunkvežimių rieda šventyklų imitacijos, jaunuoliai šoka tarsi krišnaitai – nors, rodos, su Krišna tai neturi nieko bendro. Čia pat, beje, dešimtytys interneto kavinių. Rajonas lyg ir musulmoniškas, nes indišką muziką permuša muedzino klyksmai. Po didžiųjų 1947 metų skerdynių dauguma musulmonų išsikėlė iš Indijos į Pakistaną, bet Kalkutoje ir dar vienur kitur jų esama. Hinduistų santykiai su musulmonais tebėra prasti ir vis blogėja – tarp

kitko, išgarsintas hinduistų taikingumas čia nieko nepadedą, priešingai, hinduistai dažniausiai yra atakuojanti pusė.

17. Kalkuta, be abejonės, siaubingiausias miestas pasaulyje. Pamazgų duobė, žiurkynas, pragaras ar mažų mažiausiai skaistykla. Čia pradedi suprasti Budą, kuris troško pasitraukti iš tokios būties į nirvaną. Antra vertus, beveik imi suprasti ir Pol Potą, bandžiusį panašius miestus iš viso sunaikinti, o gyventojus iš jų išvyti. Ore smogas, nesisapnavęs jokiai Amerikos vietovei, po kojomis šiukšlės ir akmenėjančios dulkės, gatvėse mašinų spūstis (keista, bet jokių judėjimo aukų ar katastrofų), namai tarsi perpuvę dantys; viso to mylios, mylios ir mylios. Socialinis juros periodo parkas. Neatsitiktinai čia tiek komunistinių simbolių; matau raudonas vėliavas prie keliolikos rajkomų, dažnai trijų klasikų (Marxo, Engelso ir Lenino) portretus. Stalino nėra – ačiū ir už tai. Esama, beje, didelių Lenino ir Ho Chi Mingo gatvių.

Ekskursija su vairuotoju, kaip visada nemokančiu angliškai ir nenutuokiančiu apie jokias įžomybes: jis numano tik bendrąją kelio kryptį ir šimtus kartų klausinėja praeivius, kitus vairuotojus, policininkus.

Bet be jo visai pražūtum. Už ekskursiją viešbutis nuplėšė trisdešimt dolerių – bet ji truko septynias valandas, įveikėme septyniasdešimt kilometrų, ir šioki tokį supratimą apie miestą po jos turiu.

Visai netoli manojo viešbučio, bet ne iš karto aptinkama Motinos Teresės misija. Ten jos askeetiškas ir monumentalus kapas, o antrajame aukšte koplytėlė, kur meldžiasi keliolika baltai apsidariusių moterų vienuolių bei vienas kitas turistas. Šventoji realiai sugebėjo pagelbėti gal vienai tūkstantajai žmonių, kurie šiame mieste pagalbos reikalingi – suprantama, ir tai žymiai geriau negu nieko.

Paskui visiškas kontrastas – Pareshnath, džainų svetambarų šventykla. Džainai skirstomi į svetambarus (su apsiaustais) ir digambarus („apsirengusius dangumi“, kitaip sakant, visiškai nuogus; pastarųjų, tiesa, nemačiau). Rekordinis kičas iš veidrodžių, spalvoto stiklo ir akmenėlių, su beveik bažnytiniu kupolu, gigantišku sietynu ir altoriumi, skirtu kažkuriam tirthankarui. Po sietynu, sukryžiaavę kojas, gana oriai meldžiasi keli vyrai ir moterys. Aidi trimitas ir gongas. Kunigai aukoja ant altoriaus gėles, apsirišę burnas baltomis skepetomis, kad neprarytų kokio vabaliuko ar musės. Už altoriaus ištisa veidrodžių alėja, vienas tikintysis joje meldžiasi savo

atvaizdui, o gal savo transcendentiniam „aš“. Patar-
nautojas kabina ant sienos nesuprantamą šluotą.
Žodžiu, absoliutaus kitoniškumo patirtis, stipresnė
negu sintoistų ar budistų šventovėse. Sode neįsi-
vaizduojamos gipsinės lėlės, kartais net su antikiniu
prieskoniu – o šit, pavyzdžiui, tikras vokiškas Bis-
marcko laikų kareivis. Nematyti elgetų, ir niekas
neprašo pinigų.

Gatvėse daug šventųjų karvių, pasitaiko rikšų –
ant dviračių ir pėsčiomis. Rikšos dažnai pagyvenę ir
net žilabarzdžiai. Samdosi juos beveik vieni indai –
baltųjų sahibų laikai seniai praėję. Po nesibaigiančio
triuškinančio kelio, perkirtę pamazgų griovį, vadi-
namą Hooghly upe, privažiuojame Belur Math. Tai
savotiškas Adyaro antrininkas, religinių reformato-
rių Ramakrišnos ir Vivekanandos įsteigta visų tikybų
šventovė, kurią gali laikyti ir bažnyčia, ir mečete,
ir hinduistų ar bet kokia kita maldos vieta, nelygu
kaip pažvelgsi. Užmojis čia kur kas grandioziškes-
nis negu ramiame teosofų centre. Tik viskas užda-
ryta ligi ketvirtos, o tiek laukti aš negaliu. Matau
tik Ramakrišnos statulą po šokančio Šivos emblema,
taip pat spalvotą jo reljefą, apsuptą sakralinių žen-
klų – tarp jų Dovydo žvaigždė ir svastika (sic!). Kal-

kutoje svastika, beje, dažnai pasitaiko šalia kūjo ir pjautuvo.

Tik mirusieji pažįsta Brooklyną, sakė Thomas Wolfe'as. Tik mirusieji pažįsta Kalkutą. Prakeikčiausiomis gatvėmis stumiamės ligi Howrah tilto ir dar toliau. Blykstelėja baltas gipsinis Indiros Gandhi biustas – lyg kokios triskart TSRS didvyrės. Staiga naujas tiltas per Hooghly, kontrasto dėlei supermodernus, tiek pat simbolizuojas dvidešimt pirmąjį amžių, kiek Howrah tiltas dvidešimtąjį. Jis, beje, keistai tuščias. Toliau maidanų ertmės ir britiškasis Kalkutos centras su visai padoriais, nesutrūnijusiais statiniais, kurie nepadarytų gėdos Londonui. Tautinė biblioteka, teismo rūmai, Raj Bhavan (valdžios rezidencija). Keistas neva orientalinis obeliskas. Provinciališka pseudogotikinė katedra – bet šalia jos superpompastiškas Victoria Memorial, kurio baltas kupolas nevykusiai mėgdžioja Venecijos bažnyčią Santa Maria della Salute. Su likusiaja Kalkuta šis imperialistinis (ir brangių viešbučių) centras jokio ryšio neturi. Priešais memorialą pasodinta pati karalienė Viktorija, kurią pamatęs nenorom prisimenu mokyklinę dainelę dar iš nacių okupacijos meto – „Atvažiavo iš Berlyno stora drūta vokietė“.

Kiek atsikvepiu Millenium Park – skvere prie Hooghly, kuris galėtų būti ir Pavolgyje. Upėje plūdurioja šiukšlių kalnai, gėlių girliandų liekanos ir... palauk, ar ne lavonai? Ne, gal vis dėlto ne lavonai, veikiau šakos ar basliai. Nors neaišku.

Paskutinis sustojimas – Kali šventykla, nuo kurios miestas gavo savo vardą. Tai liaudiško hinduizmo tvirtovė: vegetarai joje aukoja kokoso riešutus, kurie deginami trikampėje duobėje, nevegetarai pjauna ožius. Akmenys apšlakstyti ožių krauju. Prisistačius kunigas, o gal ir nekunigas vedžioja šlapiomis, kaip tik dabar mazgojamomis šventyklos grindimis ir verčia dalyvauti paprastuose ritualuose: perbraukęs per raudonai dažytą deivės reljefą, palieka man kaktoje dėmę, siūlo paaukoti už save ir šeimą hibiscuso žiedų, pakabinti ant šakos du ratu, pasukui apriša riešą siūlu ir duoda čionykštę plotkelę – mažytį pyragėlį. Nesispyriuju – ir čia savaip garbinamas Dievas ar bent jo aspektas. Viskas baigiasi pasiūlymu paaukoti šventyklai du tūkstančius rupijų (keturiasdešimt dolerių) – tiek, girdi, aukoja visi, demonstruojamas netgi aukų lapas su pavardėmis ir nemažomis sumomis. Bedekerio perspėtas, kad tai blefas, aukuju šimtą. Beje, čia pat šalia šventyklos ir Motinos Teresės miršančiųjų prieglauda, taigi hin-

duistai konkuruoja su katalikais. Mano vairuotojas apeina visą šventvietę drauge su manimi – atrodo, jis karštai tikintis.

Ant šaligatvio prie viešbučio vakarop įsitaiso miegoti dešimtys benamių, taip pat ir vaikai. Bet tai neatrodo itin tragiška, veikiau primena čigonų taborą. Pats viešbutis, pasirodo, musulmoniškas, todėl jame, pavyzdžiui, nėra alkoholio. Tačiau jį tvarko dvi moterys, daug aktyvesnės ir nuovokesnės už vyrus.

18. Ryte pas gydytoją – vargina sveikatos problemė, dėl kurios jau kelis kartus galvojau nutraukti kelionę pusiaukelėje ir grįžti. Gydytojas nuramina, taigi rytoj skrendu į Nepalą. Ta pačia proga pasižiūriu indiškų klinikų tvarkos (irgi *a la* TSRS – sesuo cerberis, nemokanti nė žodžio angliškai, ir taip toliau). Pats daktaras simpatingas it pagyvenęs Rusijos žydas.

Sena, XVIII amžiaus Šv. Jono bažnyčia netoli Raj Bhavan ir centrinės aikštės – kolonijinio periodo palikimas, ir atrodo ji visai kaip Londone. Tik labai apleista. Viduje marmuriniai klasicistiniai antkapiai, nava horizontaliu skliautu, o išėjus laukan, po kojomis šlama sausi lapai ir popieriaus gniūžtės, beveik

šiukšlyne stūkso ir sensta pora mauzoliejų. Į čia perkeltas obeliskas, žymėjęs vietą, kur vienas indų navabas per naktį laikė „juodojoje skylėje“ pusantro šimto anglų belaisvių – beveik visi jie užduso. Britų imperijai ta istorija – kaip Gribojedovo istorija Rusijai (Gribojedovą su kitais rusų diplomatais paprovė fanatikų minia Teherane), nors įvyko septyniasdešimčia metų anksčiau. Pati „juodoji skylė“ ne čia, o ties pašto rūmais, bet iš ten visi atminimo ženklai pašalinti – mat ir aukų buvę perpus mažiau, ir navabas buvęs laisvės kovotojas bei tautinis didvyris.

Miesto centras londoniškas, bet tai Londonas, kurią it sieros rūgštis graužia dulkės, kaitra ir atogrąžų entropija. Toliau didelė, irgi irte yranti gatvė, perpus konstruktyvistinė, perpus su orientališkais metalo ir akmens mezginiais. Ilgiau kaip kilometrą ja eiti būtų pragaro kančia, taigi imu taksi. Privažiuoju beveik prie Rabindranatho Tagore's namų – tai raudonas, labai aristokratiškas intarpas Kalkutos puvėsiuose, su vidiniais kiemais ir sodais. Čia rašytojas gimė ir mirė – galima aplankyti ir „motinystės“, ir mirties kambarį. Nesu didelis Tagore's gerbėjas ir nedaug tesu jo skaitęs, bet Karolis Vairas kadaise vertė *Gitanžali*, o tarp mano pažįstamų yra ir tokių, kurie dėl jo aforizmų alpsta. Taigi apeinu

vėsias patalpas, galerijas ir verandas, įsižiūriu į fotografijas, kur Tagore pavaizduotas su Gandhi, Einsteinu, Helen Keller, Romainu Rolland'u, pagaliau su kažkuo labai panašiu į Pasternaką (tai indas Chatterjee). „Didžiųjų protų internacionalas“ buvo bene liūdniausia tos eros iliuzija, kurią gana sėkmingai panaudojo komunistai. Tarp kitko, muziejuje pilna rusiškų akcentų, netgi vertimų skyriuje beveik vienos rusiškos (ir kažkodėl olandiškos) knygos. Lietuviškų nerandu. O galėtų būti kad ir tas pats *Gitanžali* arba dvi kadaise Jakšto recenzuotos pjesės – *Auka* ir *Paštas*. Tagore's paveikslai (jo būta daltoniko) vietomis primena Petravičių, tai irgi ne mano skoniui. Sode kokosinės palmės ir citrinmedžiai; po visą namą aidi balsai, skaitantys Tagore's tekstus – bet turbūt jų tarpe nėra paties rašytojo balso. Už muziejaus vartų bet koks aristokratizmas baigiasi, ir iš karto atsiskleidžia drastiškas reginys – du nuo galvos ligi kojų išsimuilinę indai prausiasi paprasčiausiame srutų upelyje.

Į savo viešbučio apylinkes grįžtu metro. Jis kuklus, bet labai padorus, žymiai padoresnis negu New Yorke. Į didįjį Indijos muziejų neinu, nes reikia taupyti jėgas; užtat patraukiu į unikalės vietą – Asiatic Society. Ta draugija buvo įsteigta dar 1784

metais, paskui kolekcijas perdavė Indijos muziejui, bet kai ką pasiliko. Stebina fantastiška biurokracija: su kitu turistu (meksikiečiu) turime užpildyti porą anketų, atiduoti pasus, palikti saugykloje visus daiktus, net knygą; po to patenkame lyg į Vilniaus universiteto Smuglevičiaus salę (tik be freskų), ir rimta moterėlė mus po ją vedžioja. Ekspozicija po tos įžangos lyg ir nuvilia. Pasieniais krūsnys apdulėjusių knygų ir rankraščių, o vitrinose raritetai. Seniausias – tantristinis įrašas, yra taip pat Tripitaka kiniškai, Didžiojo Mogolo Shah Jahano autografas, vengro Csoma de Koros sudarytas sanskrito-tibetiečių-anglų kalbų rankraštinis žodynas. Nuošaliau Ashokos ediktas ir kušanų valdovo Kanishkos inskripcija – bene tochariškai, reta, seniai mirusia ir ne per geriausiai ištyrinėta indoeuropiečių kalba. Ir čia stebina rusiškų akcentų gausa, yra netgi ruso sodiečio naivus laiškas Tagore'į ir kažkieno raportas apie Roerichą su aiškiu saugumietišku kvapeliu. Na, o rytoj draugijos patalpose Svetlana Ryžakova skaitys paskaitą *Rusų vestuviniai papročiai Rytų Latvijoje*. Didijį žaidimą su britais, kurio tikslas buvo Indijos užvaldymas, Rusijos imperija žaidė rimtai ir, ko gero, tebežaidžia.

Iš čia į viešbutį pareinu pėsčias – Kalkutos gatvėmis naviguoti jau išmokau. Park Street, kurioje gyvenu, iš pradžių visai iškilminga, bet kaip tik mano viešbučio apylinkėse, anot lenkiško priežodžio, „schodzi na psy“ (nusmunka ligi šunų) – beje, tiesiogine prasme: reikia saugotis, kad neužmintum ant kokio nusususio šunėko.

19. Dešimtą ryto skubu į lėktuvą. Grynas malonumas išsiveržti iš Kalkutos skaistyklos, į kurią turbūt niekad negrišiu. Jau aerouostas – šokia tokia oazė, nors jame stinga informacijos ir paprasčiausios logikos. Patyręs pora stresų (ar gausiu vietą lėktuvo dešinėje, iš kur matyti Himalajai? ar leis iškeisti rupijas į dolerius?), gaunu kiek pailsėti. Skrenda vieni indai ir nepaliečiai, visi su „mobiliakais“, kurie čia populiarūs ir Lietuvoje. Tiesa, išsišneku ir su vaikinu iš Kansaso, jau praleidusiu Nepale aštuonerius metus. Paskutinis vaizdas, kurį aerouoste matau – didelis plakatas, raginąs aukoti pinigų „for destitutes and prostitutes“ (vargdieniams ir prostitutėms).

Iš viršaus atpažįstu Hooghly juostą, Howrah tiltą, rodos, ir maidanus, bet nei vieno pastato, netgi Victoria Memorial. Nuotaika lėktuve aristokratiškai snobiška, ko gero, jau nepalietiška. Deja, bilietas

dešinėje pusėje nedavė jokios naudos: skrendame palyginti netoli Himalajų, bet ničnieko nematyti pro tirštus ar ne dešimties kilometrų storio debesis. Leidžiantis – visai naujas peizažas, vešliai žaliuojančios kalvos, įdirbta žemė, virš kalvų galinga vaivorykštė. Kathmandu ką tik smarkiai nulijo. Vėsu, be to, nė mažiausios grūsties ir netvarkos, per minutę gaunu vizą, per minutę atsiimu lagaminą, per pusę minutės sutvarkau viešbučio reikalus. Beveik Europa. Netgi miesto gatvelių labirintas iš pirmo žvilgsnio (tiesa, tik iš pirmo) trenkia, sakytum, Vokietijos ar vakarų Lenkijos provincija. Ilgos, aklinos, visai mūsiškos sienos aplinkui parkus, o gal rūmų sodus; balti vartai, pastatydinti tarsi grovo Pliaterio. Kas be ko, viename skersgatvyje taksi įstringa – policininkas raudonu neperšlampamu švarku ir raudonomis kelnėmis beveik pusvalandį priverčia pastovėti. „Kažkur važiuoja karalius su karaliene, – aiškina man vairuotojas, – gatvės uždarytos. Ar pas jus irgi taip būna?“ Nekantrauju – rodos, imčiau ir sušaudyčiau tą karalių, kaip, tiesą sakant, čia neseniai padarė kažkoks pusgalvis ar persigėręs princas.

Viešbučio durininkas – ne maharadža kaip Madrase, o pagyvenęs vyras daugmaž tarybinio kareivio uniforma, kas mirksnis atiduodantis

pagarbą. Nepaliečiai laikomi gerais kariais, gal iš čia tvarka ir disciplina, kurios Indijoje taip pasigendi. Viešbutis „Marshyangdi“ brangus, bet dabar ima tik trisdešimt dolerių už naktį. Po rugsėjo vienuoliktosios ir po čionykščių krizių – karaliaus šeimos išždymo, dar nesibaigusio maoistų sukilimo – turistų beveik nebėra. Kainos krito, dėmesys atvykėliams idealus.

Pakilęs į penktą aukštą, ant stogo, aiktelėju, nes pagaliau matau toli šiaurėje Himalajų juostą. Ji, rodos, auga akyse. Anapus juostos Tibetas ir Lhasa. Esame didelio, iš tiesų gana europietiško, kubistinio miesto centre, iš bėdos galėtum įsivaizduoti pakliuvęs į Šveicariją. Viešpatie, kaip man čia patinka!

Saulėlydis, staigiai užgriūva tamsa. Pereinu pora tylių civilizuotų gatvelių, randu be jokio priekaišto veikiančią internetą (Indijoje „kibernetinių kavinių“ pilna, bet užtikti nesiaikštijančią kompiuterį labai sunku). Nėra indiškos atmosferos, nėščios epidemija ir badu. Šokas maždaug toks, kaip iš Karaliaučiaus srities patekus Nidon.

20. Dar neišaušus ties viešbučiu gieda gaidžiai, danguje plevena didelė žvaigždė. Keliuosi penktą, nes vakar įsigijau bilietą skristi lėktuvu ligi Eve-

resto ir atgal. Tokie skridimai šiuo metų laiku organizuojami kasdien – valanda ore kainuoja 106 eurus. Bet štai pirmoji šioje kelionėje rimta nesėkmė. Jau esame susodinti į lėktuviuką (beje, šaltis it Šiaurės ašigalyje), jau pusvalandį sukasi propeleriai, ir staiga liepiama išlipti – Himalajuose, kaip vakar, rūkas ir debesys. Prašoma lukterėti – gal oras dar pagerės. Bet, žinoma, nepagerėja, Everestas lieka nematomas. Atidedu žygį dienai (jei reikės, atidėsiu dar vienai) ir grįžtu į miestą frustracijos nukamuotas.

Ką gi, pasižiūrėsiu bent Kathmandu. „В Непале есть столица Катманду“, rašė Josifas Brodskis, aiškiai turėdamas galvoje nešvankų posakį „катись в манду“. Vis dėlto tai pati egzotiškiausia vieta pasaulyje po Lhasos. Nepalas – monarchija, taigi miesto centre karaliaus rūmai, bet jų kažkaip per daug. Į juos veda, matyt, ir minėtieji grovo Pliaterio vartai, ir galybė kitų, o už vartų bei tvorų įžiūriu ir tradiciškesnius, ir supermoderniškus pastatus. Netoliese maidanas kaip Kalkutoje ir Bombėjuje, čia jis vadinamas „parade ground“. Paminklai ne indiško tipo, o monarchistiniai – ūsuoti viešpačiai su pliumažais, neretai ant žirgų. Grūstis vis dėlto beveik tokia pat kaip Indijoje. Daug kas tautiniais kostiumais, ypač

moterys (svarbiausias to moteriško tautiškumo bruožas – smaili megzta kepurė). Apskritaveidės, tamsiaodės, labai valstietiškos, kartais gražios.

Važiuoju į Durbaro (tai yra Rūmų) aikštę, Kathmandu senamiesčio šerdį. Už įėjimą į ją reikia mokėti vos ne keturis dolerius. Tiesa, ji to verta. Negaliu atsispirti įspūdžiui, kad esu orientališkoje Mantovoje ar Veronoje, net raudonų plytų tonas tas pat. Gan įkyriai siūlosi gidai, bet, griežtai pasakius „ne“, pasišalina. Aikštė pilna keliaaukščių pagodų, jų stogus palaiko medinės atramos su raižiniais – atvaizduotos paprastai daugiarankės dievybės, o po jų kojomis šis bei tas, kartais net gana rafinuoto grupinio sekso scenos. Visa tai statyta maždaug XVI–XVII amžiuje, taigi atitinka europinį baroką ir į jį gana panašu.

Seniausioji šventykla Kasthandap, nuo kurios kilęs ir miesto vardas, viduje primena medinį malūną ar klėtį – su laiptais, galerijomis, pulkais balandžių. Efektingesnė Maju Deval – devyniaaukštė, bemaž meksikietiška piramidė su pagoda viršuje: ant laiptų hipiški turistai ir kažkoks barzdotas šventasis ar pusiau šventasis *sadhu*, kuri panorėjęs galėtų palaikyti ir dievu. Na, ir dar keliolika panašių architektūrinių grožybių, kiekviena su savo simbolika,

prasme ir skiriamaisiais bruožais. Tarp jų įsiterpęs net baltas klasicistinis rūmelis, kurį pastatydino tiro-nas Jung Bahadur Rana po kelionės į Europą.

Dega aliejinės lemputės. Po visą aikštę zuja moto-ciklai ir rikšos – nepaisant to, kad įėjimas į ją gero-kai suvaržytas. Beje, Kathmandu labai pastebimi ginkluoti kareiviai, gal dėl maoistų pavojaus. Šimtai prekeivių (trūksta Jėzaus Kristaus, kuris juos iš čia išvarytų). Tarsi Jeruzalės šventovėje, Kathmandu aukojami ožiai ir, rodos, net buivolai, bet ne kasdien ir paprastai kiek toliau nuo aikštės, platesnei publi-kai neprieinamoje vietoje. Kaip tik toje aukavietėje minėtasis Jung Bahadur Rana prieš pusantro šimto metų išžudė daugumą šalies didikų. Būgnai, var-pai, vėliavėlės, inskripcijos, gąsdinančios dievų ar demonų kaukės. Neapsižiūrėjęs įmini į karviašūdį.

Aikštę puošia du ypatingi statiniai. Vienas jų – Kumari Bahal, gyvosios deivės buveinė. Tam vaidme-niui parenkama mergaičiukė, netenkanti savo die-viškojo statuso per pirmąją menstruaciją. Rodos, ji kartais pasirodo lange, bet man jos regėti netenka – užeinu tik į kiemą, nepaprastai dailų, ištisai pagra-žintą medžio raižiniais. Kitas statinys – senieji kara-liaus rūmai Hanuman Dhoka, už įėjimą į juos vėl imami keturi doleriai. Tai, sakyčiau, daugmaž tas

pat kaip Krokuvos Vavelis – tiktai kuklus ir veikiau medinis. Uždari kiemai, serija siurrealistiškų skulptūrų ir keturi bokštai. Į vieną įlipu: pro chimeras iškištais liežuviais, pro varpelius su lapo formos šerdimis matau ištisą kiemų seriją.

Tiesa, rūmuose karaliaus Tribhuvano muziejus. Tas karalius kiek apkarpė Ranų tironiją ir paliko sūnų Mahendrą, apdainuotą mano jaunystės laikais visiems žinomame tekste „Вася, посмотри, какая женщина!“ Toje dainoje rusas, įsimylėjęs Nepalo karalienę, kaip tik jaunajam Mahendrai pavydu liauja. Rodomi Tribhuvano rūbai ir mundieriai, ritualinės vėduoklės, auksinėmis gyvatėmis ornamentuoti sostai – nuotaika, beje, kaip nusigyvenusio dvarininko buveinėje. Įrašai beveik visur tik nepali kalba.

Antrojoje dienos pusėje aplankau kelias šventyklas miesto pakraščiuose. Budistinė stupa Swayambhunath – aukštakai ant kalvos; ją visi vadina „monkey temple“, nes beždžionių ten maždaug tiek, kiek ir maldininkų. Virš stupos pusrutulio – paauksuotomis plokštelėmis apmuštas keturkampis bokštas, nuo kurio į keturias šalis žvelgia siauros, žvairokos Budos akys. Tų akių, tiesą sakant, net trys (trečioji apskrita), plius klaustuko formos nosis, atitinkanti nepalietišką skaitmenį *ek* – vienas, vienovė.

Kiek neįaukus Apvaizdos akies variantas – Nepalo ir nepalietiško budizmo simbolis. Įvairios simbolikos čia labai daug, ne visą ją įskaitau ir ne visas čionykščio panteono figūras atpažįstu, bet tai beviltiškas reikalas; šiaip ar taip, trylikos laiptų auksuotas kūgis virš Budos akių reiškia trylika žingsnių link nirvanos, o lietsargis kūgio viršuje – pačią nirvaną. Štai dar vajra – horizontalus žaibas, daugmaž budistinis *phallus*. Galybė mažesnių stupų ir neaiškios paskirties šventyklėlių, galybė elgetų. Priešingoje rytinėje Kathmandu pusėje Swayambhunath atliepia kitas, gana panašus statinys – Bodhnath, arba tiesiog Boudha. Jis dar didesnis; drauge su taksi vairuotoju (tiesa, ne budistu, bet hinduistu) pagarbiam, laikrodžio rodyklės kryptimi apeiname gigantišką negrabų cementinį pusrutulį ir pasukinėjame maldų malūnėlius – kai kurie iš jų tikri malūnai. Ant cemento snaudžia vienas kitas turistai. Aplinkui Bodhnathą įsikūrusi ištisa Tibeto bėglių kolonija – visur dalailamos portretai, gongai ir smulki prekyba.

Dar įdomesnė Pashupatinath, hinduistų šventykla prie Bagmati upės. Ji, tiesa, neprieinama kitatikiams, bet šalia jos įtaisyti ghatai, arba mirusiųjų deginimo platformos. Mat Bagmati vandenys teka į Gangą, ir pelenai, patekę upėn, užtikrina sielai gerą

pomirtinį likimą. Perėjęs tiltą, iš aukštokos pakrantės, kurioje stūkso vienuolika varpo pavidalo sakralinių statinių, gali apytikriai įžiūrėti šventyklos vidų. Pašupati – tai Šiva (ko gero, „pačių pats“ arba tiesiog viešpats). Virš upės kyla balkšvi, gana maloniai kvepiantys dūmai. Ar ne kremacija? Taip, ant platformos sukrautas laužas, bet lavono nematyti, jis paslėptas po liepsnojančių šiaudų ar švendrių sluoksniu. Reginys, ką besakysi, žadina makabrišką smalsumą. Ghatas toje tilto pusėje, kur kremuojami turtingieji ar net aristokratai, bet šalia sėdi vos du laidotuvių dalyviai labai indiferentiškomis veidų išraiškomis. Nuo tilto įvykį stebi dar pora žmonių. Nuotaika ori, bet štai tiltu perbėga laikraščių pardavėjas, į kairę ir į dešinę siūlydamas savo prekę. Vakare užėinu į garsią čionykštę karčiamą „Rom Doodle“ (ji prie pat mano viešbučio), kur lankėsi ir paliko parašus šeši šimtai Everesto nugalėtojų. Įdomu, ar tarp jų buvo mūsų šalis Vladas Vitkauskas. Iš viso Everestą įveikė daugiau negu tūkstantis asmenų, jų turbūt jau niekas nebeskaičiuoja: įkoppimas į aukščiausiąją pasaulio viršūnę virto labai komerciniu reikalu, už gerus pinigus tave ten beveik užneš. Išlenkiu du stiklus džino su toniku prie spragsinčio židinio, liūdnokai galvodamas apie tai, kad

Everesto galiu ir nepamatyti. Ką gi, tebūnie Dievo (ar čionykščių dievų) valia.

21. Vis dėlto atkaklumas apsimoka. Aerouoste šeštą ryto tirštas rūkas, jokie lėktuvai iš viso neskrenda, taigi neturiu nė mažiausios vilties. Stoviniuoja būrelis rusių, labai tarybiškos išvaizdos ir elgsenos: pasirodo, jos dirba kažkokioje firmoje, kuri kasmet dalyvauja kongresuose JAV, ir šiaip jau yra mačiusios svieto. Apvažiavusios pusę Indijos, irgi svajoja apie Everestą. Tuščios svajonės? Tačiau apie aštuntą iš rūko išnyra kelios tolimos viršūnės, pusę devynių jau esame lėktuve, o devintą – pats netikiu savo sėkme – pakylame į orą. Kathmandu slėnis debesuotas, bet kilometro ar poros aukštyje virš slėnio oras grynutėlis – atsiveria visa Himalajų siena. Ji lyg sutverta iš kitoniškos materijos, neturinčios daug bendro su lygumų pasauliu. Atskiros viršūnės toje sniego, ledo ir akmens masėje išsiskiria žymiai mažiau negu, tarkime, Kaukaze. Jų dešimtys ir šimtai: darosi nenuostabu, kad indų Olimpas toks gausingas ir painus, o dievai jame persilieja vienas į kitą.

Lėktuviuke ar ne šešiolika vietų, visos prie didokų langų. Tariusi atskiriąs Annapurną (aštrią lyg Mat-

terhornas), arčiau mūsų Gauri Shankaras, vienoje vietoje švystelėja sniegu apdengtas Tibeto *plateau* jau Kinijos pusėje. Stiuardėsė rodo Cho Oyo – tai jau aštuoni tūkstančiai du šimtai metrų. Labai netrukus pasirodo ir Sagarmatha, Qomolangma, arba Everestas – lengvai atpažįstamo silueto akmeninė piramidė su prilipusiu prie pačios viršūnės baltu debesiu. Šalia ne ką menkesnis Lhotse, kiek toliau Makalu, horizonte lyg ir atspėjama Kanchenjunga. Prie pat Everesto apsisukame ir grįžtame. Visas žygis trunka keturiasdešimt penkias minutes, pavojingiausia jo dalis – nusileidimas Kathmandu aerouoste, nes ant lėktuvų tako ten kartais užklysta šventosios karvės. Na, bet nusileidžiame. Svarbiausias šios kelionės tikslas – pasiektas. Išsipildė idioto svajonė, kaip pasakytų Ostapas Benderis.

Kalnyno siena, grimzdama gilyn į atmintį, virsta kažkuo panašiu į diagramą – tokia, matyt, ji mano sąmonėje ir liks. Atšvenčiu įvykį, užsisakydamas nepališkus pietus su nepališku gėrimu, primenančiu ir romą, ir degtinę. Tai pirmasis mano bandymas paragauti vietinės virtuvės – šiaip jau dėl viso pikto mintu europiniu ar kinišku maistu. Oficiantas atneša didelę ryžių lėkštę su mažais vištienos, daržovių bei prieskonių dubenėliais, taip pat rauginto

pieno. Būtų skanu, bet pasipainioja pipiras – tarsi burnoje sprogtų atominė bomba. Po pietų ilga ekskursija, nes rytoj nusprendžiau iš Nepalo išvykti. Dar du miestai valstybėlės, kaip viduramžių Italiijoje, tik ne respublikoniški, o monarchistiniai. Vienas jų, Patanas, visai suaugęs su Kathmandu, juos skiria tik Bagmati; kitas, Bhadgaonas ar Bhaktapur, mažesnis ir kiek nuošaliau, gal už dešimties kilometrų. Abu organizuoti labai panašiai kaip sostinė: centre – rūmų aikštės, kurių kiekvienoje yra karaliaus rezidencija, keliolika pagodų ir būtinai dar stulpas su valdovo statula. Bet nuotaika visur skirtinga. Patanas vadinamas dar Lalitpuru, arba žaviuoju miestu, ir visai užtarnautai. Jo centrinė aikštė kondensuotesnė ir tobulesnė ne kaip Kathmandu, beveik išvengianti kičo, kurio sostinėje tiek ir tiek. Mūro ir medžio šventyklos susiglaudusios į tankią krūvą, pajvairintos senomis dramblių bei liūtų statulomis; išsiskiria puiki akmeninė, nepanaši į kitas Krishna Mandir, ją puošia scenos iš *Mahabharatos* ir *Ramajanos*. Rūmai su paauksuotomis durimis ir tokiu pat langu, kuriame karalius pasirodydavo miniai. Viduje muziejus, bet aplankyti jį stinga laiko – pagaliau čia viskas muziejiška. Itin daili Manga Hiti – giliai nugramzdinta grindinyje

cisterna ar tvenkinėlis, į kurią iš trijų chimerų (krokodilų?) nasrų bėga vanduo: žmonės ties chimeromis prausiasi ir mazgojasi drabužius. Šoninėje gatvelėje, kiek toliau nuo aikštės, randu labai įmantrią, lašėte lašančią auksu budistinę šventovę. Toliau dar galybė sakralinių statinių, ir visi skoningi.

Bhaktapuras kitoks, jo aikštė erdvesnė ir drauge viduramžiškesnė. Jį labai knieti palyginti su Sienos miestu (tada Patanas – Florencija). Tiesa, visa tai veikiau indiškas barokas ne kaip renesansas. Labiausiai šičia garsėja „povo langas“, bet kaip tik jo ir nepamatau – iš atvirukų atrodo, kad pradau ne per daugiausia, langas kažkoks pernelg glotnus ir taisyklingas. Užtat matau auksinį, kovojantį su gyvatėmis paukštį Garuda ties rūmų įėjimu – tos durys laikomos žymiausiu meno paminklu visame Kathmandu slėnyje. Gretimoje aikštėje, daug žemiau, itin įdomi Nyatapola šventykla, kurios laiptai papuošti naiviomis akmeninėmis figūromis: iš pradžių du grumtynininkai (dešimt kartų stipresni už eilinį žmogų), paskui drambliai (dešimt kartų stipresni už grumtynininkus), paskui liūtai (dešimt kartų stipresni už dramblius), paskui grifonai (dešimt kartų stipresni už liūtus) ir pačiame viršuje dvi mažos, užvis smarkiausios deivės. Kitas

tokio naivoko humoro pavyzdys – *quasi* Kamasutra: vienoje nedidelėje šventykloje ant stogo atramos išraižyta ne žmonių, o dramblių kopuliacijos scena, dargi neįmanoma drambliams „misionieriška poza“ (dama guli aukštelninka, džentelmenas atakuoja iš viršaus). Trečioje vietoje užtinku milžiniškus medinius ratus, jie skirti vežėčioms, kuriomis per festivalį vežiojama Šivos statulėlė. Mašinos ir motociklai Bhaktapuro centre uždrausti. Beje, kopti į miesto centrą reikia grįsta plytomis gatve, vėl labai prikišamai primenančia sienietišką.

Ne be vargo randu savo automobilį ir vairuotoją. Mat mašinų numeriai čia rašomi vietiniu raštu, skaitmenų neatskirsi. Jau prieš saulėlydį patraukiame į paskutiniąją garsią vietovę – Nagarkotą. Kelias asfaltuotas, bet turbūt pavojingiausias mano gyvenime: zigzagai vingiuoja ties bedugnėmis, jokių tvorų ar kitokios apsaugos nėra, be to, siauroje juostoje nuolat tenka prasilenkti su mašinomis bei autobusais, netikėtai pasirodančiais iš anapus posūkio. Kažką tokio esu patyręs tik Kaukaze. Na, rizika muzika. Pasiekiamo aukštą gūbrį, ten stūkso restoranas – lygiai tokio stiliaus, koks buvo populiarus Pabaltijyje Chruščiovo laikais. Bet į Nagarkotą važiuojama ne dėl restorano. Nuo gūbrio giedromis dienomis gerai

matyti Himalajų siena – net plačiau negu iš lėktuvo, nuo Dhaulagiri ligi pat Kančenjungos. Dabar matau tik jos dalį – didesnę pusę slepia titaniškas debesų verpetas, Everestas skendi kosminėje tamsoje.

22. Ryte paskutinis žygis po Kathmandu. Pėsčiomis vaikštinėti čia žymiai lengviau negu Kalkutoje ar Madrase, nors miestas klaidus – nėra namų numerių ir iš viso jokių orientyrų, išskyrus iškabas. Prieinu Trijų Deivių šventyklą, vėl garsėjančią kamasutriškais raižiniais – na, Durbaro aikštėje mačiau ir įdomesnių. Nedidelių pagodų viduje rusena liepsnos.

Apie vidudienį skubu į aerodromą. Skrydis į Benaresą arba Varanasi trunka ne ką ilgiau kaip pusvalandį, iš viršaus matyti daug žalumos, taip pat Ganges, susivijęs kone į Birštono kilpą.

Benaresas nustebina trimis dalykais. Pirmiausia kaimiška ramybe – tai didelis kontrastas su Kathmandu miestiškumu. Antra, žmonių paslaugumu ir širdinga nuotaika. Trečia, reliatyviu pigumu. Apsistoju viešbutyje „Vaibhav“, ne prastesniame už „Gordon House“, bet kainuojančiame perpus mažiau. Šioks toks poilsis. Kelionė persirita į antrąją pusę.

23. Per vieną dieną nusileidau iš Himalajų priedalinių į Gango slėnį. Apsižvalgęs po Benaresą, galiu aiškiai pasakyti viena: tai antihigieniškiausia vieta pasaulyje, jos gyventojai seniai turėjo išmirti maru ar cholera, bet anaipol neišmirė ir netgi patenkinti. Bet pradėkime nuo pradžių. Naktį miegu šiaip sau – per daug ir per stiprių būta išpūdžių. Dar prieš šeštą, patamsyje, vykstu autorikša į senamiestį, Gango link. Miestu Benareso netgi nepavadinsi: tai lūšnynų terpė, grandioziška mėšlo krūva, kas tik nori, bet ne miestas. Ar blogiau už Kalkutą? Gal ir ne, kadangi mažesnis mastas: be to, truputį padeda religinė atmosfera, atsiliepianti žmonių elgsenai. Sutinku šivaitų procesiją ir kokią šimtą šventųjų karvių – dauguma jų be kuprų, panašesnės į mūsiškes negu pietuose. Palyginti vėsu. Pagaliau skersgatviais, skersgatveliais, akligatvių rankovėmis privažiuojame vietą, kur kelio net autorikšai nebėra. Už poros žingsnių iš nemažo aukščio matyti šventoji upė.

Palyginimas, kuris netikėtai ateina į galvą – Vilniaus Aušros Vartai. Ten visa gatvė paversta bažnyčia. Benarese šventykla – žinoma, kur kas didesnė už Aušros Vartų gatvę – yra vandens juosta, kurios pakraščiu rikiuojasi sakraliniai ar pusiau sakrali-

niai pastatai. Anapus Gango tuštoka lyguma, per upę permestas tiltas – slėnio konfigūracija vėl priemeną kažką lietuviška, būtent Tilžę. Vandens linkui leidžiasi ilgiausia serija laiptų, kiekvieni jų tarsi iš Eizenšteino filmo „Šarvuotis Potiomkinas“. Tai ghatai: kiekvienas laiptų ruožas turi savo vardą ir specifiką.

Prietemoje pasitinka žiovaujantis valtininkas. Už dviejų valandų pasiplaukymą reikalauja penkių šimtų rupijų (dešimties dolerių) ir nė per centą nenusileidžia. Į valtį išoka dar berniūkštis, siūlęs žvakigalius lengvuose dubenėliuose – juos reikia uždegus paleisti pasroviui, tai užtikrina žemiškąją bei pomirtinę sėkmę tau ir tavo šeimai. Šis reikalauja šimto dvidešimties, bet pasitenkina kur kas mažesne suma.

Gangas šičia – tikra kloaka, pagal oficialius duomenis, jo vanduo užterštas tris tūkstančius kartų labiau, negu leistina. Vandenyje šlykštūs žali dumbliai, gėlių girliandų likučiai ir, be abejonės, lavonų dalys bei pelenai. Vos išdrįstu panerti į upę rodomąjį pirštą, ir tai toje vietoje, kuri atrodo kiek skaidresnė. Skystis, plaukiąs vaga – čia jau nedera kalbėti apie vandenį – labai šiltas. Tuo tarpu ghatuose žmonės ne tik skalbiasi, bet ir prausiasi, muilinas, po kelis

kartus panyra, prisisiurbia to vadinamojo vandens, išpurkščia jį pro burną ir pro nosį. Tvirtinama, kad Gange esama mineralinių priemaišų, naikinančių bakterijas. Duok Dieve.

Skalbia veikiau moterys, maudosi veikiau vyrai. Meldžiasi visi. Abi lytys laikosi kiek nuošaliau viena nuo kitos. Nuogų nematyti (nors, sako, būna), vyrų šlaunys apjuostos, moterys su sariais ir kartais gana patrauklių figūrų. Vis daugiau valčių, jose tokie pat turistai, kaip ir aš; dauguma, beje, iš Tolimųjų Rytų. Plūduriuoja lapai, sparną ties upės paviršiumi rėžia nepažįstami paukščiai. Vis daugiau judėjimo ir krante. Virš laiptų per pora kilometrų kyla bokštai, kolonados, balkonai, kūgio ir piramidės pavidalo šventyklos (viena jų vandenyje, pasvirusi lyg Pisos varpinė), vertikalios tvirtovių sienos, akmeniniai ritiniai, narvai, koplytėlės, orientališkas barokas pramaišiu su konstruktyvizmu. Vėl savotiški Himalajai. Spalvos: raudona, balkšva ir gelsva. Be to, tamsūs ir šviesūs kūnai, margi drabužiai, saulėtekio atšvaitai.

Saulė pateka skubiai ir, sakyčiau, čiurlioniškai, jos didelis diskas kiek pridengtas rūko. Manasis Charonas dėsto ghatų pavadinimus ir istoriją. Daugumą jų statydino radžos ir maharadžos iš visų Indijos pašalių. Štai Hanumano ghatas, štai bene

didžiausias – Dasaswamedh, kur Brahma paaukojo dešimt žirgų. „Dasaswa – dešimt ašvų, – sakau valtininkui, – mūsų kalba tą irgi galima suprasti“. Manikarnika ghatas skirtas kremacijai, jame krūsnys rąstų bei malkų. Liepsnoja du laužai, kuriuose guli negyvėliai (kaip ir Kathmandu, kūnų nematyti), aplinkui laužus šeimos ir atsitiktiniai žiūrovai. Aidi gana linksma muzika, bene iš garsiakalbio. Netoliese keturi vyrai atlieka ritualą – du muša būgnus, vienas pučia trimitą, vienas mosikuoja degančia, į Kalėdų eglutę panašia žvakide. Tai jau nesusiję su laidotuvėmis. Kunigų lietsargiai, astrologų būdelės, *sadhu* barzdos. Ant sienų užrašai „Om Shin Shivay Nama“ – hinduistinės trejybės invokacijos: Om – tai Brahma, Nama – tai Višnus, o kas yra Shivay, suprasti nesunku.

Išlipame į krantą pasižiūrėti Wishwanath, arba Auksinės šventyklos. Be valtininko jos nesurasčiau, nes ji slepiasi siaurutėlių, karvių mėšle skendinčių užkaborių labirinte. Kitatikiai tenai neįleidžiami, iš toliau gali pamatyti vien bokštą, apklotą aštuoniais šimtais kilogramų aukso lakštų. Senesnės, pirmosios Auksinės šventyklos vietoje Aurangzebas pastatydino mečetę. Dabar aršesnieji hinduistai rengiasi ją sugriauti – taip jau atsitiko Ayodhya mieste; todėl

aplinkui budi ir praeivius bei maldininkus tikrina ginkluota policija.

Kiek pailsėjęs viešbutyje, traukiu į kitą Benareso pakraštį. Gatvės vietomis uždarytos dėl kažkokios šventės, bet mane praleidžia, kai vairuotojas pareiškia: „He is a teacher“ (mokytojai Indijoje tradiciškai gerbiami). Stovi išpuošti žirgai ir mieguistas dramblis lyg Vasco da Gamos ir Afanasijaus Nikitino epochoje; šalia tipena, beje, ir asilai. Pervažiuojame pontoninį tiltą – krato taip nežmoniškai, jog reikia stebėtis, kad nenusilaužiu stuburo. Kitapus Gango nepaprastai apleisti ir nugyventi vietinio maharadžos rūmai, tiksliau, didžiulis fortas: juose įdomi kolekcija, ypač ginklų, medžioklės trofėjų bei senų kadilakų, tačiau begėdiškai apipelijusi. Grįžus tuo pačiu kamuojančiu tiltu – hinduistų universitetas, miesto fone atrodantis visai padoriai ir švariai. Jame įrengta Naujoji Wishwanath šventykla – modernus pastatas, tokia Prisikėlimo bažnyčia, tik su svastikomomis ir citatomis iš šventųjų Indijos knygų (beje, sienose išrašyta visa *Bhagavadgyta*). Į šventyklą įleidžiami visi, tikratikiai ir ne, ir kiekvienas laiko savo pareiga paskambinti vienu iš daugybės čionykščių varpų – tam reikia pašokėti ir pasiekti varpo šerdį.

Pabaigai dar keturios šventyklos. Pirmoji, kaip Swayambhunath, apsėsta beždžionių – tarp kitko, gana agresyvių (viena mano akivaizdoje užpuola vaiką, nors viskas baigiasi gražiuoju). Antroji skirta poetui Tulsi Dasui, kuris toje vietoje gyveno (kažkur yra dar poeto Kabiro šventykla, irgi lyg memorialinis muziejus, bet jos nematau). Trečioji – labai tradicinė, nesimpatingai kvepianti, dažyta raudona kraujo spalva: joje garbinama Durga, ne itin maloni deivė, kuriai aukojami ožiai. Pati savotiškiausia ketvirtoji. Statyta bene 1936 metais, skirtai „Motinai Indijai“, ir joje nėra nieko, išskyrus didelį reljefinį subkontinento žemėlapi.

Susipažinimą su Benaresu baigiu apie antrą ir galiu pailsėti. Po ilgos pertraukos – pasaulio ir Lietuvos naujienos. Pasaulyje gana rimta krizė – skilimas tarp Europos ir Amerikos, pirmas toks per šešiasdešimt metų. Na, o Lietuvoje skundžiasi buvę disidentai, arba, kaip jie patys save vadina, rezistentai – jiems teko prasti butai ir menkos pensijos.

24. Atokvėpio diena. Trumpam vykstu tik į Sarnathą, kuris nuo miesto yra per dešimt kilometrų ir iš tikro seniai virto Benareso dalimi. Tai viena iš keturių švenčiausiųjų budizmo vietų – Buda čia

pasakė savo pirmąjį pamokslą, dėstydamas doktrinos pradmenis. Jei lyginsime su keturiomis didžiosiomis krikščionybės vietomis – Betliejumi, Nazaretu, Kapernaumu ir Jeruzale – Sarnath atitiktų daugmaž Kapernaumą. Vos prieš mėnesį Sarnathe lankėsi dalailama. Vietovė tokia civilizuota, jog sunku patikėti, kas esi Indijoje. Viskas lengvai pasiekama pėsčiomis, judėjimo nedaug, ore, sakytum, plauko nirvanos kvapas. Pamokslas Elnių parke budistui svarbus it Kalno pamokslas krikščioniui; be ko kito, juo įsteigta budistinė vienuolija (mokytojo klausėsi penki mokytiniai, *bhikshu*, kurie ir virto pirmaisiais vienuoliais).

Ne per didžiausia moderni šventykla su japonų dailininko freskomis, lygiai to paties neįdomaus stiliaus kaip naujasis katalikų ar stačiatikių menas. Čia saugomos ir Budos relikvijos (įdomu kokios, jei jis buvo sudegintas?), bet jos atidengiamos tik kartą per metus. Lamos daugiausia iš Šri Lankos (Ceilono), iš ten perkelta ir bodhi medžio atžala, virtusi stambiu daugiašakiu augalu. Po tuo medžiu Buda patyrė nušvitimą, kitaip sakant, jam atsiskleidė svarbiausios jo būsimąjo mokymo tiesos. Aplinkui akmeninėse lentose angliškai, kiniškai ir dar keliomis kalbomis (turbūt pali, thai, tamilų...) išrašy-

tas pamokslo tekstas. Atidžiai jį perskaitau. Daug pasikartojimų – tuo, matyt, pasiekiamas šamaniško užkeikimo efektas. Nesu didelis budizmo gerbėjas, bet tai vis dėlto kažkas padoresnio už hinduizmo primityvią magiją, išmargintą vedų ir draavidų mitologijos likučiais. Tačiau Sarnathe, kaip ir kitur Indijoje, hinduizmas įveikė budizmą – pastarojo tėra tik salelės.

Šalia džainų šventyklėlė, šį kartą jau digambarų, atseit, atvirųjų, arba nuogųjų. Bet jų nematyti. Po šventyklėlę pavedžioja senukas budistas, puikiai kalbąs angliškai. Kiek nuošaliau šmėkšo visai nesuprantamas *sadhu* su trišakiu rankoje, baltai išsidažęs apžėlusį veidą.

Toliau prasideda aptverta archeologinė zona. Karalius Ashoka trečiajame amžiuje prieš Kristų pastatė Sarnathe dvi stupas – vieną Budos relikvijoms saugoti, kitą jo pamokslo vietai atžymėti. Liko tik antroji – bent trisdešimties metrų aukščio būgnas iš tamsių plytų, papuoštas augaliniais bei geometriniais ornamentais. Gana dideliame plote raudoni šventyklų ir vienuolynų pamatai, vietomis kokia smiltainio kolona arba akmeninis varpas, absoliuti tylą ir giliausios senovės pojūtis. Plytos verčia gal-

voti apie Mesopotamiją, šumerų ir Abraomo epochą, nors laikai čia kiti, ir civilizacija skirtinga.

Muziejus – irgi kontrastas viskam, ką Indijoje ligi šiol esu matęs. Tai ypač ryšku, prisiminus vakarykštį muziejų forte – senienų sankrovą, kur be tvarkos rodoma visa, kas pasipynė po ranka, nuo kadilakų ligi astrologinio laikrodžio. Tuo tarpu čia labai europietišškai, tarsi Olimpijoje ar Delfuose, demonstruojamas tik vienas daiktas – skulptūra, be to, itin aukštos kokybės. Akmeninius budas bei gyvenimo ratus, kurie Sarnathe ir apylinkėse vyravo maždaug ligi IX amžiaus, palaipsniui išstumia hinduistinis pantheonas (įdomiausia – Agnio statula, apsupta liepsnos liežuvių). Kai kurios galvos, ypač senesniosios, budistinės, graikiškai tobulos. Pačiame centre Ashokos kolonos kapitelis su keturiais liūtais (kolonos liekanos tebėra archeologinėje zonoje), bet įtariu, kad tai kopija.

Į Benaresą grįžtu dar prieš antrą. Aplinkui viešbutį ir tolėliau – labai sodietiška atmosfera; papročiai neįmantrūs – štai apygražė indė visų akivaizdoje pritupia ir šlapinasi prie tvoros. Vienoje šventykloje neturtėlių vestuvės – jaunikis su nuotaka apvedami aplink platformą su kažkuo panašiu į altorėlį, ir tiek. Žygiuoja religinė procesija su žvakidėmis. O štai

ir kitokia, nors gana panašios nuotaikos eisena – būrys proletarų ir proletarių neša raudonas vėliavas, pagražintas kūjo ir pjautuvo ženklų. Įdomiausia, kad tokią pat eisena mačiau ir Sarnathe, dargi budistinės šventyklos kieme. O, rodos, ne pirmoji gegužės.

25. Susitariau važiuoti taksi per Khajuraho ligi pat Agros, tai užtruks tris dienas. Be abejonės, permoku (kelionės agentas reikalauja dviejų šimtų dolerių). Bet kur tu tokį pigų taksi rasi Amerikoje ar Europoje? Samprotavimai gal nevisiškai padorūs šioje neturto šalyje – na, ką darysi.

Vykstu per patį krašto centrą – Uttar Pradesh ir Madhya Pradesh valstijas. Kaip tik čia buvo kuriamas sanskritas, kaip tik šios vietos siejasi su vedomis, *Ramajana* ir *Mahabharata*. Dvylika valandų matau sodietišką ir mažų miestelių Indiją, be to, vieną didoką miestą – Allahabadą. Įspūdžiai katastrofiški ir žavūs, nors veikia katastrofiški.

Visi keliai neišsivaizduojamai pergrūsti. Iš pradžių tai garsusis Grand Trunk Road, „gyvybės upė“ nuo Amritsaro ligi Kalkutos, paskui provinciškas vieškelis tokiu išdaužytu asfaltu, jog greičiau kaip penkiolika dvidešimt kilometrų per valandą juo nepavažiuosi. Grand Trunk Road viešpatauja sun-

kvežimiai su raidėmis *Tata*, neretai dažyti „psichodelinėmis“ spalvomis. Vieškelyje jų irgi pasitaiko, bet ten žymiai daugiau kaimiškų autobusiukų, jaučiais kinkytų ratų, motociklininkų, dviratininkų ir pėsčiųjų. Laviruoti tarp duobių, mašinų, šventųjų karvių tenka visur ir be mažiausio atokvėpio. Mano vairuotojas, kaip ir visi čionykščiai vairuotojai, neabejojamas genijus, bet ir jam du kartu vos neatsitinka nelaimė – kad ko, būtų pervažiavęs juodą trejų metelių vaikiūkštį, paskui senį, tempiantį skersai kelią savo dviratį. Išvažiuodamas iš Benareso, matau po dviem sunkvežimiais bene ant kardano makšties, nutapytus velniukus su ragučiais – ko gero, tai blogas ženklas. Antra vertus, manasis vairuotojas po priekiniu automobilio stiklu laiko talismaną – tris terakotines lėlytes, indiškąją trimurtį; na, o aš patylomis prašau pagalbos šv. Tomą ir Motiną Teresę.

Kelio pakraščiuose cementiniai barakai ir kraupūs bidonviliai (tai vis gyvenvietės), retkarčiais balti ar rudi šventyklų kūgiai. Pasitaiko mečečių ir visokių koplytėlių su voro pavidalo šokančiu Šiva. Sykią pravažiuojame ištisą „kryžių kalną“, kurio viršūnėje sėdi Buda (vietoje kryžių, suprantama, stupos). Užrašai tiktai devanagari raidynu, angliškai reklamuojamas nebent *ushaphone*, tai yra „mobi-

liakas“ – šaknis keistai sutampa su rusiškąja, na ir lietuviškąja. Tarp gyvenviečių žalia lėkšta lyguma. Iš medžių atpažįstu eukaliptus, iš gyvulių dažniausiai pasitaiko karvės (gal tai net čionykščiai stumbrai – gaurai ir gajalai), perkarę šunys, bet yra ir dromedarų. Siaurajame vieškelyje perspėjimai „Better late than never“ („Geriau vėliau negu niekad“), o pakelėmis nejaukiai nuteikiantys, turbūt karvių griaučiai.

Sykį įstringame dideliame kaime – ne tiek kaime, kiek nesibaigiančiame turguje; mašina kokią valandą stumiasi į priekį maždaug dviejų centimetrų per minutę greičiu. Apsižiūriu, kad neturime mineralinio vandens, tačiau šiuose kaimuose jis negirdėtas daiktas. Mašinoje oras kondicionuojamas, bet vis dėlto karšta; troškulys kažkodėl nekamuoja, bet... Pagaliau primityvioje pakelės smuklėje išgeriu stiklą čia pat užvirintos arbatos: duok Dieve, kad negaučiau kokios dizenterijos ar hepatito. Bet jau vakarėja, lyguma vis žalesnė, prie tvenkinių stypčioja baltutėliai garniai; paskui prasideda apvalios švelnios kalvos, gyvenamos ilgauodegių beždžionių. Tai Pannos rezervatas, garsėjantis leopardais ir net dvidešimt keliais tigrais (kurių, tiesa, pamatyti beveik neįmanoma). Maždaug šitaip įsivaizduoju Mauglio džungles iš Kiplingo knygos.

Tiesa, nieko nepasakiau apie Allahabadą. Miestas maždaug kaip Benaresas, ties pačia Gango ir Yamunos santaka, kuri vadinama „Sangam“ (vėl panašu į lietuvių kalbą). Ji laikoma šventa vieta, kas dvylika metų čia susirenka apie trisdešimt milijonų (!) piligrimų – kito tokio jų centro pasaulyje nėra. Beje, į Sangam vandenį buvo išberta ir dalis Nehru pelėnų, likusioji išbarstyta virš Indijos iš lėktuvo. Tvirtinama, jog čia po žeme nuo pat Kailasho kalno atiteka ir trečioji upė – Sarasvati, kurios ištakų anąsų vos nešokau ieškoti Tibete.

Allahabade yra Nehru šeimos muziejus – ką gi, aplankysiu ir šią oficialią vietą. Įdomu, kaip Indijoje palaikomas čionykščių signatarų bei valdžios žmonių atminimas. Aristokratiški rūmai, reikia pasakyti, orūs, skoningais tamsiais baldais, ekspozicija be ypatingo asmenybės kulto. Didelė biblioteka, kurioje, sakoma, pilna Marxo ir Lenino knygų, bet jos nekrinta į akis. Ką gi, anot seno anekdoto, „водку надо пить в меру – сказал Джавахарлал Неру“. Mašina, kuria buvo gaminama savilaida, medinis kalinio žetonas, kulų gilzės, paties Nehru surinktos Amritsaro skerdynių aikštėje. Kambarys, kuriame rinkdavosi Tautinio Kongreso „politbiuras“ – jie sėdėdavo sukryžiaavę kojas ant čiužinių.

Gandhi kambarys, žinoma, asketiškas, bet vis vien jo atmosfera, palyginus su Allahabado kasdienybe, neapsakomai privilegijuota. Baisiai toli jie nuo liaudies, anot žinomos Vladimiro Iljičiaus formulės. O ar padėjo tai liaudžiai jų revoliucija? Turbūt šiek tiek padėjo, nors orumo nelabai išmokė. Beje, pagelbėjo ne tiek revoliucija, kiek technologinė pažanga (naujoviška agronomija, internetas...), kuri čia vis vien būtų prasiskverbusi, tik gal truputį lėčiau.

Nehru fotografija jogo poza (žemyn galva). Nuotraukos su Motina Terese, Einsteinu, Shaw, Churchilliu, Kennedy, Tito ir taip toliau – nors kažkodėl nėra su Chruščiovu. Netgi sanskritiškas Nehru horoskopas, rankų atspaudai, pėdų atvaizdas. Daug vietos užima Indira Gandhi, Nehru dukra – ji čia atlieka Svetlanos Alilujevos vaidmenį. Rodoma jos fotografija prie Mahatmos Gandhi lovos ir vaikiškas laiškas. Po muziejų vaikščioja grupė basų indų valstiečių (įėjimas kainuoja penkias rupijas, taigi beveik nieko).

Gatvėje – rikšų spūstis, jų vežimėliai išstapyti povais ir panašiais motyvais. Beveik nematyti moterų – na, yra viena, bet užsidengusi veidą. Geriau kavą itin liaudiškoje valgykloje, pilnoje šunų ir kiaušinių. Vairuotojas valandėlei pranyksta „parūkyti“

(žolelės?); grįžta smagiai kramtydamas betelį, kuri jis vadina „banarsi paan“. Betelis yra nestiprus nar-
kotikas, jo žala nebent tokia, kad po ilgo vartojimo
burnos ertmė ne visai simpatingai atrodo.

26. Į Khajuraho atvykome vakar apie šeštą po
pietų. Tai turbūt garsiausias Indijoje šventyklų
ansamblis – plačiau žinomas net už Ellorą ir Ajantą –
jį apeinu nuo aštuntos ligi vidurdienio. Viskas čia itin
kompaktiška ir elegantiška. Dauguma šventyklų –
aptvertame, tvarkingame, stilingame parke. Jų neap-
rašomi dekoratyvūs kūgiai, kylantys viršum žalu-
mos – žinoma, vienintelis toks pasaulyje, pasakiškas
reginys. Galima ir šičia ieškoti analogijų. Pirmiausia
tai būtų majų piramidės – geometriniai ornamentai
vietomis net visai panašūs. Antra, tai romaniškosios
katedros su jų skulptūriniu dekoru, o truputėlį net
mūsiškis Šv. Petras ir Povilas. Įdomu, kad epochos
(majų, romaniškųjų katedrų ir Khajuraho) bemaž
sutampa. Bet analogijos vis dėlto pasako nedaug.

Turistų stinga, matau tik prancūzų grupę (beje,
prancūzai vyravo ir Nepale), o kiek vėliau aptinku
„naujųjų rusų“, labai nepatenkintų Indija, ypač jos
viešbučiais. Visi įdėmiai ieško erotinių skulptūrų,
kuriomis Khajuraho labiausiai garsėja. Jų, žinoma,

yra, bet ne tiek jau baisiai daug, ir ne tokių jau išmo-
ningų. Tiesa, kai kurios pozos tokios, jog be patar-
nautojų neišsiversi – jie iš abiejų pusių palaiko džen-
telmenus ir damas. Randu bene skandalingiausią
motyvą – vyro kopuliaciją su arkliu. Bet, manding,
žymiai įdomesnis „neutralusis“ dekoras – karai,
medžioklės, dramblių rungtynės, procesijos (visai
tokios kaip matytoji Benarese) ir, žinoma, apsaros,
indiškosios afroditės bei nimfos. Moteris visomis
savo gyvenimo akimirkomis – glaudžianti kūdikį,
rašanti laišką, muzikuojanti. Tas *ewig Weibliche*
(amžinojo moteriškumo) kultas – gal savotiškas,
žymiai jutimingesnis už mūsų, Indijos analogas
Madonos kultui. Kitoks panašumas: šoninėje šven-
tyklėlėje kukliai įamžintas architektas su mokiniais,
nelyginant dailininkas Renesanso paveiksle.

Kas be ko, ilgainiui Khajuraho palieka truputį
monotonišką išpūdį. Visur kartojasi tie patys kom-
poziciniai sprendimai ir motyvai, tos pačios gražuo-
lės, drakonai ir kentaurai, tos pačios erotinės pozos.
Šventyklų vidinė erdvė su pilioriais irgi organizuota
vienodai. Viena šventykla – už aptvaro ribų – tebe-
veikia, neveikiančiose irgi degamos žvakutės, taigi
jos nėra nustojusios sakralumo štai jau tūkstantis
metų. Tiesa, vakar minėjau Kiplingo Mauglį: imu

įtarti, kad Khajuraho – dar prieš restauraciją ir visa tai, kas su ja susiję – pasitarnavo modeliu tenykštei džunglių užgožtai šventyklai, kurioje smauglys Ka dorojosi su beždžionėmis. Vieno kūgio viršūnėje įžiūriu besiraitančią virvę – net nupurto: gyvatė? Pats Ka? Ne, tai beždžionės uodega.

Palikęs aptvarą, einu palei tvenkinį su ghatais, užterštą beveik tiek pat, kiek ir Gargas. Anapus tvenkinio Chausath Yogini šventyklos likučiai, kiklopiški, iš pažiūros kur kas archajiškesni už visus kitus. Chausath – tai „šešiasdešimt keturi“ (tarp kitko, esama aiškaus sąlyčio tarp indų architektūros ir šachmatų, tą pastebiu nebe pirmą sykį). Bet svarbesnis negu pati šventykla čia yra reginys į aptvaro statinius, iš tolo jie atrodo stūksą būtent džunglėse, o ne taisyklingame parke.

Dviratininkas rikša nuveža dar du kilometrus – ligi džainų šventyklų komplekso. Stilistiškai jis beveik nesiskiria nuo hinduistinio, tik erotikos čia mažiau, užtat yra kelios garsios skulptūros – moteris, traukianti pašiną iš pado, trys kitos besigražinančios (viena dažosi lūpas, kita akis, trečia pudruojasi). Keli darbininkai valo reljefus kažkokia chemine medžiaga. Einu ir į naujovišką, labai egzotišką džainų šventyklą, kurios nišose bent keliolika

tirtankharų su savo simboliais (beždžione, liūtu...). Kabo nuogo digambaro atvaizdas – vienoje rankoje šluota, kitoje virdulys: šluota jis, kiek suprantu, nuvalo nuo savo tako skruzdėles ir panašius padarus, idant nesutrėkštų. Dar keli keisti paveikslai, mistinės diagramos, fotografijos. Vienos fotografijos rėmu bėginėja driežiukas.

Vidurdienio kaitra ir poilsis. Po vakarykščio žygio anaip tol nesijaučiu susmukęs.

Vakare dar suspėju į klasikinio šokio festivalį. Jis čia vyksta kasmet, kaip tik vasario gale, ir laikomas reikšmingu visai Indijai. Mane labiausiai domintų itin egzotiški Pietų Indijos šokiai (ar misterijos), vadinami *katakali*, kuriuos atlieka tik vyrai, bet šiandien matysiu dvi moteris. Užsirašau jų vardus – Anandi Ramchandran ir Vyjayanthi Kashi. Pirmoji atstovauja *Odissi* mokyklai (senoviniai šventyklų šokiai iš Orisos valstijos), antroji – *Kuchipudi* mokyklai (iš Andhra Pradesh). Viskas vyksta apšviestos Wiswanath šventyklos priekyje – banalu sakyti, bet tarsi būtų atgijusios apsarų statulos; ypač *Odissi* šokėja atkartoja jų pozas (netgi tą pašino traukimą iš pado). Šoka veikiau rankos ir liemuo negu kojos. Temos mitologinės ir ritualinės – tarkime, šokis demonstruoja vyriškojo ir moteriškojo prado susi-

liejimą vienoje esybėje, androginizmą, – bet *Odissi* šokėja suteikia joms ir psichologiškumo, ir koketiškumo, ir humoro. *Kuchipudi* šokyje daugiau monumentalumo ir statikos, net jeigu judesiai būna itin greiti; labiau pabrėžiama ir vertikalė. Atitinkamai skiriasi šokėjų apdaras – vėl rizikuodamas tarsiu kičinį palyginimą, jog pirmoji primena daugiaspalvę dienos plaštakę, antroji – violetinę naktinę. Žinoma, ir čia ne be indiškų netvarkos, nes pranešėjas painioja šokių pavadinimus bei siužetus, ir pačios atlikėjos turi jį taisyti – o festivalis tiesiogiai transliuojamas į eterį visai šaliai! Plojimai, beje, kuklūs, na ir publikos galėtų būti daugiau.

Išsišneku su dviem kaliforniečiais. Jie ką tik iš Mianmaro, arba Burmos – diktatūros valdomo krašto, kuriame uždraustas net internetas. Kalifornietė yra buvusi Brežnevo imperijoje ir sako, jog Burma į ją labai panaši. „Po Indiją geriausia keliauti be jokio plano, kad nežinotum, nei kur pasuksi, nei kuriam laikui sustosi“. Beje, mano praktika diametraliai priešinga, bet ir aš Indijoje jaučiuosi neblogai.

27. Ketvirtą ryto nėra elektros, bet sugebu apsirngti ir susidėti daiktus visiškoje tamsoje. Pusryčiauju jau su žiburiu. Sudie, Khajuraho. Ligi Agros

keturi šimtai kilometrų, kelias panašus kaip užvakar, vietomis toks duobėtas, jog keista, kaip ištvėria ne tik žmogaus, bet ir mašinos organizmas. Pakelese vešli žaluma, plentas dažnai virsta alėja, apso-dinta aiškiai nemūsiškais medžiais. Kaimai, kaip ir užvakar, tragiškai vargingi. Vietomis tvenkiniai su ghatais, kur prausiamasi ir velėjama, vietomis koks indiškas Vytautas ant žirgo ar Sergejus Mironovičius Kirovas iškelta ranka. Milijonai dviračių. Kolūkinio stiliaus vartai. Chaosas prie gana gausių užtvarų, nuolatinė signalų kakofonija (irgi – kaip ausys atlaiko?). Signalai Indijoje ne tik niekur nedraudžiami, bet ir ant daugumos sunkvežimių užrašyta „Blow horn“ („signalizuok“).

Pasitaiko scenų iš Senojo Testamento – moterys su metalo ąsočiais ant galvų, tarsi Rebecca ar Rachelė. Ilgainiui peizažas keičiasi – kalvos darosi uolotos, ant jų stūkso ištisi puntukai ar šiaip jau akmens iškyšuliai, primeną tai tigrą, tai sėdintį jogą. Viename kalne šventyklos kupolai, o horizonte lyg ir baltas miestas (gal mirażas?). Dar palygini-mas: Indija – tarsi Cervanteso Ispanija ar Chauce-rio Anglija, su piligrimais, bastūnais, keistuoliais, viduramžių tvaiku.

Du miestai, kuriuos galima būtų ir aplankyti – Orchha ir Gwalior. Bet indiškame chaose tam reikėtų daug laiko, o aš skubu į Agrą. Orchha yra Bundelkhando sostinė, o tas Bundelkhandas, jei neklystu, figūruoja Jules'o Verne'o *Kelionėje aplink žemę per aštuoniasdešimt dienų*. Bet ji toliau nuo vieškelio. Per Gwaliorą pervažiuojame, strigdami beviltiškame chaose, ir net matome dešinėje didžiulį fortą.

Beje, mano vairuotojas pasuka ne į Agrą, o į Shivpuri. Po gerų dvidešimties kilometrų ne kam kitam, o man tenka ištaisyti jo klaidą. Antrą sykį prarandame laiko, kai mudu sustabdo policija, reikalaujama kažkokių mokesčių („Indian police, big problem“, – skundžiasi vaikinai). Atsiperku nelabai didelę rupijų sumą, o kol reikalas tvarkomas, prisižiūriu pakelės procesijos su varpeliais, dūdomis ir būgnais.

Aplink jau dykuma. Vieškelis arčiau Agros virsta apypadore autostrada, bet miestą vis dėlto pasiekiam tik apie ketvirtą – kelyje užtrukome dešimt valandų. Agra banali kaip visi tokio dydžio Indijos centrai, ir gerokai militarizuota. Susirandu viešbutį, nuo kurio ligi Taj Mahalo gal koks kilometras. Rytoj mauzoliejus uždarytas, o šiandien jį apžiūrėti liko

tik pora valandų, taigi skubu tenai, nors nuo penktos ryto nesu valgęs – turbūt toks režimas stiprina sveikatą.

Eilės prie kasos – lyg prie Lenino mauzoliejaus geriausiais jo laikais, bet tai indų eilės. Kasa užsieniečiams lengvai prieinama, nes iš jų ir imama penkiolika dolerių su viršum. Ką gi, vienintelis kartas gyvenime. Ilgos simetriškos raudonos arkados, paskui vartų angoje, labai toli, plaukiantis ore baltas kupolas, toks pat chrestomatinis kaip Šv. Petro kupolas Romoje.

Trys pastato bruožai. Pirmiausia proporcingumas ir tyrumas – tiek fizinis, tiek geometrinis. Skaidrus, kone peršviečiamas marmuras. Kubas su kupolais ir minaretais abipus stūkso ant tokios grynos marmurinės plokštės, jog ja ir eiti nejauku. Dauguma eina basi (indės su brasletais ant kojų ir žiedais ant kojų pirštų), aš užsimaunu ant sandalų audeklinius apvalkalus. Antra, labai rafinuota spalvinė gama. Baltą marmurą vos vos paįvairina juodos arabiškos raidės, rausvi ir melsvi gėlių ornamentai, o šonuose atsiveria šiurkštokas akmeninis kitų pastatų raudonis. Trečia ir svarbiausia – geometriškumo, simetrijos, veidrodžio triumfas. Kito tokio turbūt nėra pasaulyje architektūroje. Khajuraho šventyklos, nepaisant

pasikartojimų ir gana stereotipinio architektūrinio sprendimo, vis dėlto yra organiškos tarsi skujos ar pumpurai; Taj Mahal neturi nieko bendro su gamta ir jos chaosu – čia viskas iš idealaus, transcendentinio pasaulio. Visos keturios briaunos vienodos. Visi ornamentai simetriški (beje, gėlės išdėstytos paprastai po vienuolika – viena centre, penkios skirtingos gėlės iš kairės, penkios it veidrodyje jas atkartojančios iš dešinės). Statinys į vakarus nuo Taj Mahalo – mečetė; statinys į rytus grynai dekoratyvinis, nes jo mihrabas negali būti atkreiptas į Meką, taigi jo nė įrengti negalima; bet abu statiniai kone ligi smulčiausios detalės sutampa. Priešais juos identiškai baseinai (vienas ritualiniams apsiplovimams, kitas dekoratyvinis, betikslis). Ir taip be galo.

„Simetrija mene – blogas daiktas. Išskyrus architektūrą“, – sakė Achmatova. Bandau rasti, kurgi ta simetrija pažeidžiama. Pirmiausia šalia Mumtaz Mahal – mylimos Shah Jahano žmonos, kuriai mauzoliejus ir skirtas – palaidotas pats Shah Jahanas. Jį nuvertęs sūnus Aurangzebas tuo būdu atliko pagarbų gestą, bet neišvengiamai turėjo patraukti antkapį nuo centro (tai savaime virto ir simboliu). Antra, Korano inskripcijos keturiose kubo briaunose nesutampa. Ilgai tikrinu – ne, nesutampa. Idealias

monotonijos ir atsikartojimų pasaulyje tik pranašas turi teisę į skirtingumą.

Saulėlydis, Taj Mahal švyti gelsvai nelyginant lempa.

28. Bandau patvirtinti traukinio bilietą ligi Delhi. Viešbutis parūpino autorikšą, kuris nuvešias mane į kelionių agentūrą. Autorikša, žinoma, nugabena ne ten, o pas savo draugelį, kuris žada atnešti bilietą aštuntą vakaro. Ar atneš, šimts žino. Bent jau nieko jam nesumokėjau – pažadėjau arbatpinigių, kai turėsiu bilietą rankose. Taigi laikiu ir kiek nerimauju. Užtat lėktuvo bilietą Udaipuras–Bombėjus gaunu pas padorų kelionių agentą du žingsniai nuo viešbučio, greitai ir patogiai. O, kad būčiau ten nuėjęs iš karto!

Bet dieną reikia išnaudoti – vykstu į Fatehpur Sikri, mirusį Didžiojo Mogolo Akbaro miestą apie keturiasdešimt kilometrų nuo Agros. Didieji Mогоlai – šiaurės Indijos valdovai prieš britų okupaciją, jų vardas tapo galios, prabangos, beveik paties „paslaptingojo“, mistifikuoto Oriento simboliu. Akbaras – maždaug Stepono Batoro amžininkas, jo anūkas Shah Jahanas – maždaug Vladislovo Vazos, Aurangzebas – jau Sobieskio ir Augusto II. Fatehpur

Sikri įkurtas tuo pačiu metu kaip Vilniaus universitetas, bet egzistavo tik keturiolika metų – mat pritrūko vandens.

Kelias, kaip visada, chaotiškas. Ratų su jaučiais, tiesa, nematyti, bet sutinku į vežėčias pakinkytą kupranugarį. Ant daugybės mašinų kabėte kabo keleivių kekės – kaip jie ten išsilaiko, kada automobilis padidina greitį, nežinau. Šiaip ar taip, žmogus čia ne ypač vertinamas. Arčiau Fatehpur Sikri pakeles apstoję meškininkai – šokdina juosvus žvėris, tikrus Kiplingo Balu, ir laukia pinigėlio. Gyvulių globos draugijos nepataria jų remti.

Akbaro miestas palieka, galimas daiktas, didesnę išpūdį negu Taj Mahal. Beje, visai šalia abiejų statyčiau „mūsiškį“, buvusį tarybinį Samarkandą. Kas be ko, Fatehpur Sikri rūstesnis, bet ir žaismingesnis už mauzoliejų Agroje. Visas iš raudono akmens (smiltainio?), užimęs plačią erdvę, vaiduokliškas, nors ir ne be ekskursantų. Tik jų čia šimtą kartų mažiau, ir kai kurie, ypač moterys, atėjo melstis. Apsišaukėliai gidai ir prekeiviai įkyresni negu bet kur, bet, sumokėjus už įėjimą ir patekus į rūmų aptvarą, jie pranyksta.

Šalia rūmų yra didžiulė mečetė, į ją įeinama nemokamai. Taigi prekeiviams ten valia valužė.

Ant didžiulių vartų Jėzaus žodžiai, užfiksuoti tiktai Korane: „Pasaulis yra tiltas – pereik jį, bet nestatyt ant jo namų. Kas tiki valanda, tetiki amžinybe“. Pati mečetė, kaip tvirtinama, atkartoja esančią Mekkoje (tuo galiu patikėti, nes Mekkos nuotraukų esu matęs). Tik vietoje Kaabos – baltas vieno šventojo šeicho antkapis, viduje žėrintis auksu. Moterys dengia antkapio plokštę gėlėmis ir riša siūlelius prie įmantrių – dar įmantresnių negu Taj Mahale – marmurinių mezginių languose. Mat šeichas gydo nuo nevaisingumo.

Pats daugelio rūmų ansamblis itin efektingas. Musulmonų architektūra jame suaugusi su indiškąja (Taj Mahale to nėra nė kvapo). Daugelį pastatų gaubia charakteringos legendos: šičia Akbaras mėgęs sėdėti paviljone, šičia žaidęs slėpynes su savo žmonomis (iš tikrųjų tai išdo pastatas), šičia, ant specialiu raštu sudėlioto grindinio, rengęs *pachisi* – lyg ir šachmatų – rungtynes, kur figūras vaizdavusios gyvos vergės. Žodžiu, musulmoniška *dolce vita*. Žiaurumu ar fanatizmu imperatorius negarsėjęs – priešingai, sukūręs eklektišką (jei norite, ekumenišką) religiją *Din-I-llahi*, jungiančią „visų tikėjimų geruosius bruožus“. Viename rūmelyje ant pilioriaus buvusi įrengta vieta, kur Akbaras diskutavęs su skir-

tingų religijų atstovais – šie stovėję atokiau, juos ir imperatorių skyrę (ligi šios dienos išlikę) tilteliai. Lengvai įsivaizduoju tų tiltelių galuose stovintį jėzuitą, rabiną, lamą ir *sadhu*.

Visą miestą juosia siena, beveik tokia pat, kaip ir Kremliaus (laikotarpis irgi daugmaž tas pat), tik ne visur išsilaikiusi. Aplink rūmų ansamblį – tušti statinių kiaukutai, keistas minaretas, išpuoštas akmeninėmis dramblių iltimis. Skubu atgal į Agra.

Miesto oras, beje, užterštas gal labiau negu kitur Indijoje. Tai gerokai kenkia Taj Mahalui – vakar mačiau šalia jo net lentelę, nurodančią, jog sieros dvideginio ore tik dešimtoji normos dalis, užtat SPM du su puse karto didesnis, negu reikia. Įdomu, kas tasai SPM. Gal *Standart Pollution Measure* (standartinis taršos matas)?

III.1. Traukinio bilietą vakar vakare man vis dėlto atnešė, bet šiaip jau diena ne iš sėkmingiausių. Agros stotis būtų panaši į prastesniąsias Europos stotis, tik ant tilto tarp platformų tupi dvi beždžionės: viena visai kaip žmogus kramto mandarino skiltis, kita čiulpia vynuogių kekę. Patenku į grotuotą vagoną, kuris iš vidaus ne toks jau baisus – toks pat kaip pigiausiai tarybiniai. Stinga, žinoma, degtinės

ir chamizmo, vyrauja apatija. Be to, fantastiškai pridulkėję – „чёрные от пыли и бурь канане“, anot Pasternako. Į Delhi atvažiuojame visai punktualiai, kelias trunka vos keturias valandas.

Vietos čia iš tikro įdomios – Mathuroje, pasak legendos, gimė Krišna, yra tvenkinys, kurio vanduo skalavo jo pridergtus vystyklus, kiek toliau giraitėse Krišnos žaista su mylimąja Radha ir mergelėmis melžėjomis *gopi*, bet viso to pro grotuotą langą nematau. Čia pat, Vrindavane, Hare Krishna centras – kiek girdėti, krišnaitai pasistatę neįtikėtinus rūmus ar šventovę. Beje, ant kiekvienos sienos palei geležinkelį ilgi įrašai devanagari raidynu, bet juose kartojasi ir vienas angliškas žodis – *sex*.

Vagonuose prašo išmaldos ubagai ir ubagėliai, visai kaip tėvynėje. Pasirodo kažkoks ginkluotas tarnautojas, kuris randa reikalo iškratyti mano pakeleivio indo lagaminus. Indas juos klusniai atidarinėja ir rodo. Nieko priešvalstybiško nėra. Delhi labai skiriasi nuo Bombėjaus ar Kalkutos – kur kas erdvesnis, žalesnis, nepergrūstas mašinų ir motociklų, netgi su šikiu tokiu elegancijos prieskoniu. Bet patenku į baisiai nesimpatingą viešbutį – jo komanda išžūloka ir drauge įkyri, anaiptol neslepianti, kad jai rūpi tik pinigai. Ką gi, rytoj pabandysiu apžiūrėti Indijos sos-

tinę, o poryt trauksiu į Amritsarą. Lėktuvo bilieta nusiperku pats, nelabai pasitikėdamas siūlymais „viską sutvarkyti“.

Apie devintą vakaro fejerverkas, dargi toks, jog atrodo, kad prasidėjo mažų mažiausiai Irako karas, o aš esu Bagdado centre. Maniau, tai žymi Holi festivalio pradžia (per tą festivalį reikia vilkėti prasčiausius rūbus, nes žmonės apipila kits kitą nenuplaunamais dažais). Bet viskas paprasčiau: Indija laimėjo kriketo varžybas su amžinuoju priešu – Pakistanu.

2. „Delhyje nėra ko žiūrėti“, – sakė vienas iš „naujųjų rusų“, sutiktų Khajuraho. Tai, be abejonės, netiesa. Vieno Qutb Minaro užtektų, kad apsilankymas šičia būtų prasmingas. Iš keturių didžiųjų Indijos miestų Delhyje daugiausia senovės – tiesa, ne tiek indiškos, kiek musulmoniškos, kaip ir Agroje. Britiškoji dalis, beje, irgi išpūdinga, suplanuota su užmoju, nenusileidžiančiu, tarkime, Washingtonui. Ekskursija, trunkanti devynias valandas, visai sutaiko mane su gyvenimu, netgi su viešbučio nesmagumais.

Vairuotojas iš pradžių veža į Birla Mandir – naujovišką šventyklą, skirtą deivei Lakšmei. Šventykla tuo pačiu vardu yra ir Kalkutoje (Birla buvo mul-

timilijonierius, parūpinęs statybai pinigų), bet ten architektūra stilingesnė. Čionykščiai gelsvi ir tamsiai raudoni bokštai yra Khajuraho parodija, visiškas kičo triumfas. Atidaryta šventykla 1939 metų kovo mėnesį, tai yra labai lemtingu metu: jos inauguracijoje dalyvavo Gandhi. Kaip sakiau, indų nepriklausomybininkai tada (ir vėliau) linko į ašies valstybių pusę („mano priešas priešas – mano draugas“, daugmaž lafininkų logika), todėl čia laikomas, tarkime, japonų anuomet dovanotas būgnas. Netoli būgno prieškarinis gaublys, kuriame Vilnius dar priklausė Lenkijai. Šiaip šventykla, kaip ir Naujoji Wishwanath Benarese, pilna svastikų, vedų citatų, kiek komiškų paveikslų (viename jų „herojiškas studentas“, atseit, kandidatas į šventuosius, grumiasi su demonais) ir stabų. Sodas su dramblių statulomis paverstas kone Disneylandu. Iš garsiakalbio sklinda maldos, bet keli indai, sėdėdami ant suoliuko, varto laikraščius ir aptarinėja vakarykštį kriketą. Visa tai saugo ginkluotas sargybinis.

Delhi senamiestis nuo čia gana toli. Važiuojame pro kažkokias europietiškas kolonadas, pro keletą vartų – jų bokštai primena šachmatų figūras. Gatvių perspektyvose matyti pusiau dangoraižiai, it kokiame Charkove. Juokingos iškabos, pavyzdžiui,

„Thugs – the pub, not the people“. Thugs – tai indu fanatikai, išgarsėję devynioliktajame amžiuje, jie smaugė plonomis skarelėmis savo aukas; dabar tas žodis angliškai reiškia tiesiog „žudiką“. Vadinasi, iškabą dera skaityti: „Žudikai – bet tai tik smuklės pavadinimas“. Erdvios alėjos virsta turgavietėmis su apleistais ir trupančiais namais – kaip ir visur kitur, nors oro čia vis dėlto daugiau ir linijos tiesesnės.

Prie Raudonojo forto kordonai – gerą kilometrą einu pėsčias. Pakeliui pasibastau po svarbiausią prekybinę senamiesčio gatvę Chandri Chowk, netgi po jos dvokiančius užkaborius. Gana dailios džainų ir sikhų šventyklos, bet vieną daiktą galiu pasakyti neabejodamas: kitame įsikūnijime virsti vietiniu gyventoju tikrai nenorėčiau, tai būtų sunki skais-tyklos bausmė.

Raudonasis fortas savo išore įvaro pagarbą, bet viduje nuvilia kaip reta Indijos vieta. Jo sienos vėl primena Kremlį, tik aukštesnės ir solidesnės. Lahoro vartai, virš kurių plevėsuoja Indijos vėliava, savo funkcija bei simbolika visiškai atitinka maskviš-kius Spaso vartus, nors, reikia pasakyti, irgi žymiai šaunesni. Toliau tikiesi kažko ne blogesnio už Pekino imperatorių miestą, o randi bjaurias britų kareivi-nes ir kelis nedidelius marmurinius paviljonus iš

Didžiųjų Mogolų laikų. Visi jie remontuojami, tik iš atstumo gali įžiūrėti reljefų likučius ir sosto pje-destalą. Paties sosto likučiai jau nuo aštuoniolik- tojo amžiaus yra Teherane. Nematau net garsiojo įrašo „Jei rojus kada nusileido į žemę, jis yra čia, jis yra čia, jis yra čia“ – šiandien tatai, beje, skamba itin ironiškai. Kadaisė čia būta fontanų, marmuri- nių upelių, tūkstančių brangakmenių ir taip toliau, bet... Kiek padoriau atrodo Aurangzebo mečetė ir alkova, skirta viešosioms audiencijoms (beje, lordo Curzono restauruota). Liūdna.

Prie forto daugmaž prisišlieja Shah Jahano sta- tyta Penktadienio mečetė, arba Jama Masjid. Ji įdomi nebent savo didumu – kieme telpa dvidešimt penki tūkstančiai žmonių. Grindinyje išbraižytos baltos ir mėlynos tiesės (baltos rikiuoja į eiles paprastus maldininkus, mėlynos gedėtojus). Už dešimt rupijų perku bilietą į minaretą; sargas nedelsdamas pašau- kia dvi itales iš Bolognos – pasirodo, jos čia senokai lūkuriuoja, nes moterims kopti minaretan be vyro palydos draudžiama. Iš minareto Delhi neužmato- mas – kubistinis, kaip Kathmandu, bet kur kas labiau užterštu oru. Gerai įžiūrimas tik Raudonasis fortas, visa kita skęsta piktoje migloje.

Senajam Delhi priklauso ir Gandhi kremacijos vieta - Rajgath. Netoliese buvo sudeginti Nehru ir Indira. Kodėl tai vadinama ghatu, ne visai suprantu, nes ghatų šiaip jau esama ties vandeniu, tuo tarpu Yamunos upė nuo čia tolokai. Viskas atrodo oriai. Juoda, gėlėmis apklota plokštė su amžinąja ugnimi, ant aptvaro sienų Gandhi kalbų ištraukos įvairiomis kalbomis, tik priešais įėjimą įprastinis turgelis - pirmąsyk po Bombėjaus matau net kerėtoją, kuris šokdina kobra bei pitoną, tokį miniatiūrinį Ka. Užrašai „Litter free“ („Nešiukšlinti“), bet tų šiukšlių vis vien esama. Taip pat uždrausta mindžioti žolę, tačiau vejoje kaip tik rengia pikniką ištisa vidurinė mokykla. Įdomiausia bus bene alėja, kurioje sodino medžius valstybių galvos, atėjusios pareikšti Gandhi pagarbos. Be kitų, randu generolą Jaruzelskį ir Arafatą. Ilgai ieškau lietuvių prezidentų, pakeliui užtikdamas Jelciną, kirgizą Askarą Akajevą ir net molдавą Mircea Snegurą (garbingiausioje vietoje!), bet kur tau! Gal mūsiškių čia net nebūta, o gal viską paaiškina faktas, kad įrašai - toli gražu ne prie kiekvieno medelio. Beje, aiškiai juntama specifinė Indijos perspektyva - Azijos ir net Polinezijos valstybės labiau eksponuotos negu Europa.

Skersai gatvę dar vienas Gandhi muziejus su makabrišku „kankinystės kambariu“, kuriame rodomi kruvini nužudytojo marškiniai, laikrodis, buvęs su juo paskutiniąją valandą, ir net kulka, ištraukta iš kūno. Kvepia smilkalai, pardavinėjama šimtas tomų Gandhi raštų, o pakėlęs telefono ragelį gali klausytis jo neskubios advokatiškos šnekos. Ir šičia kiek užčiuopiamas Tartiūfo prieskonis: pavyzdžiui, rekonstruotas Gandhi namelis – jo kambarys asketiškas, bet patogus, žmonos prastesnis, sekretoriaus ir svečių visai prasti. Na, tiek to.

Toliau judame kiek greitesniu tempu. Pravažiuojame kiklopiškai niūrų Senąjį fortą – pasak legendos, čia buvusi Indraprastha, *Mahabharatos* Pandavų sostinė. Prie pat stoties, į kurią vakar atvykau iš Agros, yra Humayuno antkapis – didžiulis ansamblis *a la* Taj Mahal, ankstesnis ir kuklesnis, bet perspektyvomis jam bemaž prilygsta. Humayunas, Akbaro tėvas, gyveno Žygimanto Augusto laikais. Centrinį kubą (su giliais įdubimais ir Dovydo žvaigždėmis abipus įdubimų) vainikuoja kone dangaus skliauto didumo kupolas. Senutė su šluota atlieka gidės vaidmenį: parodo Humayuno, jo trijų sūnų sarkofagus, gauna už tai dolerį, ir tiek. Beje, per sipajų sukilimą prieš pusantro šimto metų čia slapstėsi ir buvo

suimtas paskutinysis, jau jokios valdžios nebeturėjęs Didysis Mogolas (rodos, po to išstremtas į Burma).

Miesto pietiniame pakraštyje tai, ko Indijoje dar nesu matęs – visai padorios architektūriniu požiūriu vilos iš gerų medžiagų, neaptrupėję ir nesutrūniję dideli pastatai. Čia stūkso bahaistų šventovė, labai panaši į Sydney operą, o netoli jos matyti dar ir gerokai paranojiška Hare Krishna šventykla. Į bahaistų šventovę užsuku. Tikėjimas, kuri palyginti neseniais laikais įkūrė pranašas Bahauulla, vėl bando jungti „visų religijų geruosius bruožus“: musulmonų kraštuose jis laikomas baisia erezija, bet jo šventovių esu matęs Izraelyje ir Chicagoje. Eilė gigantiška, bet juda labai gyvai. Čia einama, kiek suprantu, ne melstis, o pasižiūrėti paties baltojo statinio, jo tvenkinių ir skliautų. Viduje išbūnu kokias dvi minutes, nes mane labiau vilioja Qutb Minar – jis irgi ne per toliausiai.

Qutb Minar šmėkšo viršum priemiesčio lūšnų, panašus į augalą ar gigantišką freudistinį simbolį. Šis minaretas, be abejo, yra vienas iš pasaulio stebuklų. Penkiaaukštis, su balkonais kiekviename aukšte, išgražintas ornamentais, apjuostas arabiškais įrašais, pakrypęs tarsi Pisos bokštas, bet už jį didesnis ir išpūdingesnis. Greta įstabūs dekoratyvūs vartai

Alai Darwaza ir mečetė. Labiau egzotiško statinio už tą mečetę reikėtų ilgai ieškoti, nes jos kluatų keturkampės kolonos pagrobtos iš hinduistų bei džainų šventyklų ir anaipol neslepia savo kilmės. Kiek primena Meksiką – juo labiau, kad ne taip jau toli kyšo kažkokios laiptuotos ir spiralinės piramidės. Mečetės kieme antrasis čionykštis *forte*, daug mažesnis už Qutb Minar, bet jį pranoksta unikalumu – septynių metrų aukščio geležinė kolona iš ketvirtojo amžiaus, su sanskritišku įrašu Chandraguptos II garbei. Ji ypač garsėja tuo, kad per du tūkstančius metų į geležį neįsimetė rūdys.

Visa kita yra antiklimaksas, na ir diena jau krypsta vakarop. Privažiuojame britiškąjį, dabar tautiškąjį miesto centrą – Indijos vartus (beveik tokius kaip Bombėjuje), apskritą parlamento pastatą, pagaliau Rashtrapati Bhavan, buvusius vicekaraliaus, šiandien prezidento rūmus. (Beje, kas yra Indijos prezidentas? Vairuotojas nežino.) Kaip sakiau, visas tas ansamblis primena Washingtono centrą, nors distancijos gal net didingesnės. Tuščia, tik prie prezidento rūmų aptvaro stoviniuoja pora turistų ir eina kažkoks valstybės tarnautojas, vesdamasis ant pavadžio dvi beždžionėles it šuniukus. Naujoviškame centre įsiterpęs aštuonioliktojo

amžiaus anklavas – observatorija Jantar Mantar, labai keistų raudonai dažytų statinių grupė. Tie statiniai, primeną tai mažutį Koliziejų, tai paslaptingas kortų figūras, tai tiesiog vaikų aikštelę ar net išvietę, yra ne kas kita, kaip astronominiai instrumentai. Žinoma, visa tai daug kartų restauruota, perdažyta, ir bendras įspūdis gana šiurkštus. Šį tą panašaus, tik autentiškesnio – Ulugbeko observatoriją – esu matęs Samarkande. Dabar Jantar Mantar – daugiausia įsimylėjusių indų porelių prieglobstis.

Ilga ir triuškinanti diena, ką besakysi.

3. Palieku viešbutį apie antrą valandą po pietų, vėl gerokai įsiutintas neslepiamo savininkų geismo išsunkti iš kliento visa, kas pridera, ir netgi žymiai daugiau. Negaila pinigų – amerikiečio požiūriu jie, šiaip ar taip, menki, – bet pykina nesibaigiančios smulkmeniškios suktybės. Į aerodromą važiuoju, be ko kito, Tolstojaus gatve (Lenino Delhyje lyg ir nėra, nors yra Broz Tito ir Ho Chi Mingas). Beveik miesto centre didžiulis parkas, tiksliau pasakius, miško zona. Šalia jos diplomatinis rajonas – plane pažymėta net Latvijos ambasada, bet ne Lietuvos. Keli monstriški „kamščiai“, bet į lėktuvą nepavėluoju. Jo laukdamas, gana gyvai išsikalbu su jaunu indu

biznieriūmi, vardu Sunil Khanna. Užkabiname ir Bushą, ir TSRS subyrėjimo istoriją. Anot biznieriaus, Indijos ekonominė padėtis dabar esanti visai gera – badu ar kitokiomis katastrofomis iš tolo nekvepią, varginanti tik korupcija. Angliškai jis šneka visai pamanomai; gimtoji kalba – hindi, sakosi mokąs dar arabiškai, pandžabų ir šiek tiek urdu kalbą. Skrirdimas trunka maždaug valandą, po to dar pusvalandį sukame ratus virš neryškiai mirgančio Amritsaro – nepriima aerodromas, net įtariame, jog teks sugrįžti į Delhi. Tačiau viskas baigiasi gražiuoju. Khanną pasitinka vairuotojas ir vaikai, mašinos jis kviečia ir mane. Patenku į visiškai padorų viešbutį, be to, Khanna demonstruoja indišką vaišingumą ir savo biznierišką galybę: už numerį turėčiau mokėti šimts žino kiek dolerių, bet dėl jo protekcijos mokėsiu tik dvidešimt. Rytoj jis žada aprodyti savo fabriką. Ką gi, šiočia tokia proga susiliesti su Indijos aukštesniaja visuomene. Man primygtinai rodoma pagarba, nes esu dėstytojas, atseit, lyg ir brahmanas, o milijonierius Khanna tik vaišjas.

4. Į Amritsarą užsuka ne kiekvienas. Man tai miestas, pažįstamas iš Kiplingo *Kimo* (ir, beje, Nikolajaus Tichonovo eilėraščių). Be to, čia yra Auksinė

šventovė, kuri vienoje turistų apklausoje neseniai pelnė netgi daugiau taškų negu Taj Mahal. Per Indijos padalijimą Amritsaras atsidūrė prie pat Pakistano ribos. Dera aplankyti Jallianwala Bagh – aikštę, kur įvyko skerdynės, Indijai reiškiančios maždaug tą patį, ką Rusijai „krūvinasis sekmadienis“, o Lietuvai Sausio tryliktoji. Na ir iš viso, negi nepabūsi Punjabe, jau nebe Gango, bet Indo baseine, kurią siekė dar Aleksandras Makedonietis? Mano viešbutis netoli stoties. Tasai stoties rajonas atrodo, sakyčiau, kaip Vilnius tarp Basanavičiaus ir Konarskio gatvių, taigi pagal čionykščius standartus neblogoi. Tiesa, centras – tokia pat pamazgų duobė kaip Aurangabadas ir t. t., bet tame centre esama stebėtinai oazės – sikhų Auksinės šventovės.

Sikhų Amritsare kone dauguma. Pasitaiko jų ir Delhyje, bet toli gražu ne tiek. Juos lengva atpažinti iš turbanų, vešlios veido augmenijos ir ypatingo orumo; odos spalva taip pat šviesesnė, negu Indijoje įprasta (beje, tai liečia visus Punjabo gyventojus). Religija, kurią pradėjo Guru Nanakas bene penkio-liktojo amžiaus gale, – hinduizmo ir islamo hibridas: yra vienas Dievas, stabmeldystė draudžiama, bet esama taip pat sielų persikūnijimo ir išsilaisvinimo. Ko stinga, tai vienuoliškos tradicijos: nei *bhikshu*,

nei *sadhu*, nei kokių dervišų. Vietoje jos – karių tradicija. Visi sikhai turi vieną ir tą pačią pavardę – Singh, arba „Liūtas“.

Norint patekti į Auksinę šventovę, reikia ne tik nusiauti, bet ir pabraidyti mažame akmeniniame baseine, be to, apsirišti galvą specialia ryškiaspalve skraiste (galima, tiesa, ir nuosava nosinaite). Užtat įėjus pro vartus ir nusileidus laiptais, reginys pri-trenkiantis: estetikos, palyginus su Taj Mahal, gal ir trūksta, bet egzotikos tikrai daugiau. Neužma-tomą erdvę, apsuptą baltų arkadų ir bokštų, pripildo tvenkinys. Jo viduryje salelė, ilgu pylimu sujungta su marmurine pakrante, o salelėje sanktuariumas – brangenybių dėžutė, gal ne pačios skoningiausios architektonikos, bet verianti akį (jos paviršiui apdengti sunaudota šimtas kilogramų gryno aukso). Tokį unikalų išpūdį palieka nebent Omaro mečetė Jeruzalėje. Nuo tvenkinio gavo vardą ir pats Amrit-saras („Nektaro baseinas“). Iš vandens kaišioja snu-kius didžiuliai karpiai, šiaip viskas švaru ligi absoliu-taus sterilumo. Vienas kitas tikintysis maudosi, kiti eina aplink tvenkinį ilgu kilimu, kaip ir aš. Klaupiasi, liečia marmurą kakta.

Marguoja sikhų turbanai ir chalatai, sargybiniai stovi su ietimis. Iš garsiakalbių sklinda maldingas

rečitatyvas – keturi kunigai be perstogės skaito šventąją knygą *Guru Granth Sahib*. Pasieniais šimtai ar net tūkstančiai memorialinių įrašų sikhams, žuvusiems karuose ar kaip kitaip pasižymėjusiems. *Nota bene*, su sikhais nėra juokų. Prieš dvidešimt metų jų ekstremistai buvo užėmę šventovę – reikalavo įsteigti Punjabe grynai sikhišką, etniškai ir religiškai išvalytą valstiją; o kada Indira Gandhi juos tankais iš šventovės išvijo, buvo netrukus nužudyta sikho – savo asmens sargybinio. Šiaip jau maldininkai atrodo labai ramūs ir geranoriai.

Pačioje „auksinėje dėžutėje“ laikoma tiktai *Guru Granth Sahib*, pridengta rausvu audeklu, o aplink ją sėdi keli giedantys šventikai ir būriuojasi keliasdešimt maldininkų. Einu į ten pylimu tarp paauksuotų žibintų. Lyg ir reikalaujama aukos, už kurią duodamas bilietėlis, bet mane praleidžia be bilietėlio. Tikintieji semiasi tvenkinio vandenį į mažus buteliukus. Viršuje plevėsuoja raudona vėliava su sikhizmo emblema – deja, neižiūriu kokia.

Tai jau maždaug ir viskas. Pakrantėje dar auga žužubas, po kuriuo prižiūrėjo tvenkinio kasimą kažkuris sikhų guru (jų buvo iš viso dešimt), sulaukęs šimto dvidešimt penkerių metų amželio. Čia irgi gausu maldininkų. Kiek toliau pardavinėjamos reli-

ginės brošiūros (viena jų – apie ekologijos proble-
mas) ir iškabinta Pearl Buck – taip, *Gerosios žemės*
autorės – citata, garbinanti Guru Nanako mokslą.
Gatvėje randu „Guru Nanak computer centre“ ir
netgi „Guru Nanak stadium“. Skamba kaip „Jėzaus
Kristaus kompiuterių centras“ ir „Jėzaus Kristaus
stadionas“. Viskas atnaujinama Guru Nanake.

Jallianwala Bagh yra visiškai greta Auksinės šven-
tovės, ją pasiekia maldų balsai iš tenykščių garsia-
kalbių. 1919 metų balandžio tryliktą čia susirinko
dvidešimt tūkstančių vietinių – mieste brendo ir iš
dalies jau vyko maištas, kadangi buvo areštuotas
nepriklausomybininkas Saifuddin Kitchlu (vardas
girdėtas – ar nevirto jis vėliau Lenino premijos lau-
reatu?). Koks bebūtų tas Kitchlu, ir kiek čia bebūtų
įsimaišę komunistai – britų valdžios reakcija buvo
katastrofiška. Du anglai panašiomis pavardėmis –
žymus valdininkas O'Dwyeris ir generolas Dyeris –
liepė miniai skirstytis, o kai ji neišsiskirstė (nebuvo
kur, nes aikštę supo sienos), paleido salves. Žuvo
maždaug keturi šimtai, įskaitant vieną kūdikį. Šim-
tas dvidešimt bandė gelbėtis giliame cementiniame
šulinyje ir ten užduso. Gandhi, Tagore ir Nehru į
skerdynes griežčiausiai reagavo, ir nepriklausomy-
bės kovoje indams tai buvo *point of no return* (per-

silaužimo taškas). Kiekviena tauta turi savo „televizijos bokštą“.

Dabar čia ramus memorialinis parkas, lankytojai gulinėja ant vejų, siena su kulku žymėmis išrašyta žodžiais *I love you*. Dega amžinoji ugnis. Liko šulinys su įvarančiais siaubą metaliniais vamzdžiais viduje. Vadinamojoje Kankinių galerijoje, be kitų, minimas Kitchlu ir teroristas Udhamas Singhas, po dvidešimt vienerių metų nudėjęs O'Dwyerį Londone. Dyeris pasimirė pats.

Į viešbutį mane parveža dviratininkas rikša – dalį kelio, įkalnėn, abu einame pėsti. Išgirdęs, kad esu iš Lietuvos, automatiškai užgieda: „O, Lithuania! Very nice country, very good people!“ Viešbutyje laukia Khannos šoferis – valandai vykstu į jo fabrikėlį. Reikalas gana paprastas – Khannai rūpi įtaisyti sūnų į prestižinį universitetą, geriausiai į Harvardą, taigi jis tikisi mano konsultacijų ir paramos. Apie Yale nėra girdėjęs, o kada paminiu mokestį už mokslą, pastebimai aptemsta. Jo fabrikėlis gamina vilnos šalius bei apdangalus: tai gryniausia manufaktūra, dirba vieni vyrai audėjai – dvi pamainos po dvylika valandų. Nenuostabu, kad sienos aplinkui išrašinėtos kūjais ir pjautuvais.

Paskutinė Amritsaro įžymybė – siena su Pakistanu. Anapus jos, už dvidešimties ar trisdešimties kilometrų, yra Lahoras, kone Delhi didumo miestas, į kurį, tiesą sakant, galėčiau patekti (Amerikos piliečiams nė vizų nereikia). Na, tiek to – nėra laiko. Šeštą vakaro prie sienos vyksta specifiška ceremonija, kurią, anot Khannos, verta pamatyti. Ir iš tikrųjų verta. Dvi labai priešiška nusiteikusias valstybes skiria metaliniai vartai ir spygliuota viela. Beveik riba tarp Šiaurės ir Pietų Korėjos arba, dar tiksliau pasakius, mūsų prieškarinė demarkacinė linija su lenkais, tik abi šalys čia branduolinės. Abipus suręsti betoniniai amfiteatrai, kurie prieš šeštą vakaro prisipildo žiūrovų – indų pusėje jų žymiai daugiau, gal apie tūkstantį. Padalyvauju net demonstracijoje – indai, mosikuodami vėliavomis ir šūkaudami kažką įžeidžiamo, pražygiuoja per metrą kitą nuo Pakistano teritorijos. Po to prasideda stačiai baletinės – ir gana komiškos – evoliucijos. Indų kariai operetinėmis kostiumais, su raudonomis vėduoklėmis ant galvų, vienas po kito žygiuoja link vartų – tai pasišokėdami, tai bėgte, tai lankstydami kojas; tą patį daro pakistaniečiai, tik jų vėduoklės juodos. Viskas vyksta be mažiausių rimtumo požymių. Juokiasi ir publika, ir patys kariai, iš amfiteatrų

skanduojami šūkliai („Hindustan! Hindustan!“) tarsi stadione. Nieko sau branduolinės galybės.

Trumpam atidaromi vartai, sargybiniai tiesia kits kitam rankas (lemiamą akimirką, matyt, pabrėžiama, jog indai su pakistaniečiais, nepaisant nieko, yra broliškos tautos, *bhai bhai*), ir nuleidžiamos abiejų šalių vėliavos – svarbu, kad tai įvyktų tą pačią sekundę.

Grižtant pasitinka skelbimas „Welcome to India, the Largest democracy in the world“. Priešais vairuotoją talismanas – Ganešo figūrėlė. Plentas į Amritsarą tarp derlingų Punjabo laukų apsodintas eukaliptais, kyšo dešimtys bunkerių it Albanijoje – karui su Pakistanu rengiamasi gana rimtai. Gigantiškas raudonas angliškai orientališko stiliaus universitetas. Paskutinis daiktas, kurį matau – skelbimas „Sex determination test are not performed here“. Ką tai turėtų reikšti? Kad klinika neapsiima spręsti, kuriai lyčiai priklauso androgenas ar transvestitas? Paskui susigriebiu: moters nėštumo atveju atsiskoma nustatinėti, ar gims berniukas, ar mergaitė. Azijos šalyse paprastai norima berniukų, mergaitės gali būti sunaikintos, o tai pažeidžia visuomenės pusiausvyrą.

5. Šiandien istorinė diena: penkiasdešimt metų nuo Stalino mirties – kitaip sakant, ta era galutinai nuslenka į praeitį. Anuomet, atsimenu, raudojau ir rašiau mokyklos sienlaikraščiui net tris straipsnius apie Didįjį Vadą. Tvirtinama, jog Irako karas prasi-dėsiąs kovo tryliktąją (kaip tik tada turėčiau skristi virš Irano ir Kaukazo į Europą). Bet ta data netikiu. Deja, nebesikalbėsi apie visa tai su Aleksandru Štromu – dabar jis būtų savo stichijoje.

Iš Amritsaro išvažiuoju traukiniu. Stotyje ir peronuose ant grindų miega indai – esu to matęs ir kituose miestuose, nors mažiau, negu tikėjausi. Vagone iš pradžių beveik tuščia, jis prisipildo pake-lės stotyse. Kraštovaizdis kone lietuviškas – žydintys medžiai, labai panašūs į obelis, ir šieno kaugė: tik turbanuoti vyrai, tik moterys su ąsočiais ant galvų liudija, jog čia ne Europa. Didokos upės. Punja-bas, užimęs tik pusantro procento Indijos teritori-jos, augina 60 procentų jos kviečių ir 50 procentų ryžių! Matyti svogūniniai, primenantys rusiškus sikhų šventovių kupolai, vandentiekio bokštai, bene kalkių deginimo krosnys, ne ką mažesnės už Qutb Minar. Miestai lyg ir prašmatnesni, negu būdavo ligi šiol, pasitaiko švarių moderniškų vilų, šalia kurių, tiesa, šlaistosi tos pačios šventosios karvės, šunys

ir garniai. Gretimas traukinys ant platformos vežasi ištisa palmių sodą.

Prekeiviai vagone siūlo menkučius omletus, vegetariškus muštinukus ir arbatą, kuri čia, beje, vadinasi „čaj“ (bet į rusišką nepanaši, su pienu). Praeina sikhas su šautuvu ant peties, šnekus radžputas su dvejų metų dukrele, dar kažkokie pakeleiviai – visi bičiuliškai nusiteikę. Vykstu ta pačia kryptimi kaip Kimas Kiplingo romano pradžioje – pro Jalandharą; bet, neprivažiavę Kurukshetros, kur vyko didysis *Mahabharatos* mūšis, vėl sukame link Pakistano sienos. Einu gulti anksti.

6. Saulei tekant nubundu jau Rajasthane. Vos ne pirmąsyk, jei neskaitysime Nepalo (ir gal Madraso pajūrio), regiu Indijoje tikrai gražų peizažą – pusdykumą su violetiniais padūmavusiais kalnais horizonte, gyslotus ir mazguotus medžius. Ilgai stoviniuojame menkose stotelės, bet pagaliau apie vienuoliktą pasiekiamo Jaipurą. Autorikša pristato į apypadorį viešbutį „Shahpura House“, dekoruotą neva čionykščiu stiliumi, su veidrodinėmis lubomis bei panašiomis kičinėmis grožybėmis.

Jaipuras – bene labiausiai civilizuotas, mažiausiai nušiuuręs ir nusmurgęs miestas, kokį Indijoje

ligi šiol mačiau. Nebent Naujasis Delhi galėtų su juo konkuruoti. Tai liečia bent centrinę Jaipuro dalį. Pakenčiamai atrodo ir sienų apsiaustas senamiestis, vadinamas „rausvuoju miestu“ (iš tikrųjų jis raudonai rusvas). Bet tas vietas aplankysiu rytoj, tuo tarpu pakaks išvykos į Amber Fort, esantį už dešimties kilometrų. Ar tas vardas turi ką bendro su gintaru, abejoju: forto sienos gelsvos, bet anaip tol ne gintarinės.

Amber statytas vietinių maharadžų, kurie tarnavo Didiesiems Mogolams, ir jo istorija ne tokia jau sena – siekia tik šešioliktojo amžiaus pabaigą. Tita niška tvirtovė tarpeklyje – sakytum, daugiasluoksnė: virš glotnių vertikalių sienų kyla dar kelios eilės įtvirtinimų, aukščiausioje vietoje bokštas su vėliava it Tallino Ilgasis Hermannas. Patekti į rūmus galima ant dramblio, bet tai brangoka, be to, per karšta; vairuotojas mane perspėja, kad pajodinėti drambliu protingiausia bus viršuje. Kopimas pėsčiomis trunka dešimt minučių, kurias apnuodija skrybėlių pardavėjas – visą kelią kopia greta, reikalauja iš pradžių penkių šimtų rupijų, paskui nusileidžia ligi šimto, turbūt nuleistų ir ligi dešimties, jei nebūčiau pasakęs: „Please, go!“ Viršuje tikrai keli įvairaus amžiaus ir dydžio drambliai, kiekvieno straublys padažytas

ir ornamentuotas. Lipu ant „baby elephant“, tokio Kiplingo (ar Gumiliovo) drambliūkščio – tiesa, ir nuo jo kupros ligi žemės bent trys su puse metro. Apsukame ratą aplink kiemą, gaunu paglostyti raukšlėtą, šiurkščiais plaukais apžėlusią drambliūkščio kaktą. Kiti kiemo gyventojai – balandžiai, jų čia tūkstančiai. Ties įėjimu į rūmus čirpina dombrą muzikantas. Patys rūmai – aiškiai musulmoniško, net arabiško atspalvio: verandų, terasų, kioskų, kolonadų, salių, tamsokų koridorių labirintas, kuriame vyrauja panašūs motyvai kaip Taj Mahale – žiedai ir vaisiai, kartais iškalti marmure, kartais nutapyti ant sienų. Simetrija, tiesa, ne tokia tobula (gal ji iš dalies prarasta restauruojant). Indiškumo nedaug, nebent Ganešo atvaizdas virš centrinių durų ir dramblių galvos kapiteliuose. Svarbiausią vietą užima Jai Mandir (Pergalės salė), žerinti veidrodžiais ir mozaikomis. Šis stilius, beje, visiškai nupigintas galybėje „orientalinių“ salių, kurių rasi ir Bucharoje, ir Baku, ir net viešbutyje „Shahpura House“, bet čia jis dar gana autentiškas. Na, o pažvelgus nuo terasų atsiveria tokia nebaigtų Babelio bokštų ir Semiramidės sodų panorama, jog ji viena pateisina išvyką. Dramblių kavalkada lydi mus ligi tarpeklio pabaigos. Arčiau Jaipuro – grakštūs rūmai dirbtinio

ežero saloje, už jų galinga viduramžiška užtvanka iš rausvo akmens. Miesto gatvėse labai gausu dromedarų, kartais pakinkytų į vežėčias; sutinku ir karališkai išpuoštą žirgą. Bet gal šauniausia, ką išžiūriu – primityvūs, labai ryškūs vietinių pirosmenių paveikslai ant sienų. Viename jų dramblys, ant kurio sėdi medžiotojas, beveik apsižergė oranžinį, mirtinai išsigandusį tigrą.

Naktį viršum Jaipuro pusmėnulis, „как лихая победа ислама“ (Brodskis). Sode tyliai gaudžia indiškas būgnas. Kaip tik tokioms akimirkoms išrastas „kaifo“ terminas. Ilgokai šnekuosi su indu lakūnu, dabar elektronikos specialistu Anglijoje – jis, be ko kito, dalyvavo kare su Pakistanu, kai atsirado Bangladešo valstybė. Sakosi praktikuojąs jogą, bet rūko kaip garvežys.

7. Išsirašau informaciją apie šventąsias karves iš indiško žurnalo. Nepasakyčiau, kad karvės čia labai laimingos (Nehru kažkada prasitarė Rooseveltui: „Mes garbiname karves, užtat jūs Amerikoje jas šeriate“), bet ideologiškai jos svarbesnės už bet kokį padarą, taip pat ir žmogų. Pasaulis laikosi ant keturių atramų: Vedų teksto, ugnies, karvės ir brahmanų kastos. Asmuo, kuris atlieka ritualą, turi apsisivalyti,

gerdamas pieno, sviesto, grietinėlės, karvės šlapimo ir karvės mėšlo mišinį. Karviašūdžiuose slypi pats Gangas, todėl jie gelbsti nuo maro, choleros, taip pat nuo kobros ir skorpiono įgėlimų. Beje, apie drambliašūdžius nieko panašaus nesakoma. O jie čia taip pat gausūs ir visur matomi.

Ekskursija po Jaipurą. Miesto simbolis, it Notre-Dame Paryžiuje ar Vilniaus Šv. Ona, yra Hawa Mahal, arba Vėjų rūmai – vienas netikėčiausių pasaulio statinių, netgi ne tiek statinys, kiek akmeninis skydas, uždanga ar veduoklė. Sako, jis iš viso neturi pamatų, užtat turi 365 langus, pagal dienų skaičių metuose. Švelnūs raudoni smiltainio mezginiai, sakytum, kybo virš triukšmingos gatvės. Į rūmų viršų galima užlipti iš kiemo pusės. Ten siauručiai kambarėliai, terasos ir platus reginys į visas keturias puses, į kylantį virš miesto Tigro fortą, minaretus, bokštus bokštelius. Senamiesčio gatvės tiesios ir platokos, planas šachmatinis – tai visai nepanašu į Benaresą ar Kalkutą. Iš viso čia juntama ne indiška, o persiškai arabiška dvasia: ne *Ramajanos* ir *Mahabharatos*, o veikiau Firdousi ir Saadi pasaulis. Nors, žinoma, su vietinio keistumo bei simbolizmo priemaiša.

Visai greta Vėjų rūmų - Jantar Mantar, daug geriau išsilaikiusi ir efektingesnė observatorija negu Delhyje. Ten vyrauja raudonai padažytas akmuo, o čia - marmuras ir bronzos. Didžiulės taurės nelyginant išvirškščias dangus; dvylika valčių, atitinkančių zodiako ženklus; astroliabijos, kurios, anot Ostapo Benderio, pačios matuoja, kad tik būtų ką matuoti. Dauguma instrumentų panašūs į futuristines (Tatolino) skulptūras. Čia pat ir maharadžos rūmai. Vairuotojas sako, kad ten neverta eiti, bet, žinoma, meluoja (mat jam rūpi, kad lankyčiau jo bičiulių krautuvėles). Tiesa, rūmų dalis su svarbiausiuju pastatu neprieinama (kiek suprantu, maharadža ten tebegyvena), bet gerai matyti ir tas pastatas su galybe paviljonų, balkonų ir verandų; be to, ir puikūs raudoni bei balti kiemai, audiencijų salės, vartai su spalvingais, nors negrabiais povų bei augmenų reljefais. Viduje didokas, gana turtingas muziejus - maharadžų chalatai, ginklai, rožiniai, palankiniai, charakteringi paveikslai ir iš viso jų gyvenimėlis ligi modernių polo kostiumų imtinai. Daug rankraščių - persišku, bet ir sanskritiškų. Vienoje salėje netgi pasipuošęs žmogus - gyvas eksponatas. Įėjimą, beje, saugo ūsuotas, trejų metų vaiko ūgio nykštukas su turbanu.

Rajasthanas – ta Indijos dalis, kuri daugmaž išsaugojo britų ir net Didžiųjų Mogolų laikų socialinę sandarą: tradiciniai vietiniai valdovai čia tebėra pastebimi, o gal net įtakingi. Vairuotojas veža į Gaitar – maharadžų kapines sausame akmeningame tarpeklyje. Laidojama jose, matyt, ligi šiol; antkapiai marmuriniai, beveik vienodi, kartais su spalvotomis dramblių bei liūtų mozaikomis, kartais su erelių bei žirgų reljefais. Daugmaž iš trofėjinio vaikystės filmo *Indų kapas*. Iš viso Jaipurą tobulai įkūnija Edwardo Saido aprašytąjį orientalizmą.

Dienos kulminacija – išvyka užmiestį, į Galtą, ir tai jau visiškai kas kita. Galta vadinama „beždžionių šventykla“ – matau nebe pirmą tokią, bet čia beždžionių neįtikėtinas, netgi gąsdinantis knibždėlynas. Ir ne tik beždžionių. Architektūrą pripildo ir užgožia gyvija – karvės, šunys, voveraitės, žiurkės, taip pat itin gražūs povai. Uolotas tarpeklys pilnas tvenkinių ir paviljonų. Visur pablukusios čionykščio stiliaus freskos – drambliai, medžioklės, mitologinės scenos, dažniausiai Krišna su Radha; yra net garsusis motyvas, panaudotas Velimiro Chlebnikovo eilėraštyje – iš merginų sudarytas dramblys, ant kurio joja dievybė. Bent valandą nenuobodžiaudamas stebiu beždžioniukus, kurie ne tik virsta kūlio ir tampo

kits kitą už uodegų, bet ir praktikuoja stačiai jogos gimnastiką. Paskui pakeliu akis – o Viešpatie! Šlaitu viršum šventyklos traukia beždžionių, tikrų Kiplingo bandarlogų būrys. Būrys – ne tas žodis: debesis, milijoninė kaimenė. Darosi baisoka – jeigu užpultų, per pora sekundžių iš žmogaus liktų skutai. Bet į mane jos nekreipia nė mažiausio dėmesio.

8. Kelionė artėja prie pabaigos. Prisipažinsiu, Indija mane jau kiek nuvargino. Galvojau užsukti dar į dvi vietas – Jodhpurą ir itin reklamuojamą dykumos miestelį Jaisalmerą, bet visiškai gana bus Udaipuro, nuo kurio ne per toliausiai Bombėjus. Išvažiuoju (su tuo pačiu guviu ir gana oriu Jaipuro vairuotoju) šeštą ryto, tikslą, atseit, Udaipurą, pasiekiu trečią. Kas be ko, jaučiuosi vidutiniškai. Gal tai todėl, kad vakar gėriau itin prasto indiško alaus. Juo mane pavaišino dailininkas iš Filadelfijos, pavarde Zegar (kurio protėviai, savaime aišku, gyveno Žagarėje).

Rajasthanas – beveik laukinė teritorija, vieni smėlynai ir kalnai. Gyvenvietės nedažnos (nors viena jų, Ajmer, didelė), plentas geras, tuštokas. „Virš programos“ patenku į savotišką vietovę, vardu Pushkar. Ji garsėja didžiausiu pasaulyje kupranugarių turgumi (kuris paprastai vyksta lapkritį) ir Brahmos

šventykla – tai labai retas daiktas, šventyklos skiriamos tik Šivai ir Višnui. Tvirtinama, jog Brahma pats pasirinkęs Pushkarą savo rezidencija. Iš viso Pushkar – šventas miestas, išsidėstęs aplink šventą ežerą. Toks šventas, jog jame griežtai uždraustas alkoholis, mėsa ir netgi kiaušiniai.

Nuo vietos, kurioje sustojame, ligi Brahmos šventyklos du kilometrai, taigi nusisamdau rikšą. Šitokio rikšos dar nebuvau turėjęs: reikia sėstis ant didelės lentos (tokiais vežimėliais gabenami vaisiai), o vairuotojas tave stumia, laviruodamas tarp šventųjų karvių, prekeivių ir turistų. Pastarųjų, reikia pasakyti, kone pusė miestelio. Purvinių gatviūkščių chaoso įsiterpę visi pamanomi viešbučiai. Važiuoti ant lentos nei šis, nei tas, bet tai darau ne aš vienas. Brahmos šventykla nedidelė, išdažyta rėkiančiomis spalvomis ir nieku ypatingu nepasižymi, nebent tuo, kad jos vartuose iškaltas žąsino reljefas. Ne liūtas, ne bulius Nandi, o būtent žąsinas yra pirmojo trimurčio asmens simbolis.

9. Udaipurą nepanašus į nieką kitą Indijoje. Jį vadina Rytų Venecija – ir tikrai tai vienintelis palyginimas, kuris čia ateina į galvą. Venecijietišką lagūną atstoja didoki ežerai, ar, tiksliau, tvenkiniai. Pro

viešbučio langą matyti vienas jų, tiesa, išdžiūvęs ir pavirtęs lėkšta pieva, kurioje ganosi karvės. Centre sala, o saloje žalumos puokštė – Nehru parkas, apsuptas balta siena su paviljonais kertėse. Beveik San Michele kapinės. Dabar tą salą lengva pasiekti pėsčiomis. Klausiu, ar neišdžiūvo ir didysis ežeras Pichola, bet čionykščiai mane nuramina: labai nuseko, tačiau tebėra.

Per kuprotus, irgi kone venecijietiškus tiltus privažiuoju ir tą Picholą. Reginys, prisipažinsiu, stulbinantis: vandens juostą siaučia marmuriniai rūmai, juostos viduryje irgi marmuras – dvi salos, Jagniwas ir Jagmandir. Indijos kelionei šaunesnio finalo nesugalvosi. Jagniwas sala yra tiesiog aštuonioliktojo amžiaus *palazzo*, kurio sienos kyla iš vandens; jis paverstas neįtikėtinai brangiu viešbučiu. Gana gerai jį pažįstu, nes kaip tik jame gamintas filmas *Octopussy* iš James Bondo serijos. Beje, Udaipure esama kino teatro, kur tas filmas rodomas *non-stop*. Tolimesnėje saloje, Jagmandir, irgi rūmai, senesni ir kiek menkesnio masto. Na, o pakrantėje maharadžos rezidencija, City Palace, gelsva, monumentali, tarsi viduramžiška, bet su rokokinėmis dekoracijomis. Su kuo ją palyginti? Su Dožų rūmais? Ne, Dožų rūmai –

tai veikiau Jagniwas. Gal su Mantovos rūmais? Čia jau kiek panašiau.

Aišku, meno požiūriu tai vis dėlto ne Venecija ir ne Mantova. Svarbiausias maharadžų rūpestis buvo prabanga. Ji gana lengvai persiliejo į modernų kičą – superprašmatnių, snobistiškų viešbučių stilių. Statyta visa tai nuo šešioliktojo amžiaus ligi mūsų dienų, ir laiko sluoksnius ne visada atskirsi. Beje, čia darosi aišku, kodėl anglai rentė pompastiškus rūmus Kalkutoje ir Delhyje: reikėjo parodyti maharadžoms ir liaudžiai, kad kolonizatoriai ne prastesni. Tačiau joks Victoria Memorial nė iš tolo neprilygsta Udaipuro ekstravagancijai.

City Palace šiandien uždarytas, todėl šiaip sau bastausi po miestą. Atokiau nuo rūmų ta pati amžinoji Indija, gatvėse pilna kaimiškų gyvūnų, ypač asiuliukų, sunkiai velkančių ant kupros plytas ir cemento maišus. Šventosios karvės perkarusios ir žaizdotos. Sutinku itin baisią, juodą, agresyvią kiaulę – veikiau ne kiaulę, o laukinį padarą pusmetro ilgio šeriais ant keteros. Tiesa, krautuvėlės lyg ir labiau civilizuotos ne kaip kitur, nors sukčiaujama jose irgi bedieviškai.

Svarbiausioji šventykla Jagdish primena Khajuraho – nors, žinoma, vėlesnė, ne tokia grakšti, labiau

stereotipinė. Erotinių scenų nematyti, iš dekoratyvinių motyvų vyrauja dramblys – na, Rajasthane jo statulų, reljefų, paveikslų pilna visur. Dramblys – bene groteskiškiausias gyvūnas pasaulyje (jei vartosime Bachtino terminologiją), tikra klasikinio graikiško žirgo priešingybė. Šventykla skirta Višnui – altoriuje juodas jo stabas (Jagannath, arba Džagernautas, atseit, Visatos valdovas), o priešais bronzinis Garuda, pusiau žmogus, pusiau erelis. Kita vieta, į kurią užsuku, – Bagore-ki-Haveli, tipiška didiko rezidencija su akmeninėmis galerijomis aplink vėsius ir tylius kiemus. Dabar čia muziejus, demonstruojantis senojo Rajasthano *dolce far niente* (saldų dykaduoniavimą). Įdomi galvos apdarų kolekcija – turbantai ir visokios skaros ne skaros primena kriaukles, ascidijas, netgi medūzas. Variniai indai skystimams (Jaipure, beje, mačiau du didžiausius tokius indus pasaulyje – maharadža juose veždavosi Gango vandenį į Londoną, nes nešvento europinio vandens prievengė). Stalo žaidimai – nuo šachmatų ligi kažkokių visai nesuprantamų. Primityvistinės freskos. Pagaliau Eifelio bokštas ir rolls-royce'as iš papjė mašė. Visa tai daugiausia devynioliktojo amžiaus, nors yra, kaip matome, ir vėlesnių dalykų – gyvenimo būdas čia keitėsi pamažu.

Valtimi su keliais turistais apiplaukiu Jagniwas ir dvidešimt minučių praleidžiu Jagmandir saloje. Sako, čia gyvenęs, net sėmęsis Taj Mahalui įkvėpimo Shah Jahanas, maištaudamas prieš savo tėvą Jehangirą (tas „Edipo kompleksas“ Didiesiems Mogolams buvo neišvengiamas). Ežero vandenyse čiužinėja pelikanai, kormoranai ir dar kažkokie paukščiai, bene kragai. Į Jagniwas rūmus galima patekti (jeigu ten neapsistoji, atseit, nemoki 600 dolerių į parą) vieninteliu būdu: nusipirkus bilietą iškilmingiems pietums. Jis irgi nepigus, bent jau indišku mastu (penkiolika ar šešiolika dolerių), bet, žinoma, nusiperku. Pietūs rengiami sutemus, pusę aštuntos vakaro.

Taigi septintą vėl skubu autorikša iš viešbučio link ežero ir valtės. Lankytojai, sumokėję už pietus – o jų kelios dešimtys – traktuojami kaip maharadžos, bet apie pačius rūmus ne ką tepasakysi. Baltutėlis sterilus marmuras, net slidoka. Orientališkos arkados, viduryje sodas su lelijų tvenkiniu, ir tiek. Terasoje pusvalandį trunka koncertas, kurio klausomės pusiau gulom, ant odinių pagalvių. Stūgaujančiais balsais atliekamos dainos, neįprastų instrumentų demonstracija, pagaliau šokiai. Ne klasikiniai, kaip Khajuraho, o tiesiog orientalinis „show business“.

Tarkime, šoka merginos su ąsočiais ant galvų, o ąsočiuose pripilta degančio skysčio. Paskui bufetas – daugiausia vegetarinis, nors, reikia pripažinti, rafinuotas. Už lašelytį džino su toniku iš manęs nuplėšia dar šešis dolerius. Grįžtu jau naktį; gatvėse kažkokia šventė – raudoni kariški kostiumai, būgnai ir liepsna.

10. Šiandien apeinu City Palace. Didumo jis beveik kaip Potala Lhasoje, vietomis apleistas ir aptrupėjęs, vietomis išsaugojęs rokokinį prašmatnumą. Išsiverčiu be gido, nors tai itin klaidus kiemų, terasų, užkaborių rezginys. Pro langus ir nuo terasų gali pagauti gana gražius tai ežero, tai melsvo kubistinio Udaipuro reginius.

Rūmai – pirmiausia paminklas maharadžų tuštybei ir savotiškam skoniui. Kartais aptinki kokį kabantį sodą, kartais daugiaspalves povų mozaikas, auksinę saulės kaukę, senų patamsėjusių veidrožių sklidas sales. Keli kambariai dekoruoti portugališkais kokliais *azulejos* – motyvai krikščioniški, yra, pavyzdžiui, bėgimo į Egiptą scena. Labai daug miniatiūrų, dažnai bemaž tobulų, ir ne ką prastesnių už jas freskų. Bet lengva pastebėti, kaip visa tai palaipsniui stabarėja, darosi stereotipiška ir gero-

kai komiška: vis tie patys radžputų aristokratai ir herojai ant dramblių, ant žirgų, lapinėse, soduose, mosikuojantys kardais, šaudantys panteras, puotaujantys su gražuolėmis ir netikėčiausiose situacijose uostantys gėles. Būtinai ūsuoti, būtinai iš profilio. Kabo maharadžų genealogijos (ligi mūsų dienų), stūkso brangakmeniais nusagstyti sostai, o šalia sostų nei daugiau, nei mažiau – kartoniniai paspalvinti šio ar kito valdovo siluetai. Specialiose lentelėse išdėstyti jų nuopelnai (vienas, pavyzdžiui, buvo filologas ir teologas). Žaislinis ir teatralizuotas pasaulis – beje, kažkas iš Oscaro Wilde'o *Saloméjos*, iš karaliaus Erodo rūmų.

Kulminacija – vadinamoji krištolo galerija, į kurią parduodamas atskiras labai brangus bilietas. Ten viskas atgabenta iš Anglijos karalienės Viktorijos laikais – dešimtys tūkstančių taurių bei taurelių, kokių ir mūsų butuose pasitaiko, bet taip pat krištoliniai krėslai, stalai ir lovos. Šalia galerijos didžiulė salė su kandeliabrais, sveriančiais bent po pora tonų, vėl maharadžų portretai ir lubos, pridengtos brangiais kilimais. Europinis ir orientalinis kičas sugyvena be mažiausios trinties. Vienoje fotografijoje, beje, stambus anglas, o šalia jo mažaūgis ūsuotas vietinis valdovas – ką besakysi, simboliška. Salėje

nemokamai pilstoma kava ir arbata – kitaip sakant, jos kaina įskaityta į tą pragariškai brangų bilietą. Iš esmės galerija su sale priklauso nebe rūmams, o ekstra klasės viešbučiui, kuris, kaip ir Jagniwas, pasitarnavo dekoracija Jameso Bondo filmui.

Vakare einu į etnografinį muziejų, kuriame rodomas Rajasthano lėlių teatras ir šokiai. Publikos iš pradžių tik trys užsieniečiai, bet prieš pat spektaklį ateina dar dvidešimt indų, dažniausiai šeimos su vaikais. Šokiai primena vakarykščius, ir tai veikia akrobatiniai numeriai; mergina balansuoja ant galvos net trylikos vazų piramidę (basomis kojomis, beje, mindžiukuodama ant stiklo skeveldrų) ir panašiai. Na, o lėlių teatras naivus, autentiškas ir simpatingas. Jis daugiausia parodijuoja cirką – gyvačių kerėtoją, dramblių dresuotoją... Užkabinama, beje, klasikinė androginizmo tema: komiška vyro lėlė melinasi kitai, kuri pačią netinkamiausią akimirką iš moters virsta ūsuotu vyru ir vėl atvirsta moterimi. Kaip tai padaroma techniškai, nė nesupratau.

Į pačią kelionės pabaigą neišvengiau tipiško tropikinio negalavimo. Išsikviečiu gydytoją (vos už keturis dolerius!), tokį pat malonų kaip Kalkutoje. Išrašęs receptą jis ima klausinėti apie Lietuvą. Žino apie mus ne taip jau mažai: kad šalis greta Lenkijos

ir kad ji neseniai atgavo nepriklausomybę. „O kokie dabar jūsų santykiai su Rusija?“ Sakau, kad pakenčiami. „Ar jūsų santvarka – daugiapartinė demokratija?“ – „Taigi, kaip Amerikoje arba Indijoje“. – „Jeigu taip, tai viskas gerai“.

11. Laikas subalansuoti kelionės išpūdžius. Žiūriu pro viešbučio langą: to gana, kad suprastum, jog esi visiškai kitos civilizacijos aplinkoje. Sodelyje po baldakimu Ganešo stabas, sidabruoja straublys, aplinkui kybo gėlių girliandos. Čia pat vejoje džiūsta ryškiaspalviai, kone rėkiančių tonų audeklai. Eina moterys, jų sariai irgi akinančių spalvų. Ant sienos radžputų karių portretai ir kažkokios mistinės diagramos vietoje mūsiškių *graffiti*. Plente vyrauja motociklai, autorikšos ir asiliukai. Labai ryškus pojūtis, kad Indija yra kaimas, visi jos miestai – hipertrofuoti kaimai.

Po kojomis marmurinės grindys – vidutinės kokybės viešbutis stengiasi imituoti maharadžų rūmus. Vietoje peleninių dubenys, pilni vandens ir rožių lapelių. Tarnai naktį miega ant tų marmurinių grindų – skirtumas tarp pasiturinčio ir nepasiturinčio gyvenimo stiliaus čia turbūt akivaizdesnis negu bet kur pasaulyje. Ir vis dėlto Indija – demokratinė

šalis, nei kiek ne mažiau demokratinė negu JAV. Dėl to ir ne mažiau chaotiška. Kažkuris politologas, tiesa, yra pasakęs, jog Indija – ne tiek didžiausioji pasaulio demokratija, kiek didžiausioji pasaulio anarchija.

Praleidau čia trisdešimt su viršum dienų ir laiką, matyt, išnaudojau optimaliai – aplankiau apie dvidešimt miestų, galybę įvairiausios rūšies ir meto paminklų, skridau, naudojausi traukiniu, automobiliu, autorikša, šiaip jau rikša, valtimi, drambliu, ėjau pėsčias. Paprastai mėnesio turas po Indiją apima tik pusę, veikia netgi trečdalį mano pasirinktojo maršruto. Regėjau visą čionykščių religijų spektrą, nuo džainizmo ligi katalikybės, nuo zoroastrizmo ligi teosofijos. Žinoma, skubėjau, bet ką darysi – antrąsyk čia beveik tikrai nebepateksiu. O ieškoti kokių nors meditacijos kursų ar guru – ne man, šiuo atžvilgiu esu labai skeptiškas. Be to, noriu likti ištikimas savo civilizacijai ir savo tradicijai, tegu ir neniekindamas kitų.

Mačiau Indijos šiaurę ir pietus, Arabijos jūrą ir Bengalijos įlanką, Himalajus, Deccaną ir Gangą. Prabangiausią architektūrą ir siaubingiausius žemėje purvynus. Mažiausiai dešimt tautybių. Šventuosius ir sukčius – vienų nuo kitų, tiesą sakant, neatskirsi.

Bandymai bet kokia kaina prasimanyti pinigų Indijoje kur kas labiau krinta į akis negu išgarsintasis dvasingumas, nors, matyt, esama ir šio. Nė minutės nesilioviau stebėjęsis. Nė minutės nesigailėjau, kad čia patekau.

Dieną – ir Indiją – baigiu šauktuku. Pakylu ligi vadinamųjų Musono rūmų (Monsoon Palace), esančių beveik vieno kilometro aukštumoje. Kelias toks pat pavojingas kaip Nagarkoto apylinkėse, zigzagai kybo viršum akmeninių prarajų – nesinorėtu, kad autorikšai sugestų stabdžiai, bet paskutinę dieną tai jau būtų ypatingai piktas likimo pokštas, o tokiais aš, apskritai paėmus, netikiu. Aplink rūmus, labai sename kalnagūbryje, rezervatas, kuriame anksčiau būta ir tigrų. Tebėra visas kitas Kiplingo repertuaras – lokiai, panteros, kobros, kraitai – bet pavyksta pamatyti vos keliolika beždžionių. Monsoon Palace statytas ne per seniausiais, 1884 metais, ir visiškai apleistas. Išgriuvusios terasos, balkonai, požeminė saugykla, kurioje kaupiamas lietaus vanduo. Reginys lyg iš lėktuvo. Kalnų keteros ir mažyčiai Udaipuro pastatai: City Palace masyvus ir gelsvas, Jagniwas rafinuotas ir baltas, Jagmandir kiek atokiau, kuklesnis, prigludęs prie vandens paviršiaus, su žaliuojančiu sodu.

12. Iš ryto jau esu Bombėjuje, bet išskrisiu tik antrą nakties. Ką darysi, apsistoji labai standartiškame viešbutyje netoli aerouosto. Negi praleisi dieną ant kojų, dargi su dviem lagaminais. Kelioms valandoms važiuoji į pažįstamą miesto centrą – Colabą: prie Indijos vartų, Elefantos kelto, „Gordon House“. Ratas užsivėrė. Išgeriu ledinės kavos „Taj Mahal“ restorane kaip pačią pirmąją dieną.

Bombėjus, kaip dabar aiškiai matau, – toli gražu ne Indija, veikiau gerokai smukusi Europa. Jei būtų toks, kaip Jules'o Verne'o ir Kiplingo laikais, atseit, nuo Colabos ligi Tylos bokštų – būtų visai šaunus, aprėpiamo masto, egzotiškas, bet civilizuotas miestas. Deja, nuo to meto jis išaugo it piktybinis navikas, pasidarė nekontroliuojamas. Gal porą sykių didesnis už New Yorką. Įkyrios nesibaigiančios beveidės gatvės ir slegiantys transporto kamščiai. Juhu Beach, kur yra dabartinis mano viešbutis, – kiek švaresnė ir erdvesnė, bet anaip tol nedžiuoginanti vietovė. Išskirsti iš bet kurio kito Indijos taško – gal išskyrus Delhi – žinoma, būtų dar liūdniau.

13. Labai prailgusi aušra, nes lėktuvas vejasi naktį. Iš oro atpažįstu tris vietas: Trabzoną Turkijoje (kuriame niekad nesu buvęs), Berchtesgadeną su Königsee ir Dijono miestą. Lėktuvo maršrutas, prieš pat Paryžių išsižiebęs ekrane, rodo, jog visais trim atvejais nesuklydau. Roissy aerouoste praleidžiu net keturias valandas. Išsišneku su barzdotu etiopu, kuris moka rusiškai ne ką blogiau negu aš – devynerius metus studijavo Maskvoje mediciną komunistinio diktatoriaus Mengistu laikais. Buvo ir Vilniuje, iš jo atsimena Aušros Vartus ir, savaime suprantama, cerkvę, kur caras Petras krikštijo etiopą Hanibalą. Tebėra Mengistu šalininkas – „aišku, tada buvo nesaldus, bet prie mūsų caro buvo dar blogiau, tada mirė badu keturi šimtai tūkstančių, ir tai buvo nuslėpta“. Dabar jis bando emigruoti Indijon, bet negauna vizos ir jau devyni mėnesiai gyvena aerouoste: „Yra čia tokia viena vieta, iš kurios naktį nevaro. Bent tuo tarpu“. Vargingoji Indija yra jam svajonių šalis, kaip dažnam lietuviui Amerika.

Hamburge pasitinka Tania.